

РУССКИЙ ИСХОД - ВЕК ПАМЯТИ

Сборник работ

РУССКИЙ ИСХОД - ВЕК ПАМЯТИ

Сборник работ

2021.

Издатель: Национальная библиотека «Русская библиотека»,
Сербия, 26000, г. Панчево, ул. Димитрия Туцовича, дом 100;
От издателя: Лариса Милич, директор;

Редакторы: Татьяна Лазич, Милован Чурчич;

Соиздатель: Общекадетское Объединение Русских Кадетских Корпусов за
рубежом при Русском Доме в Белграде, Сербия, 11000, г. Белград, ул. Королевы
Наталии, дом 33;

Перевод текстов: Ирина Миљкович, Галина Любоевич,

Печать: ИОС. Беочинска, 11. Белград; Тираж: 300 экз.
Год публикации: 2021 г.

Сборник финансируется Национальным советом русского этнического
меньшинства.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314.151.3-054.72(=161.1)(497.11)"1920/2020"(082)
94(=161.1)(497.11)"1920/2020"(082)
94(497:497.11)"1920/2020"(082)
316.4(497:497.11)"1920/2020"(082)

РУСКИ егзодус - век сећања : зборник радова / [уредници издања Татијана
Лазич, Милован Ћурчић] ; [превод текстова Ирина Миљковић, Галина Любоевич].
- Панчево : Национална библиотека "Руска библиотека" ; Београд : Удружење
питомаца руских кадетских корпуса при Руском дому у Београду, 2021 (Белград :
ИОС). - 167, 167 стр. : илустр. ; 24 cm

Насл. приштампаног рус. превода: Русский исход - век памяти. - Зборник је настао
као резултат одржавања (онлајн) Међународне конференције 17. новембра
2020. године: 100 година од одласка руске флоте са Крима са темом: 100 година
од доласка руских избеглица на Балкан - руски егзодус (1920- 2020).--> Прел.
стр. - Тираж 300. - Поздравни говор амбасадора Руске Федерације у Србији
А. А. Боцан-Харченка учесницима Конференције, посвећене стогодишњици
доласка емиграната из Русије на Балкан: стр. 9-10. - Поздравна реч председника
Националног савета руске националне мањине у Србији, Игора Петрова: стр. 11.
- Уводна реч представника Центра за науку и културу "Руски Дом" у Београду,
Евгениј Дјомина: стр. 12. - Библиографија уз већину радова.
ISBN 978-86-903304-1-6 (РБ)
а) Емиграција, руска -- Србија -- 1920-2020 -- Зборници б) Руси -- Србија -- 1920-
2020 -- Зборници в) Русија -- Србија -- 1920-2020 -- Зборници

COBISS.SR-ID 49153033

Сборник создан по итогам Международной онлайн конференции 17 ноября 2020 г .:

**„100 - ЛЕТИЕ ОТПЛЫТИЯ РУССКОГО ФЛОТА ИЗ КРЫМА С ТЕМОЙ:
100-ЛЕТИЕ ПРИБЫТИЯ ЭМИГРАНТОВ ИЗ РОССИИ НА БАЛКАНЫ
- РУССКИЙ ИСХОД (1920- 2020)“.**

ОРГАНИЗАТОРЫ КОНФЕРЕНЦИИ:

Общекадетское Объединение Русских Кадетских Корпусов за рубежом при Русском Доме в Белграде и Национальный совет русского этнического меньшинства в Сербии, при поддержке Посольства РФ в Сербии, Российского центра науки и культуры в Сербии (Русский дом в г. Белграде), Сербского отделения международного общественного Фонда единства православных народов (г. Белград), Сербско-русского общества «Белая Церковь» (г. Белая Церковь), Общества соотечественников и друзей России «Союз» (г. Белград), Общества «Всеславец» (г. Крушевац).

УЧАСТНИКИ КОНФЕРЕНЦИИ

- ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО ПОСЛА РОССИИ В СЕРБИИ А. А. БОЦАН-ХАРЧЕНКО УЧАСТНИКАМ КОНФЕРЕНЦИИ, ПОСВЯЩЕННОЙ 100-ЛЕТИЮ ПРИБЫТИЯ ЭМИГРАНТОВ ИЗ РОССИИ НА БАЛКАНЫ.

- ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СОВЕТА РУССКОГО ЭТНИЧЕСКОГО МЕНЬШИНСТВА В СЕРБИИ ИГОРЯ ПЕТРОВА.

- Вступительное слово представителя Российского центра науки и культуры «Русский дом» в г. Белграде Евгения Дёмина.

1. Алексеев Валерий Аркадьевич - президент Международного общественного Фонда единства православных народов (МОФЕПН), советник Межпарламентской Ассамблеи Православия (МС), доктор философских наук, профессор МГУ им. М.В. Ломоносова, действительный член Российской академии словесности.

ИСХОД БЕЛОГО ДВИЖЕНИЯ И ЗАРУБЕЖНЫЕ ПУТИ РУССКОГО ПРАВОСЛАВИЯ.

К 100-летию образования Русской Зарубежной Церкви.

2. Трубецкой Александр Александрович (родился 14.03.1947 г., г. Париж, Франция) - князь, внук Е.Н. Трубецкого и внучатый племянник С.Н. Трубецкого. Председатель французского Общества памяти Императорской гвардии.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕНЕРАЛА П.Н. ВРАНГЕЛЯ.

3. Тюркан Олджай - доктор филологических наук, доцент кафедры славянских языков и литературы Стамбульского университета, Стамбул, Турция.

РУССКИЕ НА ТУРЕЦКОМ БЕРЕГУ: БЕЛОЭМИГРАЦИЯ 1920-1930-х гг.

4. Кастелянов Владимир Николаевич, родился 10 апреля 1938 года в г.Панчево, окончил строительный факультет белградского Университета. Является основателем Сербско-русского общества в Белой Церкви и заместителем председателя белградского общества русских кадетов.

ИСХОД УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ.

5. Сергей Александрович Рожков - доцент, доктор Института философии и социологии Болгарской Академии наук.

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ РОССИЙСКИХ СООТЕЧЕСТВЕННИКОВ В СОХРАНЕНИИ ПАМЯТИ И НАСЛЕДИЯ РУССКИХ ЭМИГРАНТОВ ПЕРВОЙ ВОЛНЫ В БОЛГАРИИ.

6. Михаил Михайлович Горинов - Младший (Москва) – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела истории русского зарубежья Дома русского зарубежья имени Александра Солженицына.

РОССИЙСКОЕ МЕДИЦИНСКОЕ ЗАРУБЕЖЬЕ (СЕРБИЯ).

7. И. Л. Жалнина-Василькиоти – независимый исследователь Русской белой эмиграции в Греции. Выпускница отделения теории и истории искусства исторического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. Работала старшим научным работником в Государственной Третьяковской галереи. С 1991 проживает в Греции.

ВНУТРЕННЯЯ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ГРЕЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА (1919-1930 ГГ.) И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ПОЛОЖЕНИЕ РУССКОЙ БЕЛОЙ ЭМИГРАЦИИ В СТРАНЕ.

8. Пенка Пейковска - профессор, доктор исторических наук, Институт исторических исследований Болгарской академии наук.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ РУССКОЙ ЭМИГРАЦИИ НА БАЛКАНАХ И В ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЕВРОПЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1920-Х ГГ. – ПАРАЛЛЕЛИ НА ПРИМЕРЕ БОЛГАРИИ И ВЕНГРИИ.

9. Путятин Владимир Сергеевич, доцент, к.и.н., кафедра истории южных и западных славян Исторического факультета МГУ им.

М.В. Ломоносова. Защитил дипломную работу на тему “Советско-югославские отношения в 1920-1941 гг.”. Научные интересы: История Югославии, История Сербии, История Балкан, История российской эмиграции.

РУССКИЕ И СЕРБЫ ГЛАЗАМИ ДРУГ ДРУГА В 20-30-Е ГГ. XX ВЕКА.

10. Косик Виктор Иванович, доктор исторических наук, сотрудник Института славяноведения РАН. Исследователь творческой деятельности русских эмигрантов на Балканах (архитектура, балет, драма, живопись, опера, оперетта).

НАЧАЛО НОВОЙ ЖИЗНИ: ИЗ КРАСНОЙ РОССИИ В БЕЛЫЙ ГОРОД.

11. Бокич (Хачатрян) Галина Робертовна, родилась 12 мая 1969 г. Место рождения: Армения, Ереван. Образование: Ереванский Государственный Педагогический университет имени Х. Абовяна (1986-1990). Преподаватель русского языка и литературы, председатель общества русско-сербской дружбы «Мост» русской диаспоры (Баня-Лука).

РУССКАЯ ЭМИГРАЦИЯ В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ.

12. Инна Ивановна Грубмайр, родилась в Ростовской обл. в 1969 г. Окончила филологический факультет Ростовского государственного университета, кандидат филологических наук. Работала преподавателем в Дамаске (Сирия), Рияде (Саудовская Аравия), Нью-Йорке (США), Загребе (Хорватия). В настоящее время живёт в Австрии и преподаёт русский язык в университете Й. Кеплера и ООН.

ТАТЬЯНА ПУШКАДИЯ-РЫБКИНА – ЛЕТОПИСЕЦ РУССКОГО ЗАГРЕБА.

13. Вера Гошева - научный советник, профессор Института национальной истории в Скопье и заведующая Департаментом меж военного периода. Её исследовательские интересы: миграция, экономическая история, македонское революционное движение.

ЖИЗНЬ РУССКОЙ ЭМИГРАНТКИ: ЗИНАИДА БЕНСОН.

14. МАРЧЕЛЯ НАТАЛЬЯ ВЛАДИМИРОВНА, 1965. Г.Р. В 1987 ГОДУ ОКОНЧИЛА СПБГЭУ В САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ, МАГИСТР ЭКОНОМИИ, С 1990 ГОДА ПРОЖИВАЕТ В ХОРВАТИИ. С 2010 ГОДА УЧРЕДИТЕЛЬ И ПРЕДСЕДАТЕЛЬ “РУССКОГО ДОМА”- ОБЩЕСТВА РУССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО МЕНЬШИНСТВА В ПРИМОРСКО-ГОРАНСКОЙ ЖУПАНИИ В ХОРВАТИИ.

РУССКАЯ КОЛОНИЯ В ХОРВАТСКОМ ПРИМОРЬЕ И СУДЬБА РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ СВ. НИКОЛАЯ В ЦРИКВЕНИЦЕ.

15. Елена Александровна Пиличева-Чорко. Член Европейского регионального Координационного Совета Российских Соотечественников. Руководитель группы «Руснаслед» по сохранению российского исторического наследия в Хорватии Координационного совета российских соотечественников в РХ. Живёт и работает в Загребе, Хорватия.

СУДЬБА БОРИСА ПАВЛОВИЧА ЧЕРНЯЕВА - СУДЬБА ЧЕЛОВЕКА ПОСЛЕ ИСХОДА.

16. Елена Константиновна Межинская Милованович, Высший куратор, Заместитель управляющего Галереей Сербской Академии Наук и Искусств, Белград, Сербия.

РУССКИЕ ХУДОЖНИКИ-ЭМИГРАНТЫ В СЕРБИИ - ЖИВОПИСЦЫ И СКУЛЬПТОРЫ (1920–2020).

17. Др. Иван Р. Маркович (1982 г.р.), окончил факультет в 2007 году и защитил докторскую диссертацию на Отделении истории искусств Философского факультета Университета в Белграде (2019 г.). Работа была посвящена исследованию истории новой сербской и югославской архитектуры XIX - XXI века.

ВКЛАД РУССКИХ АРХИТЕКТОРОВ В СЕРБИИ.

18. Светлана Ю. Илич родилась во время II-ой мировой войны в Белграде, окончила гимназию в Белграде и Филологический факультет Белградского университета. Проходила специализацию в Цюрихе /Швейцария/. В данный момент является секретарём ООРКК за рубежом, в Белграде при Русском Доме, и почётным председателем Координационного Совета российских соотечественников, проживающих в Сербии.

“ОРЁЛ” - ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЙ КРЕЙСЕР.

19. Александр Юрьевич Королев-Перелешин (родился 21 августа 1954 года в Москве), первый Вице-Предводитель (первый заместитель руководителя) общероссийской общественной корпоративной организации «Российское Дворянское Собрание», ответственный секретарь Совета Объединённого Дворянства, координатор общественных и межрегиональных связей РДС, член Союза журналистов России.

СОХРАНЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ ОБ УЧАСТНИКАХ ВЕЛИКОГО РУССКОГО ИСХОДА ВОЗРОЖДЁННЫМ РОССИЙСКИМ ДВОРЯНСКИМ СОБРАНИЕМ.

В Конференции приняли участие, но не предоставили работы:

- АНТАНАСИЕВИЧ ИРИНА – проф., доктор филологических наук Белградского факультета.

Тема: РУССКИЕ КНИГИ В БИБЛИОТЕЧНОМ ФОНДЕ СЕРБИИ.

- ЕВГЕНИЯ БРЕСКВАР – председатель КС Словении.

Тема: РУССКИЕ В СЛОВЕНИИ.

*Приветствие Посла
России в Сербии А.А. Боцан-
Харченко участникам
конференции, посвящённой
столетию прибытия
эмигрантов из России на
Балканы*

Сердечно приветствую участников международной научной конференции, посвящённой столетию Русского исхода.

Прежде всего, хотел бы выразить благодарность организаторам мероприятия – Общекадетскому объединению русских кадетских корпусов за рубежом, Русскому дому в Белграде, Дому русского зарубежья им. А.И. Солженицына, Международному общественному фонду Единства православных народов, организациям соотечественников и обществам сербско-российской дружбы. Высоко ценим поддержку, оказанную данной инициативе Министерством культуры и информации Республики Сербии.

Русская революция и последовавшая за ней первая волна эмиграции – одно из наиболее трагических и неоднозначных событий в истории двадцатого века. Волею судеб столетие назад десятки тысяч россиян нашли приют в Королевстве сербов, хорватов и словенцев, созданном на руинах

Первой мировой войны. Они неоднократно отмечали особое гостеприимство, оказанное этой братской славянской страной.

Несмотря на все жизненные невзгоды, нашим соотечественникам удалось не только сберечь свою культурную идентичность и прочную духовную связь с Родиной – пример такого беззаветного служения Отечеству дали, в частности, русские кадетские корпуса, но и внести значительный вклад в развитие югославской науки, культуры и искусства.

Многие посвятили свою жизнь просветительству. Видные российские учёные взрастили не одно поколение студентов Белградского университета, сотни учителей преподавали в школах всего Королевства. Отечественные специалисты заложили основы югославской генетики и

агрономии. Привнесли новшества в медицину и лечебное дело. Инженеры и офицеры – в дополнение к передаче богатого военного опыта – оказывали неоценимую помощь в строительстве дорог и промышленных объектов.

Лётчики и конструкторы поставили на крыло военную и гражданскую авиацию страны. Деятели искусств придали важный импульс становлению самобытного драматического театра, оперы, балета, кинематографа Югославии. Наконец, облик Белграда сегодня немыслим без творчества выдающегося зодчего Н. П. Краснова и других русских архитекторов.

Глубоко признательны сербскому руководству за бережное внимание к наследию русской эмиграции. Зримые и незримые свидетельства присутствия здесь наших соотечественников остаются важным символом духовного единства братских народов России и Сербии, их многовековой дружбы.

По сей день потомки оказавшихся на балканской земле россиян активно способствуют продвижению нашего двустороннего сотрудничества.

Многие из них, следуя заветам отцов и дедов, вернулись в Россию, но продолжают хранить благодарную память о добром отношении сербов.

Уверен, что в ходе работы научной конференции будут представлены новые факты и обобщения, высвечивающие созидательную роль русского зарубежья в Югославии и Сербии. Рассчитываем, что мероприятие поспособствует углублению взаимопонимания между нашими странами, а также консолидации российского общества в самом широком смысле, укреплению его традиций и ценностей.

Желаю участникам содержательных дискуссий и всего наилучшего.

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ
НАЦИОНАЛЬНОГО СОВЕТА
РУССКОГО ЭТНИЧЕСКОГО МЕНЬШИНСТВА В СЕРБИИ,
ИГОРЯ ПЕТРОВА.

Сто лет с момента русской эмиграции - это достаточно большая историческая дистанция, дающая возможность объективно рассказать об этих трагических для России и русского народа событиях.

Насколько важно говорить о днях, когда десятки и десятки тысяч русских покинули свою родину в тяжёлых условиях, настолько важно говорить об их жизни в зарубежных странах, где они получили убежище.

С этой целью сегодня мы говорим о русских беженцах, нашедших убежище в Королевстве сербов, хорватов и словенцев, то есть в Югославии и других балканских странах (Болгарии, Турции).

Я потомок русского эмигранта. Мой предок приехал сюда во время великого исхода. Тема мне близка по чувствам и принадлежности к русскому национальному меньшинству. Массовая иммиграция русских на сегодняшнюю территорию Сербии происходит как минимум в три этапа. Это факт, что иммигрантский корпус времён великого русского исхода был обусловлен насильственным ниспровержением многовекового государственного строя царской России и великой гражданской войной, причём он самый значительный.

Эта тема чрезвычайно важна для Национального совета русского этнического меньшинства, а также для вас, кто говорит и пишет о ней, и именно поэтому мы решили оказать финансовую поддержку публикации и печати трудов этой конференции. Я считаю, что эта тема важна и для более широкого круга читателей, а также для других исследователей и аналитиков этого исторического социального события.

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЯ ЦЕНТРА НАУКИ И КУЛЬТУРЫ «РУССКИЙ ДОМ» В БЕЛГРАДЕ ЕВГЕНИЯ ДЙОМИНА

Уважаемые коллеги, дорогие друзья добрый день! Рад приветствовать Вас всех от имени Российского центра науки и культуры - «Русского Дома» в Белграде.

Начать конференцию я бы хотел с Приветствия Посла России в Сербии А. А. Боцан-Харченко участникам конференции, посвящённой столетию прибытия эмигрантов из России на Балканы.

История создания Русского Дома поистине уникальна и связана с желанием тысяч людей, потерявших Родину русских людей сохранить дух своего народа, свою культуры и многовековые традиции. Можно с уверенностью сказать, что духовным фундаментом Русского Дома стала искренняя любовь к потерянной родине. И сейчас Русский Дом в Белграде является примером многовековой российско-сербской дружбы.

Тема «Русского исхода» проходит красной линией во многих мероприятиях Представительства Россотрудничества в Сербии, особое внимание ей было уделено во время празднования 85-летнего Юбилея Русского Дома в Белграде в 2018 г., когда в здании старейшего культурного центра в Европе прошла конференция под названием «Миссия на фоне эпохи: Русский Дом в Белграде». Участникам конференции, стали потомки русской эмиграции в КСХС (королевство сербов хорватов и словенцев), приехавшие в эти дни в Белград из разных стран мира (Франция, США, Аргентина, Словения, Австрия).

Русский дом в Белграде обладает уникальными материалами по тематике Русского Исхода, и мы со своей стороны готовы приложить максимальные, чтобы эта важная тема прозвучала на достойном уровне.

Позвольте пожелать всем участникам плодотворной работы и интересных докладов!

ДР Алексеев Валерий Аркадьевич, президент международного общественного фонда единства православных народов (МОФЕПН), советник Межпарламентской ассамблеи православия (МАП). Доктор философских наук, профессор МГУ ИМ. М.В. Ломоносова, действительный член Академии Российской Словесности.

Валерий Аркадьевич Алексеев родился 23 октября 1953 г. в Астрахани. Участь в вечерней школе, работал судосборщиком. Служил в рядах вооруженных сил СССР. После окончания Исторического факультета Саратовского Государственного Университета защитил кандидатскую диссертацию, получил степень кандидата Исторических наук.

В 1976 – 1981 гг. находился в Саратовской области на общественной и политической работе.

С 1981 г. работал в Москве в руководящих молодежных организациях, в высших органах политической власти страны, в центральной печати. Защитил диссертацию на соискание ученой степени доктора философских наук в МГУ ИМ. М.В. Ломоносова на тему „Проблемы государственно-церковных отношений в хх веке“.

В 1991 – 1993 гг. занимался журналистской и научно-педагогической деятельностью. С 1994 г. преподает в МГУ, являясь профессором этого университета. В 1994 – 2003 гг. работал советником председателя Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации 1,2, и 3 Созывов, был председателем Парламентского экспертно-консультативного совета по свободе совести.

ИСХОД БЕЛОГО ДВИЖЕНИЯ И ЗАРУБЕЖНЫЕ ПУТИ РУССКОГО ПРАВОСЛАВИЯ К 100-ЛЕТИЮ ОБРАЗОВАНИЯ РУССКОЙ ЗАРУБЕЖНОЙ ЦЕРКВИ

Как известно, в Белогвардейском движении в России в годы Гражданской войны в 1918-1921 годы православный фактор со своей иерархической церковной структурой занимал важное место. Этот фундаментальный институциональный элемент русского бытия

и идентичности, всего национального самосознания, по-особому сформировавшийся в среде привилегированной части общества в условиях ее военного противостояния революционным силам, во многом определил затем и весь сложный спектр духовно-интеллектуальных исканий русской эмиграции на долгие годы.

Есть основания утверждать, что он не умалился и на сегодняшний день, определяя и ныне не только религиозные, но и политические предпочтения разных кругов русской зарубежной, прежде всего, европейской диаспоры.

Русский религиозный мир был, как и в целом Белое военное сопротивление в России, тоже разделен в годы Гражданской войны по армейским лагерям со своими церковными лидерами, которые при этом исходили из собственных политических предпочтений и представлений о будущем России: абсолютистско-монархическом (были и такие!), умеренно — самодержавном, конституционно — монархическом, республиканском с сильной центральной властью, парламентско-демократическом, федеративном устройстве и т.д. У каждого антибольшевистского политического движения и соответствующего военно-армейского формирования в России в годы Гражданской войны определились свои религиозно-духовные лидеры и авторитеты, т.е. произошла политизация православного духовенства. Хотя надо признать, что сословное православное духовенство в России начало политизироваться еще ранее, с начала XX века, — в момент нарастания в тот период социально-политических потрясений в стране.

Это разнообразие политических предпочтений и интересов православного духовенства впервые наиболее четко проявилось в период деятельности в России парламентских партий и фракций в составе царских Государственных Дум.

По поводу выборов в I Государственную Думу Министерство внутренних дел Российской Империи верно поданнейше докладывало «наверх» в 1906 году, что, например, в Смоленской епархии «весьма значительное участие в противоправительственной агитации принимают лица духовного звания».

Именно в Государственных Думах впервые православное духовенство составило фракционные объединения и сословные группы влияния с разными политическими ориентациями. Наибольшей остроты политизация православного духовенства достигла непосредственно в последний предреволюционный период, когда значительную его часть охватили буржуазно-демократические и либеральные настроения, захлестнувшие и всю Россию.

В III и IV Государственных Думах, в которых наиболее сильно господствовали антимонархические и революционно-демократические настроения, от всего состава их членов до 10 % насчитывалось православных священнослужителей, из-за чего эти Думы даже называли «фиолетовыми»

— по цвету церковного облачения духовенства.

В III Государственной Думе было 48 православных служителей из 450 членов российского парламента, а в IV Государственной Думе — 45 православных представителей. Далеко не каждая другая политическая или сословная фракция в этих Думах могла похвастаться таким большим представительством. Парламент — это место борьбы политических партий и потому депутаты в силу своего положения вовлечены в политическое противостояние. Таким образом, более или менее четко оформившаяся политизация православного духовенства с конкретной ориентацией на партии в России начинается с работы Государственных Дум, которые, как известно, сыграли огромную роль в обострении революционных настроений в России. Митрополит Евлогий (Георгиевский), который был лидером «фиолетовой фракции» в одной из Дум, впоследствии, находясь в эмиграции, признавал, что и сам в немалой степени способствовал политизации православного духовенства, испытывающего разные по степени радикальности настроения.

Революционные антимонархические требования и даже призывы крайне левого характера в среде православного духовенства проявились с наибольшей силой именно к 1917 году и не случайно, скажем, что даже такое экстраординарное событие как отмена Синодом 7 марта 1917 года всеобщей молитвы за царя, как и само отречение от престола «помазанника» Николая II, не вызвало серьезных потрясений ни среди православного клира, ни епископата. Революционные настроения к тому времени захватывали все большую часть православного духовенства в России.

Поместный Собор Русской Православной Церкви, открывшийся в августе 1917 года в Москве, только усугубил эти тенденции, среди членов которого не было единства по глубинным вопросам дальнейшего политико-государственного устройства России, как не было единства и по судьбоносным проблемам строительства обновленного церковного организма. Политика раздирала «нешвенный целостной хитон» русского православия.

На Соборе первоначально не было даже единства по важнейшему вопросу о восстановлении патриаршества в Русской Православной Церкви, и это объяснялось во многом разными политическими предпочтениями участников Собора, открытие которого весьма символически посетили главные действующие лица тогдашней революционной России — глава Временного правительства эсер А.Ф.Керенский и кадет А.В.Карташов, Министр вероисповеданий во Временном правительстве. Тогдашний кумир воюющей страны Верховный главнокомандующий генерал Л.Г.Корнилов был удостоен особых симпатий части соборян — ему от Собора была направлена приветственная телеграмма и икона.

На Соборе выделялся своей активностью Митрополит Антоний

(Храповицкий) — выдающийся церковный деятель, прекрасный богослов, блестяще образованный, выходец из аристократической семьи, прославившийся своей промонархической антиреволюционной деятельностью на возглавляемых им Волынской и Харьковской церковных кафедрах. Среди консервативно-черносотенных кругов он слыл как европеец со всем присущим этому определению набором качеств, в т.ч. и либеральных, но в демократических кругах его воспринимали исключительно как «охотнорядца» в рясе с верноподданническими взглядами. К этому надо добавить сильные волевые качества владыки, его честолюбивые амбиции. Все это делало его очень заметной фигурой, вокруг которой объединилось немало соборян.

У других соборян симпатии были на стороне «отцов февральской революции» в России — крупного промышленника А.И.Гучкова, Председателя Думы М.В.Родзянко, принудивших императора Николая II к отречению, которые тоже были среди членов Собора. Все они, как известно, занимали диаметрально противоположные политические позиции, каждому из которых симпатизировали разные лагеря соборян.

Это разнообразие политических позиций епископата и духовенства в полной мере проявилось в работе Собора, а затем и в деятельности всей Русской Православной Церкви на долгий период, особенно в эмиграции. Будучи фаворитом на выборах Патриарха Митрополит Антоний (Храповицкий), тем не менее по промыслу Божию им не стал. Патриархом Московским и Всероссийским поздней осенью 1917 года был избран святитель Тихон (Белавин), который принадлежал к лагерю традиционалистов — консерваторов. Но с выбором Патриарха противостояние различных политических лагерей на Соборе не прекратилось. Демократически настроенные соборяне требовали соответствующих демократических преобразований в церковной жизни.

К концу осени 1917 года политическое положение в России радикально изменилось — к власти в Петрограде, в столице России, пришло крайне-революционное коалиционное правительство во главе с ленинской большевистской партией, которое стало проводить жесткую антицерковную и секулярную политику, что вызвало сопротивление со стороны Поместного Собора Православной Всероссийской Церкви, продолжавшего свои заседания в Москве. Политизация православного духовенства достигла наибольшей остроты, которое в массе своей выступило против большевизации России.

Вскоре, в 1918 году, в стране началась Гражданская война, которая разделила православное духовенство: одна часть клира и епископата оказалась под властью большевиков, т.е. «красных», другая — под властью антибольшевистского военного сопротивления в лице Белой армии, т.е. «белых».

Так сложилось, что большая часть демократически и либерально мыслящего епископата и духовенства оказалась в стане «белых», где было создано несколько освободительных Белых армий: под командованием бывшего царского генерала А.И.Деникина — на Юге России, под командованием бывшего царского генерала-адмирала А.В.Колчака на Востоке и в Сибири, под командованием бывшего царского генерала барона П.Н.Врангеля — на Юге России и в Крыму, в которых были созданы собственные институты церковного администрирования, т.н. Временные высшие церковные управления во главе с митрополитами и архиепископами, епископами, не имевшими достаточно законных с канонической точки зрения полномочий от Москвы, от легитимного Патриарха Тихона на создание независимых от Патриархии самоуправляемых церковных центров.

Тем не менее, такие центры в виде Временных Высших церковных управлений в Белых армиях на Юге России и в Сибири были созданы во главе с известными православными иерархами — Митрополитом Антонием (Храповицким), Митрополитом Платоном (Рождественским), Архиепископом Омским Сильвестором, Архиепископом Димитрием (Абашидзе), Архиепископом Донским и Новочеркасским Митрофаном (Симашкевичем), Епископом Вениамином (Федченковым), Епископом Андреем (князем Ухтомским), епископом Евлогием (Георгиевским) и другими, почти все из которых после поражения в Гражданской войне покинули Россию и оказались за рубежом в эмиграции, где продолжили строить церковную жизнь в диаспоре, как правило, не имея на то полного согласия с Москвой, с законным Патриархом Всероссийским Тихоном.

Больше того, эти православные владыки, оказавшись в эмиграции, под влиянием политических амбиций и там не могли достичь согласия между собой по вопросам устройства канонической церковной жизни для русской диаспоры, некоторые из них причудливым образом даже склонялись к учреждению некоего собственного «автокефального» церковного устройства в отрыве от Москвы, от Патриарха Всероссийского Тихона. Такой соблазн на некоторое время посещал и Митрополита Антония (Храповицкого), когда тот еще в 1918 году, будучи главой Киевской церковной кафедры, поддался на какое-то время давлению тогдашнего правителя самостийной Украины гетмана Павло Скоропадского и делегатов Всеукраинского Поместного Церковного Собора, добивавшихся объявления «украинской автокефалии», хотя затем и устоял от этого искушения.

Но интриги продолжились, когда генерал А.И.Деникин как Главнокомандующий «Русскими освободительными войсками на Юге России», руководствуясь политическими мотивами, пригласил

Митрополита Антония (Храповицкого) снова возглавить церковную кафедру в Харькове, отделившись от засевших в Киеве «самостийников» — украинских националистов, и хотел объявить владыку «временным патриархом Русской Церкви за пределами большевистской оккупации» в связи с досадной неспособностью Патриарха Тихона управлять Церковью из Москвы, находясь «в плену у Советов».

То, что эти планы сепаратного церковного устройства, навеянные политической борьбой, не были мифом, видно из письма Патриарха Тихона в Совнарком 25 апреля 1919 года с просьбой освободить из-под ареста члена Поместного Собора А.Д.Самарина, в котором Предстоятель Всероссийской Церкви прямо подозревает Митрополита Антония (Храповицкого) в том, что тот малодушно колеблется по вопросу о «создании украинской автокефалии», в то время как он должен был бы первым осудить этот план, даже несмотря на всю его нелюбовь к большевикам и чувство горечи, которое у Митрополита Антония, как тогда уверяли современники, присутствовало весьма долго в связи с неудачей его выборов в Патриархи Всероссийские.

Митрополит Антоний (Храповицкий), который, вне всякого сомнения свято и твердо служил укреплению православной веры в русском народе, при этом был твердо убежден, что Церковь должна участвовать (своими методами) в политической борьбе, чтобы обличать зло, призывать к правде, в т.ч. добиваться свержения власти большевиков в России, к этому он настойчиво призывал и других православных архиереев, оказавшихся вместе с ним в эмиграции. Сразу по прибытии в Константинополь, в Турцию, на последних пароходах из Новороссийска и Севастополя, вывезших

остатки белогвардейских армий после поражения в Гражданской войне в России, православный епископат под началом Митрополита Антония начал работу по устройству церковной жизни за границей для русской диаспоры. Работа эта велась с крепким политическим и реваншистским замесом.

Митрополит Антоний, как практически все русские епископы — эмигранты, выстраивая свою религиозную жизнь за рубежом, тем не менее, мечтал как можно скорее вернуться в Россию, на Родину, освобожденную от власти Советов. Вся его деятельность и многих его собратьев-архиереев были посвящены этому.

Уже в конце 1920 года в Константинополе группа русских православных архиереев по инициативе Митрополита Антония (Храповицкого) начала работу по созыву «Всеаглического Церковного собора» для провозглашения на нем о создании «Русской Аглической Церкви». Особой активностью отличался бывший руководитель военного духовенства в армии генерала барона П.Н.Врангеля молодой епископ Севастопольский Вениамин (Федченков), которому надлежало собрать на Собор под крыло Митрополита Антония (Храповицкого) всех русских православных архиереев, оказавшихся за границей в эмиграции: на Балканах, в Прибалтике, в Западной и Восточной Европе.

Трудности с созывом Собора возникали не только по причинам удаленности друг от друга эмигрантов — церковных владык и клириков, оказавшихся в разных странах, но и по причинам политическим — несогласиями по вопросам отношения к Советской России, к Патриарху Тихону и к его политике в области новых государственно-церковных отношений в Москве. Наконец, у всех архиереев были собственные представления об устройстве церковной жизни в эмиграции, далеко не всегда совпадавшие с позицией Митрополита Антония (Храповицкого) и приближенных к нему владык.

Собрать вместе всех епископов и клириков, оказавшихся за границей, в формате канонически безупречного Собора на единственно верной церковно-правовой и политической основе не представлялось возможным, тогда инициаторы пригласили участвовать их в «Церковном собрании», статус которого был весьма неопределенным, однако у организаторов теплилась надежда переформатировать этот съезд русского православного духовенства каким-то образом в церковный Собор по ходу его действия.

Известно, что Патриарх Тихон был весьма обеспокоен по поводу политической направленности заграничного Собора, до него доходили сведения о намерениях его организаторов поставить на рассмотрение участников Собора ряд сугубо политических вопросов, как, например, о реставрации монархии в России, об Обращении Собора в Лигу Наций и к главам всех правительств и держав с осуждением власти большевиков и т.д., которые в случае их утверждения Собором сделали бы невозможным дальнейшее каноническое общение Московского Патриархата с этой зарубежной частью его епископата, клира и паствы. Глава Всероссийской Церкви, находясь в Москве, в столице Советской России, не мог приветствовать политическую антисоветскую линию Собора, проводимую Митрополитом Антонием и его сторонниками, иначе он поставил бы под удар большевистских карательных органов не только себя, но и всю Церковь.

При этом Патриарху Тихону было известно и о некоторых тайных

намерениях отдельных инициаторов заграничного церковного Собора. В случае категорического осуждения Патриархом Тихоном решений Собора и вообще в целом непризнания Патриархом Собора как неправомочного и незаконного собрания, инициаторы этих тайных планов собирались поставить перед участниками Собора вопрос о наделении заграничного Собора полномочиями продолжателя (в особых условиях) работы Всероссийского Поместного Церковного Собора, прерванного насильно большевиками в 1918 году, чтобы решить самые насущные вопросы религиозной жизни русского народа, в т.ч. рассмотреть и вопросы церковного управления, а также (в случае необходимости) отрешить от власти Патриарха Тихона, не способного, дескать, выполнять свою миссию из-за несвободы, в которой он находится в Москве по вине Советской власти.

Вынашивались также некоторыми горячими головами в случае отрешения Патриарха Тихона возложить на Соборе патриаршие обязанности или «патриаршего наместника» временно на Митрополита Антония. Именно для таких тайных целей на заграничный Собор его инициаторы из всех сил старались собрать как можно большее число участников Всероссийского Поместного Церковного Собора, работавшего в Москве в 1917-1918 годах, чтобы воспользоваться их голосами при принятии решений.

В кулуарах Собора даже раздавались предложения о провозглашении «автокефалии» Русской Православной Церкви за границей. Архиепископ Анастасий (Грибановский) перед Собором неоднократно посещал Константинополь и ходили разные слухи о целях его визитов в Константинопольский Патриархат. Как известно, Митрополит Антоний был настроен решительно против всяких возможностей оказаться ему и возглавляемой им русской заграничной церковной организации в каноническом подчинении Константинопольскому Патриархату, поэтому эмигрантами и искали пути ухода от прямой зависимости от греков, и в то же время они хотели избежать непосредственного руководства ими из Москвы.

К счастью, до крайних решений дело не дошло. Победила позиция здравомыслящих сил, вопрос об отрешении от власти Патриарха Тихона не поднимался, как и вопрос об автокефалии. Большую положительную роль в этом сыграл епископ Евлогий (Георгиевский), который сразу увидел огромную опасность для всей церковной жизни в таких играх вокруг вопроса о власти Патриарха Тихона.

Не зря Патриарх Тихон, зная епископа Евлогия, незадолго до этого произведенного в архиепископы, как уравновешенного и трезвомыслящего архиерея, хорошо осознававшего важность следования церковным канонам, назначил его своим представителем за рубежом в качестве главы Западноевропейской епархии (по-сути, сделал его экзархом с соответствующими полномочиями). Однако это решение Патриарха Тихона инициаторы заграничного Собора приняли в высшей степени прохладно.

Архиепископа Евлогия они не избрали даже в Президиум Собора. Зато в Президиуме Собора оказался Архиепископ Анастасий (Грибановский) — известный православный деятель, член Поместного Всероссийского Церковного Собора, деяния которого впоследствии значительно осложнили положение русской диаспоры за рубежом.

«Всеаграничный Церковный Собор русского рассеяния», так его все-таки называли организаторы вопреки недовольству некоторых участников, собрался 21 ноября 1921 в Сербии, в городке Сремски Карловцы, где размещалась резиденция Патриарха Сербской Православной Церкви. Впоследствии он получил название «Карловацкий собор», а церковная организация, созданная им, — «Карловацкая церковь».

В СССР это религиозное образование также именовали «карловацким расколом», т.к. провозглашенная в Сремских Карловцах церковная структура вскоре исключительно по политическим мотивам утратила евхаристическое общение с Московским Патриархатом и почти в течение 80 лет находилось в отрыве от канонической Русской Православной Церкви.

Повестка церковного Собора в Сремских Карловцах дышала политической борьбой. В Президиум Собора не были избраны (хотя и предлагались) такие фигуры как М.В. Родзянко — Председатель Государственной Думы, один из тех, кто принудил императора Николая II к отречению от престола, и князь Г.Е.Львов — первый глава Временного правительства, тоже много сделавший для падения монархии в России. Столь сильный промонархический настрой был на Соборе. Поэтому не случайно Карловацкий Собор большинством голосов принял решение о реставрации монархии в России, об Обращении в Лигу Наций с осуждением большевистской власти и т.д.

Треть этого Собора в числе 34 его членов во главе с Архиепископом Евлогием (Георгиевским) голосовала против этих решений, изложив свою позицию в специальном заявлении, отметив в нем, что «данная большинством постановка вопроса о монархии, с упоминанием притом и династии, носит политический характер, обсуждению Церковного собрания не подлежит, посему мы в решении этого вопроса и голосовании не считаем возможным принять участие». Перед голосованием Архиепископ Евлогий в прениях Собора обращался к его участникам: «Поберегите Церковь, Патриарха. Обращение несвоевременно. Из провозглашения нечего не выйдет. А так мы отягчим положение! Патриарху и так уже тяжело!».

Однако голоса оппонентов инициаторы и организаторы Собора не приняли во внимание, чем действительно поставили Патриарха Тихона в Москве в тяжелое положение. 2 декабря 1921 года Русский Всеаграничный церковный Собор в Сремских Карловцах завершил свою работу, избрав главой сформированного им же Высшего Церковного управления за границей Митрополита Антония (Храповицкого). В руководстве ВЦУЗ оказался и Архиепископ Анастасий (Грибановский).

Патриарх Тихон, получив из Сербии решения Собора с резкими антисоветскими политическими позициями, тем не менее не сразу выразил свое к ним отношение. С одной стороны, он не хотел отталкивать от Матери-Церкви большое количество русских людей, епископат и клир, оказавшихся за границей по политическим мотивам, с другой стороны, он должен был по требованию советской власти дать оценку деятельности карловчан, выступавших против революционной России. После долгих колебаний 5 мая 1922 года Патриарх Московский и Всероссийский Тихон своим указом осудил политическую позицию Карловацкого церковного Собора и упразднил Высшее Церковное управление за границей (ВЦУЗ) во главе с Митрополитом Антонием. Однако «карловчане» во главе с Митрополитом Антонием не подчинились воле Патриарха Тихона и вскоре создали вместо ВЦУЗ Архиерейский Синод и Собор Русской Православной Церкви за границей, не подчиненный Московскому Патриархату, который возглавил все тот же владыка Антоний. Разрыв «карловчан» с Москвой состоялся и продолжился на долгие годы.

В июле 1922 года Патриарх Тихон возложил обязанности по управлению русскими православными церквями за границей на владыку Евлогия (Георгиевского), произведя его в митрополиты. В соответствующем Указе по этому поводу, который он направил Митрополиту Евлогию, Патриарх Тихон отмечал: «Я признаю Карловацкий Собор заграничного русского духовенства и мирян не имеющим канонического значения... в виду того, что Заграничное Русское церковное управление увлекается в область политических выступлений... Священному Синоду иметь суждения о церковной ответственности некоторых духовных лиц за границей за их политические от имени Церкви выступления».

Назначение владыки Евлогия в тот момент было, наверное, единственно верным тогда решением, чтобы удержать в каноническом общении с Матерью Церковью миллионы православных россиян, оказавшихся в эмиграции. Для приемлемых отношений эмигрантов с Москвой Митрополит Евлогий был самой подходящей фигурой. Однако «карловчане» не приняли это решение Патриарха — произошел церковный раскол русского заграничного православия. Последователи Митрополита Евлогия отошли от «карловчан» и стали именоваться «евлогианцами», руководство этого церковного направления обосновалось в Париже.

Однако в 1930 году и Митрополит Евлогий, поддавшись влиянию антисоветских политических сил, все дальше удаляясь от «карловчан», стал отдаляться и от Москвы, перейдя со своими русскими православными приходами «во временную юрисдикцию Константинопольского Патриархата», порвав с Московским Патриархатом.

Так, по жесткой логике раскола, один раскол породил следующий. Твердым сторонником Москвы неожиданно для многих стал Епископ, затем Архиепископ Вениамин (Федченков), который заявил в 1930 году о

своем подчинении Местоблюстителю Московского Патриаршего Престола Митрополиту Сергию (Страгородскому). Несмотря на все лишения, которые выпали на его долю и оставшихся с ним верными Москве русских эмигрантов, владыка Вениамин, впоследствии митрополит, сохранил верность Матери-Церкви даже в суровое время завоевания Европы фашистами.

В годы Второй Мировой войны Митрополит Вениамин (Федченков) вместе с супругой Президента США Элеонорой Рузвельт создали «Комитет помощи воюющей Красной Армии», через который собирали пожертвования на поддержку Советского Союза в жестокой войне против коричневой чумы нацизма.

В январе 1945 года Митрополит Вениамин участвовал в Москве в работе Поместного Собора Русской Православной Церкви, на котором Патриархом Московским был избран Митрополит Ленинградский Алексий (Симанский). После Великой Отечественной войны Митрополит Вениамин остался до конца жизни жить и служить в Советском Союзе, последовательно возглавляя ряд важных церковных кафедр Русской Православной Церкви.

Другая судьба сложилась у Митрополита Евлогия (Георгиевского). Находясь со своей паствой в каноническом подчинении Константинополя, он также испытал много трудностей, особенно в период оккупации Франции фашистами. В конце Второй Мировой войны Митрополит Евлогий начинает искать пути сближения с Московским Патриархатом. В феврале 1945 года он обратился к пастве с призывом: «Мать святая Церковь Русская зовет нас к возвращению в лоно свое. Уклонимся ли мы от этого материнского призыва? Довольно настрадалась душа наша в изгнании на чужбине. Пора домой». Посол СССР во Франции А. Богомолов вручил владыке Евлогия советский паспорт, предоставив ему советское гражданство.

В сентябре 1945 года в Париже побывал полномочный представитель Московского Патриархата Митрополит Николай (Ярушевич). Два русских Митрополита Евлогий и Николай отслужили молебен в Александро-Невском соборе в Париже к радости русской паствы, дело шло к возвращению евлогийанцев в лоно Московского Патриархата. Но этому строго препятствовал Константинопольский Патриархат, находившийся под контролем американцев, который не хотел выпускать из своей юрисдикции русскую диаспору, мешали и эмигрантские политические страсти — начиналась «холодная война». Вскоре Митрополит Евлогий скончался. Его паства воссоединилась с Московским Патриархатом только в 2019 году, когда 14 сентября того года Священный Синод Русской Православной Церкви удовлетворил прошение Архиепископа Иоанна (Реннето), возглавлявшего Архиепископию западноевропейских приходов русской традиции в юрисдикции Константинопольского Патриархата, о возвращении архиепископии в лоно Московского Патриархата.

Непримиримый к Москве, Московскому Патриархату, Советской власти Митрополит Антоний (Храповицкий) умер в 1936 году, похоронен

в Сербии, до конца дней своих возглавлял Русскую Православную Церковь за границей. Его место по управлению Карловацкой Церковью занял Митрополит Анастасий (Грибановский). С избранием Первосвятителем Русской зарубежной Церкви антисоветская позиция Митрополита Анастасия еще более активизировалась. Он сделался одним из самых непримиримых антисоветчиков на Западе. Эта политическая позиция логично привела его к восхвалению Гитлера, поддержке его в войне против СССР. В пасхальном обращении к пастве в 1942 году он, приветствуя нацистские войска на оккупированных ими областях СССР, писал: «Настал день, ожидаемый русским народом, и он ныне подлинно как бы воскресает из мертвых там, где мужественный германский меч успел рассечь его оковы. И древний Киев, и многострадальный Смоленск, и Псков светло торжествуют свое избавление как бы из самого ада преисподнего».

После Второй Мировой войны Митрополит Анастасий и Синод Русской зарубежной церкви при содействии американских властей перебрались из Европы в США, где в 1965 году владыка скончался. Его преемники на посту главы РПЦЗ до конца XX века не смогли преодолеть антимосковских настроений и не горели желанием воссоединиться с Матерью-Церковью. Только 17 мая 2007 года в Москве в храме Христа Спасителя в присутствии Президента России В.В.Путина состоялось подписание Акта о восстановлении канонического общения между Московским Патриархатом и Русской Православной Церковью за границей, который подписали Первосвятителем двух Церквей — Святейший Патриарх Московский и всея Руси Алексей II и Высокопреосвященный Митрополит Восточно-Американский и Нью-Йорский Лавр. Русская Православная Церковь воссоединилась со своей зарубежной частью, преодолев многолетний раскол, и два высших русских церковных иерарха в сослужении сонма епископата и клира совершили совместно Божественную литургию, возблагодарив Бога за преодоление разделения русского мира, которое на протяжении всего XX века было питаемо политическими причинами.

Политика — не надежный союзник Церкви в ее богоспасаемом служении народу и Отечеству. Это главный урок из истории бытия русского православия в зарубежном рассеянии, который следует извлечь из 100-летнего юбилея работы церковного Собора в Сремских Карловцах.

(Trubetskoys Alexander, род. 14.03.1947, г. Париж, Франция) – князь, внук Е.Н. Трубецкого и внучатый племянник С.Н. Трубецкого.

Занят в ряде коммерческих проектов, связанных с Россией и странами СНГ.

Специалист в области русской истории начала XIX в. Председатель французского Общества памяти Императорской гвардии.

Почётный профессор Московского университета с 2017 г.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕНЕРАЛА П.Н. ВРАНГЕЛЯ

Ряд поражений Добровольческой армии в начале 1920 года привели Генерала А.И. Деникина к решению сдать верховное командование. Особенно после катастрофической не организованной эвакуации из Новороссийска, престиж Деникина полностью упал.

Те части, которые сумели добраться до Крыма, находились в таком расстройстве, что была утеряна надёжность на их военную способность. Более того моральное состояние этих частей отражалось и на остальные силы Добровольческой армии.

Отношения между Деникиным и Врангелем к тому времени осложнились и, привели к тому, что Врангель покинул армию и находился в Константинополе до момента, когда неожиданно для него, Деникин под подписью генерала Драгомирова созвал совет для назначения своего приемника. Совет назначался на 21 марта 1920, и Врангель смог прибыть из Константинополя 22 го марта.

Начальники, которые присутствовали на заседании, избрали П. Врангеля Главнокомандующим и Правителем Юга России.

Врангель понимал, что одна из роковых ошибок Деникина заключалась в недостатке реальной политической деятельности особенно в тылу. Приняв командование, Врангель сосредоточил свое действие не только на военных действиях, но и в создании реальной государственности и

управлении юга России, как настоящее возродившееся государство России.

Некоторые меры должны были быть приняты особенно срочно так как ощущался недостаток и продовольствия, и снаряжения военных сил. Не хватало боеприпасов, лошадей для конницы, бензина для автомобилей и угля для поездов и кораблей.

Одновременно Врангель был вынужден развить активную внешнюю дипломатическую деятельность, особенно после заявления Велико Британского правительства, которое требовало начать переговоры с советской властью с целью примирения и получение амнистии. Конечно, такой подход был неприемлем. Врангель отказался от переговоров даже при предложенным посредничеством Англии. После этого Англия объявила, что прекратит военную помощь.

25 го марта в Севастополе в день праздника Благовещения, Врангель организовал молебен и парад, после чего огласили его назначение на пост Главнокомандующего и правителя на юге России.

Во время своей речи перед войском и населением, Врангель высказал реальность положения обещав «вывести с честью армию и флот из тяжелого положения». Он повторял ту же речь во многих краях Крыма, объезжая на машине все военные части и особенно казачество которое больше всех пострадало от тяжелой эвакуации из Новороссийска, и которое находилось часто под влиянием активной большевицкой пропаганды. Известно, что с самого начала, часть казачества пошла на сторону красных, часто из-за неправильного отношения Деникина вообще к казачеству.

Политическая деятельность в рядах армии начала давать плоды. Врангель сумел возбудить новое настроение и поднять дух военных сил. Врангель начал формирование нового государственного управления, назначать более подходящих чиновников вместо тех Деникинское времени, которые не справлялись с трудными задачами управления в условиях войны.

Он создал мощный совет на основе которого было организовано и правительство. В состав совета вошли:

Александр В. Кривошеин, который стал главным помощником по гражданским проблемам.

Генерал Павел Н. Шатилов стал начальником военного штаба.

Генерал Василий Е. Вязьмитинов стал начальником военного управления (администрации)

Адмирал Михаил П. Саблин стал командующим флотом. Его помощником был назначен Вице - адмирал М.А. Кедров.

В совет вошли разные начальники Гражданского управления, хозяйственного, внешних сношений, финансов, бюджета, торговли, промышленности, сельского хозяйства, Путей сообщения и интендантского назначения, здравоохранение, ветеринарные службы, инженерно-технические службы.

Были созданы отделы торговли и промышленности, продовольствия,

топлива, управление портов, таможня.

Управлению финансов удалось, благодаря этому стабилизировать курс рубля.

Начальником управления финансов стал М. Б. Бернадский.

Начальником управления Торговли стал В. С. Налбанов

Управление внешних сношений возглавили П. Б. Струве и его помощник опытный дипломат князь Григорий Н. Трубецкой (младший брат моего деда Евгения Н.)

Для улучшения работы гражданской власти, которую Врангель считал «бюрократичной», была создана мощная «Высшая комиссия правительственного надзора» и параллельно с ней «комиссия военно-морского суда».

Все эти службы и многие другие стали называться органами «Правительства Юга России», а Добровольческая армия получила название «Русская Армия».

Немедленно были приняты следующие решения:

1) Будущая форма правительства России должна соответствовать желанию русского народа. Этим Врангель, хотя сам был убежденным монархистом, решал внутренние споры о будущем, тогда как немедленной целью было создать условия для единства народа против большевизма.

2) Обеспечение равенства народа независимо от происхождения и религии.

3) Предоставление крестьянам полной собственности земли на льготных условиях.

4) Обеспечение защиты рабочего класса и профессиональных организаций.

5) Объединение всех территорий России в одну общую Федерацию с обеспечением свободных решений и интересов на основе общих экономических нужд страны.

6) Демократическое народное хозяйство, на основе предоставления льгот для личных инициатив.

7) Признание международных обязательств, принятых предыдущими правительствами.

8) Выполнение обязательств по долгам России

Врангель настаивал на единстве независимо от личных убеждений. Его Лозунг был «с кем угодно, но за Россию !»

Русский Писатель А. Куприн хорошо характеризовал этот подход объясняя, что Гражданская война «Это Россия против Интернационала».

Для достижение этой цели Врангель начал вводить реформы:

Военная стратегия отличилась от Деникинской. Уже не попытка взять Москву разбрасывая свои силы, а создавать даже на самых маленьких захваченных территориях пример условий жизни, которая потянет народ к желанию такого строя, по сравнению с той тяжелой ситуацией, которая

создавалась красными на оккупированных ими территориях.

Аграрная Реформа представляла собой сильнейший аргумент против политики красных, которые пропагандировали что белые хотят вновь ввести помещичьи порядки вплоть до крепостного права. «Приказом о земле» Врангеля устанавливал, что земля должна принадлежать тем, кто её действительно обрабатывают.

Ввели тоже особое положение по лесному хозяйству для того, чтобы не просто уничтожать леса, но при этом обеспечить нужды населения и государства.

Была введена система, по которой крестьяне выплачивали бы государству одну пятую урожая в течение 25 лет, и таким образом расплачивались за приобретённые земли.

Эта последняя реформа, конечно, вызывала некоторое недоверие со стороны крестьянства, которое находилось под не хорошим впечатлением недавних военных неудач белого движения, которые увы произошли до назначения Врангеля главнокомандующим и правителем. Первые успехи при Врангеле принесли немедленно пользу, и доверие к правительству начало расти.

Врангель стал поощрять промышленность, особенно ту которая могла приносить доходы на рынке внешней торговли. (Табак, кожа, судоремонт, металлоконструкция...). Особенно рынок кожи приносил доход со стороны Турции.

Начали развивать и промысел рыболовства, разведение скота, молочную промышленность, садоводство и т.д.

По приказу Врангеля были построены несколько трас железной дороги. Некоторые просуществовали и в советский период.

Отметим и развитие промышленности цементных заводов, Электроэнергии, мелкой промышленности, мастерских, лесной промышленности, Консервных предприятий.

Все это позволило правительству узаконить вновь процветающую коммерческую деятельность, особенно торговлю с Константинополем и Болгарией.

Одним из Главных экспортных доходов являлась торговля зерна. Даже Франция закупала Крымское зерно, которое поступало в Марсель.

Все это потребовало значительную финансовую реформу которой занялся Бернадский. Постепенно «Врангельская валюта» окрепла по сравнению со всеми купюрами царского правительства, временного, советского и украинского, которые вперемешку находились на денежном рынке.

Чтобы привлечь рабочий класс, средний уровень заработной платы превышал уровень того, что получали офицеры и превышал средний уровень того, что получали рабочие в других регионах России.

Врангель тоже особенно обращал внимание на поиск союза с

многонациональными политическими силами. Фактически он отверг лозунг Деникина «Единая неделимая Россия» в пользу федерального подхода народов России, Украины, Кавказа, и тоже дал казачеству гарантии о независимости (самоуправление). В Крыму украинский язык был признан государственным наравне с русским. Для многих народов, живущих в Крыму, были созданы национально культурные общества народов.

Этим Врангель пытался федеративно объединить народы разных национальностей с одной только общей целью: противостоять против одного общего для всех врага, Большевиизма.

Были тоже созданы профессиональные союзы и попытка наладить отношения с местной интеллигенцией. Создались корпорации банкиров, инженеров, журналистов, извозчиков и всех отраслей торговли.

Особое внимание было обращено на условия народного и университетского просвещения. Например, студенты медицины получили особый статус, их освобождали от военной службы пока они учились. Занялись закупкой учебников, которых не хватало.

Образовались литературные и музыкальные кружки, заработали музеи и театры, Начала издаваться «Русская Мысль» среди многих других газет и журналов.

В Крыму активно действовали церковные структуры. Одна была «Внешнее временное управление церкви на юге России», а другая являлась «управлением вероисповеданий».

Большое внимание предавалось контролю средств массовой информации. Врангель пригласил всех редакторов газет на совещание, на котором он попросил их, чтобы они сами ввели форму авто-цензуры, дав понять какую они несут ответственность в условиях гражданской войны. Эта мера была воспринята в основном положительно редакторами разных газет.

Врангель тоже ввел помощь семьям, у которых глава семьи или погиб на войне или находился в армии. Был для таких семей учрежден казенный бесплатный паёк.

Можно сказать, что за короткое время Правительство Врангеля возобновило полноценное гражданское общество.

Врангель внушал всем слоям гражданского общества что в Крыму идет освободительная война. «Это священная война за свободу и право», писал он.

Восстановилась судебная власть по дореволюционному уставу реформ 1864 года.

Ввелась активная работа контрразведки, с целью прекратить действия большевистских агентов, которые проникали в Крым для агитации. Организация полиции была поручена выдающимся специалистам как Генералу Евгению Климовичу и главное Аркадию Ф. Кошко которого прозвали «гением русского сыска».

При Врангеле была организована строгая судебная служба, гражданская и военная. Против действия агитаторов, Врангель призвал «безжалостно расстреливать всех комиссаров и других активных коммунистов, захваченных во время сражений». Но одновременно Врангель «освобождал от всяких кар» офицеров и солдат красной армии, которые сдавались и были готовы перейти на сторону белых. Им возвращались права и военные чины, полученные до начала 17 го года. Есть много примеров, когда красные военные, перешедшие на сторону белых, показали себя не только надежным, но и доблестным военным составом в борьбе против большевиков. «Я хочу верить, говорил Врангель, что среди вас, красные офицеры, есть еще честные люди и что любовь к Родине не угасла в ваших сердцах».

Врангель призывал всех, в том числе таких украинских атаманов как Махно «биться за поруганную родину.» Сам Махно не откликнулся положительно.

Пока шла борьба против красных, Врангель не допускал политическую борьбу и публичные выступления и споры, которые могли приносить только рознь, тогда как нужно было сплотить все силы против одного врага.

Всё это действие политическое, социальное и военное, конечно, прекратило свое существование, когда началась массовая эвакуация, то, что сегодня мы называем Исход.

Для благополучной организации исхода, Врангель распорядился таким образом, чтобы приготовить максимальное количество судов в разных местах Крыма, снабдить эти суда в достаточном количестве топливом, водой и продовольствием. Были сформированы экипажи, и эта работа явилась завершающей работой Врангеля, его правительства и его военного штаба.

Около 150 000 беженцев, (военные и гражданские) смогли себя спасти благодаря этой четкой организации правительства Врангеля. А тех, кто не смогли, или не захотели эвакуироваться, веря в ложные обещания Фрунзе, ожидала безжалостная репрессия, которую организовали красные, создав «карательные экспедиции».

Когда Врангель принял верховное командование в марте 20 го года, он заведомо знал, что освободить Россию от большевизма, он не сможет. Как сказано в начале этого выступления, Врангель обещал только вывести русскую армию с честью, а для истории России оставить свидетельство о том, что даже в самых трудных условиях, можно было создать порядочное русское государство, признанное западными державами.

Трудности возникли после прекращения помощи со стороны Англии, из-за неудач на восточном фронте армии адмирала Колчака, и особенно после того, когда произошло перемирие между большевиками и Польшей. Прекращение военных действий на польском фронте позволило красным переправить все свободные силы на юг России под лозунгом «Все

против Врангеля!».

Да, гражданская война закончилась на юге России после Исхода русской армии генерала Врангеля. Она еще продолжалась до 1922 года, особенно на дальнем востоке. Россия переименовалась в СССР. Но Россия сохранила себя, несмотря на все гонения против церкви, и репрессии против населения. Россия тоже сохранила себя в том Русском Море который образовался во всех странах земного шара, куда Исход загнал русских людей, русских патриотов, русских верующих.

Я осмелюсь сказать в заключение, что поражение русской армии Врангеля является началом победы той России, которая сумела спасти себя, свою честь, и свою веру в славное будущее.

Тюркан Олджай доктор филологических наук, доцент кафедры славянских языков и литератур (отделение русского языка и литературы) литературоведческого факультета Стамбульского университета, Стамбул, Турция

Заведующая отделением польского языка и литературы Стамбульского университета.

Род. 03.02.1964, г. Хасково, Болгария. Окончила Пловдивский университет им. Паисия Хилендарского (Пловдивски университет «Паисий Хилендарски»), педагогический ф-т, (1987). С 1994 – по наст. вр. – Стамбульский ун-т (İstanbul Üniversitesi): преп. кафедры рус. яз. и лит. литературоведческого ф-та (1994–2000); зав. каф. польского яз. и лит. литературоведческого ф-та (2009–2012); зав. каф. рус. языка и лит. (2012– 2015); зав. межкафедральным объединением славянских языков и литератур (2012–2015), в наст. время проф. каф. рус. яз. и лит., литературоведческого ф-та. Член Академ. совета литературов. фта (2012–2015).

РУССКИЕ НА ТУРЕЦКОМ БЕРЕГУ: БЕЛОЭМИГРАЦИЯ 1920-1930-х гг.

Две революции в разгар Первой мировой войны, а также последовавшая за ними Гражданская война повлекли за собой невиданную гуманитарную катастрофу в России.

Сотни тысяч человек оказались за пределами своей Родины: некоторые обосновались в Европе, другие разъехались по всему миру, третьи остались в Турции. Но всех их объединяло одно – первым пунктом их вынужденного путешествия стал Стамбул (в то время Константинополь).

Отплытие в Стамбул проходило в три этапа, отличавшихся друг от друга в первую очередь разным социально-экономическим статусом беженцев.

Первоначальный этап эмиграции относится к 1919 году. Ядро этой волны составили аристократы, пытавшиеся попасть в западные европейские столицы, преимущественно в Париж, где было учреждено Временное русское правительство. Таким образом, Стамбул оказался для них лишь промежуточным пунктом.

Более многочисленная волна эмигрантов хлынула в Стамбул в феврале 1920 года, после того как большевики заняли Одессу. Массовая эвакуация людей проводилась из Одесского и Новороссийского портов. С этой волной эмигрантов в Стамбул отправился и генерал А. И. Деникин, из-за чего ее прозвали «деникинской». Эмигранты этой волны принадлежали к разным сословиям, однако бо́льшая их часть не имела средств и нуждалась в крове и пище.

Спустя 8 месяцев начался третий этап. Последняя и крупнейшая волна беженцев – «врангелевская» хлынула в Стамбул после овладения Красной Армией 16-го ноября 1920-го года Крымом. Главнокомандующий русской армии генерал барон П. Н. Врангель издал приказ об эвакуации армии и флота. За военными последовали члены их семей, близкие, а также составы учебных учреждений и другие гражданские лица, сумевшие попасть на корабли. В последней декаде ноября 1920 года 126 перегруженных до отказа судов один за другим бросали якорь в бухте Золотой рог и в Мраморном море.

Вот как описывает в газете «Икдам» в статье «Рус Хилеси» положение, прибывших в Стамбул русских эмигрантов, турецкий новеллист, журналист, дипломат и сенатор Якуп Кадри Караосманоглу (1889-1974): «Вид пароходов, прибывающих в последние дни из Крыма с русскими эмигрантами, – это одно из самых удивительных, самых трагических, самых жалких явлений. Один мой друг, видевший близко проплывающий по Босфору корабль, рассказывает: “Я никогда не забуду такого скопления народа. Не могу даже представить, что творилось внутри, но снаружи, с мачты корабля до якоря, люди висели друг на друге, как грозди винограда. На висевших с двух сторон маленьких лодках находилось, по крайней мере, по 50-60 человек. Некоторые наполовину свисали над водой, держась только одной рукой за канат. Все виденное напоминало груды грязных и потерявших человеческий облик людей.” Эти останки вчерашней величественной Российской империи запечатлелись в нашей памяти в виде этих безымянных, бесформенных, душераздирающих и печальных картин. <...> Вот уже четыре дня эти люди, битком набитые в корабли без хлеба и воды, ждали. Но чего они ждали? Ответ на этот вопрос они сами не знали. Ведь ни в одном из них не осталось и следа от какой-либо цели, дум и размышлений, боязни и надежды» [Kadri: 1920].

Окупированная войсками государств Антанты 13-го ноября 1918-го года столица Османской империи сама переживала в то время трудный период. Вследствие оккупации в городе было размещено «10 тыс. британских, 8 тыс. индийских, 8 тыс. французских, 2 тыс. итальянских солдат и горстка японцев» [Помаренцев 2001]. Ко всему прочему добавилась еще одна проблема - впервые за всего своего существования она становилась ареной массовых потоков переселения.

Считаем, что самую достоверную информацию о количестве

прибывших в Стамбул русских эмигрантов, дает сам генерал Врангель в своем выступлении во время званого обеда, организованного 4 января 1922 года клубом Стамбульского университета, в котором он говорит, что в ноябре 1920 года из Крыма в Стамбул прибыло 135 000 эмигрантов. В итоге, общее количество эмигрантов достигло 167 000 человек. [General Wrangel 1922: 1-2]. Однако, из-за постоянного притока и оттока прибывших эмигрантов, определить их количество точно не представлялось возможным. Кроме того, эмигранты, прибывавшие своими путями, оставались вне статистических подсчетов.

На первой очереди стоял насущный вопрос срочного рассредоточения российских изгнанников. Все раненые и больные были устроены в иностранных и русские госпитали в районе Стамбула. Инвалиды помещены во вновь открытые санатории и инвалидные дома. 69 тысяч чинов армии было отправлено, с сохранением военной организации и с оставлением части оружия, в особые военные лагеря на полуостров Галлиполи (тур. Гелиболу), в район Чатаалджа, и на острова Мудрос и Лемнос. 32 тысячи беженцев были отправлены в различные государства, правительства которых дали согласие на их прием и обещали оказать им помощь: 22 тысячи в Сербию (в том числе 2 кадетских корпуса), 2 тысячи в Румынию, 4 тысячи в Болгарию и до 2 тысяч в Грецию. 30 судов русского военного флота, с личным составом до 6 тысяч человек, в том числе и морской кадетский корпус, по указанию правительства Франции, пошли в Бизерту [Масаг О., Масаг Е. 2010; Вакар 2012]. Оставшихся белоэмигрантов стали расселять в городе и его окрестностях. Большая часть попала в беженские лагеря на европейской и азиатской сторонах, такие как Селимие, Сан-Стефано, Тузла, а также и на Принцевых островах. Некоторых разместили в пансионатах, других в монастырях, третьих в больницах и на фабриках, часть ночевала на дворе Российского посольства или в полуразрушенных мазанках. Словом, устраивались, кто как мог.

Несмотря на общие усилия русского командования, местных и союзнических администраций, благотворительных обществ и самих беженцев, пытавшиеся облегчить участь многотысячной эмигрантской массы, большинство эмигрантов находилось в бедственном положении.

Многие закладывали или продавали свои дорогие вещи. В поиске средств к существованию появились русские барахолки, где продавались привезенные с собой вещи. Кроме того, в газетах ежедневно появлялось множество объявлений о продаже драгоценностей, ковров, икон, моноклей. Можно было встретить, например, такие объявления: Продаются «пасхальные яйца работы П. Овчинникова, А. Петрова, Н. Зверева, И. Салтыкова, А. Горянова и Битнева»; «серебряные приборы, производства Габриэля Гретхена и М. Семеновой», «фамильные серебряные ложки Яничкиных, Лобавиных, Егафоновых, Мухиных»; «бронзовые и стеклянные предметы Грачева, серебряные рамки Зверева, золотые кубки и платиновые

тарелки Хлебникова; статуэтки, фарфоровые заварочные чайники; самовары Сазыкова и Алексеева, табакерки Карпинского».

Большая часть эмигрантов, продав все фамильные драгоценности и истратив все деньги, вынуждена была обдумывать свою дальнейшую судьбу. Однако шансы найти приличную работу в Стамбуле сводились к минимуму.

Несмотря на чины, звания, высокий уровень образования и владение иностранными языками, русские брались за любую работу: становились плотниками, каменотесами, кузнецами, шоферами, поварами, официантами, портье, рыбачили, плели рыболовные сети, изготавливали канаты, мастерили абажуры, детские игрушки, дамские сумочки. Иные приспособились работать садовниками, конюхами, извозчиками, слесарями, чинили водопроводы, коляски, фаэтоны, фуры, повозки и даже швейные машины. Как свидетельствует Элен Арэль, в девичестве Елена Гордиенко, дочь одной из эмигранток: «каждый владел 15-20-тью специальностями. Мой отчим, русский офицер Яков Гордиенко, после Галлиполи работал в овощной лавке, содержал попеременно отель, ресторан, прачечную...» [цит. по Викторенко].

Русские обживали в основном европейскую часть города на западном берегу Босфора, «Галата» (нынешний «Каракёй»), а также район «Бейоглу», сосредоточенный вокруг улицы «Пера», известная как Grand rue de Pera. На последней располагалось Посольство Российской империи, двор которого стал местом сбора эмигрантов и «напоминал собой пчелиный улей. <...> Сюда стекались со всех концов Константинополя..., чтобы узнать и послушать последние новости. Здесь были вывешены различные приказы, объявления, воззвания, списки и т.д.» [Слободской 1925]. Через несколько домов находилось русское консульство, где помещалось и управление русского Красного Креста, а чуть далее – отдел пропаганды добровольческой армии – «Осваг». В узкой боковой улочке помещалась редакция «Вечерней газеты» под редакцией Б. В. Ратимова.

На Бейоглу располагалось также управление Всероссийского земского союза и союза городов. Здесь же функционировала первоначально русская почта, обслуживавшая беженцев. «Все эти учреждения были центральным нервом всей жизни беженцев в Константинополе. Если кто желал что-нибудь узнать, навести справку, разыскать знакомого, найти или предложить работу, – все шли сюда со всех концов города» [Слободской 1925].

По словам очевидцев, 1920-1924 гг. были временем явного преобладания русских на «Бейоглу». Здесь русская речь слышалась чаще, чем турецкая. В. В. Шульгин замечает: «В летописях 1920-ый год будет отмечен, как год мирного завоевания Константинополя русскими» [Шульгин 1922]. Подобную мысль высказывает и А. Н. Вертинский, выступавший в то время в своём кабаре «Черная роза»: «Константинополь стал очень

быстро русифицироваться. На одной только рю-де-Пера замелькали десятки вывесок: ресторанов, кабаре (дансингов тогда еще не было), магазинов, контор, учреждений, врачей, адвокатов, аптек, булочных. <...> Все это звало, кричало, расхваливая свой товар, напоминало о счастливых днях прошлого: “зернистая икра”, “филипповские пирожки”, “смирновская водка”, “украинский борщ” <...>» [Вертинский 1990].

Об этом вспоминает и бывший эмигрант А. Слободской: «В течение короткого времени вся набережная Галаты и Стамбула была усеяна всевозможными торговыми и агентурно-комиссионными конторами. Вся улица “Пера”, начиная от тоннеля и кончая площадью Таксим, была занята торговыми предприятиями беженцев: мясными, колбасными, книжными магазинами, “кооперативами” и бесконечным числом ресторанов. Немного ниже по улице “Тарля-Баши” – русские промышленные предприятия: прачечные, пекарни и водочные заводы Кромского, Смирнова с сыновьями, Романенко. Зубровка, рябиновая, перцовка и пр. “настоящие русские водки” заполнили собою все витрины греческих и русских магазинов и ресторанов» [Слободской 1925].

А вот как выглядела главная улица «Бейоглу» глазами Н. Н. Чебышева: «Пера, кривой коридор, по вечерам беспорядочно испещренный электрическими огнями, стала «нашей» улицей. Русские рестораны вырастали один за другим. Некоторые из них были великолепны, залы в два света, первоклассная кухня, оркестры, каких Константинополь никогда не слышал» [Чебышев 1933]. Названия многочисленных вывесок ресторанов, кабаре и кондитерских: «Эрмитаж», «Петроград», «Большой Московский кружок», «Аркадия», «Карпыч», «Уголок», «Киевский» и т.д. напоминали старую, российскую жизнь. Здесь всё делалось на русский лад и в соответствии с русскими традициями. Всё излучало изысканность и благородство.

Главной притягательной силой русских развлекательных заведений была выступавшая в них гильдия артистов разных жанров – от классики до «казачка». Их высокий профессионализм и талант восхищали всех посетителей. Об этом свидетельствует и автор статьи «Beyaz Ruslar» (рус. Белые русские) в Энциклопедии Стамбула (тур. İstanbul Ansiklopedisi) Решад Экрем Кочу: «Белым русским принадлежит важное место в культурной истории Стамбула. Большинство из них выходцы из самых высоких и образованных кругов царской России... Первое, что они сделали, оказавшись в Стамбуле – создали развлекательные заведения, которых так не хватало большому городу. В открытых ими ресторанах, ночных клубах, кабаре турки увидели подлинное, освещенное благородством искусство» [Koçu 1961: 2625]

Турецкую публику больше привлекал «легкий» жанр. С учетом этого предприниматель и солист Мариинского театра Владимир Петрович Смирнов открыл кабаре-театр «Паризиана». Так Стамбул стал родоначальником

искусства русского эмигрантского кабаре. В популярном кабаре «Черная роза» выступал звезда эстрады Александр Вертинский. Турки, не понимая русских слов, буквально млели от его оригинальных интонаций. В том же кабаре выступали Юрий Морфесси и Елена Никитина. В «Пти Шане» пели шансонетки. В «Стелле» у московского негра-джазиста Фредерика Томаса играли русские музыканты и танцевали русские балерины. В одном из кабаре пела русские и цыганские песни А. И. Тараканова, выходившая на сцену в русском кокошнике. В другом кабаре цыганские романсы исполняла Анастасия Полякова. В зале «Каза д'Италия» с аншлагом проходили концерты трио Виктора Крюкова и его сестер Джеммы и Надежды, которые играли, пели и танцевали. Классические, народные и современные танцы в их исполнении имели большой успех. А на площадке парка «Гюльхане» выступал со своей труппой казачий офицер Михаил Турпаев (танцор Казбек).

Закрыв «Паризиану», В. П. Смирнов вместе с супругой, примадонной Мариинского театра, лирическим сопрано Валентиной Пионтковской организовал музыкальный театр «Буфф». Здесь под руководством режиссера А. Я. Любина они поставили оперетту Оффенбаха «Прекрасная Елена», в которой приняли также участие Юрий Морфесси и опереточный комик Александр Полонский.

Русские обогатили Стамбул и своей национальной кухней. Особо популярными блюдами стали борщ, котлеты по-киевски, бефстроганов, солянка, пирожки с капустой, блинчики и водка всех сортов, в частности лимонная и «Смирновская». Изготовлением последней занялся вышеупомянутый оперный артист Владимир Смирнов, внук поставщиков этого продукта ко Двору российских императоров на протяжении 50 лет. Знаменитыми были кондитерские изделия кафе-кондитерской «Петроград» и утренние завтраки, состоявшие из ржаного хлеба, яйца всмятку, сливочного масла, швейцарского сыра и чая в тонких стаканах с подстаканниками. Но не только этим привлекало своих посетителей кафе «Петроград». Оно превратилось в место культурного времяпровождения не только для русских, но и для стамбульской элиты.

Вместе с вывесками русских врачей, адвокатов и мастеровых на «Бейоглу» стали появляться также ателье, обувные мастерские и косметические лаборатории. Из дневниковых записей Элен Арэль узнаем, что друг ее отца «офицер Николай Пьянковский после закрытия галлиполийского лагеря организовал косметическую лабораторию, одну из первых в стране, которая стала необычайно популярной» (цит. по Викторенко).

Модной новинкой Стамбула стали русские салоны верхнего платья и мехов. Стройные, голубоглазые и светловолосые русские женщины (тогда их называли «карашо») производили ошеломляющее впечатление. Их модная одежда «представляла разительный контраст с обычной османской и

считалась последним европейским пискom в мусульманском Стамбуле» (там же). Русские «карашо» привнесли в Стамбул стиль последней европейской моды: непокрытая голова, короткая стрижка «колокол», тонкий шарф вокруг головы получил у турчанок название «Rus başı» («русская голова»), укороченные юбки клеш, на юбках кисточки из золотых нитей, пояса с бантом, стягивающие талию, расшитые жакеты [Deleon 2003: 32]. Все они заняли место в журналах моды того времени.

О том, что волна стиля «карашо» коснулась и косметического сектора, свидетельствует газетная реклама, помещенная в газетах известным косметологом того времени Экремом Неджипом и начинавшаяся с вопроса «Почему так красива русская принцесса?».

Пляж «Флория», за счет белых русских приобрел новый вид – на место отдельных мужских и женских мест купания пришел общий пляж. Вместо прогулок по набережной Босфора становится модно ездить для прогулок и купания на Принцевы острова.

Русские познакомили стамбульчан и с лотошными клубами. Вот, что пишет об этом Чебышев: «Лото проникло всюду, даже туда, где держалась турецкая самобытность, и в угрюмый, чинный Стамбул. Появилось свыше 400 таких лотошных клубов. В среднем в день играло до 12 тысяч человек. <...> Лото, около которого кормились несколько тысяч русских (в качестве служащих) закрыли 1 мая, а через два-три дня открыли тараканьи бега» [Чебышев 1933].

Однако при всем разнообразии новшеств, привнесенных эмигрантами из России, все же самое значительное влияние они оказали на городскую художественно-культурную жизнь [Олджай 2007, 2019].

Одним из таких событий стала открытая 9 октября 1921 года в Стамбуле первая выставка русских художников-эмигрантов. Очень скоро художники объединились и создали Союз русских художников, в составе приблизительно шестидесяти членов, среди которых: Евгений Андреевич Агафонов, Татьяна Александровна Алексинская, Георгий Калистратович Артемов, Константин Николаевич Астори (наст. имя Астафьев), Николай Николаевич Беккер, Владимир Васильевич Бобрицкий, Николай Иванович Васильев, Александр Петрович Греков, Алексей Васильевич Грищенко, Михаил Анатольевич Дубинский, Николай Васильевич Зарецкий, Владимир Федорович Зендер, Александр Иванович Иванов, Василий Иосифович Иванов, Владимир Степанович Иванов, Дмитрий Васильевич Измайлович, Николай Иванович Калмыков (Наджи Калмыкоглы), Петр Николаевич Кареев, Н.И. Кравченко, Леон Яковлевич Мурадов, Николай Константинович Перов, Владимир Константинович Петров, Николай Николаевич Сарафанов, Ибрагим Сафи (Рахман Сафиев), Леонид Романович Сологуб, Николай Григорьевич Узунов, Павел Федорович Челищев, Борис (Барух, Бари) Исаевич Эгиз и другие.

На первом заседании 1 января 1922 года председателем был избран

Василий Иосифович Иванов, а куратором выставок – Дмитрий Васильевич Измайлович. Вместе с тем директор «Маяка» известный коллекционер Стенли Хэррисон был единодушно избран первым почетным членом Союза.

В галерее «Маяк» известного коллекционера Стенли Хэррисона, на улице «Бурса» в доме № 40 были устроены девять экспозиций. Их постоянными участниками были Д. Измайлович, Н. Сарафанов, Н. Перов и Н. Зарецкий. Иногда здесь выставлялись также работы Алексинской, Астафьева, Бобрицкого, Кайсарова, Сабанеева и Федорова.

Часть художников, наряду с участием в сборных выставках, проводила также свои авторские выставки. Так, например, выставка Н. Беккера, открывшаяся в залах фешенебельной гостиницы «Pera Palace» стала крупнейшим художественным событием 1922 года.

Другим, прославившимся своими портретными работами мастером, был Борис (Барух) Исаевич Эгиз. Впечатляли также экспрессионистские акварели Алексея Грищенко с изображением мечетей и дервишских обитателей. А Николай Калмыков (Наджи Калмыкоглу, 1896-1969) добился большой популярности не только как пейзажист и портретист, но и как стенописец.

К 1924-му с отъездом большинства художников деятельность Союза русских художников прекратилась. Лишенные объединения, оставшиеся в городе М. С. Безуглый, А. П. Греков, В. И. Иванов, Д. В. Измайлович, Н. И. Калмыков, Ф. П. Макурин, Н.К. Перов, В.К. Петров, И. Сафиев, В.П.-Ч., Б. И. Эдиз, Н. Н. Якобсон были «обречены на замкнутость и исполнение случайных, зачастую “рыночных” заказов». После ухода оккупационных сил выставок почти не бывало, интерес общества и печати постепенно угас. К 1927-му уехали еще часть из них. В городе окончательно обосновались Николай Калмыков (1896-1951), Ибрагим Сафиев (1898-1983), Николай К. Перов (1886-1963) и Николай Николаевич Якобсон (1895-1964).

Художественно-культурная жизнь белоэмигрантов не ограничивалась только вереницей красочных художественных выставок, которые собирали многие сотни посетителей. Важное место в стамбульской жизни эмигрантов занимала классическая музыка. Нужно отметить, что музыкантов среди русских эмигрантов было больше, чем представителей других видов искусства. Нам удалось установить 198 фамилий с указанием профессий. Из них 69 имен принадлежат композиторам, дирижерам, пианистам, скрипачам, виолончелистам, флейтистам и оперным певцам, выпускникам Московской, Петербургской, Киевской и Тифлисской консерваторий.

Известно также, что оркестр Бутникова состоял из 50 человек, но назвать их поименно, к сожалению, невозможно. Русские музыканты, а также целые оркестры выступали почти во всех крупных отелях, ресторанах, кабаре и конотеатрах в Стамбуле, однако и их имена остались неизвестными.

Без преувеличения можно сказать, что всей музыкальной жизнью

Стамбула в первый год эвакуации руководили братья Слатины: Илья Ильич – пианист и дирижер, Владимир Ильич – скрипач, Александр Ильич – виолончелист. Под дирижерством И. И. Слатина в Стамбуле состоялся классический концерт, где впервые прозвучал «Реквием» Моцарта [«На прощание» 1923: XLIX].

Упомянем также имена профессора Московской консерватории по классу пианино Сергея П. Романовского, члена Императорского музыкального общества в России, профессора классической музыки Александра А. Селифанова и профессора Петроградской консерватории пианиста и композитора Владимира Н. Дроздова

Стамбульским культурным кругам были хорошо знакомы также имена талантливых дирижеров-скрипачей Павла Алексеевича Замуленко, Ивана Ивановича Полянского и Христиана Лашенского. Обладая солидной музыкальной подготовкой П. А. Замуленко прославился в Стамбуле как дирижер салонного оркестра в крупнейшем фешенебельном отеле «Пера Палас». В состав оркестра входили В.И. Поржицкий, А. де Матеи, И. Чарковский, А. Иванов и В. Беккер. С теми же музыкантами Замуленко создал и знаменитый Джаз-бэнд опять же при «Пера Палас». Маэстро И.И. Полянский дирижировал в кинотеатре «Сине-Маджик» и руководил репертуаром в «Сине-Модерне». А концертмейстер Христиан Лашенский в течение шести лет возглавлял оркестр театра «Пти-Шань», на сцене которого будет проведена большая часть культурных мероприятий белоэмигрантов в Стамбуле.

Салонный оркестр второй по величине в городе фешенебельной гостиницы «Токатлиян» был представлен весьма талантливыми музыкантами, прошедшими солидную оркестровую школу в России. Скрипач оркестра Иван Степанович Ончик был обладателем румынского золотого креста I-ой степени. Виолончелист оркестра Александр Прокофьевич Сулин также был высоким профессионалом. В России играл в оркестрах опереточных трупп Крылова, Амираго и Потопчиной. Имел оркестр в Ереване. Ончик, Сулин и пианист оркестра Яков Соломонович Кордун создали трио, обладавшее обширным репертуаром и пользовавшееся неизменным успехом.

Перечень русских музыкантов можно продолжить именами пианиста Павла Лунича, пианиста и начинающего композитора Константина Никольского, пианисток Марии Оболенской, А. М. Высоцкой и г-жи Воскобойниковой, дирижера Константина Стенгача, теоретиков музыки, профессоров Овтехаренко и Гартмана, скрипачей-маэстро И. А. Вольпина, В. И. Поржицкого, С. Борицера и Н. Корсака, а также В. И. Овчаренко, С. В. Петрова, В. А. Подгаецкого, Н. Н. Черепнина, Ф. Г. Гилоди, И. Фригмана, В. Заржицкого, А. Петровского, г. Углицкого, г. Сербулова, г. Гердера, семьи Блиндер и многих других.

Среди беженцев оказались и русские оперные артисты, прибывшие сюда в большом количестве преимущественно в 1920 году. Сразу же

по приезде, при Итальянском оперном обществе была организована оперная труппа, в состав которой вошли: г-жи Васенкова, Силиванова, Табасси, Панкова, Милош, Василькова, Кайзер; г-да де Нери (бежал из Одессы, итальянский тенор), Дубинский, Кондратьев, Глиноецкий, Григорович, Лампи, Веков, хор – Савитского, балет – Зимина, заведующий художественной частью – художник Московского художественного театра Узунов, режиссер – Дубинский, оркестр – М. Скарселли. В репертуаре труппы были: «Аида», «Фауст», «Кармен», «Паяцы», «Сельская честь», «Баттерфляй», «Тоска», «Манон», «Лючия де Ламермур» и другие произведения. Первое выступление труппы состоялось 4 декабря 1920 года.

Среди беженцев, оказавшимися в ту пору в Стамбуле было немало артистов русской балетной школы, классических танцоров и танцовщиц.

Турецкая публика, познакомившаяся с классическим балетом, была глубоко впечатлена высоким мастерством русских балерин. По этому поводу Жильберто Прими пишет, что, «... чувства, которые вызывали изящество и строгая красота русских балерин, не поддаются словесному выражению. <...> Принеся на турецкую землю поэзию танца, они открыли туркам искусство балета не только классического, но и современного – модерн» [«На прощание» 1923: Фр. XXXIX].

Учредитель классического хора при Турецком национальном радио Месут Джемиль, в ту пору преподаватель османского музыкального училища «Дарульелхан», будет вспоминать спустя четверть века о своей первой встрече с балетом: «... в театре “Ферах”, где я был с покойным Мусой Сюрейей, я впервые в моей жизни познакомился с большим искусством людей, которые, танцуя под музыку, превращали трехчасовое время в сладостное и подобное сну мгновение...» [Semil 1949: 72].

Первой встречей турецких зрителей с классическим балетом стала «Шехерезада» – одноактный балет на музыку Н.А. Римского-Корсакова по мотивам сказок «Тысяча одна ночь». Она была поставлена Надеждиным в сезоне 1920-1921 гг. в театре «Пти-Шань» при участии Елизаветы Глюк и Виктора Зимина. Зиминым же была осуществлена и хореография балета. Художественное оформление принадлежало Николаю Ивановичу Васильеву (1892-1970), а художником по костюмам был Павел Федорович Челищев (1898-1957). В том же составе «Шехерезада» успешно ставилась и в последующих двух сезонах.

На сцене театра «Пти-Шань» в последующие три года космополитная публика увидела ряд русских балетных постановок, среди которых «Лебединое озеро», «Курильщики опиума», «Волшебная флейта», «Дон Жуан», «Голубой поезд», «Вальпургиева ночь», а также постановки на восточные мелодии «Персидские ковры» и «Итальянская рапсодия» на музыку Равеля.

Большинство из постановок сезона 1924-1925 принадлежали гастрوليрующему в ту пору в Стамбуле бывшему артисту Дягилевского

балета Василию В. Карнецкому. Выступив в «Персидских коврах» и «Итальянской рапсодии» в театре «Пти-шань» Карнецкий поразил публику «красотой и мощью своих танцев» [Бурнакин 1928]. Наряду с классическим танцем он проявил себя и как незаурядный артист-импрессионист. Ряд своих постановок как «Голубой поезд», «Вальпургиева ночь», «Шехерезада», «Студио» и др. Карнецкий оформил в стиле модерн.

Из балетных артистов и танцоров за эти годы в Стамбуле выдвинулись также Бианка Фоска, Борис Князев, Елена Дмитриевна Полякова, Тамара Оболенская, г-жи Стрельская, Лантревич, Эгрих, Хорват, Герман, Ларионова, Лореп, Траполли и г-да Дакс, Заварихин, Дроздов, Геролович и др.

К концу 1920-го года большинство из танцовщиков уехало в Европу и Америку. Среди оставшихся добились популярности Женя Нанасова, Купреянова и особенно выпускница Петербургского хореографического училища Лидия Красса Арзуманова (1897-1988), известная как Лейла Арзуман.

Стамбул стал первым центром «пробы пера» литературной белой эмиграции. Несмотря на временный характер пребывания здесь и на трудности в материальном и моральном отношении, русские беженцы вели здесь организованную литературную деятельность. Именно она стала самым действенным средством объединения и поддержания духа человека в изгнании. Литература стала главнейшим источником сохранения национального самосознания и языка как основы русской культуры. Здесь же возникли первые литературные объединения эмигрантов: Цареградский цех поэтов, Союз русских писателей и журналистов, Литературно-художественное общество им. А. П. Чехова.

Цареградским цехом поэтов организовались беседы и вечера на литературные темы, на которых поэты читали свои стихи, им оказывалась также поддержка в издании сочинений. Первым таким изданием явился сборник стихов Андрея Аллина (наст. фам. Блюм) «Солнечный итог» объемом в 78 страниц, вышедший в 1920 году. В первые месяцы эмиграции увидели свет «Стихи» Ольги Ярославны, сборники стихов «Царь-Солнце» Игоря Ястребцова, «Пасмурные птицы: Стихи 1918-1920» Григория Финна и «Яичница с луком: Стихи, шаржи, напевы и перепевы» Станислава Сарматова (С.Ф. Опеньховского). Союз русских писателей и журналистов выпустил в 1921 г. сборник очерков об эмиграции под названием «Листья». Им же были изданы сборник «Чужая даль: Стихотворения 1907-1922» (1922), сатирическая пьеса в стихах «Революционная вампука или «Пауки и мухи»» (1923) Анатолия Бурнакина и «Лунное венчание: Стихотворения 1908-1922» Ивана Корватского (1923) с предисловием Бурнакина.

Самым активным среди нашедших убежище в Стамбуле писателей был Аркадий Аверченко. Приехав в город 15 ноября 1920 года, сатирик прожил здесь полтора года. Здесь в 1921 г. вышли его «Записки простодушного» и «Нечистая сила: Книга новых рассказов», а в 1922 году «Кипящий котёл»

и сборник рассказов «Дети» с приложением «Руководства к рождению детей» (1922). Аверченко писал также фельетоны о текущей жизни. За тринадцать с половиной месяцев сатирик опубликовал в «Вечерней прессе» 46 фельетонов и 17 комментариев под общей рубрикой «Волчьи ягоды».

Весьма известным писателем в Стамбуле был Борис Лазаревский – сын знаменитого украинского историка Александра Лазаревского. О его успешности можно судить по трехкратному изданию сборника «Мое сердце. Душа женщины» (1920). Другим популярным писателем являлся Иван Корватский. Он – автор двух сборников стихов («Лунное венчание» и «Золотой рог», 1927) и сборника рассказов «Без ветрил». Интересным является тот факт, что Корватский не уехал как большинство писателей, а остался жить в Стамбуле. Все издания печатались в русских издательствах «Л. Бабок и сыновья», «Пресса», «Сфинкс», «За рубежом», «Русская мысль» и других. При издательстве «Русская мысль» на площади Туннеля в доме № 2 имелись книжный магазин и библиотека, в которых читателям предлагался большой выбор. Работали книжные магазины «Культура», «Нацево», «Забело», «Маршак» и «Чернов». Все они помимо произведений русских авторов, изданных за границей, заказывали и мировую классику в русском переводе, а также выполняли функцию библиотек.

К 1924 году русская эмиграция Стамбула, пережив пору недолгого расцвета, стала постепенно разъезжаться. Покидающими город группой русских литераторов в 1923 году был издан альманах «На прощание». Состоящий из трех частей на русском, французском и английском языках альманах явился попыткой «выразить чувство признательности всем тем, кто протянул руку помощи русским эмигрантам, очутившимся на берегах Босфора». «Мало сказать - Турция была гостеприимной. Она братски согрела потерявших отечество. Сколько живительных соков дала нам Турция, с ее кротким и героическим народом, впервые назвавшим нас братьями. Слово «кардаш» останется в нашей памяти навсег-да. Прими же, Турция, братское спасибо и братское прощай от нас пронесших сквозь десятки воин с тобою восхищение перед твоей святыней - душой народа...!» [«На прощание» 1923: I].

Спустя четыре года в 1928 г. перед своим отъездом Анатолием Бурнакиным будет составлен и издан альманах «Русские на Босфоре», ставший последним изданием русских в Стамбуле.

К 1930-му году Русский Стамбул опустел, так и не став постоянным центром «белой» эмиграции. Несмотря ни на временный преходящий характер пребывания россиян здесь, ни на трудности в материальном и моральном отношении, все они создали в Стамбуле яркий очаг русской духовной культуры приобщив к ней все национальности и все слои населения. Именно художественно-культурная жизнь стала самым действенным средством объединения и поддержания духа россиян в Стамбуле. Русский Стамбул стал прообразом Русских Берлина, Праги, Парижа.

Литература

- Бурнакин А. А. Русские на Босфоре. Стамбул, 1928.
- Вертинский А. Н. Дорога длинною. Москва: Правда. <<https://royallib.com/book/vertinskiyaleksandr/dorogoydlinnoyu.html>> 22.09.2020.
- Викторенко А. Призраки голого поля. <http://turkey-info.ru/history/russia_turkey/emmigration.html>
- На прощание 1920-1923. (А. А. Бурнакин, Д. Валери и др. ред.) Константинополь: Бабок и сыновья, 1923.
- Олджай Т. «Вклад русской диаспоры в культурную жизнь Стамбула» // Инновации исследования русского языка, литературы и культуры, Том I. Пловдив: Университетско издателство “П. Хилендарски”, 2007, 453-465.
- Олджай Т. «Штрихи культурной жизни русской эмиграции в Стамбуле (1919–1929)» // Русская «белая эмиграция» в Турции век спустя (1919-2019), [под ред. Олджай Т. (сост. и отв. редактор), Москвин В. Петроченко В. И Сорокина М.], Москва: ДРЗ, 2019, 153-193.
- Помаренцев И. «Правда о турецких банях» // Литературно-художественный журнал «Заповедник» № 25, октябрь, 2001. <<http://zapovednik.litera.ru/N25/page02.html>> 22.09.2020.
- Пивовар Е. Ю.; Герасимов Н. П. и др., Российская эмиграция в Турции, Юго-Восточной и Центральной Европе 20-х годов (гражданские беженцы, армия и учебные заведения). Учебное пособие для студентов. М.: Историко-архивный институт РГГУ, 1994.
- Слободской А. Среди эмиграции. Мои воспоминания. Киев-Константинополь 1918-1920. Харьков: Пролетарий, 1925. <<https://knigogid.ru/books/1155991-sredi-emigracii>> 02.09.2020.
- Чебышев Н. Н. Близкая даль. Париж, 1933. <<http://www.dk.1868.ru/history/chebishev.htm>> 02.10.2020
- Bakar B. Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar. – İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012.
- Deleon J. Beyoğlu’nda Beyaz Ruslar. İst., 2003
- DH.EUM.SSM. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Müdüriyeti Evrakı. – 43/18–3.
- Dumont P. Beyaz Yıllar İstanbul 1914-1923 / Сост. Stefanos Yerasimos. – İstanbul: İletişim, 1997.
- General Wrangel At The University Club // The Orient, № 9/1 (January) 1922, 1–2.
- Kadri Y. «Rus Hilesi» // İkdām. 19 Teşrin-i Sani 1920.
- Koçu, Reşat E. «Beyaz Ruslar». [B:] (R. E. Koçu ред.) İstanbul Ansiklopedisi. T. 5.
- İstanbul: Koçu Yayınları, 1961, 2523-2526.
- Macar O. D., Macar E. Beyaz Rus Ordusu Türkiye’de. İstanbul: Libra Yayınları, 2010.

Solano S. «Constantinople Today» // The National Geographic Magazine.
XLI/6 (June) 1922, 647-655.

Владимир Николаевич родился 10 апреля 1938 года в Панчево. Окончил строительный факультет белградского Университета. В течение многих лет работал генеральным директором в компании „Стандарт бетон“ в Белой Церкви. Является основателем Сербско-русского общества в Белой Церкви и заместителем председателя белградского общества русских кадетов. Вместе со своей женой Валентиной открыл мемориальную кадетскую комнату в своем доме.

ИСХОД УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

После Октябрьской революции в России по милости и решению короля Александра I Карагеоргиевича в Королевство сербов, хорватов и

словенцев прибыло около 70 000 русских беженцев. Страна предоставила убежище всем тем русским, которые покинули матушку-Россию.

С 1920 года в Белую Церковь приехали военные училища и учебные заведения. Короткий период с 1920 по 1924 год в Белой Церкви находилось Николаевское Кавалерийское училище из Петербурга. Из Новочеркасска через Болгарию был эвакуирован Девичий Мариинский Донской Институт,

160 воспитанниц. Институт находился в Белой Церкви до Второй Мировой войны. В 1941 году заведение было расформировано. Его окончило около 600 воспитанниц. Из Полтавы и Владикавказа через Стрница в Словении приехал Крымский Кадетский корпус. В 1929 году из Сараево был переведён Первый Русский Кадетский корпус. Они объединились в Белой Церкви и стали единым Первым Русским Кадетским корпусом Великого князя Константина Константиновича. В состав этого корпуса вошла и часть кадет из Донского Кадетского корпуса, который из Новочеркасска по дороге через Исмаилию в Египте, где они временно находились в палатках, приехал в Горажде. В 1934 году корпус был расформирован. Кадеты и служащие в нём переброшены в Белую Церковь. Сибирский Кадетский корпус из Омска не мог передвигаться по Европе и эвакуировался во Владивосток. Там соединился с Хабаровским Кадетским корпусом, и потом около 400 кадет пароходом перебросили в Шанхай в Китае. После двух лет тяжёлой жизни в Шанхае 250 кадет на пароходе прибыли в Сплит. Это был далёкий путь. Из Сплита они были переброшены в Белую Церковь, а часть в Сараево и потом в Белую Церковь.

В Кадетском корпусе изучали все предметы общей культуры. Кроме этого у них был хор, духовой оркестр, струнный оркестр, балалайки. Они проводили спектакли, сокольские состязания, устраивали концерты для граждан Белой Церкви.

Вместе с девушками Мариинского Донского института устраивали балы и участвовали в городских парадах, когда были праздники. Особенно отмечали праздники Кадетских корпусов: 3 июня праздник Константина и Елены и 6 декабря день Александра Невского. В эти дни приезжали в гости русские из других городов. Вообще чувствовалась любовь к Отечеству, любовь к русской истории и литературе. В этих учебных заведениях были передвижные храмы, в которых священники были и преподавателями закона Божьего. Для всех остальных из русской колонии богослужения проводились в нанятых частных домах. В 1930 году благодаря князю Дмитрию Шаховскому, тогда уже иеромонаху Иоанну Шаховскому, который организовал сбор добровольных пожертвований,

началась постройка русской церкви в Белой Церкви. Шаховский потом стал архиепископом в Сан-Франциско. Постройка церкви закончилась в 1931 году и тогда её внутреннее убранство украшали русские художники-энтузиасты. Так генерал Эрнест Генералов и полковник Пётр Савченко делали деревянный иконостас, а полковник и художник Иван Павлович Трофимов нарисовал иконы на иконостасе и многие другие иконы, как и художница Евгения Лукинская.

После расформирования Кадетского корпуса и Мариинского Донского института, церковные реликвии и другие святыни из корпуса и института были переданы в русскую церковь. Многие русские завещали храму свои иконы, привезённые из России. 9 октября 1932 года храм был освящён архиепископом Феофаном Курским и Обоянским в присутствии русских и сербских священников. Теперь в Русскую

церковь постоянно приезжают люди из разных стран мира. Они хотят вспомнить и поклониться святыням, которые находились в Кадетском корпусе и институте.

В 1944 году последний русский корпус из тридцати Кадетских корпусов, которые были в царской России, уехал 10 сентября из Белой Церкви и уже 26 сентября был расформирован. Молодые кадеты разъехались по целому миру.

В странах, где проживали уже взрослые кадеты, они организовывали общества, печатали бюллетени, помогали русским, которые остались в Югославии, воспитателям, преподавателям и престарелым.

Когда изменилась политическая ситуация, они стали приезжать в Белую Церковь и посещать места своей юности и дорогих им людей, которые остались в городе. За рубежом организовано Общекадетское объединение русских Кадетских корпусов, в которое вошли представители русских обществ из разных стран. Каждые 2-3 года проводятся Съезды в разных государствах и городах. Так XXI Съезд, как его называли заключительный, был в 2010 году в Белой Церкви в здании бывшего Кадетского корпуса. Участники Съезда приехали из Канады, США, Венесуэлы, Аргентины, Бразилии, Австралии, Франции, стран бывшей Югославии, и конечно из России.

Но в последнее время Белую Церковь посещают русские из разных стран, а особенно из России. Многие не знают про эту часть истории, но когда они пройдут по городу и посетят все знаменитые места, то часто говорят «Белая Церковь - это маленькая, маленькая частица истории России».

Сергей Александрович Рожков Председатель Русского академического союза в Болгарии Сергей Александрович Рожков – человек, который по крупицам собирает информацию о выходцах из России, осевших в Болгарии в разные периоды. Он является автором идеи и составителем издания «Русское зарубежье».

Рожков Сергей Александрович доцент, доктор Института философии и социологии Болгарской Академии наук председатель Русского академического союза в Болгарии им. проф. Александра Федотова

РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ РОССИЙСКИХ СООТЕЧЕСТВЕННИКОВ В СОХРАНЕНИИ ПАМЯТИ НАСЛЕДИЯ РУССКИХ ЭМИГРАНТОВ ПЕРВОЙ ВОЛНЫ В БОЛГАРИИ

Ярко выраженный интерес к белоэмиграции, к Русскому исходу начал появляться в Болгарии с 90-х годов прошлого столетия. Как у всякого нового направления наблюдался тогда и резкий рост числа публикаций по этой проблеме. Проводятся многочисленные конференции, выставки, открываются государственные и ведомственные архивы. До этого вопрос о белоэмигрантах или не рассматривался вообще, или носил ярко выраженную политическую окраску. Единственная структура, которая занималась русской эмиграцией, был Комитет государственной безопасности Болгарии, в котором даже был специальный отдел „Белоэмигранты“

Конец прошлого-начало настоящего столетия характеризуется также ростом общественных организаций российских соотечественников. Первым был создан в 1991 году – Русский клуб в Софии, а через 20 лет к 2010 году этих организаций было около 100 по всей Болгарии. Сейчас число организаций уменьшилось в связи с отсутствием деятельности некоторых из них. К сожалению, в настоящее время только две из современных организаций российских соотечественников занимаются вопросами поиска, сохранения и анализа информации и изучением наследия русских эмигрантов первой волны в Болгарии . Это Русский академический союз в Болгарии, который с 2019 года стал носить имя проф. Александра

Федотова, и Союз Русских инвалидов в Болгарии. Если бы сохранением памяти о русских эмигрантах занимались хотя бы чуть-чуть и остальные организации, успех был бы гораздо больше и существеннее.

Но и сейчас работа ведется и ее можно разделить на несколько направлений, которые, конечно, тесно связаны между собой.

Первое – это воспоминания потомков белоэмигрантов.

Здесь Русским академическим союзом в Болгарии им. проф. Александра Федотова – далее РАСБ, ведется работа практически с самого начала создания этой организации. В рубрике „Зарубежная Россия“ „Русской газеты“ в течении 3-х лет еженедельно публиковались статьи. Главным образом они были написаны болгарскими и российскими исследователями, но некоторые из них и потомками белоэмигрантов в Болгарии.

Также РАСБ организовал и проводил в течение нескольких лет в Российском курьтурно-информационном центре в Софии заседания семинара „По волнам нашей памяти“, на которых выступали потомки белоэмигрантов с рассказами о своих семьях и на базе своих семейных архивов. Впоследствии эти воспоминания были изданы в специализированном номере американского „Нового журнала“ – краткий вариант, и полностью – в книги издательства РАСБ „Белоэмигранты в Болгарии. Воспоминания“

Второе направление – научно- исследовательское и работа в архивах

Проф. Платон Чучмаченко – потомок белоэмигранта, член РАСБ издает книгу в 2013 году в издательстве РАСБ „Болгарские геологи русского происхождения“, а в 2014 „Геологи российского зарубежья: судьбы и вклад в мировую науку. Научно-энциклопедический сборник по истории геологии.

Союз русских инвалидов при помощи Международного Московского дома соотечественника создал и продолжает поддерживать сайт, на котором располагается информация главным образом о белоэмигрантах и их деятельности в Болгарии. Там имеется, например, интереснейшая информация – результат большой исследовательской работы и работы в архивах о русских школах в Болгарии, русских врачах и русских служителях церкви.

Третье – издательское

Здесь можно разделить издания СМИ и другие издания

После 90-х годов прошлого века в разное время и с различной периодичностью выходили такие газеты организаций российских соотечественников как „Дворянский вестник“, „Бяла роза“, „Русское слово“, „Луч“. Бизнес-структуры российских соотечественников издавали „Русскую газету“ и „Бизнес-контакты“. Во всех этих изданиях, где больше, где меньше, были статьи о русской эмиграции. Особенно хочу выделить „Русскую газету“, в которой в рубрике „Зарубежная Россия“ публиковались болгарские и российские авторы в основном по теме русской эмиграции первой волны .

В Болгарии существовало общество, которое так и называлось:

“Союз белоэмигрантов и их потомков“, печатным органом которого была газета «Белая волна». Эта газета с разной периодичностью выходила в течение 15 лет. К сожалению, в настоящее время общество практически преостановило свою деятельность и, как следствие, перестала выходить и газета. Эту участь понесли и другие издания. Единственным изданием на русском языке, которое продолжает свое существование в Болгарии, является специальное приложение „Соотечественник“ еженедельной газеты на болгарском языке „Россия сегодня“, где крайне редко, но все-таки публикуются материалы о белой эмиграции. Это приложение выходит раз в неделю при содействии и финансовой поддержки Правительства Москвы.

В конце 20 - начала 21 века выходят несколько книг о белоэмиграции в Болгарии, изданные или РАСБ, или Союзом русских инвалидов в Болгарии.

В 1999 году Союз русских инвалидов и Фонд милосердия и культуры в Болгарии издает книгу „Русские в Болгарии“.

В 2007 году РАСБ получает грант от Правительства Москвы и книга замечательного болгарского исследователя русской эмиграции – Цветаны Кесевой, была переведена на русский язык и издана в издательстве „Русский путь“ – „Болгария и русская эмиграция 1920-1950 годы“.

В 2009 году РАСБ выиграл грант в фонде „Русский мир“ и осуществил издание в издательстве РАСБ уникальной книги-альбома „Русское зарубежье России: история и современность“. Основу этой книги составили результаты научных исследований болгарских и российских ученых по проблеме.

Совместная деятельность РАСБ с Центральной библиотекой БАН привела к изданию информационного альманаха „Русские в Болгарии“.

Четвертое – организационное РАСБ явился организатором ряда выставок и презентаций.

В 2006 году РАСБ явился инициатором проведения выставки публикаций в Народной библиотеке св.св. Кирилл и Методий, в результате чего был издан в издательстве РАСБ первый библиографический указатель публикаций о русской эмиграции в Болгарии – „Русская эмиграция в Болгария 1878-2006 гг.“. Абсолютное большинство публикаций были связаны с жизнью и деятельностью русских эмигрантов первой волны.

В 2007 г. РАСБ при поддержке Правительства Москвы явился организатором выставки в Доме Москвы в Софии на тему „Организации русского зарубежья в Болгарии“ совместно с Центральным государственным архивом Болгарии.

Сейчас в канун 100 летия „Русского исхода“ РАСБ совместно с Российским культурно-информационным центром в Софии готовит презентацию книг российских соотечественников о русской белоэмиграции. Как не странно, число этих книг достаточно велико: около 20.

Пятое – некрополистика

Здесь хочу отметить огромную работу Союза русских инвалидов в Болгарии.

В 2008 году председатель Союза - Владимир Гаристов издает книгу „Не нам, не нам, а имени твоему“, где описан труд Союза по восстановлению 91 участка Софийского кладбища, на котором похоронены белогвардейцы – участники Русско-турецкой войны. В 2010 году им же издается книга, которая так и называется „Русское военное кладбище в Софии, 91` участок“

Здесь хочу дополнить и привести пример деятельности коммерческой компании Жокер Медия по восстановлению на софийском кладбище русского мемориального военного участка с могилами белоэмигрантов - ветеранов Русско-турецкой Освободительной войны 1877 – 1878гг. Президент этой компании - председатель Форума российских соотечественников в Болгарии – Ованес Мелик-Пашаев.

Активную работу ведет Союз русских инвалидов в Болгарии по поиску русских могил в Болгарии. Результат этих поисков - две книги: „Русский некрополь в Софии“, вышедшая в 2011 год и „Руссий некрополь в Болгаарии“ вышедшая в 2019 году.

Как видно из вышеизложенного все перечисленные направления деятельности по сохранению памяти о русских эмигрантах первой волны выполняются, в основном, за счет энтузиазма общественных организаций и их членов, действиям Правительства Москвы разного периода и Дома Русского зарубежья им. Александра Солженицына. Как было бы хорошо, чтобы хотя бы не значительные средства федерального уровня России шли на эту работу. Они заложены в долгосрочных программах поддержки соотечественников, но не расходуются по назначению. Во всяком случае в Болгарии.

Тем не менее нашими организациями планируется и будущая работа по поиску и сохранению информации о русской эмиграции в Болгарии и изучению ее наследия.

В этом году РАСБ совместно с научным архивом Болгарской академии наук начал работу по созданию фонда „Русская эмиграция в Болгарии“, где планируется собирать семейные архивы потомков белоэмигрантов. Будут собираться оригинальные документы, а в случае, если семейство заинтересовано оставить оригиналы у себя, в фонде будут сохраняться сканированные копии этих документов. Об этом есть договоренность с директором Архива.

Осенью этого года РАСБ проявил инициативу и обратился в Государственный архив Болгарии, в котором находятся тысячи документов о жизни и деятельности русской эмиграции в Болгарии, с просьбой рассмотреть возможность создать как специальный фонд с названием „Русская эмиграция в Болгарии“, так и его электронный каталог. В случае создания такого фонда и каталога, РАСБ взял на себя обязательство организовать перевод этого каталога на русский язык и продолжать переводы вновь поступающих документов. В результате был бы создан уникальный регулярно обновляющийся болгаро-русский каталог фонда.

Михаил Михайлович Горинов - Младший (Москва) – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела истории российского зарубежья Дома русского зарубежья имени Александра Солженицына.

Образование:

Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, исторический факультет.

Область профессиональных интересов:

История русской эмиграции в XX в.;

Российское медицинское зарубежье;

История России XIX - начала XX вв.;

Государственная и общественная деятельность графа Н.П. Игнатьева (1879 - 1908 гг.)

Текущие исследовательские проекты:

Историческое краеведение российского зарубежья;

Российское зарубежье: Имена и судьбы. Экспозиция / Базы данных;

Михаил Михайлович Карпович: научное и эпистолярное наследие;

Медицинское зарубежье в лицах;

Российская эмиграция в Чехословакии: биографический справочник.

РОССИЙСКОЕ МЕДИЦИНСКОЕ ЗАРУБЕЖЬЕ В СЕРБИИ

После 1917 г. Королевство сербов, хорватов и словенцев (Королевство СХС, с 1929 г. – Королевство Югославия) стало одним из центров российской эмиграции. Это произошло неслучайно. Традиционно хорошие отношения между южными славянами и Россией складывались на протяжении столетий. Молодое государство крайне нуждалось в специалистах с высшим образованием, в том числе во врачах, значительные потери которых в прошедших войнах (двух балканских 1912-1913 г. и

Первой мировой) отразилась на состоянии медицины, особенно в сельских районах. В Королевстве СХС в то время была высокая смертность грудных и маленьких детей, широко распространялся туберкулёз и другие заразные болезни. В этой ситуации появление врачей из России имело важное значение. Большинство из них прибыло с мест военных действий; они располагали завидной богатой практикой, приобретённой в работе при военно-санитарных пунктах на протяжении Первой мировой и Гражданских войн. Этот опыт оказался востребован в КСХС.

Русские врачи нашли работу в самых разных уголках страны. Филолог А.Л. Погодин (1872–1947) в очерках «По Сербии» рассказал о посещении небольшого населённого пункта Новый Пазар. В 1922 г. даже в этом маленьком городке (12 тысяч жителей) жили беженцы из России: два инженера, учитель, два доктора. Один из докторов – хирург, другой заведовал бактериологической станцией. А.Л. Погодин писал: «Они, как мне говорили сербы, пользуются большим уважением и доверием. Очень приятно отметить, что русские несут свою культурную миссию, соблюдая своё национальное достоинство и заслуживая уважение русскому имени».

По мнению историков, общее количество российских врачей-беженцев на территории Королевства СХС составляло несколько сотен человек. На территорию современных Сербии и Черногории прибыли около 440 врачей из России. Вскоре 390 из них нашли работу в гражданском здравоохранении, остальные – по военно-санитарной части. Девяносто восемь медиков жили и работали в Белграде, 83 – в Воеводине, 22 – в Косово. Цифры показывают, что с прибытием врачей из России количество гражданских врачей в Косово возросло в 3 раза, а на территориях Сербии, южнее Савы и Дуная, число врачей удвоилось.

Работая с М.Ю. Сорокиной над проектом «Российские врачи в КСХС: Биографический словарь и анкеты (1918-1946)», совместным с Архивом Югославии, нам удалось собрать сведения о 190 врачах-беженцах, анкеты которых отложились в Архиве Югославии. Большинство из них (118 человек) – мужчины, а 72 (38%) – женщины. Большая часть этих медиков была рождена во второй половине 1880-х – первой половине 1890-х гг. XIX в. Работая в КСХС в межвоенный период, они находились в расцвете своих сил и деятельности. Почти все эти врачи имели высшее образование. Восемьдесят один человек из них окончили высшие учебные заведения Российской империи. Девяносто один человек получили высшее образование уже в КСХС (на медицинских факультетах Белградского и Загребского университетов). Помимо высшего образования, российские врачи обладали высоким уровнем общего развития, владели несколькими иностранными языками.

Исследуя биографии российских медиков, нам удалось выяснить, что треть из них (34 %) служила на медицинском поприще ещё до эмиграции. Это земские и военные врачи, а также четыре доктора медицины (профессора

А.И. Игнатовский, С.Н. Салтыков, С.К. Софотеров, педиатр А.А. Солонский). Большинство из взятых в рассмотрение медиков (66%) начали свою врачебную деятельность уже в эмиграции. В этой группе выделяются две основные категории. Первая – это лица, родившиеся в Российской империи и закончившие российские высшие учебные заведения к моменту начала революционных событий 1917 г. Некоторые из них успели поучаствовать и в Белом движении в годы Гражданской войны. Их врачебная практика начинается с начала 1920-х гг. уже в КСХС. Вторая категория – это лица, также родившиеся в Российской империи, но успевшие закончить в ней только средние учебные заведения и получившие высшее образование уже на территории КСХС, в Белградском и Загребском университетах. Серьезную профессиональную медицинскую карьеру в эмиграции сделали А.М. Асеев (1903–1993), врач общей практики, издававший за свой собственный счёт альманах «Оккультизм и йога»; В.М. Островидов (1895–1976), первый врач-психиатр в Сплите, один из основоположников хорватской психиатрии. Е.И. Шерстнев (р. 1897) – военный врач, способствовавший модернизации медицинской статистической службы в Боснии и Герцеговине; Т.П. Шкурина (1914–2008) – выдающийся специалист в области оперативной гинекологии, профессор Белградского университета, автор более 130 научных работ, в том числе учебников.

Прослеживая территориальное размещение 190 российских врачей, было обнаружено, что на территории только Сербии (в современных границах) работало 72 человека, только Хорватии – 24, Македонии – 11, Словении – 5, Черногории – 1, Боснии – 2. Итого – 115 человек. А 75 человек в течение своей жизни работали на территории не одного, а двух и более регионов. Больше всего медиков находилось на территории Сербии и Хорватии. При этом мобильность российских врачей была достаточно высока, поскольку, даже пребывая в течение тридцати лет в одном регионе (например, в Сербии) большинство из них недолго засиживалось на одном месте работы. При этом были и такие медики, которые провели весь свой рабочий век на одном месте. Так, А.С. Завалиевская (1890–1969) тридцать два года руководила здравоохранительным кооперативом в селе Венчане Аранджеловацкого уезда (1924–1956 гг.). Там она и была похоронена, а за преданность в работе награждена орденом Святого Саввы. Л.К. Ручимский (1882–1968) с 1920 г. занимался частной практикой в г. Суботица, а с 1946 г. работал там же в детском доме.

Из 190 исследованных российских врачей-беженцев больше всего было врачей-специалистов разных профилей – 103 (54%). Преобладали терапевты и стоматологи. Наибольшее количество врачей-специалистов было принято в гражданские и военные учреждения крупных городов Королевства СХС: Белграда, Загреба, Сараево, Скопье, Любляны. Остальные специалисты трудились в амбулаторно-поликлинических, больничных и санаторных учреждениях небольших городов и местечек.

Врачи-специалисты были востребованы во всех регионах Королевства СХС, но в Сербии заметно преобладание гинекологов, невропатологи работали в основном в Хорватии, а эпидемиологи были наиболее необходимы в Македонии.

Почти половину (46%) из рассматриваемых медиков составляли врачи общей практики. Они оставили значительный след своей работой в амбулаториях, на здравоохранительных станциях и в здравоохранительных кооперативах/товариществах в небольших сёлах и местечках. Понятие «здравоохранительный кооператив» означает объединение лиц с целью совместного оказания медицинской помощи. Члены здравоохранительных кооперативов имели вполне обеспеченное здравоохранение, которое обычно охватывало врачебные осмотры, дешёвые лекарства, помощь роженицам, консультации для будущих матерей и матерей с младенцами, передвижные зубные кабинеты, проведение прививок. Деятельность кооперативов состояла в организации мероприятий по санитарному просвещению, по асептике населения и улучшению гигиены. Российские врачи до 1926 г. (когда были вручены первые дипломы сербским врачам на медицинском факультете в Белграде) были почти единственными врачами в этих кооперативах. Члены здравоохранительных кооперативов лечились на здравоохранительных станциях, представлявших собой здравоохранительный пункт типа амбулатории, в котором работало только 1–2 врача общей практики. Некоторые из российских врачей работали в Домах здоровья, которые располагались только в городах; кроме врачей общей практики в них работали отдельные врачи-специалисты.

67 из 118-ти (57%) взятых в исследование врачей-мужчин состояли в КСХС на военной службе. В основном, это были те, кто служили военными врачами по контракту. Контрактники работали по договору от трёх до пяти лет, после чего переходили на гражданскую службу. Так, А.О. Мурадянц (р. 1887) четыре года служил по контракту в г. Вршац (1920-1924 г.), после чего перешёл на работу в Окружную канцелярию обеспечения рабочих в том же городе. Однако немало врачей оставались в армии дольше: 10 и даже 20 лет. Некоторые из них были награждены. Так, многолетний руководитель санитарного управления I Армейской области и начальник военного госпиталя в г. Петроварадин Г.И. Гладилин (1878-1957) получил «за ревностную службу» ордена Св. Саввы IV и V степени. Значительная часть российских медиков находилась на военной службе только в период Второй мировой войны: в составе Югославской королевской армии или Народно-освободительной армии Югославии.

Как показывают собранные нами биографические данные, большинство российских врачей приняли югославское гражданство и оставались на территории Югославии и после Второй мировой войны. Лишь немногие поселились в других государствах: четыре человека – в США (М.Т. Архангельский, Е.А. Баранова, И.Ф. Карманский, С.С. Трегубов),

трое – в Латинской Америке (А.М. Асеев – в Парагвае, Г.В. Бурмицкий – в Венесуэле, Г.А. Войцицкая – в Аргентине). Двое медиков (Е.Б. Веверн и Н.Н. Киселевская) уехали в Советский Союз.

Большинство российских врачей были людьми семейными. 53% мужчин-эмигрантов было женато на русских женщинах, а 36% – на уроженках КСХС. Их жены в основном были учительницами и врачами по профессии. В отличие от мужчин, российские женщины-эмигрантки реже выходили замуж за представителей местного населения КСХС. Так, из 72-х женщин-эмигранток 71 % были замужем за русскими и только 13 % – за уроженцами КСХС. По профессии их мужья были в основном врачами и инженерами, а также чиновниками, преподавателями, агрономами. Дети или внуки некоторых из российских врачей унаследовали их профессии. Так, старший сын военного врача П.П. Мамонтова (1890-1952), работавшего в г. Бихач, Николай (1933-2007) тоже был врачом и умер в 2007 г. в боснийском городе Баня Лука. Два сына Николая – Пётр и Александр – тоже медики! Работают в Сербии. Пётр – ортопед в Белграде, а Александр – гинеколог в городе Прокупле. Сыновья зубного врача В.И. Филянского (р. 1900) – Марко и Павел – тоже стали стоматологами, работают в Скопье (Македония) .

Среди русских врачей-беженцев, приехавших в Королевство СХС, находились и профессора медицинских факультетов из Одессы, Киева, Саратова, Томска, Варшавы, Москвы и Военно-медицинской академии Петрограда. К сожалению, экономические причины и возможности, которые могли им предоставить другие европейские страны, повлияли на то, что определённое число превосходных русских специалистов после нескольких лет, проведённых в Югославии, уезжали в Париж, Прагу, Берлин, Софию. Так, в Париже поселились профессора В.Н. Сиротинин (1856–1934) и В.И. Терebinский (1878–1950). Получив высшее медицинское образование в Загребском университете, уехал в Париж и Н.А. Булгаков (1898–1966), брат писателя Михаил Булгакова.

Среди университетских преподавателей, которые приняли решение навсегда остаться в КСХС, был терапевт А.И. Игнатовский (1875–1955), профессор Новороссийского и Варшавского университетов. В 1921 г. он был назначен ординарным профессором медицинского факультета Белградского университета. Кроме того, он основал и возглавил первую Клинику внутренних болезней в Белграде. Его эпохальное открытие – развитие атеросклероза вследствие избыточного потребления жирной пищи – принесло ему мировое признание. А.И. Игнатовский является автором ценных трудов «Клиническая семиотика и симптоматическая терапия» (Берлин, 1923) и «Основы клинической пропедевтики» (Белград, 1952) .

Врач по внутренним болезням, профессор Новороссийского университета в Одессе, А.И. Щербаков (1858–1944) по приезду в КСХС был принят в министерство здравоохранения как консультант по бальнеологии, а в 1931 г. стал профессором бальнеологии медицинского

факультета Белградского университета. Он занимался исследованиями курортов, составил первую бальнеологическую карту КСХС. Его работа «Терапевтическая сила гидроминеральных сокровищ Югославии» заняла значительное место в истории мировой бальнеологии.

С.Н. Салтыков (1874–1964), профессор Екатеринославского университета, стал основоположником хорватской патологоанатомической школы. В 1922–1952 гг. он заведовал кафедрой патологической анатомии Загребского университета. Практически все патологоанатомы в Хорватии, за малым исключением, были его учениками. Его исследования посвящены широкому кругу проблем патологической анатомии и патологической физиологии.

Некоторые врачи стали университетскими преподавателями лишь в Королевстве. Так, доктор Д.М. Тихомиров (1887–1979), прибыв в КСХС в 1920 г., был сначала доцентом (с 1929) и лишь немного позднее (1940) стал профессором патологической анатомии медицинского факультета Белградского университета.

Врач Н.Д. Чернозубов (1890–1967), будучи в 1920-е гг. молодым эпидемиологом в г. Нови-Пазар, завоевал известность своим предвидением эпидемии скарлатины, в то время очень серьёзной заразной болезни, на основании появления тонзиллофарингита (ангины, боли в горле) у школьников. Он основал Центр по идентификации и изучению сальмонеллы. С 1944 г. являлся начальником эпидемиологического отдела Верховного штаба Народно-освободительной армии, до 1952 г. главным эпидемиологом Югославской народной армии. В 1946–1962 гг. состоял профессором эпидемиологии медицинского факультета в Белграде. Написал учебник «Общая эпидемиология» (Загреб, 1941), которым пользовалось много поколений студентов-медиков.

Наконец, следует упомянуть С.К. Рамзина (1892–1981). До прибытия в КСХС он состоял ассистентом кафедры гигиены Харьковского университета. В 1920–1944 г. работал по ликвидации малярии в Македонии. Лабораторным определением йода в питьевой воде им была установлена связь между заболеванием зобом (болезнь щитовидной железы) и дефицитом йода в воде. На основании полученных результатов Рамзин инициировал вынесение государственного распоряжения об обязательном йодировании кухонной соли, что привело к исчезновению зоба в местной патологии. С.К. Рамзин был директором Института гигиены в г. Шабац, майором Югославской народной армии, затем стал ординарным профессором гигиены Военно-медицинской академии в Белграде. Его учебник «Бытовая гигиена» (Белград, 1953) остаётся непревзойдённым в этой области. Под его руководством была создана общегосударственная противозаразительная служба в КСХС. Кроме того, он является разработчиком гигиенических стандартов в области градостроительства, санитарно-технических требований к постройке жилых зданий.

Активнейшим образом русские врачи трудились в учреждениях Российского общества Красного Креста, которое занималось в КСХС централизованной организацией медицинской помощи. Оно развернуло целую сеть медицинских организаций: госпиталей, здравниц, санаториев. Дольше других просуществовали Русский госпиталь-санаторий в г. Панчево и амбулатория Красного Креста в Белграде.

Весной 1920 г. Белград был наполнен беженцами, и именно для них в апреле 1920 г. была открыта бесплатная амбулатория Российского общества Красного Креста (в 1937 г. была переименована в Поликлинику Красного Креста). Она располагалась в трёхэтажном доме на улице Королевы Марии (д. 133). С 1934 г. её директором был бывший моряк, участник обороны крепости Порт-Артур, выпускник петербургской Военно-медицинской академии педиатр А.А. Солонский (1882-1976). Приём производился по болезням терапевтическим, кожно-венерическим, хирургическим, глазным и стоматологическим. Осуществлялись бактериологические исследования, лечение массажем, электротерапия, рентген. При амбулатории существовала аптека: лекарства, имевшиеся в запасах РОКК, отпускались бесплатно. Врачи посещали больных на дому. В течение всего времени существования учреждения в нем, в разные периоды, проработало 57 врачей-специалистов.

Одна из бывших пациенток, сербская славистка Мила Стойнич писала: «приёмные поликлиники были приятны и никогда не переполнены, так как посещения шли по записи <...>. Поликлиника имела врачей всех специальностей, очень преданных своей работе и исключительно гуманных по отношению к больным».

В здании по соседству находилась специальная Детская амбулатория, которая занималась не только лечением больных детей, в её задачу входило и питание здоровых. Солонский организовал здесь молочную кухню. Выдавались продукты, одежда для новорождённых, устраивались «ёлки» с подарками. При Детской амбулатории были организованы даже курсы по уходу и воспитанию детей.

Большая концентрация беженцев в Белграде вначале 1920 г., как тех, кто решил остаться в нем, так и тех, которые ожидали распределения по городам и сёлам КСХС, обусловила быстрый поиск подходящего объекта для больницы, в которую могли бы поместить раненых и больных людей. Неповреждённое здание было найдено в городе Панчево, находящемся в 20 километрах от Белграда. Здесь, в здании бывшей австрийской больницы (ул. Царя Душана, дом 12), 10 марта 1920 г. и был открыт Русский госпиталь-санаторий Российского общества Красного Креста. Больница имела три отделения – хирургическое, терапевтическое и гинекологическое. Известный сербский публицист Миховил Томандл писал, что в 1921 г. при операциях умерло только 15 пациентов (2,9 %), а в 1922 г. – 13 (1,9 %). Это очень низкий процент по сравнению с европейскими клиниками, где умирало 4 %. В 1930 г. госпиталь располагал 110 койками, 13

разными специалистами, 3 операционными залами, родильным залом, лабораторией и физиотерапевтическим кабинетом. В 1927 г. больницу возглавил выдающийся хирург В.А. Левитский (1884-1953), заведовавший её хирургическим отделением. Панчевский госпиталь являлся одним из образцовых медицинских учреждений в Югославии, пользовавшийся широкой популярностью из-за высокого качества своих услуг. Блестящая хирургическая деятельность В.А. Левицкого привлекала в госпиталь больных со всех концов Югославии.

Поликлиника Красного Креста в Белграде и госпиталь в Панчево оказывали медицинские услуги не только русским, но и местному населению. Во время боев за освобождение Белграда они принимали раненых советских воинов, а в 1946 г. были расформированы.

Таким образом, в Королевстве СХС, частью которого тогда была Сербия, широко раскрывшем двери для эмигрантов из России, врачи и учёные-медики имели широкие возможности применить свои обширные знания. Российские врачи делали все возможное для культурного роста принявшей их страны и её социального развития. Своим профессионализмом они оказали огромное содействие развитию здравоохранения и медицинской науки в Югославии.

Библиография

Арсеньев А.Б. Жизнь русских эмигрантов в Сербии // Новый журнал. 2010. № 259. С. 111–164.

Васильев К.К. Питомцы и преподаватели медицинского факультета Московского университета в Русском зарубежье // Российская интеллигенция на родине и в зарубежье. Сб. научных трудов. М., 2005. С. 255–265.

Васильев К.К. Эмиграция российских врачей в Королевство сербов, хорватов и словенцев (Югославию) // Проблемы социальной гигиены и народного здравоохранения. 2006. № 1. С. 59-61.

Горинов-мл. М.М. Российские врачи-беженцы в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии (1918-1946): микро социологический анализ // Российские врачи в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии: Биографический словарь и анкеты (1918–1946). Белград: М.: Дом русского зарубежья имени Александра Солженицына, 2012. С. 416-423.

Горинов-мл. М.М. Русские врачи в Югославии: новые биографические данные // Столетие двух эмиграций. 1919-2019. Сборник статей. Отв. ред. А.Ю. Тимофеев. М.: Институт славяноведения РАН; Белград: Информатика, 2019. С. 219–227.

Горинов-мл. М.М. Жизнь как служение. Врач А.А. Солонский в России и Югославии // Люди и судьбы Русского Зарубежья / Отв. ред. А.Б. Ефимов, Е.М. Миронова. Вып. 4. М.: ИВИ РАН, 2017. С. 50–65.

Литвињенко С.А. Руски лекари у Србији и Црној Гори. Београд: Српско лекарско друштво, 2007. 199 с.

Литвиненко С.А. Врачи русской диаспоры в Сербии и Черногории // Вестник морского врача. 2008. № 5. С. 118–125.

Палибрк-Сукич Несиба. Санаторий Красного Креста Короля-вигязя Александра I Объединителя в городе Панчево // Вестник морского врача. 2008. № 5. С. 127-134.

Погодин А.Л. По Сербии // Новое время. Белград. 1922. № 414 (13 сентября). С. 2.

Российские врачи в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии: Биографический словарь и анкеты (1918–1946) = Руски лекари у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца / Југославији: Биографски речник и анкете (1918–1946) / Дом русского зарубежья имени Александра Солженицына; Архив Югославии; отв. ред. М. Милошевич, В. Москвин; сост. М. Горинов-мл., М. Сорокина, Н. Петрович, М. Медакович, Р. Радженович. – Белград: М.: Дом русского зарубежья имени Александра Солженицына, 2012. 456 с.

Российское научное зарубежье: Материалы для биобиблиографического словаря. Вып. 1: Медицинские науки: XIX – первая половина XX в. Авт.-сост. М.Ю. Сорокина. М.: ДРЗ им. А. Солженицына, 2010. 256 с.

*Жалнина - Василькиоти Ирина Леонидовна независимый исследователь
Русская белая эмиграция в Греции.*

*Выпускница отделения теории и истории искусства исторического
факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. Работала старшим научным
работником в Государственной Третьяковской галереи. С 1991
проживает в Греции. Член Центра греко-российских исторических
исследований, член Международной ассоциации искусствоведов.*

*Автор многочисленных научных и популярных публикаций по истории
русской эмиграции в Греции в XIX–XX веках. Участник международных
конференций и круглых столов, посвящённых теме Русского зарубежья.*

*Автор монографий: «Родной земли комок сухой»: русский некрополь в
Греции» (М.: Книжница; Русский путь, 2012), [совм. с О. Чистяковым]
«Русские военнослужащие, погибшие и умершие на Македонском
(Салоникском) фронте Первой мировой войны. 1916–1919. Книга памяти»
(М.: Старая Басманная, 2014), «Русская эмиграция в Греции. Судьбы. XX
век» (М.: Старая Басманная, 2015).*

ВНУТРЕННЯЯ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ГРЕЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА (1919-1930 ГГ.) И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ПОЛОЖЕНИЕ РУССКОЙ БЕЛОЙ ЭМИГРАЦИИ В СТРАНЕ

В Греции эмигранты из России появились гораздо раньше, чем началась крымская эвакуация армии генерала П.Н. Врангеля. Здесь, после окончания в 1918 г. военных действий на Македонском фронте, оставались ещё сотни раненых и больных солдат и офицеров, находившихся на излечении в русских, английских, греческих и французских госпиталях. После неудавшейся интервенции Франции, Греции и Румынии на юг России в апреле 1919 г., сюда хлынул первый значительный поток русскоязычных беженцев, покинувших Россию через Одессу с 3 по 6 апреля 1919 г. Также в Афины и Салоники регулярно приходили корабли с ранеными солдатами и офицерами Белой армии. В связи с возникшей необходимостью

устройства этих эмигрантов, по инициативе и под председательством супруги последнего российского императорского посланника Е.П. Демидова С.И. Демидовой ещё осенью 1918 г. в Афинах был создан «Союз помощи русским в Греции». К весне 1919 г. здесь уже существовал и Союз русских офицеров. Благодаря хлопотам руководства Русской Армии, с греческим правительством была заключена договорённость о принятии русских офицеров на службу в греческую армию. По приказу греческого министра от 22.УП.1919 г. они стали получать жалование, как и греческие офицеры. Наряду с хлопотами по размещению эмигрантов, Союз помощи не упустил и такое важное дело, как забота о русских детях и об их образовании.

Политическая и экономическая ситуация в самой Греции была крайне тяжёлой. За период с 1912 по 1922 гг. страна воевала 4 раза: в Первой и Второй Балканской войнах; участвовала с 1917 г. в Первой мировой войне и, наконец, с 1919 г. Снова воевала с Турцией. В результате войн у неё осталось разорённое хозяйство, безработица, десятки тысяч вдов и инвалидов. В одной только Южной Македонии было сожжено 160 сел с 16000 домов, 70 тысяч человек лишились крова. После случившегося в 1917 г. в Салониках пожара сгорело 9500 домов, 70 тысяч жителей остались без крова.

Несмотря на собственные трудности, греческое правительство в конце 1920 г. снова откликнулось на просьбу генерал-лейтенанта П.Н. Врангеля (и на ходатайство бывшей королевы эллинов русской великой княжны Ольги Константиновны) и дало согласие принять в страну ещё 1742 русских эмигранта. Из них 1000 человек были отправлены на проживание в Салоники в русский лагерь Харилау, остальных, раненых и больных, прибывших на госпитальном судне «Цесаревич Георгий», разместили в больницах и лагерях в Афинах.

Вышедшая в 1867 г. замуж на греческого короля Георга I, Ольга Константиновна, получившая в приданное миллион рублей, все 45 лет своего правления активно занималась благотворительной деятельностью. Её стараниями была построена крупнейшая на Балканах больница Евангелизмос в Афинах, русский госпиталь в Пирее. Русская больница была и в Салониках. К середине мая 1920 г. общее число русских эмигрантов достигло 3500, из них около 2000 в Афинах (в том числе 1000 военнослужащих) и около 1500 в Салониках (из них 944 солдата и офицеров). Давая это разрешение, Греция заручилась поддержкой правительства Франции, обещавшей часть расходов по содержанию воинов бывшей союзнической армии взять на себя. В стране с июня 1917 г. правил внук королевы эллинов Ольги греческий король Александр I (после отстранения в том же году союзниками от власти его отца короля Константина I). О роли короля Александра I в размещении русских беженцев в своих воспоминаниях написал последний российский военный агент в Греции В.Н. Поляков: «Благодаря королю Александру <...> в феврале и марте 1920 г., появившаяся первая волна русских беженцев

с юга России, встретила в Салониках посильную помощь и всякого рода содействие предоставлением помещений, кроватей, медицинской помощи. За эти два-три месяца через Салоники в Сербию прошло до 30 000 беженцев и хотя Греция, продолжая войну, сама нуждалась во всем, тем не менее, оказала нам помощь. Лично король Александр шёл, в чем мог навстречу русским нуждам и, избегая присутствовать на частных праздниках и приёмах, посетил весной 1920 г., устроенный супругой посланника С.И. Демидовой, в здании Миссии, благотворительный, в пользу русских беженцев, концерт, давший крупный сбор».

Вдовствующая королева-мать Ольга Константиновна вернулась в Грецию из России 17 ноября 1920 г. после семилетнего отсутствия. На один месяц она стала после неожиданной трагической смерти короля Александра регентом Эллады с титулом «королева-мать и правительница». 19 декабря 1920 г. парламент страны вернул трон её сыну королю Константину I и к власти пришли вернувшиеся из эмиграции греческие традиционалисты.

Русских военных и членов их семей поселили в 4-м госпитале в Афинах, который был создан на базе госпитального судна «Цесаревич Георгий», русском военно-морском госпитале в Пирее, инвалидном лагере при церкви Святого Дионисия, госпитале Хаджикириякион, французском госпитале, больнице Евангелизмос, пирейском общежитии, заводе удобрений в Пирее, гараже Ломагиных и по частным квартирам в районе Фалиро. Первое время больных и раненных содержало французское правительство, затем, через несколько месяцев, неожиданно для Греции и русских, оно отказалось нести дальнейшие расходы. Их вынуждена была принять на себя Греция. Однако, после разгрома греческой армии турками и начавшихся в Малой Азии репрессий против мирного населения, в Грецию хлынул миллионный поток собственных беженцев. В свете этих событий с 1 мая 1921 г. больных и раненых русских военнослужащих сняли с довольствия, и они должны были освободить греческие госпитали для прибывающих из Малой Азии греческих военных и беженцев. В этот период в греческих и русском госпиталях находилось 923 воина, - офицеров и солдат Русской Армии. Из них 500 человек были тяжелобольные туберкулёзом, имелись безрукие, безногие инвалиды. Кроме того, в 1920-е гг. из СССР в Грецию репатриировало около 100 тысяч российских греков, так называемых понтийцев или «россопонтиев», многие из которых не говорили по-гречески и для которых, также как и для их детей, русский язык был родным.

В сложившейся поистине драматической ситуации, к деятельности «Союза помощи русским в Греции» активно подключилась Российская дипломатическая миссия в Афинах во главе с последним российским императорским посланником Елимом Павловичем Демидовым. По его личной инициативе и на находившиеся в его распоряжении средства в январе 1921 г. при миссии было создано Бюро трудовой помощи русским. Возглавляли его в разные годы Л. А. Сенько-Поповский, В. В. Павлов. С

появлением Всероссийского объединения земских и городских деятелей (далее - ЗЕМГОРа) в Греции, субсидируемого из Парижа, деятельность этих двух организаций в Греции объединилась. Представительство Российского Красного Креста, возглавляемое Софьей Илларионовной Демидовой, практически полностью осуществило принятие и размещение в лагерях и госпиталях, прибывших с константинопольского рейда 1742 врангелевцев. В ведении представительства Российского красного Креста находились: 4-й госпиталь Российского Общества Красного Креста (РОКК) в Афинах; госпиталь РОКК в Пирее (ул. Кецина); госпиталь на русском кладбище в Пирее. Под нужды русской эмиграции был отдан и военно-морской госпиталь в Пирее, созданный в 1902 году на личные средства королевы Эллинов Ольги и переданный в 1912 году в дар Российскому военно-морскому ведомству. Большую роль в судьбе русской колонии играли русские церковные приходы, которых только в Афинах и Пирее было 3: посольская Свято-Троицкая церковь в Афинах в самом центре города; церковь св. Ольги в Пирее при русском военно-морском госпитале, церковь при 4-м госпитале в Афинах. . 25 марта 1921 г. в Афинах была открыта русская прогимназия. В ней было 30 детей, разделённых на 3 группы, плюс был создан детский сад.

Проживавшие с марта 1920 г. под патронажем бывших союзников французов и англичан на Лемносе кубанские и донские казаки в течение июня - декабря 1921 г. были вывезены с острова в основном в Болгарию и Королевство сербов, хорватов и словенцев. С января 1922 по март 1924 гг. на Лемносе оставались лишь двое чинов Донского казачьего корпуса, в обязанности которых входил уход за русскими кладбищами.

Затянувшаяся война с Турцией привела в августе 1922 г. к жестокому поражению и заключению в 1923 г. Лозаннского мирного договора с потерей всех малоазиатских территорий, Восточной Фракии и нескольких островов в Эгейском море. В результате жесточайших гонений со стороны турок около 1400 тысяч греков бежало из Малой Азии в Грецию, население которой в те годы насчитывало не более 4, 5 миллионов человек. 28 сентября 1922 г., вследствие проигранной войны, в Греции произошёл военный переворот, совершенный сторонниками премьер-министра Е. Венизелоса, король Константин I, главнокомандующий армии, был свергнут с престола, почти вся королевская семья, в том числе прежняя «правительница» Ольга Константиновна, оказались вынуждены эмигрировать в Италию, и королём стал наследный принц Георг II. А через год, после очередного переворота 26 сентября 1923 г. отрёкся от престола и он, покинув Грецию почти на 12 лет. Перспектив найти работу русским становилось все меньше, число эмигрантов из России продолжало неуклонно сокращаться. В 1923 г., согласно докладу правления «Совнарода», ситуация была следующей: «Общее число русских беженцев в Греции в настоящее время достигает 8-10 тысяч человек, большинство из которых прибыло с о. Лемноса

после разрешения Греческого правительства, часть из Галлиполи и часть прибывает из Сербии, переходя тайно границу Греции.< > Оплата труда русских, не знающих греческого языка, ниже рабочих греков и других национальностей, а также потому, что русские беженцы, не имея средств к жизни, идут на всякую оплату. До прибытия беженцев-греков из Малой Азии работу можно было найти, но после, а также впоследствии пошатнувшегося экономического состояния страны не только работы не стало, но даже немногие, работавшие на фабриках и заводах, выбрасывались вон и заменялись греческими беженцами и демобилизованными». В 1924 г. во всей Греции проживало лишь 3 тысячи русских эмигрантов, в 1928 г. – 2 тысячи, а в 1935 г. – 2200 .

Кроме проблем трудоустройства и размещения русских, перед руководством эмиграции стояла задача и сохранения русской собственности: церковей, больниц в Афинах и Салониках. В связи с отказом Афинской Архиепископии в формировании русского прихода при русской посольской Свято-Троицкой церкви в Афинах (под предлогом того, что сама Элладская Церковь не имеет приходской организации), Е.П. Демидов (при содействии митрополита Платона) в июле 1920 г. организовал «Союз русских православных христиан в Греции», а в феврале 1923 г. передал в распоряжение «Союза русских православных христиан в Греции» Свято-Троицкую церковь. В марте того же года Совет послов прекратил высылать из Парижа средства на содержание прихода. Недостаток средств вынудил Союз обратиться за помощью к правительству Королевства сербов, хорватов и словенцев, многие годы использовавшему русский посольский храм для церковных нужд сербских дипломатов и проживавших в Греции сербов. Е.П. Демидов имел родственные связи с сербским королевским домом. Младший брат короля Сербии Петра I Карагеоргиевича Арсений (1859-1938) был женат на сводной сестре Е.П. Демидова Авроре Павловне Демидовой (1873-1904), княгине Сан-Донато (в 1934-1941 гг. их сын, принц Павел, родившийся в 1893 г., стал регентом Югославии). После поездки Е.П. Демидова в Белград и переговоров о судьбе русского прихода, правительство Королевства сербов, хорватов и словенцев с середины 1924 г. взяло церковь под своё покровительство с выплатой необходимого содержания приходу .

23 марта 1924 г. Учредительное национальное собрание провозгласило Грецию республикой. Новое правительство страны под руководством Александроса Папанастасиу приняло ряд законов, в том числе и об официальном признании СССР. 1 июня того же года в Афинах была закрыта прежняя Российская императорская миссия. После официального признания греческим республиканским правительством Папанастасиу Советской России в июне 1924 г., положение русских в Греции снова ухудшилось. Колония стала терять одну за другой собственность, некогда принадлежавшую царской России.

25 июня 1925 г. генерал Теодорос Пангалос совершил новый государственный

переворот, арестовав своих противников, а 30 сентября того же года распустил греческий парламент и объявил себя 4 января 1926 г. диктатором. При нем, 9 ноября 1925 г. Учредительное собрание эллинов приняло закон об экспроприации уже всего имущества королевской семьи. Здание больницы в Пирее было реквизировано и внесено на счёт греческой казны. Не удалось русским эмигрантам сохранить за собой и русскую больницу в Салониках. 15 ноября 1924 г. Советское правительство передало греческим властям на временное пользование под нужды греческих беженцев из Малой Азии больницу св. вмч. Димитрия Солунского в Салониках. Несмотря на наличие большого количества больных, она была закрыта и опечатана. Вместе с русской больницей в том же 1924 г. 25 октября в три часа дня священником Илией Голоколосовым была вынуждено передана грекам и церковь. 14 мая 1925 г. королева Ольга, ангел хранитель русской эмиграции, пожив у родственников в Англии и Дании, поселилась в Риме у младшего сына Христофора, где и умерла в изгнании 19 июня 1926 г.

В сложившейся в стране ситуации, русская эмиграция могла уже рассчитывать практически только на себя. Для решения проблем медицинского обслуживания для не имевших медицинских страховок, в 1925 г. была создана русская Больничная касса (около 500 членов) под руководством С.И. Демидовой и при участии русских врачей. А в 1927 г. была создана эмиграционная организация Союза русских эмигрантов в Греции, которая взяла на себя координирующую роль и просуществовала в Греции до конца 80-х годов, практически до смерти последних русских, прибывших в Грецию «временно» в начале 20-х годов XX века. Устав был утверждён городским судом г. Пирея в 1927 году.

Под эгидой Союза русских эмигрантов в Греции были объединены: Дамский комитет помощи русским детям, два кладбищенских комитета (один – для регулирования деятельности русского исторического кладбища в Пирее, другой – для тех же целей на русском участке кладбища в Коккинье). Союз русских эмигрантов в Греции взял под свою опеку и приходы русских церквей в Афинах и в Пирее. Настоятели обеих церквей Свято-Троицкой в Афинах и Свято-Ольгинской в Пирее входили в состав Правления Союза русских эмигрантов по должности. Союз практически заменил и Комитет защиты прав русских беженцев, долгое время возглавляемый бывшим сотрудником миссии Б.С. Якушевым. Помимо церковных земель, на котором были построены бараки для особо нуждающихся, Союз русских эмигрантов имел в своей собственности и дома – один в районе Новая Филадельфия, другой в р-не Оморфи Экклесия Новой Ионии.

Союз русских эмигрантов в Греции объединил свою деятельность и с церковно-приходским советом (далее - ЦПС) Свято-Троицкой церкви. А многие члены ЦПС были в свою очередь председателями военных и общественных организаций белой эмиграции в Греции: С.И. Демидова являлась председателем греческого отделения Российского общества

Красного Креста и больничной кассы, В.В. Дейтрих - председателем Общества русских военных инвалидов в Греции, Л.М. Савелов-Савелков - председателем Монархического объединения русских в Греции, настоятель храма был директором русской гимназии в Афинах и так далее.

В 1928 г. из Парижа пришло сообщение, что Земский городской комитет прекращает полностью субсидирование гимназии в Греции. Вся тяжесть материального обеспечения целиком легла на плечи русской диаспоры, самой находящейся в крайне тяжёлом материальном положении. Но гимназия просуществовала ещё 7 лет до 1935 года, т.к. вся русская колония и сочувствовавшие русским эмигрантам греки, воспринимали воспитание и обучение русских детей как дело чести русской колонии.

В 1931 г. при Свято-Троицкой церкви было создано «Сестричество во имя иконы Казанской Божьей Матери». Помимо заботы о храме и его бедных прихожанах, сестры посещали одиноких и больных на дому и в больницах, погребали неимущих и одиноких.

В 1935 г. в Греции была восстановлена монархия во главе с королём Георгом II, внуком королевы эллинов Ольги. Это событие было с радостью встречено русской эмиграцией, не забывавшей о той помощи, которую оказал русским беженцам греческий королевский дом в первые годы русского исхода. Но, впереди всех ждали новые испытания: оккупация Греции Германией, Италией и Болгарией и страшный голод, который унесёт жизни 10% населения и от которого сильно поредеет и многострадальная русская колония в Греции.

*Пенка Иванова Пейковска, профессор, доктор исторических наук,
Институт исторических исследований Болгарской академии наук.*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ РУССКОЙ ЭМИГРАЦИИ НА БАЛКАНАХ И В ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЕВРОПЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1920-Х ГГ. – ПАРАЛЛЕЛИ НА ПРИМЕРЕ БОЛГАРИИ И ВЕНГРИИ

В настоящем исследовании мы приводим некоторые параллели между экономической интеграции русской эмиграции на Балканах и в Центральной Европе во второй половины 1920-х гг. по примеру Болгарии и Венгрии. На самом деле мы хотели бы пролить свет на вопрос о том, какую рабочую силу представляли русские «белые» иммигранты для послевоенной Болгарии и Венгрии, в какие отрасли их экономики они вошли. И сразу возникнет вопрос: почему мы сравниваем интеграционный процесс русских иммигрантов именно в Болгарии и в Венгрии. И это правильно... Болгария входит в число стран, принявших больше всего русских эмигрантов и как предпосылка к этому указывается на то обстоятельство, что она находится на их пути из России в Европу и предпочитается ими как славянское государство с православным населением из-за культурной близости; в то время как католическая Венгрия принимает небольшое количество русских иммигрантов. Более того, хотя в исторической судьбе двух стран в конце и после Первой мировой войны есть определённое сходство, экономическая среда всё ещё сильно различается. Проблема проведения этой параллели возникла из-за наличия исторических источников, подходящих для такого исследования. Сходные по методологии и конечным результатам и близкие к моменту создания болгарская и венгерская статистика труда из переписей населения в Болгарии в 1926 г. и в Венгрии в 1930 г. предоставляют эту очень редкую возможность.

Анализируемые источники являются результатом официальной статистики рынка труда. Для уточнения особенности их ретроспективной

информации важно знать, кого и как они считали во время их создания. В обоих случаях статистики труда используются аналогичные методы сбора и накопления данных поскольку тогда (как и сегодня) опираются на международный опыт и применяют с некоторыми изменениями так называемую «номенклатуру профессий», предложенную Международным статистическим институтом, чтобы дать возможность сравнить статистику по профессиям в разных странах. Таким образом, был создан богатый информационный фонд, обеспечивающий необходимую сопоставимость данных, что является предпосылкой когнитивной ценности этого типа статистических источников. Относительно Болгарии мы используем опубликованные результаты переписи, так как первичные таблицы не сохранились. Что касается Венгрии, то мы ссылаемся на оригинальные рукописные таблицы, поскольку именно они предоставляют подробную информацию о русской эмиграции (в опубликованных материалах переписи 1930 г. русские не отражены во всех изученных показателях и во всех подготовленных таблицах, потому что они небольшая группа).

Каковы характеристики и особенности анализируемых баз данных о русских и содержащейся в них количественной информации? Во-первых, следует иметь в виду, что применительно к Болгарии они касаются только экономически активного населения. В то время под экономически активным населением понимались все лица, непосредственно занимающиеся прибыльной профессией или ремеслом. Обязанности замужних женщин в домашнем хозяйстве считались недоходными и, соответственно, их работа в семье определялась как неэкономическая. Помимо них, из активного населения исключались другие члены семьи, занятые домашним трудом, лица, живущие на доход от движимого и недвижимого имущества, а также лица с непроизводительной и нераскрытой работой. Сюда не входили сезонно работающие, безработные, и это важно для определения экономической активности русских эмигрантов, потому что и безработица, и сезонная занятость являются характеристиками их рабочей силы за рубежом. В то время в венгерской статистической практике использовался термин «зарабатывающее население (*keresők*)», который включал пенсионеров и вышеуказанные категории лиц. Так что, ввиду сопоставимости данных последние были вычтены и далее используем термин «экономически активные». Они указанные по признаку гражданства (в нашем случае русского) в корреляции с полом и с отраслевой и подотраслевой занятости или с профессиональной группы.

Что касается вариации русских по гражданству отметим, что данный показатель максимально приближает количественные параметры «белой» эмиграции к ее реальной численности, потому что отказ от гражданства России и принятие гражданства страны пребывания – явление нетипичное так как они верят, что скоро вернутся на родине. (Кстати такие показатели, как русская национальность, место рождения в России предлагают

включение русских эмигрантов из прежних времен.) Этот показатель предполагает наличие лиц разных национальностей: не только русских, но и украинцев, татар, армян, евреев и т. д., и даже соответственно болгар или венгров – как представителей их зарубежных диаспор (например, болгар из Бессарабии, которые воевали с Белой армией или только бегущей вместе с ней), так и местных жителей, в частности болгарских и венгерских женщин, вышедших замуж за иммигрантов – граждан России, так как по тогдашнему закону автоматически приобретали русское гражданство мужчины. Количество последних в некоторой степени компенсировало количество натурализованных русских.

Одним из факторов, влияющих на конкретные проявления интеграции русских иммигрантов и беженцев на рынок труда в Болгарии и Венгрии, являются демографические особенности волны русских иммигрантов и беженцев 1920-х годов в обеих странах.

Иностранцы в Болгарии и Венгрии в то время имели небольшую относительную долю – около 1%. Однако они важны для рынка труда, потому что в основном трудоспособного возраста и представляют собой приток свежих сил в человеческие ресурсы обеих стран, которые понесли значительные человеческие потери во время Первой мировой войны, а Болгария и до этого, во время Балканских войн.

Количественные измерения русской эмиграции в Болгарии в 1926 г. составляли 19 698 человек и 36% иностранцев и во много раз превышали их количество в Венгрии (4251 человек и 5% иностранцев в 1930 г.). Это связано с тем, что Болгарию характеризовали русские, среди которых доминировали «белые», спасающиеся от революции, а затем бегущие от коммунистов и которые в основном были солдатами. В Венгрии их гендерное распределение было более сбалансированным чем в Болгарии: в вариации активного населения на 1000 работающих мужчин приходилось 168,6 и 78,6 работающих женщин соответственно. В отличие, в Венгрии, с другой стороны, помимо белых армейских офицеров и казаков (многие из которых приехали со своими семьями), преобладали члены дворянских и буржуазных семей, вдовы и сироты солдат, погибших на войне. Пока в Болгарии русские преимущественно православные (97%), то в конфессиональной структуре русской эмиграции в Венгрии восточно-православные составляют 48,6%, а доля католиков восточного (29%) и западного обрядов (11%) довольно высокий.

Другим фактором, влияющим на экономическую интеграцию русских иммигрантов, является миграционная ситуация, сложившаяся в Болгарии и Венгрии после подписания договоров Нейи и Трианон, с которыми две страны выходят из войны.

В 1920 г. с крахом монархии территория Венгрии упала на треть, около 350 000 человек (преимущественно венгры) покинули территории, отрезанные от Венгрии и присоединенные к соседним странам и

переместились на территорию современной страны. Тот же миграционный процесс мы наблюдаем в Болгарии: в результате неудачных для страны войн во втором десятилетии XX века, потери территорий, политики этнической чистки, применявшейся на Балканах, в Болгарию вторглись около 200 000 беженцев и иммигрантов, в основном болгары. Таким образом, в обеих странах русским эмигрантам пришлось получить убежище, устроить на работу или дать землю, и в конечном итоге интегрировать вместе с болгарскими и венгерскими (и армянскими – в Болгарии приблизительно 13 000 человек) беженцами.

Дальше мы изучаем и сравниваем экономической интеграции русской эмиграции в Болгарии и Венгрии, анализируя статистику труда, зафиксированную переписью населения, выводя коэффициент экономической активности и количественно описывая отраслевую и профессиональную занятость и участия трудовых ресурсов (мужчин и женщин) русской эмиграции в различных секторах экономики Болгарии и Венгрии в определенный исторический момент – то есть в данном случае мы имеем статическое представление (а не динамика).

Экономическую активность русской эмиграции в Болгарии и Венгрии измеряем коэффициентом, принятым в демографической практике, который представляет собой относительную долю активных русских от всего населения России в каждой из двух стран, и называется общим коэффициентом экономической активности. На него влияет распределение населения по возрасту, семейному положению, особенно это касается женщин. К сожалению, мы не располагаем сведениями по данным параметрам для русской общности, чтобы уточнить характеристику их экономической активности.

Таблица 1. Количество экономически активного населения в Болгарии (1926) и Венгрии (1930) по гражданству России и по полу, и общий коэффициент экономической активности русской эмиграции в каждой из двух стран.

Болгария (1926)	Венгрия (1930)					
Гражданство России	Муж.	Жен.	Всего	Муж.	Жен.	Всего
Экономически активное население	12 752	1003	13 755	1743	287	2030
Все население	14 974	47241	19 698	2453	1790	4251
Общий коэффициент экономической активности (%)	85	21	70	71	16	48

Как видно из таблицы 1 коэффициенты экономической активности по полу для русской эмиграции в Болгарии и Венгрии свидетельствует о нормальной тенденции: мужчины имели более высокую активность, чем женщины, как везде в Европе, но в межвоенный период количество женщин,

зарабатывающих на жизнь, постепенно увеличивалось, за исключением лет Великой депрессии. И так, относительная доля мужского труда среди русских и в Болгарии, и в Венгрии четыре раза выше чем у женщин. Несомненно, такая характеристика трудовых ресурсов обусловлена существовавшим тогда неравенством полов, более низким статусом женщин, их домашней зависимостью – как в соответствии с обычным, так и с кодифицированным правом. О равенстве полов можно говорить лишь относительно пролетариата, где работница находилась на одном уровне с мужчиной в промышленном производстве. В (мелко) буржуазной среде женщинам приходилось бороться за доступ к интеллигентским (свободным) профессиям в конкуренции с мужчинами того же класса.

Отдельные социальные прослойки и профессиональные круги в русской эмиграции восприняли новую среду в принимающей стране по-разному; в свою очередь, мужчины и женщины реагировали на ее вызовы неодинаково. Обобщающую оценку роли и функции полов в условиях эмиграции на примере русских эмигрантов в Болгарии дал венгерский дипломатический представитель в Софии Шандор Киш-Немешкери, который в своих мемуарах писал: «Русские женщины ... борются более твердо и целенаправленно, чем мужчины. ... Они устремились за новой жизнью с невероятной энергией и смелостью, часто женщина содержала своего мужа, детей и, возможно, его престарелых родителей, в то время как ее муж политиканствовал или ломал себе голову над тем, как можно вооруженным путем свергнуть Советы. ... Что-то ... в российских мужчинах сломалось от тоски по потерянной родине. Их врожденная чрезмерная чувствительность и богемная легкость часто переплавлялись после многочисленных ударов судьбы в какое-то безразличие, в традиционное «ничего», которое не позволяло проявиться скрытым в их природе большим и хорошим качествам».

Соблюдение коэффициентов экономической активности отдельно для мужчин и женщин в русской «белой» диаспоре в Болгарии и Венгрии, примечательно, что в Болгарии этот показатель выше: там на долю активных мужчин – русских приходилось 85%, в Венгрии их участие в производстве было 71%; что касается активных женщин – русских, в Болгарии этот показатель составляет 21%, а в Венгрии – 16%. Более высокие количественные показатели экономической активности русской эмиграции в Болгарии, связаны с тем, что с точки зрения предоставления возможности трудоустройства для русских иммигрантов болгарские власти проводили преференциальную политику – отчасти, из-за своих обязательств перед Лигой Наций и в целях сокращения числа тех, о ком заботились благотворительные организации, отчасти потому, что они надеялись получить таким образом льготы и для беженцев из Македонии, Фракии и с Западных окраин. Перепись 1926 г. регистрировала статистические данные в тот момент, когда среди русских эмигрантов в

Болгарии увеличилась занятость, а количество безработных значительно снизилось из-за этой преференциальной по отношению к ним политики премьер-министра Андрея Ляпчева. Это временное облегчение в их профессиональном трудоустройстве было сведено на нет принятием в 1927 г. Устава о трудоустройстве иностранных подданных в качестве наемных рабочих и служащих, в соответствии с которым иностранная рабочая сила являлась для Болгарии вспомогательной и могла использоваться, лишь если на соответствующую должность не находилось кандидата-болгарина. Эти меры касались и русских эмигрантов и строго соблюдались во время экономического кризиса 1929–1933 гг., а затем – вплоть до 1944 г. В то же время мировой экономический кризис, разразившийся осенью 1929 года, достиг Венгрии в 1930 году, когда проводилась перепись. Экономический рост остановился, производство упало. Рабочих и служащих один за другим увольняли с промышленных предприятий и офисов.

Как мы увидим дальше отраслевая занятость активного русского населения в Болгарии и Венгрии наиболее тесно связана с экономическим развитием обеих стран. В проанализированных двух переписях населения основные категории профессий сгруппированы по отраслям и основным профессиям в корреляции с гражданством России и в шесть разделов: сельское хозяйство (включая охота и рыболовство, промышленность (включая шахты, ремесла и транспорт, торговля; государственные службы и свободные профессии (далее «свободные профессии»), домашняя прислуга и неопределенные профессии (в венгерской переписи «другие»).

Таблица 2. Отраслевая структура экономически активного населения в Болгарии (1926) и Венгрии (1930) в корреляции с российским подданством, по полу, в процентах.

Болгария (1926)	Венгрия (1930)			
Экономические отрасли	Муж.	Жен.	Муж.	Жен.
Сельское хозяйство (в т.ч. охота, рыболовство)	12,2	17,2	38,1	12,5
Промышленность (в т.ч. шахты, ремесло, транспорт)	51,2	32,5	41,9	45,3
Торговля	10,5	11,7	7,9	11,5
Государственные службы и свободные профессии	13,0	31,3	2,3	6,3
Домашняя прислуга	1,2	6,9	2,0	9,8
Неопределенные занятия / другие	11,9	0,4	7,8	14,6
Всего в сфере занятости	100,0	100,0	100,0	100,0

У обоих полов в отраслевой структуре иммиграции из России как в Болгарии, так и в Венгрии преобладает относительная доля промышленного сектора. Причины этого явления разные. В 1930 году 52% венгерского населения выживало за счет сельского хозяйства

и 32% за счет промышленности. В новейшей историографии есть мнение, что в результате Трианонского договора Венгрия оказалась с несбалансированной экономической структурой, нарушенным рынком, ослабленным и проблемным сельским хозяйством из-за потерянных территорий и более сильной промышленностью. По сравнению с Болгарией в Венгрии промышленный сектор был гораздо более развитым. Тяжелая промышленность (особенно железнодорожное машиностроение) имела важное значение для экономики страны, в 1930 году там потребовалось значительное количество рабочей силы – одна треть активного населения. В то же время легкая промышленность и особенно текстильная промышленность развивались недостаточно хорошо, чтобы удовлетворить потребности страны. После Трианона горнодобывающая промышленность Венгрии потеряла свой прежний вес в связи с изменением границ страны и отделением горных районов от её территории. Так что касается групп занятий внутри сектора промышленности, которыми русские мужчины чаще всего зарабатывали на жизнь в Венгрии, то это сапожник (14%), плотник, столяр, боднар (10%), портной и кузнец, слесарь (6% каждый).

В рассматриваемый период Болгария – это аграрная страна, страна мелких собственников, где 80% населения работает в сельскохозяйственном секторе. Развивалась преимущественно легкая промышленность, производившая потребительские товары. Передовое место в болгарской индустрии занимали текстильная, а также табачная (переработка сырья листьев табака на экспорт) и мукомольная промышленность. Тяжелая промышленность занимала скромное место в тогдашней экономической структуре Болгарии, но все таки поглотила половину русской рабочей силы для мужчин. Она была представлена угольными и металлургическими шахтами, предприятиями по ремонту локомотивов и вагонов, по производству мукомольных и других машин, а также цемента. После расформирования врангелевской армии (1922–1923 гг.) ее части были преобразованы в трудовые артели. Врангелевцы получили работу на самых тяжелых производствах – на угольных шахтах в Пернике, в каменоломнях, карьерах (23% работающих в промышленном секторе), также работали в пищевой промышленности (14%) (преимущественно в мукомольной), в строительстве (13%) – в основном автомобильных и железных дорог и металлообработке (8%).

Как видно из таблицы 2 в Болгарии другим сильным сектором как для русских мужчин (13%), так и для женщин (31%) был государственный службы и свободные профессии. Это явилось результатом успешного трудоустройства ее наиболее квалифицированных представителей. Болгарские власти тоже решили вопрос о принятии русских специалистов на работу в Болгарии. Согласно тогдашнему болгарскому законодательству, иностранцы могли приниматься на государственную службу только в том случае, если на соответствующую должность не находилось болгарского

специалиста. При назначении любого лица соответствующий министр должен был внести в парламент предложение, которое голосовалось депутатами и вступало в силу с момента издания соответствующего царского указа. Русские священники получили работу как служители храмов и преподаватели в семинариях, инженеры устроились на работу на шахтах, юристы – в судебном ведомстве и в банках, несколько врачей получили работу в больницах, а некоторые преподаватели были назначены профессорами Софийского университета или учителями в болгарских школах, русские профессиональные артисты были приняты в Народный театр и в частные театры, русские архитекторы и инженеры стали работать в Министерстве общественных зданий, дорог и общественных работ, российские агрономы, техники, ветеринары, лесники, инженеры водного хозяйства и специалисты в области рыболовства получили работу в Министерстве земледелия и государственного имущества. Что касается свободных профессий, то их представителей часто использовали как официантов, охранников и музыкантов в отелях и ресторанах. В структуре отраслевой занятости русских иммигрантов в Венгрии этот сектор представлен очень низкими относительными долями, для мужчин 6%, для женщин только 2%. Для иностранцев вакансий там просто не было из-за сужения бывшей государственной территории и в результате этого из-за вынужденного бегства в Венгрию большое количество государственных служащих, жандармов, железнодорожников, почтовых служащих и т. д.

Статистика труда показывает, что в структуре отраслевой занятости русских иммигрантов в Венгрии обоих полов после промышленности второе место занимает сельское хозяйство – 38% для мужчин и 12,5% для женщин хотя после Трианона сельское хозяйство утратило былый вес как отрасль венгерской экономики, поскольку государство в новых пределах потеряло большую часть плодородных пахотных земель, некоторые крестьянские усадьбы испытывали нехватку рабочей силы из-за потерь на войне (убитые, инвалиды). 89% русских иммигрантов – мужчин, работающих в сельском хозяйстве, были рабочие, но среди них мы также находим 17 мелких землевладельцев, купивших участки до 50 кадастральных хольдов, и 11 арендаторов небольших участков пахотной земли. С другой стороны, в преимущественно аграрной Болгарии относительная доля занятых в сельском хозяйстве невелика для обоих полов. И почему так получилось? Аграрная реформа 1921 г. и продолживший ее закон от 1924 г. позволили получить землю в собственность, чем воспользовались неимущие и прибывшие из соседних стран болгарские беженцы, но не новая русская эмиграция. Обеспечение земель, с помощью которой русские эмигранты могли бы гарантировать себе пропитание, оказалось одной из самых сложных проблем, поскольку страна не имела достаточно свободных необрабатываемых государственных земель. Кроме того, по Тырновской конституции власть не имела права единолично раздавать земли иностранцам.

Положение русских беженцев облегчалось тем, что им давали работу в частных хозяйствах. Но это не решало проблему, поскольку в болгарском сельском хозяйстве земля обрабатывалась ее собственниками и членами их семей и, таким образом, доля наемного труда была там очень невелика (1,3%) . В отдельных случаях землю русским беженцам предоставляло руководство общин в сельскохозяйственных районах, причем в основном – инвалидам для строительства магазинчиков или небольших предприятий.

Экономическая интеграция русской эмиграции в болгарский и венгерский рынок труда характеризуется гендерными различиями, которые находят отражение как в их показателях экономической активности, так и в структуре их экономической занятости. Среди русской эмиграции в Болгарии и Венгрии общий коэффициент экономической активности у женщин значительно ниже, чем у мужчин, что относится к населению обеих стран в целом и это было потому, что хотя во второй половине 20-х гг. они уже оставили свою традиционную роль только жен, матерей и домохозяек без права публичного и профессионального самовыражения и вошли в мужскую сферу, у них по-прежнему нет доступа к большинству профессий. И так, как для такой успешной интеграции мигрантов необходимо большее их участие в экономической жизни принимающих стран, можно сделать вывод, что русские мужчины иммигранты и беженцы значительно лучше интегрированы, чем женщины, на болгарском и венгерском рынках труда, и особенно на болгарском. Среди женщин этот процесс осуществлялся через промышленный сектор, который сильно выражен количественно относительно Венгрии, а в Болгарии почти равным ему был сектор «Государственная служба и свободные профессии». Среди мужчин было то же самое, только немножко наоборот - промышленный сектор очень отчетливо выделялся в их отраслевой занятости в Болгарии, а в Венгрии почти равным ему был сельскохозяйственный сектор. Степень экономической интеграции русской эмиграции на Балканах и в Центральной Европе, изучаемая здесь на примере Болгарии и Венгрии, зависит от состояния отдельных отраслей в обеих принимающих странах и их проблем, нехватки или избытка рабочей силы или специалистов в то время и мер, принимаемых соответствующими правительствами, преодолеть их за счет использования рабочей силы иммигрантов и беженцев.

*Пуятин Владимир Сергеевич, доцент, к.и.н.
кафедра истории южных и западных славян Исторического факультета
МГУ им. М.В. Ломоносова.*

*Сведения о научных публикациях Пуятин Владимир Сергеевич
Зам. заведующего кафедрой Доцент, Кандидат исторических наук
(2010 год), тема диссертации: “Российские профессора югославских
университетов 1920-1941 гг.”*

*Основная информация: Начало работы на историческом
факультете: 2011 год. В 2006 году окончил исторический факультет МГУ,
специализируясь по кафедре истории южных и западных славян. Защитил
дипломную работу на тему “Советско-югославские отношения в 1920-
1941 гг.” под руководством к.и.н., доцента В.А. Тесемникова. В 2006–2009
гг. учился в аспирантуре исторического факультета МГУ.*

*Научные интересы: История Югославии, История Сербии, История
Балкан, История российской эмиграции.*

РУССКИЕ И СЕРБЫ ГЛАЗАМИ ДРУГ ДРУГА В 20-30-Е ГГ. XX В.

Исторические связи России и югославянских народов имеют многовековую традицию, начиная с первых контактов, установленных ещё в X в. во времена Византии и крещения Руси, и вплоть до бурного XX в. В течение этого долгого времени взаимоотношения России и югославянских народов не были однозначными и неизменными - за сотни лет периоды сотрудничества и взаимодействия прерывались периодами забвения и взаимного отчуждения. Связано это было с определёнными историческими и политическими обстоятельствами, в которых оказывались два славянских народа.

Учитывая значительную роль России на Балканах, большой интерес

представляют те представления, которые сложились у русских и сербов друг о друге за время их непосредственных контактов. К таким случаям можно отнести создание Новой Сербии в России в XVIII в., участие русских добровольцев в сербско-турецкой войне 1876-1877 гг., массовую российскую эмиграцию в Сербию после Первой мировой войны, русское добровольческое движение во время распада Югославии в 90-е гг. XX в.

Изучение российской эмиграции в Сербии занимает в этом ряду особое место по ряду причин: это был первый опыт массового взаимодействия такого количества сербов и русских, в отличие от русских добровольцев XIX и XX вв., российские эмигранты жили в мирное время в мирной стране. Как писал П.Б. Струве: «прежние идеальные и политические связи России со славянством превратились через эмиграцию в связи реальные, культурные, бытовые». Представления о «другом» далеко не всегда совпадают с реальностью, более того, в основном, этнические стереотипы почти во всем ей противоречат. Однако они с лёгкостью закрепляются в сознании и подсознании населения, становясь исторической и культурной реальностью. Стереотипы тиражируются, передаются из поколения в поколение, приобретают более или менее актуальное значение в зависимости от идеологических и политических потребностей текущего момента.

При всей феноменальной живучести стереотипов, их изучение является серьёзной научной проблемой, поскольку образ «инородца» с течением времени может претерпевать изменения. Происходит вечная борьба между традиционными взглядами и реальностью, и в этой борьбе важная роль принадлежит произведениям искусства, особенно литературе и публицистике. В силу своего эмоционального воздействия они способны как формировать новые стереотипы или тиражировать уже созданные, так и преодолевать старые клише, которые прочно обосновались в массовом сознании. Во многом как раз наличие этих стереотипов о славянском единстве, о культурной близости двух народов, подтолкнуло многих российских эмигрантов обратиться за помощью именно к Королевству сербов, хорватов и словенцев (далее Королевство СХС).

Количество российских эмигрантов, прибывших в Королевство СХС, различные источники определяют по-разному. Доктор А.А. Солонский в «Записках русского научного института в Белграде» ссылается на данные профессора Д. Иванцова – начальника статистического отделения Державной комиссии по устройству русских беженцев. По этим данным, в 1921 г. русских эмигрантов, обосновавшихся в Королевстве СХС, было 28895 человек, из них в возрасте до 15 лет – 3267, от 15 до 59 лет – 24885, от 60 и старше – 742. По данным сербского историка М. Йовановича, в 1922 г. в Королевстве СХС насчитывалось 42500 российских беженцев, что было максимальным количеством в 20-30-х гг. Приблизительно этим количеством эмигрантов оперировало югославское правительство.

Следует отметить, что въезд российских эмигрантов в Королевство СХС, в отличие от представителей других стран, не был стеснён различного рода квотами, визами, паспортами. Это также объясняет относительную многочисленность русских и их совершенно различный социальный состав в Югославии в 20-30-е гг. XX в., в отличие, скажем, от Чехословакии, в которой приёмом эмигрантов занималось Министерство иностранных дел во главе с Э. Бенешем, предпочитавшее сосредотачивать у себя лишь их определённые категории. Более того, в Королевстве СХС было создано несколько эмигрантских организаций, призванных оказать прибывающим помощь в поиске крова, обеспечения необходимого пропитания, а также решения проблемы трудоустройства. Безусловно, эмигрантами занимались и различные государственные органы, как на местном уровне, так и центральные ведомства. Однако в первую очередь здесь необходимо сказать о Державной (государственной) комиссии, которая

Российские беженцы по разным причинам прибыли в Королевство СХС: многие из них практически не имели другого выбора, часть надеялась на славянское единство и радушную встречу, другие были привлечены возможностью относительно лёгкого трудоустройства. Однако большинство из них были совершенно незнакомы с балканскими реалиями. Все знали о той роли, которую сыграла Россия в судьбе братской православной Сербии во время Первой мировой войны, но не представляли себе новое славянское государство, образованное по её итогам 1 декабря 1918 г. Как верно заметил П.Б. Струве, говоря о современном положении в Королевстве СХС «Русские, даже те, кто до опустошительной революции 1917-го и последующих годов и великого исхода национальной России знали славянство и практически сталкивались с ним, не могут не ощущать великих перемен в нем и с ним происшедших, не могут не видеть, что старые точки зрения и старые мерила неприменимы к этому новому огромному миру, ещё неуравновешенному и находящемуся в процессе становления и образования, но исполненному живых сил, неясных, но великих возможностей и подчас даже глубоких противоречий».

Вошедшие в состав новой страны области, население которых имело друг о друге слабое представление, различались как социальной структурой, так и уровнем развития. В них продолжало действовать шесть различных правовых систем. Экономические связи были крайне слабы, а транспортные инфраструктуры тяготели к прежним экономическим и политическим центрам. По этим причинам было чрезвычайно сложно создать условия для стабильного и успешного развития образованного наспех государства.

К внутренней политической нестабильности (за первое десятилетие существования Королевства СХС сменилось 24 кабинета министров) добавился рост популярности коммунистической идеологии среди местных рабочих и молодёжи. Свидетельством этого стало ряд демонстраций против прибытия российских беженцев. Иногда дело доходило и до физических

расправ. Самый крупный инцидент произошёл на территории современной Хорватии (Королевство СХС было унитарным государством). В декабре 1920 г. в городке Борово, местные коммунисты встретили на вокзале русских беженцев, направленных Державной комиссией, для размещения в городе и его окрестностях, разбросали их вещи и угрожали им смертью.

Также прибывшие в Загреб кадеты Крымского корпуса были встречены коммунистической демонстрацией. М.Д. Каратеев описывает это так: «Часов в десять утра прибыли в хорватскую столицу Загреб. Тут гостеприимные братья хорваты заблаговременно организовали нам «тёплую встречу»: перрон был густо заполнен разношёрстным сбродом, который, едва остановился наш поезд, принялся бесноваться вокруг него с дикой руганью и криками, из которых нам удалось понять лишь то, что мы проклятые белогвардейцы, всю жизнь пившие русскую народную кровь, а теперь приехавшие пить хорватскую. В двери наших теплушек было даже запущено несколько камней, а потому начальство не разрешило нам выходить из вагонов, и вместо предполагавшегося тут завтрака мы потуже подтянули пояса и поехали дальше».

Об этом же пишет Г.В. Алексеев в своём отчёте С.Н. Палеологу, служившему в Державной комиссии: «Они не знают русских и в низах, модно-коммунистических, не сочувствуют нам не только как иностранцам, но ещё как контрреволюционерам». Все эти факты свидетельствуют главным образом о революционных коммунистических настроениях, будораживших сознание югославского общества. Вызваны они были не только внутренними причинами, но и тем обстоятельством, что многие хорваты и словенцы, воевавшие в войсках Австро-Венгрии, оказались в плену в России, где подверглись коммунистической пропаганде. Правительство Королевства СХС понимало опасность этого явления и создало несколько фильтрационных лагерей для возвращающихся военнопленных.

Показательным для понимания настроений, которые господствовали в среде молодой югославской интеллигенции, был инцидент с П.Б. Струве, произошедший в 1934 г., когда компартия Югославии уже долгое время находилась на нелегальном положении, а её представители преследовались властями: «Друзья П.Б. Струве, принимая во внимание его материальную стеснённость в средствах к существованию, решили ему помочь, проведя в университете его избрание на кафедру «социологии». В начале апреля была назначена его торжественная вступительная лекция. Часть русской молодёжи, потерпевшая поражение на собрании в Русском доме 5-го марта, подготовила обструкцию. Это движение было подхвачено сербскими коммунистами, имеющими достаточное количество приверженцев в местных студенческих кругах, и П.Б. Струве своей вступительной речи не только не мог прочесть, но даже не мог начать её. Аудитория при первых словах представляющего его профессора-сербца завопила, засвистала, потушила свет и в темноте бросала гнилые яйца. Раздавались выкрики

«долой ренегата», «вон», «живела Советская Россия» и т.п. П.Б. Струве сохранил замечательное спокойствие и, тщётно прождав минут 10, все же должен был со всеми присутствующими профессорами покинуть зал. Недели две спустя была назначена новая лекция, без торжественности, но опять стало известно о готовящихся беспорядках, и лекция была заранее отменена».

Сербская молодёжь в 20-30-е гг. XX в. стала все больше обращать свои взоры к СССР. О тяге сербской молодёжи к коммунистическим идеям свидетельствует ряд воспоминаний русских эмигрантов: «Сербы, конечно, были в восторге во время просмотра русских пьес. Стоит отметить и то, что в это время в Белграде не существовало здания театра и «позориште» только строилось. Овациям конца не было. Но им больше всего понравилось «На дне».

Тут зарождается новая, молодая интеллигенция. Пути её развития во многом напоминают наши. Но мы уже старики по сравнению с сербами. Кто из нас не увлекался в своё время босяцкой философией героев Горького? Мы теперь знаем цену этой философии, но сербы ещё не искушены. Попутно хочется отметить, что по той же причине (новизна, радикализм) здесь среди молодёжи пользуются успехом уже изжитое нами декадентство и - увы, не до конца изжитый ещё и Россией — коммунизм. Конечно, те, кто увлекается российским коммунизмом, и понятия не имеют, что творит он в России. Рассказам эмигрантов («контрреволюционеров») не верят...».

Но если говорить о простом народе и правительстве Королевства СХС, то первая волна российских эмигрантов в Королевство СХС была встречена ими гостеприимно, как со стороны простого народа, так и со стороны правительства Королевства СХС. Российским эмигрантам были созданы все условия для беспрепятственного въезда в страну, предоставлены различные привилегии при устройстве на работу, а также выплачены достаточно крупные денежные пособия. Правительство также санкционировало обмен валюты по выгодному курсу для русских эмигрантов.

Но после первой и второй волны эмиграции положение русских изгнанников ухудшилось, как в экономическом, так и бытовом плане. Как писал один из эмигрантов, Н. Зернов, прибывший вместе с семьёй в Королевство СХС в октябре 1921 г., «идиллия продолжалась недолго. Вновь прибывшие уже не могли рассчитывать на подобную помощь. На визах, полученных нами, было указано, что мы не имели права на государственное пособие». Причина изменения положения российских беженцев была в том, что Королевству СХС было трудно справиться с таким наплывом людей, поскольку их общее количество в разы превышало запланированные цифры. Экономическое положение недавно созданного Королевства СХС было тяжёлым и нестабильным, поэтому в широких кругах сербского общества стали серьёзно задумываться над судьбой российских эмигрантов: хотя это были гости и братья, но все же нежданные.

Но здесь уместно сказать и о том, что многие русские эмигранты, находившиеся в отчаянном положении, переступали черту. Так Д.В. Скрынченко цитирует одну статью в местной прессе: «...мы их приняли, оказали честь, угостили, а они нас...ногой в живот. Эти их аферы, фальсификации, кражи, большевистская пропаганда, изгнание русского генерала за шпионаж, кража аэроплана и т.д. и т.д.».

Общее настроение российских эмигрантов, потерявших абсолютно все – и родину, и близких, и работу, – было крайне подавленным. Совсем иные настроения господствовали в сербском обществе того времени, связанные с победой сербского оружия в первой мировой войне и надеждой на создание мощного, нового государства, в котором после нескольких веков войн были соединены все земли, населённые сербами. Появление нуждающихся российских беженцев как-то сразу испортило идиллию победы. Так, Н.М. Зернов отмечал: «Сербы были упоены своей победой, сделавшей их маленькое королевство государством, с которым считались великие державы. Мы пришли из иного мира, потрясённого большевизмом, и сознавали его угрозу для Балкан, не умеющих найти своё единство. Мы пытались иногда делиться нашим опытом с сербами. Они не верили нашим рассказам и смотрели на нас как на неудачников, желающих поучать своих счастливых хозяев».

Экономическое положение российских эмигрантов в Королевстве СХС не было блестящим, но и плохим его назвать нельзя. Те, кто окончил югославянские высшие или средние технические школы, получали места по своей специальности, но преимущественно в провинции. Почти никто из эмигрантов с высшим образованием не занимался физическим трудом. В основном их принимали на работу в различные государственные учреждения на должности невысокого ранга и почти всегда с уменьшенным по сравнению с местным населением окладом. Отчасти это было связано и с тем, что русские принципиально не стремились к получению югославского подданства, т.к. в начале 20-х гг. в среде российских эмигрантов все ещё жила надежда на скорое возвращение на родину. Однако даже столь скромное положение, которое занимало подавляющее большинство эмигрантов, встречало еле сдерживаемый ропот в местной прессе, так в газете «Обзор» в 1923 г., выходящей в Загребе был опубликован протест «против допущения на югославскую территорию элементов, на которых Врангель будет пытаться пополнить свои белогвардейские части, и которые помимо этого будут способствовать усилению безработицы среди югославских рабочих».

Однако, в 30-е гг. ситуация претерпела значительные изменения. Когда российские эмигранты поняли, что надеяться не на что, и решили стремиться получить югославское подданство, дающее полностью равные права и возможности, им чиновники стали чинить всяческие препятствия, граничащие с дискриминацией. Так, например, Д.В. Скрынченко написал в своём дневнике 29 марта 1929 г., что от русских преподавателей школ

и гимназий, даже ставших подданными Югославии, требовалось держать экзамен для подтверждения своего статуса. Подобного рода ограничения усиливались из-за мирового экономического кризиса, который не замедлил сказаться и на Югославии, что привело к обострению вопроса трудоустройства местного населения. Надо сказать, что сокращалась зарплата и пособия не только у русских, но и у местного населения вне зависимости от национальности. Но на русских эмигрантов, многие из которых держались обособленно, тем не менее, часто смотрели как на иностранцев. В местной печати все чаще можно было найти различные выпады против эмигрантов, вот один из заголовков: «Русские наслаждаются – наши голодают». Ещё сильнее на изменение отношения к русским эмигрантам со стороны не только общества, но и государства повлияла трагическая гибель короля Александра Карагеоргиевича от рук члена ВМРО в Марселе в 1934 г. Показательно следующее свидетельство, связанное с наиболее «упорными» эмигрантами, которые не приняли подданство в 20-е гг. XX в.: «Министерство внутренних дел, за весьма редкими исключениями, отказывается принимать эмигрантов в югославское подданство, что лишает их права искать заработок даже на иностранных предприятиях, которым предлагается оказывать строгое предпочтение национальным рабочим. Уже сейчас имеются весьма тяжёлые случаи, например отказ принимать на работу только потому, что они русские».

Но все это было относительными трудностями, гораздо более сложно и трудно складывались взаимоотношения представителей двух братских народов при непосредственном и каждодневном контакте, при котором видна была разница менталитета и культурных традиций. «Волею злой судьбы сошлись братья, которые с удивлением стали рассматривать друг друга – и вскоре начали критиковать; потом критика перешла во взаимное раздражение», – писал В.А. Маевский.

К тому же эмигрантов было много, и не было известно на какой срок они прибыли. По существу же – в бытовом и моральном смысле – между сербским обществом и российской эмиграцией оказалось мало точек соприкосновения, поскольку сербы среднего и молодого поколения не знали русских и не интересовались ими, а русские не знали сербов. Зачастую их стереотипное представление друг о друге не соответствовало реальности, что приводило к самым разным последствиям.

В целом же в югославском обществе господствовало сложное чувство, состоящее из смеси жалости, зависти и даже вражды к эмигрантам. Русский литератор Г.В. Алексеев по поводу последнего писал следующее: «Объясняется эта вражда, конечно, многими причинами: и политическими (сильная Россия будущего и Югославия?) и экономическими (размен русских монет порождает монополии) и др. Но было бы несправедливо из длинного ряда причин выбросить ещё одну, в которой, однако – спешу оговориться: на мой личный взгляд, и зарыта собака; они, югославы, не

могут не чувствовать все величие и превосходство русской культуры перед теми формами внешней, надуманной культуры Запада, нанесённой сюда ветрами из Германии и Венгрии. Не потому ли многие мечтают уехать в Россию, а молодые люди стремятся сблизиться и вступать в браки с русскими «девошками», духовное содержание которых не исчерпывается тремя понятиями: «радить, ручать и спавать», как у типичной югославской женщины? И не в этом ли причины отчуждённости местной интеллигенции, т.к. даже ободранные, принуждённые и изнемогавшие в неравной политической борьбе с красным зверем, мы духовно все же сильнее их?». Здесь будет уместно привести впечатление от возвратившегося в Белград из Чехословакии русского правоведа Е.В. Спекторского, который несколько лет преподавал в Русском юридическом факультете в Праге: «За время моего трёхлетнего отсутствия Белград очень изменился. Много появилось в нем того космополитического «смесительного упрощения», отсутствия которого на Балканах, когда-то так пленяло К.Н. Леонтьева... Появился местный снобизм. В одном сербском журнале я прочёл, что русские, бывающие в белградском французском клубе, сообщают ему характер провинциального собрания в какой-нибудь Туле».

Как было точно подмечено в одной из публикаций в «Новом времени», «немало сделала для этого и сама неудачная русская политика, неровная, неосведомлённая, мало национальная... За эти сто лет в сербской политике были разные настроения по отношению к России. Отдельные русские могут, по тем или иным причинам чувствовать себя отчуждённо или неудовлетворённо в Сербии. Неизбежны известные трения между людьми, столкновения интересов и самолюбий, иногда взаимное непонимание; но все это не изменяет существа дела: когда русские беженцы вернутся домой, для них имя Сербии не будет уже пустым звуком, как раньше для многих русских людей».

Весьма созвучны с этими словами впечатления Н.М. Зернова из его воспоминаний: «В Сербии была лёгкая земля, родная нам, как младшая сестра. Мы были связаны с сербским народом, хотя вначале мы мало знали сербов. Некоторые из них запечатлелись навсегда в моей памяти».

Большая часть российских эмигрантов покинула Югославию в 40-х гг. XX в., однако остались учителя, врачи, инженеры, священники, навсегда связавшие свою судьбу с новой родиной, несмотря на все исторические перипетии, которые им пришлось пережить на протяжении всей своей жизни.

Косик Виктор Иванович,

Россия Москва, доктор исторических наук, сотрудник Института славяноведения РАН. Исследователь творческой деятельности русских эмигрантов на Балканах (архитектура, балет, драма, живопись, опера, оперетта). Автор книг: “Что мне до вас, мостовые Белграда? Очерки о русской эмиграции 1920-1950-е годы”. (М., 2007), “Что мне до вас, мостовые Белграда? Русская диаспора в Белграде 1920-1950-е годы. Эссе” (М., 2007), “Софии русский уголок. Очерки со стихами о русских, покинувших Россию после октябрьской революции 1917 года и последовавшей за ней гражданской войны” (М., 2008), “Русские краски на балканской палитре. Художественное творчество русских на Балканах. Конец XIX - начало XX века” (М., 2010).

*Виктор родился 24 ноября 1944 года в Москве. В 1974 году окончил Исторический Факультет МГУ и затем аспирантуру Института Славяноведения. В 1977-1979 года был лектором Дома Советской Культуры в Белграде. В 1983 защитил в Институте славяноведения кандидатскую диссертацию „Отношения Болгарского Княжества с Османской империей Сербией и румынией 1879-1894 г.“
Специалист по истории южных славян нового и новейшего времени.*

Исследует проблемы политической истории Болгарии и международных отношений на балканах в 70 -80-е гг. XIX в., в особенности вопросы Болгаро-российских политических контактов и связей. Параллельно с историей Болгарии изучал освободительное движение народов Боснии и Херцеговины, политику России на Балканах в конце XIX ВВ. Изучал историю российской эмиграции в Болгарии и Югославии. С конца 1990-гг. активно участвует в работе по изучению новейшей истории Сербии, других балканских государств, международных отношений на Балканах. Преподавал в Православном Свято-Тихоновском Богословском Институте.

НАЧАЛО НОВОЙ ЖИЗНИ: ИЗ КРАСНОЙ РОССИИ В БЕЛЫЙ ГОРОД

«Вот мы и тут, – делился своими впечатлениями один из тогдашних русских, – Но какой же это запад, когда город называется Београд – Белый Город, и главное здание на главной его площади, высокий и кораблеобразный дом с башенками и шпилями называется “Москва”, и король – в прошлом русский школьник? ... А сколько кругом русского! Хотя бы вот те же самые вывески над темноватыми входами “кафан” ... Вот “код генерала Скобелева”, вот “код белог Цара”, вот “код веселог руса”, и сам я видел вывеску в маленьком городке “код Петра Степановича, киевского помещика”.

А там и пошло. Эшелон за эшелон — десять, двадцать, тридцать тысяч русских, прожженных огнем Гражданской войны. И вот уже свои газеты, комитеты, канцелярии и, конечно, бесконечное множество “Рюриков”, “Варягов” и “Асторий” с русскими балалаечниками с самоваром на стойке, с ленивыми варениками и сибирскими пельменями. И за бумажки, еще вчера ничего не стоившие, летевшие по ветру, устилавшие пароходную палубу, сегодня дают полновесные, полные динары, и после миллионов за взятую с боя котлету из собачьего мяса, за ржавую селедку, коробку спичек – витрины, ломившиеся от всяческого давно забытого добра и мирный добрый басок: “Пожалуйте, братушкам скидка, а нет – и в долг поверим”». Время эмиграции было для многих обращением к Богу. Многие стали прихожанами двух русских церквей: Св. Троицы близ собора Св. Марка и Вознесения на углу ул. Милоша Великого и ул. Королевы Наталии. Посещали богослужения, молились, слушали проповеди. Учились смиряться. Книги, беседы, лекции на религиозную тематику пользовались неизменным успехом, хотя, конечно, были и атеисты и критики Церкви. Опора на русскую веру, на традиционное православие была характерна для многих россиян, оказавшихся на чужбине. И, конечно, молодежь, подраставшая в православных славянских странах, в Болгарии, в Сербии, находилась в гораздо лучших условиях, нежели в той же католической Франции. Именно в Сербии возник Союз имени преподобного Сергия Радонежского с девизом из Достоевского «Неправославный перестает быть русским». А в целом, церковь для многих русских белградцев была не только местом для молитв, но и своеобразным центром: после богослужения около нее обменивались новостями, спорили на политические темы, обсуждали сроки возвращения на Родину.

Живая музыка и пение звучали не только на концертах, но и в домах, квартирах, комнатах русских беженцев. В русском кругу за чашкой чая или бутылкой водки пелись самые разные песни. В магазинах можно было купить ноты для пения и рояля на любой вкус. Там были и Виктор Абаза и Александр Вертинский, и Юрий Морфесси, и Иза Кремер.

Но это были, так сказать, характерные музыка и песни для всего русского зарубежья.

У того же Белграда были и «свои» любимцы, например: в исполнении Любови Орловой песня советского народа – «Широка страна моя родная»

(из фильма «Цирк»).

Безработицы, прежде всего для молодых и сильных в строящейся стране, не было. Этот город давал работу всем, вернее, почти всем; и скрытая безработица, конечно, была. Ее уменьшению и должны были содействовать действовавшие в столице Королевства многочисленные курсы по переподготовке и выпуску нужных стране специалистов, прежде всего низшего и среднего технического звена. Но всеми этими «благами» могли пользоваться, прежде всего, те, кто не перешагнул возрастной рубеж в 35 лет, после чего обучение новой профессии было затруднительным. Скажу, что в 1927 г. через различные курсы прошло около 3 000 русских эмигрантов, получивших неплохой шанс «выбиться в люди», стать нужным обществу человеком, иметь возможность содержать семью.

Сравнительно неплохо устраивались инженеры, зарплата которых могла доходить и до нескольких тысяч динаров в месяц (средняя 800–900 динаров). Некоторые русские люди, владевшие каким-либо ремеслом, подрабатывали, а то и зарабатывали на жизнь изготовлением игрушек, подносов, вышивками и прочими «мелочами». В Белграде Земгор регулярно устраивал в здании университета на ул. Васиной выставку-базар изделий русских беженцев. Но всем не бывает одинаково хорошо: не все находили соответствующую работу или должность, отвечавшие их прежним занятиям, способностям, квалификации. Например, Бахарева-Полюшкина Наталья Дмитриевна, внучка Лескова, работавшая в «Петербургском Листке», имевшая свою киностудию и фабрику, стала заведующей женским общежитием для русских студенток и интеллигентных женщин без службы.

И если доктора, инженеры, профессора, в которых нуждалось молодое Королевство СХС, легко получали работу по специальности, то «полковники, чиновники, юристы и т. п.» часто становились «сапожниками, разносчиками газет, мелкими... торговцами, лавочниками на базаре».

И, тем не менее, русские не «пропадали» и старались помочь друг другу, хотя «в семье не без урода».

Со своей стороны добавлю: мне была рассказана моим другом сербом трагическая история о пожилом русском полковнике, не сумевшем найти работу, продавшем все что можно, только чтобы прокормиться, но все же умершем от голода, вернее, от безысходности. Были и те, кто кормился подаванием.

Определенная неспособность эмигрантов к новым условиям жизни, объяснялась не только чисто объективными, но и субъективными причинами. Прежде всего, это извечные «авось» да «небось», откуда, в частности, проистекало нежелание учить язык. Для многих свою роль играли возраст, ломка привычного уклада жизни.

Свободное время можно было потратить и на театр, на ресторан, на просиживание в кафане и, конечно, на кино, одно из самых доступных развлечений, позволяющих забыть о камерке, в которой живешь, о дураке

начальнике, злой хозяйке, о безнадежности бедности.

Так, 1 февраля 1923 г. можно было купить билет в зал синема «Париж» на «русскую кинофильму» «Умирала цветущая роза». А 14 апреля в биоскопе (кинотеатр) «Коларац» сходить на «великолепную русскую драму из кавказской жизни в 5 частях „Гость с неба“». Правда, после какого-либо фильма из старого времени было тяжело «возвращаться» в день сегодняшний.

Высокое и героическое смешивалось в эмиграции со стремлением к уюту, занятиям любимым делом. Одни готовились спасти Россию, другие собирали марки: в Белграде действовало свое общество филателистов «Россика».

Кто-то посещал театр, а кто-то пил горькую, тот что-то учил, а были и такие, которые занимались сочинительством на религиозную тематику. Кроме тех, кто имел профессию – врач, инженер, адвокат, преподаватель, специалисты высшей квалификации, остальные жили на грани нищеты. Но ... держали свой статус, соблюдали свои обычаи: завтракали поздно, обедали в пять, пили вечерний чай, затем следовало вечернее чтение или собирались за карточным столом. Обязательно все эти графы, князья, бароны держали четвероногого любимца – собаку или кошку, с которыми делили свою скромную трапезу. На Рождество украшали елку, на которой обязательно висел подарок для каждого приглашенного гостя. Этот обычай украшения елок сербы приняли именно от русских.

Быт – это прежде всего жилье. Далеко не каждому была по карману отдельная квартира.

Возвращаясь к квартирному вопросу, скажу, что многие снимали так называемые углы, жили по несколько человек в четвертушке или половине комнаты. Люди побогаче могли позволить себе меблированные комнаты. Об условиях студенческого жилья может дать представление тот факт, что в общежитии (бульвар Короля Александра, 15), в котором проживало 90 человек, половина разместилось в четырех его комнатах, вторая половина – в коридоре.

Бедняки, старики и старухи, бездомные могли надеяться только на благотворительную помощь. Им собирали деньги на различных вечерах с лотереями, устраивали кружковый сбор. И здесь по традиции первенствовали женщины, среди которых не было жестокосердных. Из обществ можно назвать Мариинское сестричество, цель которого – помощь нуждающимся. Быт – это и привычная еда. Здесь можно было жить почти как в Петербурге или в Москве: ходить к русским продавцам на базар, покупать селедку у какого-нибудь «Петровича», а гречку у «Петра Поликарпыча». За русской колбаской можно было зайти в колбасную «Валентина», а за парижскими окороками к Рождеству в русский гастрономический магазин «Югославия».

В торговлю пускались многие, считая ее «легким и прибыльным» делом, позволяющим выйти из нужды: врач торговал фирменными

мясными полуфабрикатами, архитектор продавал разные технические приспособления, университетский профессор разводил длинношерстных кроликов. Безошибочна была ставка на производство русской водки, любимого напитка соотечественников, не привыкших к ракии, отдающей «парфюмерией». В 1923 г. Товарищество по производству водочных изделий «Орел» в Белграде выпустило в продажу: красную головку, перцовую травник, лимонную, апельсиновую, белую головку, сахарную, хинную и английскую горькую.

В старой Скадарлии орала русская песня. Борщ, русские каши, пирожки, блюда с грибами, селедка и другие почти неизвестные рыбы появились в ресторанах, а потом и на сербских домашних столах. Чай, который в Королевстве пили только больные, стал почти равноправным с кофе, с которого начинается день в Югославии.

В свободное время можно было и почитать книжку. Кому-то она позволяла окунуться в мир любви, другому – напоминала о величии России, неразменной и неуничтожимой, третьему давала возможность позлостствовать на тему о виновниках крушения Российской империи. Каждая имела свою толпу героев – классических и не очень. И читатель выбирал свою «толпу». Одному нравился Достоевский, иному Поль де Кок, а совсем «ушедшему из времени» – Плутарх. Ну, разумеется, первенствующее значение имела рефлектирующая классика вместе с черносотенной литературой. И конечно, не каждый имел у себя дома библиотеку.

О таких «бедолагах» заботились и книжные торговцы, и различные организации. К 1921 г. в Белграде были известны такие книжные магазины, как «Русская мысль», Всеславянский книжный магазин, розничный магазин Русского товарищества книжной торговли под фирмой «Славянская взаимность». Имелась и техническая библиотека при Союзе инженеров в Королевстве сербов, хорватов и словенцев.

Естественно, не для всех книга была «местом отдыха». Если «старики» после работы спешили к семьям, сидели в кафанах и ресторанах за рюмкой «своей» водки, напоминавшей им о Родине, ходили по театрам и клубам и пр., то у молодежи были свои развлечения, не требующие особых расходов: прежде всего это танцы, кино, участие в любительских спектаклях. Летом добавлялись сезонные развлечения. Кто не мог выехать на природу, отправлялись по утрам на «Русские пляжи». Самыми известными слыли купальни на Саве – «Ла Манш», «Дубровник» и даже страшная по своему наименованию «Сибирь». Там не только жарили свои тела под палящим солнцем и пили разбавленное водой вино или пиво, для охлаждения «органона», но и, следуя с охотой западной моде, выбирали «мисс» своего пляжа. В 1930 г. в «Ла Манше» первой была Ольга Ильшешевич, в «Сибири» – Надежда Бородина, в купальне «Дубровник» – ученица 8 класса Наташа Турбина. Для молодежи, пробующей и ищущей себя в литературе, местом встреч были своеобразные литературные собрания. Здесь можно назвать

общество «Новый Арзамас», Одна из его участниц, Л. Алексеева, вспоминала о том чудесном времени: «Заседания наши проходили экзотически – например, сидели на полу на подушках, ели халву, запивая красным вином, и читали стихи, свои и чужие – предпочтительно Гумилева. Иногда заседания проводились в парке за городом. Было всегда очень весело и беззаботно, ведь было нам всем чуть меньше или чуть больше 20 лет».

Тогда же, в 1920-х годы действовал «Книжный кружок», устраивавший, случалось, свои и совместные с музыкальным кружком имени Н.А. Римского-Корсакова вечера. К лету 1928 г. «Книжный кружок» был переименован в Кружок поэтов имени М.Ю. Лермонтова.

Мой хороший знакомый Дмитрий Константинович Воронеж, сделавший мне много добра, когда я с семьей был в Югославии, вспоминая свое детство, писал: «Мы дружили с несколькими русскими семьями и у меня были русские друзья. Воспитание детей в этих семьях шло в исключительно русском духе, в духе патриотизма. Дома говорили только на русском языке. В семьях заботились о знании детьми русской литературы, истории... В семье уважали все русские обычаи и праздники, моя мать регулярно ходила в церковь, а встречи с приятелями сопровождалась пением русских романсов под гитару, декламацией стихов и чтением отрывков из известных литературных произведений. На Рождество Христово устраивали елку, дарили подарки, а Воскресение Христово праздновали с “пасхой” и “куличем”».

Атмосферу мирного быт(ия) неперiodически «взрывали» то информация о раскрытых советских шпионах, то «нехорошие истории», связанные с деятельностью как отдельных homo sapiens, так и организаций.

Один из них был связан с принятием югославского подданства некоторыми русскими, получившими прозвище «шумадийцев». Рассказывают, что однажды король Александр спросил своего премьер-министра Николу Пашича, как он относится к таким людям. Мудрый Пашич якобы ответил: «Порядочные – не примут, а сволочи своей у нас и так достаточно!» Этот исторический «виц» (анекдот) достаточно ярко рисует отношение русских к своим братьям по изгнанию. Правда, эта неприязнь не распространялась на тех, кто принял подданство, чтобы не потерять службы, когда вышел соответствующий закон.

В условиях эмиграции обывателями становилась и знать. Строя свою жизнь в столице Королевства СХС, она нередко все же стремилась обустроить ее по старым обычаям, сделать Белград «Петербургом или Москвой», на худой конец каким-нибудь «Саратовом» или «Самарой», хотя бы на уровне своего быта, досуга. В такой ситуации, как писал остролов А. Селитренников в «Новом времени», некоторым дамам было тяжело держать свой «Петербург» на высоте: мыть полы, обметать стены, стирать занавесочки на окнах и печь пироги для своих посетителей. И ... «принимать визитеров в небрежной позе, в плетеном кресле возле примуса», задавая «вечно-

светские» вопросы, как когда-то в столице Русской империи: «Бываете ли в опере? Что поделяетесь, князь? Где думаете провести лето?»

И конечно, нельзя не затронуть «разговоров» о возвращении домой, на Родину. Их было много: и дома, и на улице, и в прессе, и на днях рождения, на юбилеях, и на поминках. Возвращение домой – это обретение себя в вечно живом «Вишневом саду», который не просто срубить и уничтожить. Россия пережила и татар, и поляков и нашествие двенадцати языков, переживет и большевиков, уверяли себя и других белградцы из России.

Бокич (Хачатрян) Галина Робертовна

Дата рождения: 12 мая 1969 г.

Место рождения: Армения, Ереван

Национальность: армянка.

Образование: Ереванский Государственный Педагогический университет имени Х. Абовяна (1986-1990). Специальность: Педагог-методист (русское отделение).

Участие в научных и правовых конференциях:

- *Босния и Герцеговина-Республика Сербская*
- *Россия, Сербия, Турция, Болгария, Македония, Словения...*

РУССКАЯ ЭМИГРАЦИЯ В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ

Босния и Герцеговина - это государство, находящееся на Балканском полуострове. Столица-Сараево. Страна граничит с Хорватией, Сербией и Черногорией, а также может похвастаться небольшим участком берега Адриатического моря. Население страны чуть больше 4,5 миллиона человек.

После заключения Дейтонского соглашения в конце 1995 года к альянсу присоединилась и Республика Сербская.

Местное население в основном разговаривает на боснийском, сербском и хорватском языках, все они имеют славянские корни, поэтому у русских людей не бывает сильного языкового барьера.

Официальными языками являются сербский, боснийский, хорватский. Преобладают следующие религии — православие, ислам, католицизм.

Принадлежность к конфессии в настоящее время определяется национальностью: 31 % сербов исповедуют православие, 15% хорватов - католицизм. Исповедующие ислам, сербы и хорваты, считают себя мусульманами либо бошняками (40 %).

Несмотря на то, что эта страна, с двойным названием, и она появилась на карте Мира только в 1992 году, **история Боснии и Герцеговины** насчитывает не одно столетие. Начиная от палеолита и до Римской империи, и потом средневековье и наше время...

Русская эмиграция в Боснии и Герцеговине, вызванная последствиями Первой мировой и Гражданской войн в России с 1919 по 1924 годы. В 1941 году в Боснии и Герцеговине располагалось 14 русских колоний, крупнейшие из которых были в Сараево и Баня-Луке. В 1940-е годы русские были репрессированы.

Самая многочисленная волна беженцев из России на Балканы пришлась на «**крымскую эвакуацию**» в ноябре 1920 года. Разорённое Первой мировой войной **Королевство сербов, хорватов и словенцев** гостеприимно встретило русских беженцев, чему способствовал король **Александр I Карагеоргиевич**, выражая благодарность России за поддержку Сербии в войне. Власти Югославии воспринимали эмиграцию из России как временное явление, сами русские надеялись на скорую смену режима в России и своё возвращение.

Большинство эмигрантов были солдатами и офицерами **Русской армии Врангеля**, имели высшее и среднее образование, говорили на иностранных языках. Среди них были и специалисты: врачи, инженеры и другие. Часть из них после остановки в Югославии уехало в другие страны. В материковые районы Боснии и Герцеговины русские прибывали по ныне не существующей железной дороге **Габела-Зеленика** из портов **Которского залива** и **Дубровника**.

Перепись Югославии 1921 года зарегистрировала в БиГ 2636 эмигрантов из России, 762 из которых проживали в Сараево, 590 в **Требине**, 485 в **Баня-Луке**, 190 в **Мостаре**, 162 в **Дервенте** и т. д.

(В Сремских-Карловцах в 2007 году открыт небольшой памятник генералу Врангелю.)

(Здание бывшего Русского кадетского корпуса в Сараево.)

Русские были задействованы на строительстве железных дорог, нашли работу по специальности, в том числе в органах государственной власти, учреждениях науки и искусства.

В [Сараевском национальном театре](#) и баянлукском театре работали русские актёры и режиссёры. В Сараево доживал свои последние годы русский художник [Н. Д. Кузнецов](#).

Жизнь русских колоний БиГ протекала вокруг различных объединений и кружков. Большие колонии имели свои детские сады, библиотеки, столовые. В 1920-е годы были открыты отделения [Русского общевойскового союза](#), Общества русских офицеров, [Корпуса императорской армии и флота](#), Союза галиполийцев, Общества русских инвалидов, Русского трудового христианского движения, Русского военного научного института, Национально-трудового союза нового поколения, «Центрального объединения», «[Русского сокола](#)», Национальной организации русских разведчиков, [Национальной организации русских скаутов-разведчиков](#).

В 1925 году в Баян-Луке было открыто боснийское отделение «[Русской матицы](#)», участниками которого кроме русских были и представители местной интеллигенции. В Сараево до 1929 года русские посещали

церковь Святого Александра Невского при Русском кадетском корпусе. В 1930-е годы был открыт русский православный храм. Среди русских поэтов Сараево был Георгий Алексеевич Богатырёв, публиковавшийся под псевдонимом Мечтатель. (Церковь корпуса в Сараево)

Сараевцы Р. В. Полчанинов, Б. Б. Мартинов и А. Суков были авторами песен, которые поются до сих пор в России и за рубежом. В с 1929 по 1935 год выходил русский журнал «Вестник военных знаний». В марте 1920 года в Сараево был открыт [Русский кадетский корпус](#), разместившийся в здании бывшей австрийской казармы. Второй корпус открылся в ноябре 1921 года в городе [Билече](#) на административной границе Герцеговины и Черногории на месте бывшего лагеря Австро-Венгрии.

В 1939 году в Сараево проживали 616 русских, в Баня-Луке — 122 и в Мостаре — 96 человек. С началом Второй мировой войны и включения Боснии и Герцеговины в [Независимое государство Хорватия](#) русские организации были запрещены. Новые власти провели подсчёт населения, по которому в Боснии и Герцеговине в 1941 году значилось 14 русских колоний, в которых проживали 1562 русских. Те, кто был принят в подданство Югославии, в качестве солдат Югославской армии попали в немецкий плен.

Некоторые из тех, кто состоял на государственной службе, сотрудничали с хорватскими властями. В социалистической Югославии они были объявлены военными преступниками.

После войны русских в Баня-Луке почти не осталось, они разъехались по другим городам Югославии. Перепись населения 1948 года показала, что в Боснии и Герцеговине проживали 1316 русских. Около половины из них была вынуждена принять гражданство СССР.

Разрыв отношений между Югославией и СССР в 1948 году привёл к тому, что русские оказались для югославских властей ненадёжным элементом и были подвергнуты новым заключениям в тюрьмы и концентрационный лагерь «[Голи-Оток](#)».

Часть русского населения была принудительно выслана из страны. Захоронения русских, включая кадетов, в Сараево были взорваны. По переписи 1991 года в БиГ проживало 295 русских.

18. БИЛЕЧКА ТРИЛОГИЯ:

Он заменил родной дом и Россию на Боснию и Герцеговину

19. 2-й Донской корпус из Крыма эвакуировали на пароходах “Добыча” и “Владимир” в Югославию, где личный состав расквартировали в предместье города Билеча. С декабря 1920 г. (по другим данным с февраля 1921 г.) 2-й

Донской кадетский корпус возглавил генерал-майор Александр Иванович Бабкин, а с 18 мая 1922 г. - генерал-майор Евгений Васильевич Перрет, при котором и завершилась история Донского Императора Александра III кадетского корпуса.

(Построение кадет Донского кадетского корпуса. Билеча.1925г. Из архива А.Б. Аресеньева)

Здесь корпус просуществовал до 1926 года, пока не был переведён в Горажде, где и закончил свою деятельность в августе 1933 года. Из расформированного Донского корпуса часть кадет и персонала были направлены в Первый Русский Великого Князя Константина Константиновича кадетский корпус, дислоцированный в Югославии (Белая Церковь). Этот корпус прекратил своё существование в конце Второй Мировой войны.

В целом Донской Императора Александра III кадетский корпус проработал 50 лет (1883 - 1933) и произвёл за это время 50 выпуска. По данным выпускника Д. Сарина последние два выпуска в Донском кадетском корпусе состоялись - 8-й класс - 44-й и 7-й класс - 45-й выпуски в 1932/33 учебном году. После закрытия Донского корпуса в 1933 году оставшиеся кадеты : 6-й класс - 46-й выпуск, 5-й класс - 47-й, 4-й класс - 48-й, 3-й класс - 49-й и 2-й класс - 50-й выпуск были переведены в 1-й Русский Кадетский Корпус, получивший позднее шефство Великого Князя Константина Константиновича (в г. Белая Церковь). Так, в Новочеркасск приезжал кадет 50-го выпуска 1939 г. Ермаков.

После ухода Донского кадетского корпуса, в Билече остался один из их рядов - Никита Медяник, в народе известный как Никола Рус.

Кто ещё помнит Николу Руса?

Мало кто. Как можно помнить, когда в Билече нет ничего, что бы могло напоминать нам об этом человеке, кроме воспоминаний некоторых современников, могила на кладбище Билеча и пожелтевшие фотографии из одного семейного альбома, который хранит память об этом замечательном человеке, который в двадцатые годы прошлого века как беженец прибыл из России вместе Донским кадетским корпусом и остался в Билече до конца своих дней.

Все началось в конце гражданской войны в России, когда большую часть императорской армии, или, как их называли, белогвардейцев, преследовала Красная армия и те были вынуждаемы искать убежища во многих зарубежных странах. Среди них был Донецкий кадетский корпус. Так как Красная армия прогрессировала, учителя решили эвакуировать кадетский корпус во Владивосток, а затем бродили на арендованном корабле по морям и океанам от Шанхая до Венеции.

Однако беженцев никто не хотел принимать. Тогда они поняли, что русскую эмиграцию примет Королевство Югославии и что Сербия – это православная страна.

Скорее всего, они писали А. Караджорджевичу, и он принял детей. Около триста из них вместе со своим персоналом, сотрудниками, руководителями и преподавателями прибыли в Билечу как и дети Донских казаков. Билеча приняла их тепло и вернула им веру и надежду на жизнь.

В австро-венгерском «Лагере» Билеча курсантов обучали по программе имперской военной академии, а их преподавателями были офицеры - самые верные присяге. Они не хотели идти в богатые европейские мегаполисы, как и большинство эмигрантов из высших слоёв общества, потому что были убеждены, что вернуться после победоносной войны. В русский корпус стали поступать даже некоторые сербы из Билечи, которые были очарованы навыками и культурой русских курсантов.

Кадетский корпус имел свою собственную клинику, а русский врач нёс ответственность за больницу в Билече. Первым врачом в военном госпитале был Митрофан Семенович, а его помощниками были Андрей Картинович Белиской и Никита Медяник.

В Босни, в то время оставив неизгладимый след в её культурной и общественной жизни, среди прочего, они основали гимназию, где учились многие местные жители Билечи, затем обновили инфраструктуру военного лагеря, который был разрушен во время Первой мировой войны,

открыли различные ремесленные мастерские, можно сказать что были городом в городе. Большинство беженцев были представителями русской интеллигенции, и их пятилетнее пребывание в Билече улучшило духовную и культурную жизнь этого благоприятного города Герцеговины.

Сегодня мало что напоминает нам об их пребывании здесь, кроме русского кладбища, где похоронены высокие имперские офицеры. Однако семейный альбом в доме Добрилы Гнято возрождает воспоминания об этом замечательном человеке, бывшего представителя Донского кадетского корпуса. Жители этого края любимого Никиту звали - Никола Рус, который также похоронен на Билечком кладбище.

Русские особо не общались с гражданами Билечи, так как преимущественное большинство тогдашнего населения той местности были крестьяне, не привыкшие к социальным и хорошим манерам и не склонны к общению с приезжими, но это было не так по отношению к Н. Медяник. Местные его обожали.

(Кадетская больница в Билече - Никита проводил часы отдыха с курсантами)

Никита был помощником врача и работал в кадетской больнице с доктором Мирофоном Сеймоновичем. Время от времени он работал в амбулаторной больнице Билеча, где и познакомился с красивой девушкой Катей из Жупы Конавлянского. Таким образом, благодаря судьбе или юношеским увлечениям он продолжил свою жизнь в Билече уже вместе с Катей.

Перед Николой стоял выбор - уехать с другими курсантами из Билечи, или остаться. Он выбрал второе, так как любовь к молодой Конавлянке была сильнее. Любовь была сильнее возвращения, так что, не задумываясь, он заменил родной Дон и Россию на Билечу и Герцеговину.

Итак, прошли годы, и Никита, замечательный человек и гуманист, стал народным врачом в заброшенном медицинском учреждении, где нужно было завоевать доверие народа. Как просветитель в области

здравоохранения изменил многие привычки населения Билечи и окрестных деревень.

Там он жил в годы Второй мировой войны, и за этот период, более десяти лет, Никола был единственным квалифицированным специалистом для оказания медицинских и других услуг в области здравоохранения в тогдашнем маленьком Билече.

Во время военных событий того времени в осаждённой Билете Никола Рус стал единственной надеждой для многих раненых бойцов, больных и немощных жителей. Борясь с нехваткой лекарств, перевязочных материалов и других предметов медицинского назначения, ему удалось делать даже маленькие хирургические вмешательства, и даже оказывать лабораторные и другие медицинские услуги.

После войны Никола Рус по-прежнему работал в городской клинике. С ним Воислав Гнято познакомился, когда в совсем юном возрасте свалился с липы и повредился. Гнято помнит, что на приёме Никола сначала взял анализы, а после детального медосмотра порекомендовал десятидневный отдых. Он был отличным диагностом. Трудился даже после окончания рабочего дня и даже в редкие выходные, отвечал на все звонки жителей нуждающихся в медицинской помощи. Был мужественным и ответственным человеком по отношению к окружающим. Всегда точно идентифицировал болезни и их успешно лечил.

Резолюция Информбюро обнаружила Николу Руса мёртвым в его квартире, в мае 1949 года. Не выдержав давления, унижения и подозрения он покончил жизнь самоубийством — выпив яд.

(Могила Никиты Медяник на Билечком кладбище.)

Даже сегодня, оглядываясь назад, трудно осознавать колоссальный вклад Николы Руса в сфере здравоохранения в те времена, так как сегодня мало

кто помнит о нем. Мы и молодое поколение должны хранить и беречь память о Николе Руса, о защитниках Родины и Билечи. Есть события и люди, над которыми не властно время. Проходят годы, даже столетия, но их мужество остаётся в народной памяти. Хранить и беречь память - это наш долг перед потомками. Для билечан того времени заслуга Николы Руса больше, чем все получившие в Билечи «Оскары».

38. БИЛЕЧА

Миша Заленский

Часто, часто ночами спится Серых гор и туманов встреча Черногории дикой граница, Уголок, Богом забытый, Билеча. Невесёлое новоселье. Козьи в горах тропинки. Вьётся в утёсах ущелья Пена холодной Требинки. Зданий пустых массивы, Прошлого мёртвые тени... Мечется ветер визгливо В ржавых шипах заграждений.	А вдалеке, на камнях косогора, В тени минаретной вышки, Кучкою белого сора Двух улиц жмутся домишки. В них, освящённый веками, Пограничья суровый быт... Неслучайно заборов камень Следы от пуль хранит... Зимою – дожди и туманы. Летом – томящая сушь. Ну ж, уголок поганный, Воистину – глушь!
---	--

В городе Билеча на городском кладбище похоронено около 17 казаков, которые пришли на Балканы в составе Второго Донского кадетского корпуса в Билече с 1920 по 1935 гг.

В 2005 году произведено перезахоронение 6 казаков Второго Донского кадетского корпуса, на православном кладбище Устипрача, недалеко от Горажде-Босния и Герцеговина. Могильные плиты и обелиски были разрушены во время гражданской войны 1992-95гг. На новом месте был установлен русский православный крест.

Литература

Арсеньев, А. Б. [Русская эмиграция в Боснии и Герцеговине \(1919—1990-е гг.\)](#). — Ежегодник Дома русского зарубежья имени Александра Солженицына, 2011. — М.: Дом русского зарубежья имени Александра Солженицына, 2011. — С. 140—169.

Полчанинов, Ростислав. [Русские в Сараево](#).

Воислав Воё Гнято. Билечка трилогия. (писатель, журналист БиГ/Республика Сербская)

Павел Барковец. Российские кадетские корпуса в Сербии. 1920–1944 <http://magazines.russ.ru/nj/2010/259/ba26.html>

<https://bit.ly/2xqwnyO>

<http://kadet2dkk.ucoz.ru/>

“Сербская Православная Церковь и русская эмиграция (1920 - 1940)”

Радован М. Пилипович

“С Родины в Баня-Луку. Русская эмиграция в Баня-Луке” Зоран С. Маркич

История лагеря в Билече (видео)

<http://slobodnahercegovina.com/istorija-bileckog-logora-video/>

Инна Ивановна Грубмайр родилась в Ростовской обл. в 1969 г. Окончила филологический факультет Ростовского государственного университета, кандидат филологических наук. Работала преподавателем в Дамаске (Сирия), Рияде (Саудовская Аравия), Нью-Йорке (США), Загребе (Хорватия). В настоящее время живёт в Австрии и преподаёт русский язык в университете Й. Кеплера и ООН.

Автор нескольких статей и видеоматериалов по теме истории российской эмиграции. Участница международных конференций. Соавтор книги (с Т. В. Пушкадией-Рыбкиной) «Эмигранты из России в Загребе. Жизни и судьбы». Участница группы по сохранению исторического наследия «Руснаслед» (Загреб, Хорватия).

ТАТЬЯНА ПУШКАДИЯ-РЫБКИНА – ЛЕТОПИСЕЦ РУССКОГО ЗАГРЕБА

Татьяна Витальевна Пушкадия-Рыбкина родилась в Загребе в семье русских эмигрантов. Росла в кругу русских друзей своих родителей. В детстве ездила с бабушкой к священнику отцу Александру Волковскому в Блиню, принимавшему там у себя свою паству. В школьные годы участвовала в движении русских соколов. В студенческие годы дружила с эмигрантской молодёжью. Таким образом, русский эмигрантский мир был ей знаком не понаслышке.

Её дедушка и бабушка по материнской линии – Александр Яковлевич и Елизавета Семёновна Мурза – приехали в КСХС в 1920 г. Александр Яковлевич Мурза родился 25 августа 1861 г. в Кишинёве. Родители – Яков Фомич, коллежский асессор, и Александра Васильевна. С 1881 г. он учился на физико-математическом факультете в СПбУ. К сожалению, неизвестно,

где получил медицинское образование. Работал на Урале, в Екатеринбурге, где познакомился с акушеркой Елизаветой Семёновной, урожд. Медведевой, род. в 1864 в Ялуторовске.

Здесь родились их дети:

Глафира 26 апреля 1897 г.

Екатерина 12 декабря 1901 г.

Наталья 1 декабря 1903 г.

Яков 23 апреля 1905 г.

По воспоминаниям Екатерины Александровны, в Екатеринбурге они «жили во дворе больницы». В 1907 г. семья переехала в Одессу. «...Я поступила в первый класс гимназии. Но об этом периоде не осталось много воспоминаний. Часто возвращаясь домой, по дороге рассматривала книги в газетных киосках и, конечно, запаздывала к обеду. Мама сердилась, но не долго. Помню, что в Одессе вдоль улицы, где мы жили, росло много акаций, которые, когда цвели, опьяняюще пахли. Через открытое окно ветки вваливались в комнату и наполняли её своим тяжёлым ароматом. В Одессе первый раз увидела Чёрное море. Поразила меня его ширь и глубина. Видела огромные пароходы, которые приставали к самому берегу. Люди с пароходов бросали монетки, а мальчишки, как рыбёшки, ныряли и хватали денежки на лету. Меня поражала их храбрость и ловкость».

В Одессе Александр Яковлевич служил городским санитарным врачом. В 1911 г. он участвовал в мероприятиях по «борьбе с чумной заразой», за что 23 декабря 1911 г. был награждён нагрудным знаком «Борьба с чумой».

После короткого пребывания в Одессе семья переехала в Москву, но ненадолго. Из воспоминаний Екатерины Александровны: «В Москве я училась во втором классе гимназии. Гимназия была частная, недалеко от нашего дома. Но она оказалась не на высоте. Это я увидела, когда мы через 2-3 года переехали в Киев, где я безнадежно провалилась на вступительном экзамене при переходе в 3-й класс. О времени, проведённом в Москве, воспоминаний осталось мало. Большая тёмная квартира. Единственно помню посещение Третьяковской галереи. У меня глубоко запечатлелись некоторые картины. Ещё и сейчас их помню и вижу».

Следующим пунктом в передвижениях семьи Мурза стал Киев. Здесь в 1919 г. Екатерина Александровна с серебряной медалью окончила женскую гимназию А. В. Жекулиной. «В Киеве мой отец уже не работал как доктор».

По семейной легенде, у Александра Яковлевича в Киеве был свой небольшой театр.

В феврале 1920 г. вместе с детьми – дочерьми Екатериной и Натальей, сыном Яковом – и сестрой супруги, Анной Семёновной, на пароходе «Габсбург» Александр Яковлевич эвакуировался из Новороссийска. Предположительно, из Константинополя они ехали поездом через Салоники в Белград, и по пути их высадили возле города Враньска Баня, в Сурдулице в Сербии. В то время там построили больницу, специализировавшуюся на лёгочных заболеваниях. На её открытие приезжал король Александр. Скорее всего, Александру Яковлевичу Мурза предложили в ней работу. Но там он долго не задержалась. С 1921 г. и уже до самого выхода на пенсию он служил врачом в военной больнице в г. Сараево.

Дети были определены на учёбу: Наташа в девичий институт в Белой Церкви, Яша в Донской кадетский корпус в Билече. Екатерину отец отвёз в Люблян, где она поступила на медицинский факультет, и устроил жить в русской семье. Поскольку в то время в Люблянском университете было всего два первых курса, то завершить учёбу можно было в ближайших университетах – в Граце (Австрия) или Загребе. Екатерина выбрала второй вариант. Осенью 1923 г. она приехала в Загреб. На вокзале её встречал представитель Общества русских студентов Виталий Рыбкин.

Елизавета Семёновна не смогла поехать с мужем и детьми. Она осталась в России со старшей дочерью, страдавшей эпилепсией. 11 мая 1921 г. Глаша умерла. В декабре 1922 г., через Польшу и Чехию, Елизавета Семёновна приехала в Сараево.

Вскоре семью постигла ещё одна трагедия – 21 апреля 1924 г. застрелился единственный сын Яша. Предположительно, это была игра в русскую рулетку. Елизавета Семёновна, очевидно, не справившись с горем, переехала в Загреб к старшей дочери.

Младшая дочь Наталья после окончания девичьего института тоже в то время училась в Загребском университете на химико-технологическом факультете, который окончила в 1929 г. Вместе с нею этот факультет окончил и её будущий муж – Церковников Евгений Тимофеевич. По окончании университета они оба оказались без работы. Евгений Тимофеевич служил сторожем, охраняя виллы, а Наталья Александровна работала ретушёром в фотостудии.

В 1926 г. Екатерина Александровна вышла замуж за Виталия Макаровича Рыбкина.

Виталий Макарович родился 5.05.1897 в Ейске. Родители – Макар М. Рыбкин и Татьяна Ивановна, урожд. Морозова. В семье было 10 или 11 детей. Все, кроме Виталия и Николая, остались в России.

Виталий Рыбкин в 1916 г. учился в Политехническом институте императора Александра II в Киеве. В 1918–1919 гг. – в Алексеевском Донском политехническом институте в г. Новочеркасске. В мае 1919 г. находился в Новороссийске.

В 1920 г. приехал в КСХС и оказался в г. Славонски Кобош в Славонии. Туда требовался кузнец. Виталию Макаровичу предложили состоятельную невесту, имение которой было как раз рядом с домом кузнеца – прекрасная перспектива объединения имущества. Но Виталий Макарович предложение не принял и в первую же ночь сбежал в Загреб. Он, так или иначе, собирался туда – хотел учиться в университете.

В 1926 г. он окончил отделение машино- и судостроения Высшей технической школы, ставшей как раз в том году техническим факультетом Загребского университета. Работал ассистентом на сельскохозяйственно-лесном (лесохозяйственный) факультете университета.

А через два года окончила университет и Екатерина Александровна. Она получила место ассистента в Центральном институте рентгенологии при медицинском факультете.

В 1929 году, 23 января, у Екатерины Александровны и Виталия Макаровича родилась дочь Таня.

Маленькая Таня с детства говорила по-русски. Читать и писать её учил сначала дедушка, а потом папа. Папа давал ей задание – каждый день списывать из какой-нибудь книги одну страницу. В голодные военные годы, в отместку папе, она списывала рецепты из книги Елены Молоховец.

В Загребе у Тани была подруга-хорватка. Таня учила её писать кириллицей, а подружка учила её латинице. Таким образом, ещё до школы девочка знала обе азбуки.

Большую часть времени Таня проводила с бабушкой, Елизаветой Семёновной. Они вместе ходили в церковь. И если девочка хорошо вела себя

во время службы, после этого заходили в кафе, где Елизавета Семёновна покупала внучке «кайзерицу». Бабушка научила Таню готовить свои знаменитые пироги и пасхальные куличи. И когда Елизаветы Семёновны не стало, в первую Пасху без бабушки куличи пекла её 11-летняя внучка.

Из воспоминаний Татьяны Витальевны:

«1935 год принёс много значительных перемен в нашу семью. Дедушка, который был врачом в военной больнице в Сараево, ушёл в 1934 году на пенсию и собирался переехать в Загреб вместе с тётей Аней, бабушкиной сестрой, которая жила с ним. Главным образом, поэтому маме и папе удалось найти две квартиры в ново построенном доме. На первом этаже поселились дедушка, тётя Аня, Наташа – мамина сестра – с мужем – дядей Женей – и вскоре родившейся их дочкой Ниной, а на втором – бабушка, мама, папа и я. Однако эта «идиллия» продолжалась недолго. Папа, ассистент на лесохозяйственном факультете, остался без работы и постоянного заработка. Мама получила хорошее доходное место врача в больнице в г. Баня Лука. Меня записали в первый класс начальной школы в Загребе. В декабре 1935 года умер мой дедушка, а в феврале 1936 года бабушка и я переехали к маме в Баня Луку, куда вскоре приехал и мой папа».

Детство Тани прошло в Баня Луке. Там она окончила гимназию. Там участвовала в движении русских соколов. Её отец, преподававший в средней технической школе, принимал активное участие в жизни русской колонии и помогал в организации и проведении молодёжных лагерей.

Мама работала в двух больницах, а 1940 г. открыла в Баня Луке свой частный рентген-кабинет, но в 1944 г. рентген-аппарат был незаконно изъят у неё усташами.

28 декабря 1940 г. умерла бабушка Елизавета Семёновна. Её останки уже после войны перевезли в Загреб и захоронили в могилу дедушки.

В 1944 г. дом Рыбкиных был разрушен при бомбардировке. Они перебрались в другой дом, поменьше. Во время одного из следующих воздушных налётов значительно пострадал дом, в котором жили Елизавета Константиновна Вяткина и её дочь Шурочка, подруга Тани на всю оставшуюся жизнь. С Вяткиными семья Рыбкиных была дружна ещё со времени жизни в довоенном Загребе.

В апреле 1945 г., после освобождения Баня Луки, Екатерину Александровну мобилизовали в Югославскую народную армию и направили на работу в

госпиталь. А в мае того же 1945 года Виталия Макаровича арестовали за участие в Движении русской молодёжи. Его и Евгения Владимировича Антоневица, председателя русской колонии, приговорили к двум годам заключения. Что было большой удачей, поскольку в Загребе в то время расстреливали и за меньшее.

В январе 1947 г. Екатерину Александровну перевели в Сараево, в госпиталь VI армии. Руководил больницей русский врач Константин Кочергин. Таня осталась в Баня Луке одна, так как через несколько месяцев заканчивала гимназию. На это время она переехала к супруге арестованного Е. В. Антоневица – Наталье Ивановне.

Летом Таня получила аттестат зрелости и хотела стать врачом. В тот год открылся медицинский факультет в Сараево. Дети, окончившие школу в Боснии и желавшие изучать медицину, могли учиться только там. Виталий Макарович после освобождения из заключения в мае 1947 г. не хотел больше оставаться в Боснии и уехал в Загреб. Перед Таней встал вопрос: куда дальше? К маме в Сараево или к папе в Загреб? На семейном совете выбрали Загреб. Медицинский факультет стал невозможен. Родители предложили химический – в семье уже было два химика, Наталья Александровна и её муж Евгений Церковников. Таня согласилась.

В Загребе Виталий Макарович и Таня поселились в квартире, которую снимал сын Евгения Владимировича Антоневица, Лель. Он учился в университете. К нему вскоре переехала и его мать, Наталья Ивановна. Комнаты распределили таким образом: одну отдельную – Наталье Ивановне, проходную – Виталию Макаровичу, Таня взяла себе бывшую комнату прислуги возле кухни, а Лель расположился в прихожей. Ещё одну отдельную комнату занимал сын владельцев квартиры. Евгений Владимирович Антонец, инженер лесного хозяйства, в то время работал в Лике.

В середине 1949 г. Екатерина Александровна, постоянно подававшая прошения о переводе из Сараево в Загреб, наконец-то получила разрешение. Приехал в Загреб и Евгений Владимирович Антонец. Жильцов в квартире прибавилось. Екатерина Александровна запротестовала – ей было неудобно жить в проходной комнате. Вскоре Рыбкины переехали этажом ниже, где сдавалась комната. А затем Екатерина Александровна получила отдельную квартиру на ул. Звонимилова, а потом на ул. Варшавской, где семья Пушкадия-Рыбкиных живёт и по сей день.

В Загребе Виталий Макарович нашёл место сначала на фабрике “Fotokemika”, а затем преподавал в средней технической школе. Скончался он 26 сентября 1973 г.

Екатерина Александровна работала в госпитале. В 1960 году в чине подполковника медицинской службы ЮНА вышла на пенсию. Умерла она 17 декабря 1995 г.

В ноябре 1953 г. Татьяна Рыбкина окончила Загребский университет по специальности инженер-химик. В то время было трудно найти работу. Её научный руководитель предложил ей место в лаборатории на строящейся кондитерской фабрике «Краш». Но это был вопрос будущего. Между тем, у друзей семьи Павловичей Татьяна встретила с Владимиром Алексеевичем Мошиным, известным византологом, который тогда руководил архивом Югославянской академии наук. Он хотел организовать в Государственном архиве Хорватии отделение по реставрации документов и предложил Татьяне обратиться туда. Директор Госархива Йосип Матасович одобрил эту идею, но нужно было получить разрешение на открытие рабочего места. Процедура длилась около года. В ноябре 1954 г. Татьяна Рыбкина начала работать в Госархиве.

Современные методы консервации и реставрации архивных материалов в Хорватии только начинали формироваться. В Госархиве в то время даже не было подходящего для лаборатории помещения. И тогда, по договорённости с Историческим институтом JAZU, Татьяне Витальевне была предоставлена возможность работать в их реставрационной лаборатории. Это длилось до 1964 г., пока архив HDA не получил собственную лабораторию на ул. Высокая, 15 .

До 1958 г. Татьяна Витальевна занималась реставрацией документов, которые приходили в лабораторию Исторического института JAZU из других институтов. В их числе практически не было документов из Госархива. Причина заключалась в том, что в то время там не было описи повреждённых документов. По инициативе Татьяны Витальевны таковые стали создаваться.

В архиве HDA Татьяна Витальевна руководила Центральной лабораторией консервации и реставрации. В 1955 г. по инициативе JAZU вместе со своим отцом, инженером В. М. Рыбкиным, и его другом, русским инженером Н.

Н. Павловичем, она занималась разработкой аппарата для ламинирования архивных документов, запатентованного под названием «Импрегнатор». Всю свою жизнь Татьяна Витальевна училась, профессионально развивалась. В дополнение к своему образованию химика в 1955-1957 гг. она прошла курс истории и истории искусства на философском факультете Загребского университета, а в 1956-1957 гг. – палеографически-архивный курс, организованный Историческим институтом JAZU. В 1956 г. после сдачи специализированного экзамена получила квалификацию консерватора.

В 1966 г. Т. В. Рыбкина получила стипендию на обучение в СССР, но не смогла поехать, так как ей не дали разрешение на выезд из Югославии. Вместо этого в 1967 г., с января до июля, будучи стипендиатом ЮНЕСКО, она прошла курсы повышения квалификации в реставрационных лабораториях ведущих европейских музеев и библиотек: British Museum в Лондоне, Bodleian Library в Оксфорде, Archives Nationales и Bibliotheque Nationale в Париже, Institut di patologia del Libro в Риме, Biblioteca nazionale centrale во Флоренции, Biblioteca apostolica в Ватикане, Statni ustredni arhiv в Праге, Archivum Glowny Akt Dawnych в Варшаве и др.

На протяжении всей своей работы в архиве HDA Татьяна Витальевна неоднократно участвовала в научных конференциях в СФРЮ, а также представляла Югославию на международных профессиональных форумах. Ее деятельность выходила за рамки архива HDA. Так, в 1973-1979 гг. она возглавляла Комиссию по консервации и реставрации Союза обществ сотрудников архивов Югославии. В начале 1970-х гг. преподавала защиту архивных материалов в аспирантуре Задарского и Загребского университетов. Кроме того, являлась экзаменатором по этому предмету в Центре изучения библиотечного дела, документации и информационных наук Загребского университета. В 1981 г. получила от Архивного совета Хорватии звание архивного консультанта.

В 1985 г., раньше положенного срока, Татьяна Витальевна по семейным обстоятельствам вышла на пенсию. Ей нужно было ухаживать за престарелой мамой (Екатерине Александровне было 84 года) и маленьким внуком. Но архивное дело её не отпускало. В свободное время она начала заниматься историей типографий, переплётчиков и книготорговцев в Загребе XVI–XVIII вв. В целом список публикаций Т. В. Пушкадии-Рыбкиной, до выхода на пенсию и после него, составляет около 80 работ.

«Вдруг я вспомнила, что я ведь русская. Русских в Загребе и во всей Хорватии в своё время было немало. И если я уже «роюсь» в архивных документах, почему бы не поискать что-нибудь про русских», - писала она. Татьяна Витальевна начала собирать материал о русских загребчанах и их общественной, культурной и научной деятельности. Она была частым гостем в родном Хорватском государственном архиве, Государственном архиве города Загреба, Национальной и других библиотеках. К этому добавился сбор сведений о русских захоронениях на загребских кладбищах. После смерти мамы Татьяна Витальевна регулярно бывала на кладбище Мирогой и видела, как исчезают одна за одной русские могилы. Она стала интересоваться и этой темой.

Все собранные ею материалы легли в основу книги *Emigranti iz Rusije u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba*, увидевшей свет в 2006 г.

Книга сразу же вызвала живой интерес. Это была своего рода энциклопедия, собрание бесценных и тогда ещё мало кому известных фактов. Многих из людей, которые упоминаются в книге, Татьяна Витальевна знала лично. Её отец, Виталий Макарович, увлекался фотографией. Поэтому в семейном архиве Рыбкиных хранятся уникальные свидетельства жизни как русской колонии Загреба, так и Баня Луки. Некоторые из этих снимков вошли в книгу.

В 2007 г. по инициативе посольства Российской Федерации в Республике Хорватии последовал перевод «Эмигрантов из России в научной и культурной жизни Загреба» на русский язык. За свой труд Татьяна Витальевна получила российскую награду – почётный знак Росзарубежцентра «За вклад в дело дружбы». Книга, выпущенная небольшим тиражом, быстро разошлась и стала букинистической редкостью.

14 марта 2007 г. прошла презентация «Эмигрантов из России» в Хорватском обществе журналистов в Загребе, а 27 мая 2008 г. была представлена в Москве, в Доме русского зарубежья им. А. Солженицына.

В 2019 г. книга снова увидела свет, но уже в новом облике и с новым названием – «Эмигранты из России в Загребе. Жизни и судьбы». Это было второе русскоязычное издание, исправленное и дополненное, над которым несколько лет вместе с Татьяной Витальевной работала Инна Грубмайр. А помощь в осуществлении публикации снова оказало посольство Российской Федерации и представительство Россотрудничества.

Во второе издание было добавлено много новых сведений и новых, в основном из частных архивов загребчан, иллюстраций, которые никогда ранее не публиковалась, значительно расширены и доработаны некоторые главы, включены новые приложения и списки.

В марте того же года состоялась презентации книги. Проходила она в архиве НДА, где столько лет проработала Татьяна Витальевна. К сожалению, по состоянию здоровья сама она не смогла участвовать. Весь первый тираж был подарен потомкам русских эмигрантов первой волны, российским обществам в Хорватии и всем помогавшим в работе над книгой. В октябре 2019 г. Инна Грубмайр представила книгу в Доме русского зарубежья.

Вклад Татьяны Витальевны есть и в работах других авторов – она никогда никому не отказывала в помощи.

Сейчас Татьяне Витальевне почти 92 года. Позади долгая и плодотворная жизнь. Она пережила несколько государственных строев и две войны. Впервые побывала в России, вернее, в СССР, в 1987 г.

И насколько значителен для Хорватии её вклад в формирование и развитие реставрации и консервации архивных материалов, настолько же важно для нас её русское наследие, бережно собранное ею в память о предыдущих поколениях наших эмигрантов в этой стране.

Т.В. Пушкадия-Рыбкина
принимает участие
в международном
форуме
архивистов в
Бухаресте. 1969 г.

Семья Мурза-Рыбкиных, 1927 г. Слева направо: Николай Павлович, Евгений Церковников, Наталья Мурза, в замужестве Церковникова, Александр Яковлевич Мурза, Елизавета Семёновна Мурза, Екатерина Мурза, в замуж. Рыбкина, Виталий Рыбкин.

Таня Рыбкина. Баня Лука, 1936 г.

**Р у с с к и е
разведчики,
Баня Лука.
Слева первая
во втором
ряду Таня**

Рыбкина, справа стоит В. М. Рыбкин.

Список сокращений:

и. о. – исполняющий обязанности

КСХС – Королевство сербов, хорватов и словенцев

СПб. – Санкт-Петербург

СПбУ – Санкт-Петербургский университет

СФРЮ – Социалистическая федеративная республика Югославия

ЮНА – Югославская народная армия

НДА – Hrvatski državni arhiv / Хорватский государственный архив

JAZU – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti / Югославянская академия наук и искусств (25 июня 1991 переименована в HAZU)

NDH – Nezavisna Država Hrvatska / Независимое Государство Хорватия (10 апреля 1941– 9 мая 1945).

Вера Гошева - научный советник / профессор Института национальной истории в Скопье и заведующая Департамент межвоенного периода. Её исследовательские интересы: миграция, экономическая история, македонское революционное движение. Она является главным редактором журнала Гласник/Бюллетень Института национальной истории-Скопье (2013). Член редакционной коллегии журнала Гласник/Бюллетень (2011-2015), журнала История, Ассоциация историков Республики Македония (2018-), журнала Обзор этнологии и культурологии Института культурного наследия Республики Молдова (2020-), член Президентства Ассоциации историков Республики Македония (2007-2011). Автор монографий: Организация Илинден (1921-1947) (2004), Мишо Шкартов (2016); сборник документов Турецко-югославское центральное бюро опиума (1931-1941) (2017).

ЖИЗНЬ РУССКОЙ ЭМИГРАНТКИ: ЗИНАИДА БЕНСОН

Среди участников первой выставки, организованной Ассоциацией художников Вардарской Бановины в феврале 1930 года в Скопье, была художница Зинаида Бенсон. Из 25 участников выставки, 5 были иммигрантами из России (из них 4 мужчины и 1 женщина-Зинаида).

Зинаида Бенсон родилась 4 декабря 1877 года в Уфе. Окончила Институт благородных девиц в Оренбурге. Вышла замуж за Владимира Антоновича Бенсона, офицера Российской Императорской Армии. Хорошее и материальное положение полковника Владимира Бенсона можно увидеть по внешнему виду усадьбы, в которой он и его жена жили с 1911 года, которая до сих пор является привлекательным зданием и находится в районе Лукьяновка, на северо-западе Киева.

С началом Гражданской войны в России, семья Бенсонов

была вынуждена бежать из страны. В апреле 1920 года Зинаида и Владимир Бенсон через черноморский порт Новороссийск прибыли в Скопье. Через год после их поселения в Скопье, в 1921 году к ним присоединилась и его дочь от предыдущего брака Вера Бенсон, которая приехала из Лозанны, Швейцария.

В новой среде и в резко изменившихся жизненных обстоятельствах, муж Зинаиды Бенсон сначала начал работать „клерком по контракту“, а затем работал в армии Королевства Сербов, Хорватов и Словенцев, то есть Королевства Югославии. Он служил в Третьем армейском округе 10 лет, до своей смерти в 1934 году.

Зинаида активно пополняла домашний бюджет, потому что у Веры было слабое здоровье. Хотя у Зинаиды не было никакого художественного образования, благодаря своему художественному таланту, она добилась успехов в живописи, а особенно в народной вышивке. Начиная с 1923 года, Зинаида Бенсон пополняла семейный бюджет тем, что начала рисовать, вязать и вышивать народной вышивкой. Проявляя большой интерес к народным мотивам, со временем она в целом посвятила себя народной вышивки. В результате она стала уважаемым мастером фольклорных орнаментов из Македонии и Косово, то есть «знатоком-специалистом народных мотивов из Южной Сербии». Для того, чтобы делать эти вышивки, она покупала образцы народных мотивов в обществе „Круг сербских сестер“. Благодаря контактам, которые у нее были с членами Скопского отделения этого женского культурно-просветительского и сербского патриотического общества, Зинаида в определенные периоды времени работала преподавателем по предмету „Рукотворство“ в обществе „Круг сербских сестер“ и в гражданской школе в Скопье.

Благодаря многочисленным рисункам и народной вышивке, которые она создала, она опубликовала два сборника мотивов, которые использовались в качестве руководства по преподаваемому ею предмету. Ее коллекция мотивов под названием „Альбом для рисунков орнаментов Зинаиды Бенсон 1930 года“ содержала чертежи ручной работы в цветах народных орнаментов, выполненные вышивкой Скопской Блатии-Блатской и Косовско-Косовской вышивкой. В связи с тем, что коллекция была сработана с высоким качеством, Королевская администрация Бански направила компетентным органам рекомендацию о том, чтобы использовать ее в женских ремесленных школах в Вардарской Бановине, начиная с 1932 года.

Ее второй сборник „Народные мотивы из Югославии - Альбомы народных мотивов из сборника Бенсон – Скопска Блатия“ 1935 года, был разрешен для использования в третьем и четвертом классах начальных школ, гражданских школ, младших классов средних школ и профессиональных училищ. Разрешение было дано в соответствии с решением министра просвещения от 3 января 1935 года.

О разностороннем художественном таланте Зинаиды Бенсон подтверждает информация о том, что она была „одной из русских художников, декораторов и художников по костюмам, работавших для потребностей театров“, но также и давней сотрудницей Этнографического музея в Скопье.

Несмотря на ее участие в разработках вышивок по народным мотивам и рисункам орнаментов, учебных процессов, рисование, ей не удалось устроиться на постоянную работу. Однако, до смерти мужа, ее жизнь не сильно отличалась от жизни большинства членов русской колонии в Скопье. Потеря мужа резко ухудшила ее положение. Из-за нерегулярного дохода материальное положение Зинаиды и

Веры было тяжелым. Борьба за голое существование сказалась на ее психическом здоровье, в результате чего она долгое время, по словам родственников, проявляла признаки глубокой депрессии. Отсюда и решение покончить с собой.

13 марта 1936 года она покончила жизнь самоубийством, повесившись в доме в Скопье в котором жила. В оставленном ею прощальном письме она никого не обвиняла в своем поступке и как причину указала на отсутствие основных средств к существованию и неспособность адаптироваться к жизненным обстоятельствам.

Пребывание Зинаиды Бенсон в Скопье, несомненно был самым тяжелым периодом в ее жизни. Борясь за выживание, она создала труды в нескольких областях художественного самовыражения, таких как народная вышивка, живопись, внося свой вклад в македонскую культуру.

Марчеля Наталья Владимировна, 1965. г.р.

В 1987 году окончила СПбГЭУ в Санкт-Петербурге, магистр экономики, с 1990 года проживаю в Хорватии.

С 1994 года директор туроператорской компании SOLEN TRAVEL.

С 2010 года учредитель и председатель “Русского дома” Общества русского национального меньшинства в ПГО в Хорватии.

С 2019 года представитель русских в ПГО в Хорвати. Автор книги “Русская православная церковь св. Николая Чудотворца в Цриквенице”

РУССКАЯ КОЛОНИЯ В ХОРВАТСКОМ ПРИМОРЬЕ И СУДЬБА РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ СВ. НИКОЛАЯ В ЦРИКВЕНИЦЕ

«История не повторяется, люди повторяют историю». Спустя столетие

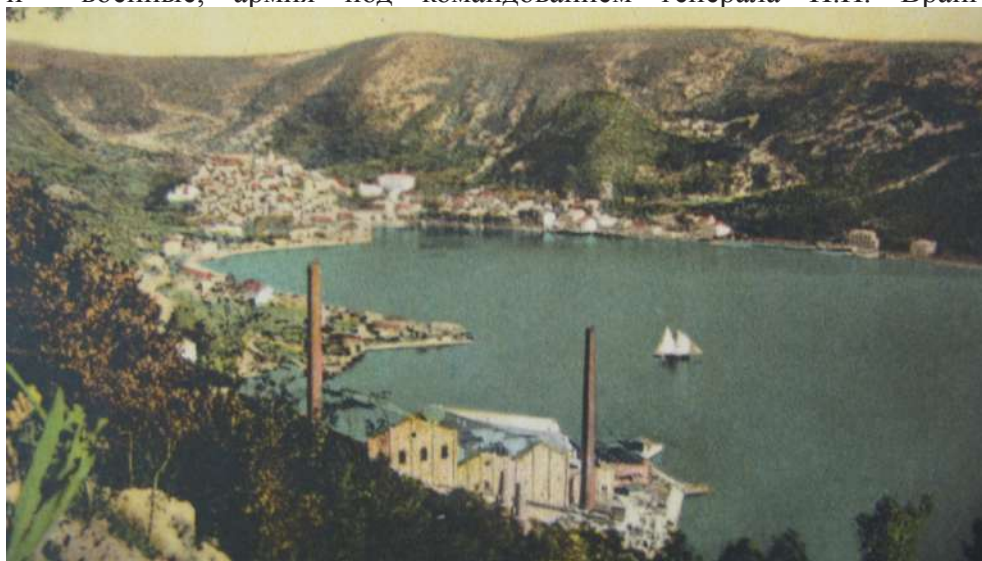
мы не забываем о трагедии русского исхода, когда русские люди были лишены Родины не по своей воле, рассеявшись по всему миру:

* * *

«Не сломала судьба нас, не выгнала,
Хоть прогнула до самой земли,
А за то, что нас Родина выгнала,
Мы по свету её разнесли».
А. Ачаир (А.А. Грызлов) 1925 г.

На хорватском:
„Nismo Mi usudom slomljeni,
Niti smo usudom pognuti,
Do samog tla savijeni,
Jer nas Domovina prognala
A za uzvrat smo Nju po Svijetu odnijeli“

Массовая Крымская эвакуация привела больше 6500 русских на трех кораблях в хорватский порт Бакар в конце 1920 и начале 1921 года. На кораблях «Владимир», «Херсон» и «Салона» прибыло 3000 чел. гражданского населения и около 3500 человек военные «Русской армии». Среди гражданского населения около 650 человек были дети и подростки (9-16 лет) питомцы Крымского кадетского корпуса, II Донского кадетского корпуса, Феодосьевского интерната и некоторые воспитанницы Донского Мариинского института благородных девиц, и военные, армия под командованием генерала П.Н. Врангеля.

(Бакар)

(Владимир)

Зимним прохладным утром, 8 декабря 1920 года в порт Бакар (Филиал порта Сушак в Барке) вошел пароход дальнего плавания «Владимир» с развивающимся русским флагом. На борту находилось 4068 человек пассажиров и 105 человек команды под управлением капитана Снежковского.

Несколько дней пароход стоял на рейде для прохождения необходимого карантина. Через 6 дней, а именно, 14 декабря 1920 года из Загреба в Бакар прибыл Петр Боярский, представитель Российского общества Красного креста (РОКК). После медицинского осмотра и необходимых формальностей русским были предложены места дальнейшего следования и проживания. Большинство выбирало себе место проживания по материальному достатку, на побережье считалось, что жизнь дороже, поэтому оставались, те, у кого было больше финансовых возможностей, хотя были и уставшие от долгого пути, которые с нетерпением ожидали хоть короткого, но постоянного.

(Херсон)

Те, кто пожелал остаться на побережье в Хорватском Приморье перешли на прибрежный корабль «Hrvatska» и через 20 минут первые русские беженцы высадились в Кралевице и Драмле, затем в Цриквенице, Сельце, Новом-Винодольском и Сене. Также недалеко от порта прибытия были размещены русские беженцы на Крке, Сушаке и Кастве.

Остальных ожидало сухопутное путешествие, сначала из Бакра люди поднимались в гору до железнодорожной станции Шкрлево, где их распределяли по поездкам и отправляли по месту размещения.

Все дети (воспитанники кадетских корпусов) были отправлены в Стрнище (рядом с Птуем - Словения, где расположился Крымский кадетский корпус), семьи и другие гражданские лица в Нову Градишку, Ястребарско,

Беловар, Велика Горица, Осиек, Джаково, Вараждин, Вараждинские Топлице, Сисак, Карловац, Огулин, Топуско, Сремска Митровица, Сухополье, Петриня и Загреб.

Второй пароход «Херсон» 3 января 1920 года вошёл в Бакарский залив. На борту «Херсона» находилось 2439 человек и 135 человек команды под командованием капитана Сахмельтса.

Отстояв в карантине, семьям и гражданским лицам было предложено выехать в уже образованные русские колонии, а военные пополнили «бакарский гарнизон».

Военные «Русской армии», прибывшие на пароходе «Владимир» и «Херсон», были переодеты в военную униформу Королевства СХС и расквартировались в Бакарской крепости (Bakarski kaštel) и в здании старого цементного завода. Их присутствие было необходимо в качестве военного подкрепления для решения сложной ситуацией на Сушаке и в Риеке. Используя русских беженцев, Королевство СХС смогло сохранить территориальную целостность в решении своих претензий по отношению к Королевству Италия, что впоследствии вылилось в подписание Римского Соглашения.

Русские старались жить в колониях, чтобы поддерживать друг друга морально, материально и духовно. Колонии называли «колония русских беженцев». В Хорватском Приморье образовалась самая большая русская колония на побережье, в Цриквеничком административном районе (Crikvenicki Kotor) проживало 306 человек.

Все члены русской колонии в Хорватское Приморье прибыли морем из Крыма через Константинополь в Бакарский порт. Среди них было несколько священников, которые являлись моральной и духовной поддержкой беженцам во время похода в неизвестность, а позднее духовной опорой в образованных русских колониях по месту проживания.

На территории Королевства СХС (с 1929 года Королевство Югославия) русские эмигранты построили на свои средства три церкви и две часовни, образовали сначала 8, а к 1940 г. – 12 русских приходов (в Белграде, Земуне, Панчево, Белой Церкви, Великом Кикинде, Нови-Бечей, Великом Бечкереке, Новом Саде, Загребе, Сараево, Сремских Карловцах, Цриквенице) и несколько десятков общин при домовых храмах, духовные братства – таких как Серафима Саровского Чудотворца, в память о. Иоанна Кронштадтского, Святого Креста, Святой Руси, св. Кн. Владимира и др.

На территории Хорватии были построены часовня на Загребском Мирое и церковь Святого Николая Чудотворца в Цриквенице, которые сохранились до наших дней.

По прибытию в Цриквеницу и после организации русской колонии, священники, для начала, обустроили домовый храм, получив высочайшее Благословление от Архиерейского синода Русской Православной Церкви за границей. Из канцелярии Архиерейского синода Русской Православной Церкви за границей были посланы и метрические книги, которые регулярно велись, начиная с 1922 года.

Домовой храм в Цриквенице был носителем Христианских ценностей, оплотом душевного и духовного покоя в те трудные времена. Его посещали проживающие здесь и приезжающие на отдых или лечение русские.

Согласно исторической справке, полученной в Государственном архиве в Риеке, Русская православная церковь, посвящённая Св. Николаю Чудотворцу – защитнику мореплавателей, путешественников, детей и сирот, была построена в Цриквенице в 1924 году, а средства необходимые для приобретения земли и постройки церкви выделила вдова русского

А л е к с а н д р а
Павловна Гартвиг
(фон Визин).

посланника Николая Генриховича Гартвига, который до начала Первой мировой войны представлял интересы Русской Империи в Белграде.

(Н. Гартвиг)

Вдова, Н.Г. Гартвига, Александра Павловна Гартвиг (фон Визин), урожденная Карцова (1863, Варшава – 15 декабря 1944, Белград), происходила из дворянской семьи, мужчины этой семьи в основном выбирали военную карьеру, поэтому отец был военным генералом, а дед, российским адмиралом. Женщины этой семьи соответствовали своим героическим мужьям и следовали родовой традиции. Сестра отца Александры Павловны – известная Е.П. Карцова – одна из первых российских сестёр милосердия, помогала легендарному русскому хирургу Н.И. Пирогову, впоследствии, стала настоятельницей общины сестёр милосердия во имя святого Георгия Победоносца. Мать Александры П. Гартвиг всю жизнь сопровождала мужа по гарнизонам. Всюду эта пара оставляла открытые благотворительные организации, обычно приюты или школы.

А.П. Гартвиг считала своим призванием помощь беднейшим слоям населения и российским медицинским учреждениям, активно помогая деятельности Российскому обществу Красного Креста (РОКК).

По окончании Первой мировой войны Александра Павловна Гартвиг, часто бывала в Сельце, Цриквенице и Кралевице, где располагалась больница Русского общества Красного Креста (РОКК).

Александра Павловна Гартвиг, известная своей благотворительностью, не упускала возможности, начиная с 1923 года, многим русским быть крестной матерью на крещении и восприемницей на таинстве венчания, беря на себя обязательства перед Богом духовно руководить созданной

семьёй в изгнании.

Встречаясь с соотечественниками и зная о бедах и потребностях беженцев, госпожа А.П. Гартвиг выделила личные средства для покупки земли и постройки церкви в общине Цриквеница.

Строительство церкви производилось по проекту архитектора Степана Ровишняка, силами русских беженцев и местных жителей, строительной артелью Станка Цара и братьев Манестар из посёлка Св. Елена.

3 февраля 1924 года Русская православная церковь Св. Николая Чудотворца была освящена в присутствии большого количества верующих и гостей. Позднее в 1928 году была достроена колокольня с тремя колоколами.

Это единственный Русский Православный Храм на хорватской Адриатике.

Что для беженцев значил Храм, для людей, вынужденно покинувших Родину и все самое дорогое и святое? Храм значил частичку Родины, утешение тоски, поддержку в неволях, духовный и душевный покой.

Находясь в неизвестности на чужбине, вырванные из привычной жизни, для беженцев эта Церковь была духовной связью с Отчиной, местом встречи, сохранения обычаев, традиций и своей самобытности.

Церковь была осколком Родины, семьёй и другом, утолением тоски по родному краю о возвращении в который они ещё так надеялись.

Заботу о духовной жизни соотечественников и Богослужение, в разные года, совершали три священника:

Александр Писарчик, протоирей - священник – служил до 1926 года.

Митрофан Виноградов, священник – служил до 1926 года.

Дмитрий Кутенко, священник – служил до конца своей жизни до 1947 года.

Среди них, особое место занимает о. Дмитрий Кутенко, до конца своей жизни он остался в Цриквенице, отложив особенный отпечаток на жизнь беженцев и местного населения. Описывают его как мягкого, симпатичного и простого человека, любимого не только русскими, но и местными жителями. Дружелюбие, желание помочь всем, каждому сказать доброе слово - характерные черты этого священника из воспоминаний людей.

Религиозные таинства в церкви совершались на протяжении 33 лет.

Последняя свадебная церемония состоялась 4 августа 1957 года между Зденкой Цвиткович-Калумица из Цриквеницы и Дмитрием

Прикером, потомком русских беженцев из Белграда. Кроме регулярной православной службы в Метрических книгах выданных Канцелярией Архиерейского синода Русской Православной Церкви за границей в русскую православную Св. – Николаевскую церковь в Цриквенице (Хорватское

приморье, Королевство СХС) указаны рождение, крещение, венчания и смерти русских беженцев Хорватского Приморья. Упоминаются и имена русских, которые и сегодня проживают в районе Цриквеницы, а также те, чьи имена навсегда остались только несколькими строками в документах.

На городском кладбище в Цриквенице сохранились свидетельства многочисленных русских фамилий, выгравированных на надгробиях местного кладбища по-русски: Василий Емельянов, Усиханов, Иосиф Черкасов, Черноус, Кардаш, Александр Смирнов, Иван Косагов ...

Редко можно найти храм с такой богатой историей, невероятных совпадений и редких аналогий. Недаром россияне посвятили Храм наиболее почитаемому святому Николаю, помогающему в сложных, порой безвыходных ситуациях, - народному святому.

Долго стоял Храм св. Николая Чудотворца в центре событий и в то же время в забвении на главной магистрали города Цриквеница.

В новой истории Храма, 15 ноября 2018 года, особенно важная дата для всех русских, проживающих в Хорватии. Благодаря послу Российской

Федерации Анвару Сарваровичу Азимову и его супруге Наталье Ивановне Азимовой в русской церкви впервые после 70 лет тишины в день святого Николая прошла Божественная литургия на русском языке. Присутствовали представители посольства Российской Федерации в Хорватии, представители мэрии Цриквеницы и больше 70 человек из Бакра, Риеки, Цриквеницы, Опатии, Кралевицы, Макарской и Загреба. Богослужение совершил протоиерей отец Александр Коробейник – настоятель Храма Святого праведного воина Федота Ушакова (у Речного вокзала) в Москве.

(Батюшка)

(Литургия)

Александре Павловне Гартвиг была свята память о преждевременно скончавшемся супруге Николае Генриховиче Гартвиге, посвящая Храм Святому Николаю, вдова посла Александра Павловна увековечила память выдающегося русского посла Николая Г. Гартвига.

Святитель Николай Чудотворец - любимый святой в России, недаром самое большее количество храмов в России посвящено именно ему. Ведь у святого нет исключений – для него все люди одинаково нуждаются в его помощи и заступничестве. Он всегда готов услышать нашу с вами просьбу: «Николай Угодник, помоги!» и он придёт на помощь.

Церковь святого Николая Чудотворца в Цриквенице (Хорватия) имеет большое культурное и историческое значение для всех русских; это историческая и духовная память не только прошлых поколений, но и нынешних.

***Елена Александровна Пиличева-Чорко
Член Европейского Координационного Совета Российских
Соотечественников***

***Руководитель группы «Руснаслед» по сохранению российского
исторического наследия в Хорватии Координационного совета рос.
соотеч. в РХ.***

СУДЬБА БОРИСА ПАВЛОВИЧА ЧЕРНЯЕВА - СУДЬБА ЧЕЛОВЕКА ПОСЛЕ ИСХОДА

Судьба Черняева Бориса Павловича похожа на многие другие эмигрантские судьбы людей начала XX-го века, устремивших свой путь с берегов Крыма в неизвестность в декабре 1920 года, когда каждый из них прожил свою жизнь - длинную или короткую, по-своему. Черняев Борис Павлович – прожил относительно короткую, но героическую. Он заслуживает нашей памяти.

Историю о своем отце мне рассказал его сын Владимир Борисович, его уже нет с нами. Он словно завещал мне этот рассказ об их замечательной дружной семье. Сегодня я расскажу о его папе.

Глава семьи – Борис Павлович Черняев, родился в Казани (Россия), 22 марта 1895 года «от отца Павла Николаевича Черняева, профессора университета, доктора римской словесности, действительного статского советника и от матери Марии Генриховны Крелленберг-Черняевой, по национальности русской», - так пишет в своих воспоминаниях Владимир Борисович. Дед Павел Николаевич преподавал сначала в Казанском университете, затем в Варшавском, а позднее в университете г. Ростова на Дону.

В семье Павла Николаевича Черняева было три сына и одна дочь. Младший сын был Борис Павлович. В 1913 году он успешно закончил Первую Варшавскую гимназию и поступил в Морской корпус в Санкт-

Петербурге, который так же успешно закончил 30 июля 1915 года и был произведён в чин мичмана с назначением на Черноморский флот в Севастополь.

В первую мировую войну Борис Павлович Черняев воевал против немецких и турецких кораблей сначала на линкоре «Евстафий», после на крейсере «Прут»(бывший турецкий «Меджидие»), а затем поступил в офицерские классы подводников в Балаклаве, которые закончил в январе 1917 года. За время учебы молодого мичмана ежемесячно назначали на разные подводные лодки в боевые походы. После окончания классов мичман Черняев был назначен минным офицером на подлодку «Тюлень», которая взяла в плен два турецких торговых корабля «Родосто» и «Козлу». «Приказом Командующего Черноморским флотом, Севастопольский рейд, октября 22 дня 1915 года №1048, за отличие в делах против неприятеля, мичман Борис Черняев награжден Орденом Св.Анны с надписью «За храбрость»», - рассказывает Владимир Борисович.

Октябрьская революция застала Бориса Павловича на подлодке «Тюлень, после которой он был отпущен из флота, как и все другие офицеры.

Быть подводником - служба тяжелая, в результате которой у Бориса Павловича открылся воспалительный процесс в легких и появились первые признаки сердечной болезни миокардита, поэтому в начале 1918 года он поехал на южный берег Крыма, в приморское местечко Форос, где провел 11 с половиной месяцев, поправляя здоровье. Когда ему стало немного лучше, он уехал в Балаклаву, где работал в коллективе рыбаков, а затем до мая 1920 года в кооперативе, после чего опять поехал на лечение «в Санаторию Морского ведомства в Массандру» (Черняев В.Б.).

В санатории он познакомился с Софией Петровной Прусаковой, своей будущей женой, назначенной туда палатной медсестрой после окончания Первой мировой войны, в которой она принимала участие как доброволец - медсестра на Западном русском фронте. У Бориса Павловича была маленькая дочка Лидочка из первого брака, для которой она стала доброй матерью, выйдя замуж. Маленькой девочке было тогда всего 3 года, она родилась 10 октября 1917 года в Севастополе. «Полюбивши Лиду, удочерила её», - говорит о матери Владимир Борисович.

София Петровна прожила со своим мужем в супружеском счастье свои лучшие годы, несмотря на все лишения эмигрантской жизни, которая их ждала.

В августе 1920 г. Черняев Б.П. был мобилизован со стороны белых, которые ещё «держали» полуостров Крым. Вследствие болезни он был

назначен «на береговую должность» в контору ялтинского порта, где служил вплоть до последних чисел ноября, когда ему было приказано эвакуироваться. «И Борису Павловичу, и Софии Петровне было очень тяжело и очень больно покинуть свою Родину и всех своих родных. Они едут с дочерью, Лидой, в Королевство Сербов, Хорватов и Словенцев / впоследствии Югославия/, в очень тяжелых условиях, на пароходе «Цесаревич Георгий» до Константинополя, а потом пароходом «Владимир» до хорватского местечка Селце, на северном берегу Адриатического Моря» (Воспоминания В.Б. Черняева).

В чужой стране для семьи Черняевых началась тяжелая жизнь впроголодь и борьба за существование, без знания языка, без работы. В новом государстве экономическая обстановка была сложной, т.к. страна только что вышла из Первой мировой. Чтобы выжить, Борис Павлович, после многих безуспешных попыток, нашел тяжелую физическую работу в имении католического бискупа в местечке Крашич, недалеко от города Загреба. Он пашет землю. София Петровна с дочкой переехали из Селце к нему.

«В Крашиче в то время имел свое имение и хорватский дворянин, общественный деятель, пламенный сторонник осуществления национальных прав хорватского народа Кукулевич-Сакцинский». Однажды, встретившись с Борисом Павловичем, он удивился интеллигентности лица обычного землерабочего. Его заинтересовал этот немногословный человек. Когда он узнал, кем тот является, тут же вызвался помочь. Благодаря его ходатайству, Борис Павлович получил работу в Загребе на государственной службе контрактualным чиновником. Семья переехала в Загреб, где на этой службе Борис Павлович работал с июля 1921года по июль 1927.

В 1925 году пришла радость - родился сын Владимир – Вова. Забавная деталь, что родился он в родильном доме на Петровой, 13, а жили Черняевы тогда в съемной квартире в мансарде дома номер 9 на той же Петровой улице, через дом. Мальчик назван в честь парохода, на котором семья прибыла в Хорватию.

С 1928 по 1931 год дочь Лида учится в русской средней школе в местечке Храстовец близ городка Целье в Словении.

В Загребе Черняевы жили очень бедно. Чтобы обеспечить семью, Борис Павлович дополнительно подрабатывал в магазине «Кастнер и Эллер», а София Петровна занималась рукоделием («вышивала мережку») и продавала свои изделия. Несмотря на все старания родителей, семья жила впроголодь и в нужде.

В 1926 году Борис Павлович, его жена и дети получили «хорватское-

югославское гражданство» (из Воспоминаний В.Б. Черняева). И, наконец, 1 июля 1927 года Б.П. Черняев был принят в югославский королевский военный флот в качестве чиновника, а 26 июля 1928 года принят уже морским офицером в чине поручика. Семья переезжает в местечко Кумбор, расположенное в залива Бока Которска на юге Адриатики.

Борис Павлович продолжил своё военное образование и военную карьеру. В 1932 году он закончил минные офицерские курсы, и в декабре того же года был произведен в чин капитана 2 класса, а в декабре 1935 года - в чин капитана 1 класса. Через три года, в 1938 году, он получил чин майора.

Почти всё это время морской офицер Черняев служил на береговых должностях специалистом по минному делу и по оперативной части, но два года он был командиром минного заградителя «Мулине» класса «Малинска». «За отличную, ревностную службу во флоте был награжден медалями», - пишет сын.

Чтобы дочери Лиде дать хорошее образование, родителям удалось «выхлопотать место в платном русском институте в г. Бела Црква /Сербия/», Речь идет о Мариинском донском девичьем институте в городе Белая Церковь, который Лида закончила в 1935 году.

После Кумбора семья Черняевых некоторое время жила в городке Херцег Нови, расположенный в том же заливе Бока которска, на очередном месте службы отца, а в 1936 году они переселяются в Шибеник, город на средней Адриатике, куда Борис Павлович переведён на новое место. В Шибенике сын Вова «учится в низших классах гимназии, а дочь Лида работает чиновницей на заводе «Ла Далматин».

Казалось, наконец-то, семья Черняевых «стала на ноги», но жизнь принесла новое тяжелое испытание – началась Вторая мировая война. «Нацистско-фашистские полчища,-пишет Владимир Борисович,-/ немецкие, итальянские, болгарские и венгерские/ вторглись 06.04.1941 года и оккупировали, через десяток дней неравноправной борьбы, королевскую Югославию, проводя невиданный террор и геноцид над народом».

Борис Павлович сразу, в 1941 году, включается в народно-освободительную борьбу народов Югославии. Но в январе 1942 года его арестовали итальянские фашистские оккупанты за подпольную работу и интернировали в фашистский концлагерь в Италии. В результате, отец прошёл через концлагеря в Фьюме (часть нынешнего города Риека в Хорватии - прим. автора статьи), в Аверсе, Казерте, Парме, Гонарсе и Падуе, где прошел все ужасы, потерял здоровье и где пробыл вплоть до капитуляции фашистской Италии.

В сентябре 1943 года немцы заняли концлагерь, в котором в то

время находился Борис Павлович, и всех 3000 заключенных отправили поездом в Загреб, где их передали в Красный крест. Тогда, так называемое, «Независимое государство Хорватия» было на стороне нацистской Германии и имело свое квислинговое правительство и армию, боровшуюся вместе с немецкими оккупантами против народно-освободительной армии.

После лагерей здоровье Бориса Павловича было абсолютно подорвано, он часто лежал в больницах, поэтому был не в состоянии прорваться в партизаны. Чтобы как-то прожить, он нашел частную службу в Загребе, на которой служил до конца войны.

Его жена София и сын Владимир ещё с 1941 года организованно подпольно работали против итальянских оккупантов, из-за чего в мае 1943 года были оба арестованы и брошены в Шибенскую тюрьму, где прошли жестокие пытки фашистских застенков вплоть до 9 сентября 1943 года, когда Шибеник был освобожден партизанами. Сразу после этого мать с сыном вступили «в народно-освободительную армию Хорватии и боролись до конца войны, мая 1945 года» (В.Б. Черняев).

После окончания войны семья Черняевых должна была во второй раз в жизни начинать новую жизнь с начала, с нуля. Оккупанты забрали из квартиры в Шибенике всё, до последних мелочей.

Сразу после окончания войны, с 1 июля 1945 года Борис Павлович начал службу в новом югославском военном флоте, но в январе 1946 года был вынужден выйти в отставку в чине майора, по состоянию здоровья. Ему оставалось четыре года жизни. Он скончался 30 октября 1950 г. Похоронен Черняев Борис Павлович со всеми военными почестями в г. Загребе на кладбище Мирогой (поле 160, могила №134). Ему было всего 54 года.

Каким же был Борис Павлович Черняев? Как вынес он все перипетии судьбы – русский человек конца XIX – начала и первой половины XX века?

Ответ на этот вопрос в воспоминаниях сына Владимира Борисовича Черняева:

«Он был очень образованным человеком, широких знаний, не только военных, но и общих, особенно по истории и географии, а также по литературе. Владел многими языками. Был поэтом и лингвистом и очень много писал, оставив за собой ценные труды. Он очень много читал, любил искусство, музыку, театр, кино. По своему мировоззрению был прогрессивным, объективно реальным человеком, был гуманистом с развитым чувством справедливости и заступался за права и свободу человека и народов. Отличался чувством ответственности, точности и аккуратности и любую работу выполнял совестно и качественно, так, что на службе служил примером. Всегда был готов помочь людям и поддержать человека, и люди

его любили и уважали, пользовались его советом, жизненным опытом. Он очень любил природу и своё увлечение ею выражал в стихах.

Борис Павлович очень любил свою семью, заботился о ней, старался правильно воспитать своих детей и передать им свои знания, жизненный опыт и моральные свои качества, а они остались ему благодарны за всё, что он для них в жизни сделал и гордятся своим отцом. Борис Павлович хотя и прожил свою жизнь тяжело, но зато полезно и полноценно. Он был хорошим патриотом и храбрым бойцом за свободу народов в двух войнах. А против агрессоров и поработителей оставался и в самые трудные моменты жизни всегда прямым, гордым с достоинством.

Борис Павлович и его жена София Петровна были и хорошими послами русского народа, пронося за границей достоинство, честь и славу своей Родины – России и укрепляя дружеские отношения между народами наших стран, доказывая всё это и своим личным примером. Борис Павлович Черняев был достойным сыном своих предков и своей Родины – России. Город Загреб, Хорватия, 1995 год».

Этот отрывок из воспоминаний сына Владимира Борисовича Черняева (1.05.1925–3.02.2018, г. Загреб), полковника авиации Югославской народной армии в отставке, участника Второй мировой войны, закончившего, кроме Высшей авиационной школы, и Философский факультет в Загребе по специальностям русского и итальянского языков, основателя и бессменного председателя Секции военно-воздушных лётчиков в отставке Союза антифашистских борцов и антифашистов Республики Хорватии (САБА РХ), публикуется впервые.

«Жизнь русской семьи Черняевых была сложной, тяжелой, опасной, но и бурной, интересной, полноценной, общественно полезной и требовала стойкости. Храбрости в борьбе за свободу и победу над силами агрессии, террора и попыток порабощения, а даже и уничтожения народов в течение Первой и Второй мировой войны», - говорит в заключение достойный сын своего героического отца.

Судьбы жены Софии Петровны Прусаковой –Черняевой, дочери Лидии Борисовны и сына Владимира Борисовича, каждого в отдельности, заслуживают своего большого рассказа, а лучше одной хорошей книги о необыкновенной жизни этой обыкновенной русской эмигрантской семьи вдали от Родины.

*Елена Константиновна Межинская Милованович
Высший куратор
Заместитель управляющего
Галереей Сербской Академии Наук и Искусств,
Белград, Сербия.*

Потомок русских эмигрантов 20-ых годов XX века. Искусствовед, хранитель/куратор коллекции Сербской академии наук и искусств в Белграде. Исследователь деятельности русских художников-эмигрантов в Сербии и Югославии между двумя мировыми войнами.

РУССКИЕ ХУДОЖНИКИ-ЭМИГРАНТЫ В СЕРБИИ (1920–2020) живописцы и скульпторы

Русские художники – живописцы и скульпторы, беженцы из Советского Союза, после Октябрьского переворота прибыли в Сербию, которая после Первой мировой войны стала частью новообразованного Королевства Сербов, Хорватов и Словенцев, позже – Югославии, как в православную, славянскую среду, правительство, королевская династия и население которого доброжелательно относились к пострадавшим союзникам в минувшей мировой войне.

Известно около трехсот имен живописцев и скульпторов – русских эмигрантов в югославской среде, профессионалов, но и любителей. О художественном образовании многих из них мало или ничего неизвестно,

имена некоторых из них знаем только по подписям на работах в маленьких частных коллекциях, из статей в газетах и т. д. (Борис? Румянцев, Николай Горбачевский, А. Ксендзов и многие другие).

Их деятельность крепко связана с сербской средой в течение межвоенного периода – в 20-ые и 30-ые годы. Многие из них после прихода коммунистов к власти в Югославии, после Второй мировой войны, эмигрировали на Запад – в Европу и Америку.

Русские эмигранты, которые получили художественное образование в России, в новой среде часто работали в сфере образования, учителями живописи, рисования, каллиграфии, нередко в средних учебных заведениях (Михаил Хрисогонов, Степан Колесников, Сергей Кучинский, Митрофан Косенко, Виктория Пузанова, Михаил Котляров и многие другие).

Выставка Степана Колесникова, «Третья мужская гимназия в Белграде», автор с его работами.

Русские выставались самостоятельно (иллюстрация 1), на русских выставках (Большая выставка русского искусства в Павильоне Цвиеты Зузориц в Белграде в 1930 г., выставка в Русском доме царя Николая II в

1933 г., периодические выставки русских художников в Белграде в 1937–1938, 1939 и т. д.), а также и со своими сербскими коллегами; объединялись в русские художественные союзы (группа КРУГ / кисть, резец, уголь, готовальня/, Общество русских художников), писали и лепили для частных заказчиков из круга своих соотечественников – эмигрантов, но и для сербских и югославских коллекционеров, а также для государственных учреждений.

В области скульптуры самые выдающиеся имена русских эмигрантов активных в Сербии Владимир Загороднюк (автор герба Сербской православной церкви на здании Патриархии в Белграде – например), Роман Верховской (автор Памятника Николаю II и русским солдатам, погибшим в войне 1914–1918 гг. на белградском Новом кладбище и т. д.), Сергей Алисов (автор скульптур на фасадах здания Генерального штаба в Белграде и т. д.) и другие.

Елена Киселёва Билимович, «Серб встречает русских беженцев».

В Сербии выставались и по заказам писали портреты Филипп Малявин, Николай Богданов-Бельский. В сербскую среду прибыли уже сформированные, известные живописцы: ровесник и сотрудник Ильи Репина – Николай Кузнецов и ученики Репина – Колесников, Елена Киселева (Билимович) (иллюстрация 2); ученик и внук Ивана Айвазовского – Алексей Ганзен, но и менее известные последователи реализма передвижников, стиля Мира искусства, русского Стиля модерн и символизма (Борис Литвинов

Масальский, Анатолий Баев, Александр Лажечников и др.), а также художники младшего поколения, которые будут учиться уже в югославской среде (многие из них в Королевской художественной школе в Белграде: Иван Лукомский, Сергей Соловьев, Александр Руч, Людмила Ковалевская Рык, Николай Исаев, Николай Поляков, Матвей Рейтлингер, Всеволод Судзиловский, Евгений Прудков, Николай Тищенко и многие другие, между ними более десятка девушек). Более современному художественному исполнению последуют Ананий Вербицкий, Павел Кравченко, Василий Резников.

В сербской среде были активными и художники окончившие военные училища в Царской России (Литвинов Масальский, Баев, Александр Редькин, Иван Трофимов, Афанасий Шелоумов и т. д.).

Иван Шишкин, «На Севере диком...», эскиз, 1891 г.

Немногие русские беженцы смогли вывезти за границу семейные иконы, еще меньше тех, кто мог увезти с собой картины и другие

произведения искусства, но в Сербии, в кругах русской эмиграции, появились немногочисленные работы Ивана Шишкина (иллюстрация 3), Репина, Айвазовского и других известных русских авторов, а также работы художников-беженцев в Сербию – Степана Колесникова, Николая Кузнецова, Елены Киселевой, которые авторы сами привезли из России.

В новой среде публика от них ожидала „русские темы“, на стенах сербских салонов появились чаепития с самоварами, русские зимы, тройки лошадей, маковки русских церквей, бабы в сарафанах с кокошниками и пестрыми платками, мчались казаки верхом через русскую степь.

Михаил Хрисогонов, «Портрет Татьяны Ивановны Хлитчевой», 1936 год.

Сербские и русские заказчики приобретали семейные портреты от Михаила Хрисогонова (иллюстрация 4), Бориса Пастухова, Ларисы Барановской Шрамченко (иллюстрация 5). Для Двора, Церкви, государственных учреждений, портреты писали русские художники из Сербии – Всеволод Гулевич, Андрей Быщенко, и эмигранты, приезжавшие из Европы – Малявин, Богданов-Бельский. После Второй мировой войны, вплоть до 70-ых годов, портреты писали Алексей и Валентина Васильевы.

Лариса Барановская Шрамченко, «Ольга Константиновская».

В сербской среде встречаем работы и других художниц Марии фон Брандт Ненадич, Галины Бояджиевой, Ольги Бенсон, Зинаиды Бенсон и т. д.

В белградских салонах выставлялись морские пейзажи Ганзена, и Арсения Сосновского, Ипполита Майковского, пейзажи новой родины и ее Адриатического побережья.

Некоторые художники-эмигранты писали копии с известных русских картин (Василий Антипов, Пузанова), очевидно, такие темы были востребованы на художественном рынке.

Очень важная область деятельности русских художников-эмигрантов – церковная живопись и иконопись для Сербской православной церкви, Русской заграничной церкви и для частных заказчиков.

Один из выдающихся художников в этой сфере и один из самых активных и плодотворных был последователь стиля и иконографии Виктора Васнецова и его круга – Андрей Быщенко, расписавший с сотрудниками

десятки церквей на территории Белграда и в Сербии.

Для королевского двора работала артель русских художников (Борис Образков, Иван Дикий, Николай Мейендорф, Владимир Предоевич, Виктор Шевцов, Матфей Рейтлингер, Евгений Варун-Секрет и т. д.) , которая, в организации инженера Сергея Смирнова, Николая Краснова, Петра Поповича и других, по заказам короля Александра, в течение 20-ых годов посещала византийские и сербские храмы в Сербии, Черногории, на Косово, в Македонии, на Афоне, и на основании собранных материалов и копий фресок и икон, позднее украшала мавзолей Карагеоргиевичей на Опленце и многие другие церкви в Сербии.

Пимен Софронов, «Святой Димитрий», иконостас церкви Святого Димитрия, Лазаревац, 1938 год.

Иконописец, старообрядец Пимен Софронов (иллюстрация 6) в период 1934–1937 гг. в монастыре Раковица под Белградом руководил школой иконописи. У Софронова обучались русские (Владимир Яков, Максим Сандович, Александр Казанов, А. Крылов, Сергей Каменев, Борис Шаповалов, Георгий/Николай Шелехов, Андрей Бартошевич – позднее архиепископ Женевский и Западно-Европейский Антоний, епископ

Печерский Иоанн Булин), но и многие сербские художники.

Кроме авторов круга Опленца, которые копировали древнюю религиозную живопись и иконопись, консервацией и реставрацией религиозной живописи в нашей среде тоже занимались русские – Елена Владимировна Чарыкова Вандровская, Владимир Курочкин, Каменев, Николай Малышкин, и другие.

Леонид Браиловский, Сценография к трагедии Б. Нусича «Подкидыш», 1923 год.

Вещеоднуобластьживописииприкладногоискусства–всценографию и стилизацию костюмов для сербских столичных и провинциальных театров, русские художники эмигранты внесли значительный вклад.

С русских сцен, опыт мирискусников и „Русских сезонов“ в мастерской Народного театра в Белграде применили и далее развивали Леонид и Римма Браиловские (иллюстрация 7), Владимир Загороднюк, Владимир Жедринский, Ананий Вербицкий, Николай Исаев, а в других театрах – Кучинский, Павел Фроман, Николай Моргуненко и многие другие.

Русские художники часто принимали заказы для иллюстрирования книг. В детских и молодежных, и других изданиях иллюстрацией занимались Жедринский, Рейтлингер, Григорий Самойлов (иллюстрация

8), Алисов, Евгения Самонова и др. Более современному выражению последовали Жедринский, Вербицкий. Их работы помещались в журналах (Анна Степанова Делянич Мугит (иллюстрация 9), Литвинов Масальский), воспроизводились на открытках (Константин Кузнецов, Самойлов).

Анна Степанова Делянич - Мирит, обложка журнала «Moda u slici i reči /Мода в картинках и словах», апрель 1939 года.

Русские художники в эмиграции в Сербии занимались и карикатурой, в русских и сербских журналах (Тищенко, Иван Лукомский), в сербских газетах, на пример в Политике (Жедринский).

Их вклад значителен в области комиксов. В период 1934–1941 гг. они возглавляли Белградский круг комиксов (Сергей Соловьев, Всеволод Гулевич, Иван Шеншин, Жедринский, Юрий Лобачев – иллюстрация 10, Константин Кузнецов, Алексей Ранхнер; Николай Навоев).

На новой родине в семьях русских эмигрантов появилось и второе поколение художников: Игорь Васильев, Оля Иваницкая, Леонид Шейка, Михаил Писанюк, Татьяна Позднякова, Георгий Прудников и т. д, которые внесли новый вклад русского наследия в сербскую живопись.

Даже самый короткий обзор деятельности русских художников эмигрантов в сербской среде уже показывает какое большое значение их присутствие имело для их новой родины.

Др Иван Р. Маркович (1982) закончил факультет в 2007 году и защитил докторскую диссертацию на Отделении истории искусств Философского факультета Университета в Белграде (2019). Работа была посвящена исследованию истории новой сербской и югославской архитектуры XIX - XXI века. Объявил свыше ста научных и специалистических работ и организовал много выставок, обративших на себя внимание публики.

Между этими работами выделяются монографии и студии о белградских гостиницах, чешско-сербских архитектурных связях, архитекторах Миладину Прлевичу, Милану Томичу, Стевану Мичичу и строителях из семьи Татич.

Исчерпывающие статьи, монографии, научные труды, как и критические обзоры объявил в ЗЛУ Матицы сербской, журнале Архитектура и урбанизм, Сборнике Музея прикладных искусств, Ежегоднике города Белграда, Наследии, Шумадийских анналах, ДаНС-у, Лесковачких, Новопазарском, Ужичком и Сборнике ЮИМ, затем в журнале Куча Стил, Кварт, Амбиенты и др.

В соавторстве с историком искусств Еленой Межински Милованович является автором очень престижной научной монографии и одноименной выставки „Сербская церковь- русская рука“.

Участвовал на многих международных и национальных симпозиумах, организованных в Сербии. Сотрудничал при подготовке выставки “Византийское наследие как инспирация сербским строителям нового времени” (2016), “Николай Краснов - Альбом воспоминаний” (2017) в проекте “Архитекторы- члены САНУ” (2017), как и в реализации

профессиональной практики "Новая архитектура Белграда" (Философский факультет).

Активно сотрудничает с Отделением художественного искусства Матицы сербской и Отделением художественного и музыкального искусства САНУ.

ВКЛАД РУССКИХ АРХИТЕКТОРОВ В СЕРБИИ

В периоде между двумя мировыми войнами (1919-1941), как неумолимое последствие идеологии вождей Октябрьской революции 1917 года, из Царской России эмигрировало почти 70.000 человек, из которых почти 40.000 переселилось на территорию Королевства СХС/Югославию и осталось здесь на постоянное жительство. Между эмигрантами из русской интеллектуальной среды, до конца 1923 года в Сербию въехало почти 1.200 инженеров и 500 архитекторов, которые нашли работу в муниципальных или частных архитектурных бюро в городах и общинах в провинциальных частях страны.

Массовая эмиграция русских инженеров и архитекторов в Королевство СХС по времени совпала как с началом градостроительства и реконструкции уже существующих построек в больших городах и центрах Сербии, так и с необходимостью срочной реконструкции разрушенной войной столицы. Непосредственно после Первой мировой войны появилась большая необходимость в квалифицированных специалистах из области архитектуры и строительства из-за дефицита обученных кадров, который появился как последствие нескольких факторов. Дело в том, что довоенное поколение архитекторов в Сербии очень сильно сократилось в следствии военных действий, а большинство строителей, переживших войну, после 1919 года было уже преклонного возраста. С другой стороны, новое, молодое поколение сербских архитекторов только начинало учиться в Белградском университете, а тех, кто во время войны закончил учёбу за границей в Париже, Риме и Ницце было недостаточно. В таких обстоятельствах доступные специалисты разных направлений из России были очень необходимы государственным властям, которые находили позитивные решения к общему удовольствию обеих сторон. Большинство квалифицированных инженеров служили в царской русской армии. Между ними были такие, которые до конца своей жизни остались в Белграде: Василий (Вильем) фон Баумгартен, Николай Виноградов, Валерий Сташевский и др.

В период между двумя войнами большинство русских специалистов всё-таки определилось за работу в частных бюро как

чертёжники, техники, статики, надзорные архитекторы и др. или открыли свои архитектурные бюро по всей территории Королевства СХС/Югославии, но больше всего в Белграде.

С другой стороны, некоторые квалифицированные и неквалифицированные проектанты работали самостоятельно или через бюро, с которыми сотрудничали, выполняя строительные работы по заказу общин, используя рабочую силу. Это прежде всего относилось на предприятия, которыми владели строители или инженеры из рядов русских эмигрантов, которых нанимали в качестве подрядчиков для работы на новых или разработке уже существующих технических проектах, оборудования и др.

В особую группу зодчих выделились русские, которые работали в Технической дирекции Общины города Белграда. Они работали ненавязчиво в тишине на реконструкциях, ремонте уже существующих объектов или разработке новых проектов. В архитектурной профессии особо выделилась деятельность архитектора Георгия (Джорджа) Ковалевского, которому в 1920 году была доверена разработка Генерального городского плана Белграда до 1923 года и детальная планировка паркового комплекса Калемегдан.

Конечно, самые амбициозные и самые упорные русские зодчие нашли работу в Белграде - культурном, административном и финансовом центре, в столице Королевства Югославии. С другой стороны, кроме перспективы трудоустройства, многие молодые русские строители остались в Белграде, чтобы закончить образование, которое они начали в стране, из которой пришлось бежать. Кроме защиты диплома и окончания образования для работы по специальности, в Белграде периода между двумя мировыми войнами появилась потребность в профессорах университета и других учреждениях высшего образования. Поэтому некоторые из русских беженцев свою просветительскую карьеру начали на Архитектурном отделении Технического факультета, а также на Строительном и Машиностроительном факультетах в Белграде. Всё-таки на последних двух факультетах русские эксперты были ведущими преподавателями до конца межвоенной эпохи, занимая половину преподавательских должностей. На Архитектурном же отделении, кроме архитектора Григория Самойлова, русские работали как ассистенты или младшие преподаватели. Это фактически было отражением государственной политики в области строительства и потребности в воспитании новых поколений инженеров – строителей, которых обучали русские преподаватели- эмигранты, имевшие отличные знания и удивительный талант, принесённый ими из страны происхождения.

Самые элитные и самые амбициозные заслужено получили работу в Министерстве строительства Королевства Югославии в Белграде. Под надзором академического архитектора Николая Петровича Краснова, управителя Архитектурного отделения, и архитекторов Петра Й. Поповича, Драгутина Маслача и Момира Коруновича, инспектора министерства, новое поколение зодчих, белых русских, разработало проекты самых важных государственных зданий, а также и объекты разного предназначения – военные, медицинские мировыми войнами построено почти 5000 жилых зданий, частных домов и вил.

Эмиграция архитекторов из Царской России в Сербию значила одновременно и возрождение местного строительства, имея в виду качество и скорость постройки объектов различного предназначения. Прежде всего тёплый приём царскому архитектору и академику Николаю Петровичу Краснову был сделан при дворе короля Александра Первого Карагеоргиевича. Это, как оказалось, имело сильное значение на привлечение автора царского дворца “Ливадия” для разработки проектов самых важных государственных зданий в Сербии, таких как: здание Министерства лесного и рудного хозяйства, Министерства сельского хозяйства и водных ресурсов, Министерства финансов (сегодня резиденция Правительства Республики Сербии), Дворца короля Петра Первого на Дединье, Зетского дома в Цетинье, Таможни в Смедереве и др.

Кроме Краснова, который всю жизнь работал гражданским архитектором, большое число русских строителей Югославской столицы в периоде между двумя войнами имели какое-то военное звание. Между ними особое место по объёму зодческого опуса занимает архитектор Василий фон Баумгартен, автор Генералштаба армии и флота Королевства Югославии (1926) и Русского дома в Белграде (1932). Осталась в памяти и роль архитектора Николая Виноградова, автора офицерских квартир в центральной городской зоне и Дома гвардии в Топчидаре (1921).

Несмотря на то, что мы говорим о разных судьбах русских зодчих, их разном образовании и степени индивидуализма в архитектуре, общий знаменатель белогвардейских архитекторов в Белграде – это завидная степень фаворизации академического подхода в разработке проектных заданий. Стиль академизма, особенно во второй декаде XX века представлял официальную доктрину государственных властей в Сербии как подтверждение стабильности и мощи державного аппарата. Такой подход самопрезентации выражен мощным репертуаром пластики фасадов, а также репрезентативными интерьерами, указывающими на торжественный или церемониальный характер здания.

В этом контексте, показательно, что большинство русских архитекторов-эмигрантов в Сербии определилась за некоторую форму эклектичного направления в архитектуре, не обращая много внимания на в то время актуальные вызовы в области современной архитектуры. Они больше тяготели к проверенному традиционализму декоративной морфологии фасадного ансамбля. Русские архитекторы в проектах жилых построек берегли особый подход к узнаваемому архитектурному языку, объединяя современную основу с пластически выраженными деталями, успешно избегая шаблоны. Этой группе строителей, которые сохраняли такой специфический подход, принадлежали архитекторы Григорий Самойлов, Валерий Сташевский и Леонид Макшеев.

Факт, что перечисленные здания до сегодняшнего дня соответствующим образом вошли в новую сербскую историографию, но архитектурный опус Баумгартена, Макшеева, Сташевского, Виноградова и других известных архитекторов с военными званиями до сегодняшнего дня не получил своё отражение в заслуженной ими монографии. Написана только книга об опусе архитектора Краснова.

Согласно сохранившимся архивным документам мы знаем имена 120 русских инженеров, архитекторов и техников, которые работали на разных должностях в этом министерстве, собравшим в своих стенах несколько поколений, от выпускников архитектуры и строительства до опытных специалистов, которые имели за своими плечами опыт работы ещё в России и которые занимали руководящие должности, такие как Николай Краснов и Василий Андросов.

Кроме активного участия в формировании зодческого фонда Сербии и Белграда, рафинированное ощущение культуры прошлого, русские архитекторы - эмигранты, инженеры и конструкторы в значительной мере показали при строительстве большого количества православных храмов. Только за 20 лет (1918–1941) в Сербии построено 250 церквей, капел, склепов, памятников и колоколен, чьими авторами были архитекторы Василий Михайлович Андросов, Виктор Викторович Лукомский, Григорий Иванович Самойлов, Валерий Владимирович Сташевский, Николай Петрович Краснов, Иван Афанасиевич Рик, Михаил Александрович Глущенко и др.

Заимствуя элементы старой сербской средневековой архитектуры Моравского и Рашкого стиля, русские зодчие создавали подлинные шедевры в духе времени и архитектуры, которая в их творениях очевидно развивалась, но в то же самое время оставалась верна традиции. Так появились такие здания как здание Патриархата в Белграде, церкви

Святого Александра Невского и Святого Георгия на Чукарице, маленькая церковь Святого Саввы на Врачаре, храмы в Шилопае, Врдице, Ратарах, Липляне, Вучье, Белой Церкви, Путникове, Нижнем Ланиште, Лесковце и др.

Между самыми активными русскими зодчими сербских православных храмов в Сербии в период между двумя войнами особенно выделился архитектор Василий Андросов, который в течение двух десятилетий (1920-1940) как чиновник Министерства строительства разработал проекты приблизительно 220 церквей, капелл, мемориальных склепов и церковных знаков. Перспективный архитектор Учительского института „Александр II Романов“ в Санкт Петербурге (1915) и множества частных домов в том же городе архитектор Андросов под угрозой большевистских штыков должен был эмигрировать из Царской России в братскую Сербию и Белград в возрасте почти пятидесяти лет. Все те события ему всё-таки не помешали остаться пожертвованным творцом в области храмовой архитектуры, в чём ему помог архитектор Пётр Й. Попович непосредственно после своего выхода на пенсию. Принимая на работу на место главного архитектора строительства православных церквей на территории Королевства Югославии достойного наследника, архитектор Попович внимательно оценил будущие результаты своего русского коллеги, что в последствии показалось действительно оправданным, имея в виду количественный и, конечно же, качественный вклад архитектора Андросова в развитие сербской церковной архитектуры в периоде между двумя мировыми войнами.

Драгоценные архитектурные творения из опуса зодчих-эмигрантов из России сегодня в Сербии являются немymi свидетелями эпохи, в которой они появились. Они являются не только источниками инспирации современным зодчим, но и важными общественными памятниками, напоминающими нам об одном веке самых близких братских отношений двух народов. В своём искреннем намерении воплотить картины славного прошлого и вписать его в банальную современность, талантливые руки русских архитекторов вдохновенно и внимательно вырисовывали черты, выстроили картины архитектурных воспоминаний, доказывая, что старое может не застаревать.

Светлана Ю. Илич родилась во время II-ой мировой войны в Белграде, окончила гимназию в Белграде и Филологический факультет Белградского университета. Проходила специализацию в Цюрихе /Швейцария/. Работала как гид, а потом и как переводчик (немецкий, русский, английский) во внешней торговле. В данный момент является секретарём ООРКК за рубежом, в Белграде при РД, и почётным председателем Координационного Совета российских соотечественников, проживающих в Сербии.

“ОРЁЛ” - ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЙ КРЕЙСЕР

В тишине и спокойствии каждой библиотеки, окружённый множеством книг, каждый человек чувствует себя безопасно наедине с книгой и самим собой. В библиотеке не можешь быть рассеянным, можешь погружаться в воспоминания, можешь в мыслях рисовать картины, навеянные текстом, который читаешь или обрабатываешь. Совет библиотекаря всегда поможет!

Библиотекарь Рабочей Библиотеки со значительным фондом книг в Белграде, между двумя войнами был эмигрант Юрий М. Илич, изучивший хорошо язык страны, в которую он игрой судьбы прибыл как “Белый”, и так получил возможность работать в учреждении культуры. Не только в Белграде, но и во всей стране, по которой разъехались белые эмигранты, они старались включиться в обыденную жизнь на Балканах и это у них получалось.

Как они приезжали, какими маршрутами и дорогами, из каких направлений и как долго длилось их принудительное путешествие? Об этом могут рассказать главные порты Адриатики: Котор, Мелине, Груж - Дубровник

и Бакар. Их путешествие начиналось где-то в России, а заканчивалось Бог знает где. По целому земному шару! Они брали с собой только личные документы и важные для них вещи.

В архиве моего отца Юрия М. Илича находится фотография с записью: «Мурманск, вдаль видна «Чесма»». И документ, в котором написано: «Гардемарин Юрий Илич в период с 1-го по 29 августа 1918 г. действительно находился на службе на Линейном корабле «Чесма» на должности строевого матроса, под моей командой».

Старший Русский Начальник Командир Посыльного Судна Старший Лейтенант Шевелёв с.р.

17 ноября 1918 г.

Р. Мурманский”

Другой корабль, Вспомогательный крейсер “Орел” во время гражданской войны /1915 - 1920/ находился в составе флота под Андреевским флагом и это предопределило его судьбу, так как с весны 1915 г. Крейсер “Орел” обеспечивал практику для гардемарин. И опять между документами Юрия Илича удостоверение, т.е. “Баллы кадета Морского Е.И.В. НАСЛЕДНИКА ЦЕСАРЕВИЧА Корпуса Младшего Общего класса, полученные им в Сентябре и Октябре 1915 г.”

Так как администрация решила, что во время войны кадетам лучше проходить практику на Дальнем Востоке, чем на Балтике, гардемарины 5-го июня 1915 г. прибыли во Владивосток. После захода корабля в порт Командующий Сибирской флотилией вице-адмирал М. Ф. Шульц произвел осмотр корабля, после чего сказал: “То, что я увидел, превзошло все мои ожидания...При осмотре я нашел крейсер в такой чистоте...Эту деталь можно описать словами моего отца: **“Пока мы плыли, мы все время работали, драили палубу с края на край и, закончив, начинали опять всё с начала...”**

21.октября 1917 г. во Владивосток перед отплытием “Орла” прибыла 3-я рота / 214 гардемарин /, командовал ими капитан 1-го ранга М.А.Китицын.12-го ноября, отряд учебных кораблей в составе крейсера “Орел”, миноносцев “Бойкий” и “Грозный” покинул бухту Золотой Рог и вышел в море. Они прошли мимо Цусумы, а 16 - го ноября отряд вошел в бухту Нагасаки, 7- го же декабря они опять вышли в море и поплыли в Гонконг.Тут “Орёл” стал учебным транспортным кораблём. Из этого

периода у Юрия М. Илича сохранился следующий документ:

“Баллы кадеты Морского Его Императорского Высочества НАСЛЕДНИКА ЦЕСАРЕВИЧА Училища Среднего общего класса, за первое полугодие учебного 1916 - 1917 г.

В течении 1918 - 1919 г. крейсер перевозил товары и пассажиров в водах Индийского и Тихого океанов, т.е. 1-ого июня 1918 г. транспорт находится в морской казарме в Сайгоне как торговый флот, который плавал между Южным Китаем и гаванями Индокитая. В декабре 1919 г. флот возвратился во Владивосток. По возвращении во Владивосток Контр-Адмирал М.А. Беренс обязал начальника Морского Училища капитана 1-ого ранга М.А. Кителина сформировать отряд судов общего назначения, что М.А. Кителину и удалось. Отряд состоял из кораблей “Орел” и “Якут” и ледокола “Байкал”.

30 - 31 января 1920 г. в 5 ч. утра Контр - Адмирал М. А. Беренс дал приказ об эвакуации. “Якут” и “Орел” поплыли в направлении Японии. В Японии останавливались в Цуруге и в порту Модзи. Из Японии они должны были плыть в направлении Севастополя, но корабли поплыли дальше в Гонконг и Сингапур. Экипаж кораблей состоялся из 40 офицеров и 250 гардемарин. Они перевозили товар через Калькуту, Анадимские острова, Аден и прибыли в Порт - Саид. В Порт - Саиде владельцы “Орла” потребовали вернуть им корабль. Кителин энергично отказался и корабли двинулись в трудное и долгое путешествие, минуя Босфор, Дарданеллы, Кипр, Грецию, Алжир и Египет в Югославию.

В порт Гуж - Дубровник “Орел” и “Якут” прибыли 12 августа 1920 г. На каждом из них было по 20 офицеров и на “Орле” было 248 гардемарин, а на “Якуте” 66 гардемарин. В порт Бакар приспел пароход “Владимир” и на нем было 3000 военных, гражданских, женщин и детей. Пароход “Херсон”, на котором тоже было 3000 пассажиров прибыл в порт Бакар в начале 1921 года.

29 - го сентября 1920 года, капитан 1 -ого ранга М. А. Кителин сдал корабль “Орел” представителю Добровольческого флота А .С. Леонтовичу. После шести лет, когда Вспомогательный крейсер “Орел” входил в состав военно - морского флота, он был переведен в Александрию, где его продали представителям английской компании. В Дубровнике в то время жизнь была очень активной. Корабли приходили и уходили, имея свой причал. Некоторые пассажиры оставались на кораблях и отправлялись дальше, те, кто высаживался, уезжали дальше в центральную часть страны или другие

места. Часть оставалась на побережье и тут начинала свою новую жизнь. Многие покинули Югославию и уехали за границу, в неизвестное будущее к родственникам или знакомым в Европу или Америку. Кадеты, которые получили свидетельства об окончании Морского Кадетского корпуса, старались получить возможность включиться в ежедневную жизнь страны. Кадеты Васильев, Илич, Ленгольд, Штром и другие остались в Дубровнике в поисках возможностей для своей новой жизни. Их судьбы были совсем разные:

Илич и Ленгольд остались до конца жизни в Югославии, Васильев после 1945 года вернулся в СССР, а Штром уехал в Южную Америку.

Из периода Дубровника у Ю. М. Илича сохранилось Свидетельство, с правой стороны которого пишется: «Начальник Морского Училища и отряда судов особого Назначения 22 сентября 1920 г., № 78, Рейд Грузский. “Настоящее свидетельство выдано гардемарину 2- го Морского Училища Юрию М. Иличу, в том что он с 29 января по

22 сентября 1920 года находился в плавании на Учебном транспорте “Орел”. Во время плавания означенный гардемарин проходил АСТРОНОМИЮ, НАВИГАЦИЮ, ЛОЦИЮ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК в объеме, необходимом для ШТУРМАНА ДАЛЬНЕГО ПЛАВАНИЯ и успешно сдал проверочные испытания, что подписью с приложением казенной печати удостоверяется. Капитан 1 - ого ранга КИТИЦИНЪ».

Кадеты, неокончившие обучение, были в распоряжении Генерала Врангеля и заканчивали учебу в корпусах, распределенных в Югославии.

В альбоме есть фотография моряка с надписью: Дубровник, 23. апрель 1921 г. (***фото: Юрий Илич с удбольной омандой***)

Дубровник того времени был очень шумным городом. Страдуном, главной улицей, гуляли кадеты, была слышна русская речь, русский язык, который их еще связывал с далекой родиной; это были последние ломтики их детства, молодости и прошлого. И так, на этом Страдуне, Юрий М. Илич встретил кадета, от которого он узнал, что его брат Николай М. Илич,

тоже гардемарин, высадился в Измаиле, в дельте Дуная в Черное море, и уехал в Сербию, где уже находилась их мать, Мария Н. Илич, урождённая Дементьева, высшая акушерка. Она прибыла из Санкт-Петербурга через Польшу и всю Европу. Мария приехала в Сербию, страну своего мужа врача Военного завода в Крагуеваце, Михаила Илича, первого социалистического депутата в Парламенте Сербии в 1903 г., который защищал права рабочих. И так в Крагуевце, городе в центральной Сербии, встретились матери едва сына (муж умер ещё до её приезда).

(фото: Юрий Илич с футбольной командой)

Мария была первой женщиной, которая открыла первую акушерскую школу в Сербии, а ее сыновья получили высшее образование. Николай закончил Ветеринарный факультет, а Юрий - Философский. Их потомки родились, выросли и живут в этой стране.

Моя идея была, приблизить жизнь того бурного и смутного времени, приблизить тех, кто прошёл путь эмигрантов и разделил судьбу школьного крейсера "Орел". Хочу закончить эту статью словами Н. Н. Крицкого: "Хочется верить, что вспомогательный крейсер "Орел" и его необычная судьба останется в истории флота и памяти потомков."

Слева на права:
Васильев, Ю. Илич

Мария и ее сыновья:
Юрий и Николай

Литература:

- Советская историческая энциклопедия.
- Военная энциклопедия.
- Полное собрание законодательства Российской империи.
- Кадетская перекличка 1978 г. № 20.
- Кадетские корпуса и российские кадеты В. М. Крылов.
- Николай Николаевич Крицкий, канд. ист. наук.

(Фотографии из альбома С. Ю. Илич)

Написано в сотрудничестве с С. Ю. Илич, переводчик :
полковник М. Жунич.

Александр Юрьевич Королев-Перелешин, Первый Вице-Предводитель (первый заместитель руководителя) общероссийской общественной корпоративной организации «Российское Дворянское Собрание», сохранение исторической памяти, координация деятельности региональных Дворянских Собраний, член Союза журналистов России.

-ТЕМА В РАМКАХ ОСНОВНОЙ ТЕМЫ (1920-2020):

Приветствие организаторам и участникам Конференции от Российского Дворянского Собрания и выступление на тему: «Сохранение памяти и почитания участников Великого Русского Исхода в семьях и членами возрождённого Российского Дворянского Собрания»:

Родился 21 августа 1954 года в Москве. В 1978 г. окончил Московский авиационный институт (МАИ). В 1990 г. окончил Высшие экономические курсы при Госплане СССР. Обучался в аспирантуре МАИ по специальности «Экономика промышленности».

«СОХРАНЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ ОБ УЧАСТНИКАХ ВЕЛИКОГО РУССКОГО ИСХОДА ВОЗРОЖДЁННЫМ РОССИЙСКИМ ДВОРЯНСКИМ СОБРАНИЕМ».

Российское Дворянское Собрание (РДС) – отмечающая в этом году 30-летие своего воссоздания - возрождённая глубоко патриотическая и традиционалистская организация, важнейшими своими задачами считающая сохранение исторической памяти и свидетельство о величии России и её подлинной истории.

И сегодня от имени руководства этой, одной из старейших общественных корпоративных организаций нынешней России, имею честь сердечно приветствовать организаторов и участников нынешней международной он-лайн конференции, ставящих перед собой ту же благородную задачу – сохранение и способствование сбережению исторической памяти о событиях, важных не только для России, но затронувших и многие иные страны, в том числе Балканские государства.

Если и не в каждой семье, то в очень многих семьях российских дворян и их потомков сохраняется память об их предках, родственниках или представителях и членах рода, ставших по воле судьбы участниками Русского Исхода.

К слову, в нашей семье в результате Октябрьского переворота, Гражданской

войны и последующих репрессий многие её члены также оказались разбросанными, как, в первую очередь, по стране, так и по миру. К сожалению, мы знаем далеко не обо всех, но тех, о ком нам известно, мы помним, вспоминаем и поминаем молитвенно, в том числе и в церкви.

Итак, с первых же дней возрождения РДС в нашем союзе, во многих семьях его членов неизменно сохранялась память об участниках Великого Русского Исхода, сохранялось глубокого уважения и почитания этих предков, членов семей, в первую очередь потому, что они сохраняли за рубежом после Исхода лучшие традиции и российские традиционные ценности и самую Душу исторической России.

- Хочу рассказать лишь о некоторых акциях, проведённые РДС или с активным участием РДС в память о Русском Исходе:

- В 1995 г., с 11 по 17 ноября в связи с 75-летием Русского Исхода РДС приняло участие в организации и проведении Памятных дней в Крыму. Главными организаторами выступили Верховный Совет Крыма, Крымский центр гуманитарных исследований (генеральный директор - г-н В.П. Казарин) и ряд общественных движений, в том числе севастопольская правозащитная Ассоциация “Моряки и корабли” (президент - г-н В.В. Стефановский), непосредственное и активное участие в подготовке и проведении Памятных дней приняло и РДС. Делегация РДС во главе с В.О. Лопухиным участвовала в Памятных Днях. Для участия в этих Памятных акциях тогда по нашей рекомендации удалось пригласить и приехала большая группа представителей русского Дальнего зарубежья, в том числе дети адъютанта главнокомандующего Добровольческой армией в Крыму генерала П.Н. Врангеля, Николая Котляревского, Владимир Николаевич Котляревский и г-жа Мария Николаевна Апраксина (урожд. Котляревская) из Бельгии, князь Георгий Илларионович Васильчиков из Великобритании и многие другие. В рамках проведения Памятных Дней в Ялте в театре им. А.П. Чехова и в Ливадийском Дворце прошёл международный симпозиум «Судьба Отечества в XX веке: в поисках утраченного единства».

Одним из центральных событий Памятных Дней стал выезд 15 ноября их участников в Севастополь и его предместье, называемое Максимова дача, где большевиками была расстреляна большая группа белых офицеров. Участники акции возложили цветы, была отслужена панихида.

Панихида по жертвам Гражданской войны, по всем защитникам Севастополя, по всем, кто погиб, защищая наше Отечество состоялась и во Владимирском соборе-усыпальнице.

Однако не будем забывать, что власть в Крыму в то время была украинской, и когда в эти же дни севастопольская Ассоциация “Моряки и корабли” и участники Памятных дней попыталась открыть на Графской пристани мемориальную доску «В память о соотечественниках и кораблях Российского Черноморского Флота, вынужденных покинуть Родину в ноябре 1920 года», городская администрация заставила изъять часть доски со

словами “и кораблях Российского Черноморского Флота”, и мемориальную доску пришлось открыть с надписью «В память о соотечественниках, вынужденных покинуть Родину в ноябре 1920 года».

- В 2005 г., в 85-ю годовщину Русского Исхода, РДС совместно с Русским Домом в Белграде организовали и провели в Сербии большую книжную выставку и презентацию книжной серии «Россия забытая и неизвестная», выпускавшейся РДС совместно с издательством Центрполиграф. На выставке и презентации, была представлена, в том числе, большая подсерия «Белое движение», включающая книги и непосредственно о Русском Белом Исходе: «Трагедия русского офицерства», «Кадеты и юнкера в Белой борьбе и на чужбине», «Русская Армия на чужбине. Галлиполийская эпопея», «Русская Армия в изгнании», «Исход Русской Армии генерала П.Н. Врангеля из Крыма», «О судьбе изгнанников печальной... Харбин. Шанхай», «Белая эмиграция в Китае и Монголии», «Лабинцы. Побег из Красной России», «Русская эмиграция в борьбе с большевизмом».

В Сербию приехала представительная делегация РДС во главе с князем А.С. Оболенским и авторами проекта С.А. Сапожниковым и В.А. Благово и др. Делегация посетила не только Белград, но и ряд иных городов, непосредственно связанных с историей Русского Белого Исхода и русской эмиграцией: город Сремски-Карловци, где жил в эмиграции генерал П.Н. Врангель, Белу Церковь и другие. В акции и встречах приняли участие большое количество членов Общекадетского объединения Русских кадетских корпусов за рубежом – потомки русских кадет и участников Русского Исхода, эвакуировавшихся в Югославию.

В один из дней делегацию РДС принял нынешний Глава Королевского Дома Сербии и Югославии Александр II Карагеоргиевич, которого представители РДС поблагодарили за ту большую помощь, которую оказал в своё время участникам Русского Исхода, в том числе русским кадетам Его предок король Александр I Карагеоргиевич, выпускник Пажеского корпуса в Санкт-Петербурге.

- На протяжении ряда лет с воссоздания РДС, и мы, руководство РДС, и наше Башкортостанское региональное Дворянское Собрание – Меджлис татарских мурз, поддерживали контакты с проживавшей в Тунисе, в Бизерте Анастасией Александровной Ширинской, урождённой Манштейн, которая прибыла в Тунис 8-летней девочкой вместе с 6-тысячами российских моряков и членами их семей, вынужденных покинуть Родину. Её отец старший лейтенант А.С. Манштейн командовал миноносцем «Жаркий», который в 1920 году в числе 33 кораблей последней эскадры Российского Императорского флота прибыл к берегам Северной Африки, в Бизерту, чтобы не сдавать флот большевикам.

Всю свою жизнь А.Ширинская жила в Тунисе, храня память и верность России: в душе она никогда с ней не расставалась и всегда любила свою страну. Ещё молодой девушкой она вместе с другими российскими

соотечественниками участвовала в создании православного храма Святого благоверного князя Александра Невского в Бизерте.

Она прославилась и тем, что долгие годы проработала в бизертском лицее учительницей математики. У нее учились даже внуки ее учеников, в том числе многие известные деятели не только Туниса, но и Франции.

По прошествии многих лет из многочисленной русской общины в Бизерте практически никого не осталось, а к 1985 г. А.Ширинская оставалась последним свидетелем и хранителем православного храма и могил русских моряков членов их семей на местном кладбище. Невероятным усилием, используя всё своё влияние и личную пенсию, ей удалось это сохранить, как и оставшиеся у неё на хранении документы и реликвии Русского Флота. В феврале 1990 года она обратилась с письмом к Патриарху Московскому и всея Руси Пимену, в котором попросила принять местную русскую православную общину под юрисдикцию Московского Патриархата, и с 1992 г. в Тунисе появился священник Русской Православной Церкви. Свои воспоминания во всех деталях Анастасия Ширинская подробно изложила в книге «Бизерта. Последняя стоянка», ставшей данью памяти русским морякам, свидетельством их мужества и стойкости.

Наши представители посещали Анастасию Александровну, в частности, накануне её 95-летия её посетила наша делегация и вручила её Императорский орден Святой великомученицы Екатерины, которым она была удостоена Главой Российского Императорского Дома 17 мая 2007 г., в день подписания Акта о каноническом общении обеих частей Русской Церкви «в воздаяние заслуг перед Отечеством, во внимание к многолетним трудам по сохранению храма Святого благоверного князя Александра Невского в Бизерте и исторических реликвий русского Императорского военно-морского флота».

7 августа 2007 г. в Бизерте, в доме Анастасии Ширинской состоялась церемония вручения ей награды. В торжественной церемонии награждения приняли участие также Посол России в Тунисе А.В. Поляков, секретарь Посольства А.В. Андреев, заместитель директора Российского центра науки и культуры в Тунисе А.В. Бабенюк, журналисты.

После беседы с А.Ширинской, члены делегации РДС посетили храм Святого Александра Невского в Бизерте и местное кладбище, где возложили цветы на могилы российских соотечественников, в том числе на могилы отца А.Ширинской - А.С.Манштейна и последнего командующего русской эскадрой контр-адмирала М.А.Беренса.

- Не буду останавливаться на ежегодных акциях памяти об участниках Русского Исхода, в том числе об участии членов РДС в ежегодных панихидах, организуемых Обществом Галлиполийцев в Москве и ряде других регионах, а также на нескольких конференциях, в том числе и международной, посвященных 100-летию трагедии Русского Исхода.

Отмечу лишь:

- 18 марта 2020 г. РДС и его Воронежское губернское Дворянское Собрание совместно с Воронежским областным литературным музеем им. И.С. Никитина открыли в этом музее экспозицию под названием «Чтобы искупить смиренно и глубоко...», посвящённую 100-летию Русского Белого исхода - эвакуации из Крыма воинов русской армии генерала П.Н. Врангеля, членов их семей и гражданских беженцев.

Экспозиция является своеобразным реквиемом по вынужденным изгнанникам и посвящена памяти свято почитаемой ими Родины. На выставке представлены подлинные военные регалии, знаки различия военного и гражданского ведомств Российской Империи, книги, написанные и изданные в эмиграции, фотографии, документы конца XIX - начал XX века.

- Наконец, совсем недавно Российское Дворянское Собрание совместно с Правительством Крыма, его «Деловым и культурным центром Республики Крым» и с историко-просветительским обществом «Двуглавый орел» при поддержке Правительства Республики Крым и Федерального агентства Россотрудничество организовали и провели 30 октября этого года в Крыму, в Ливадийском дворце Международную конференцию под названием «Другой земли, кроме Крыма у нас нет», посвящённую 100-летию Русского Белого Исхода.

В память о всех жертвах Гражданской войны, а также тех, кто умер в эмиграции, в домовом Крестовоздвиженском храме Ливадийского дворца была отслужена панихида, на которой присутствовали участники конференции.

Приветственные слова к организаторам и участникам конференции направили помощник Президента России, Председатель Российского военно-исторического общества Владимир Мединский, Председатель Российского исторического общества Сергей Нарышкин, Глава Республики Крым Сергей Аксенов, Председатель Госсовета Республики Крым Владимир Константинов.

В частности, Владимир Мединский своим приветствием подчеркнул:

- События 100-летней давности предупреждают нас о страшных ошибках прошлого, последствиях раскола общества. Они учат нас, что в Гражданской войне нет и не может быть победителей – только проигравшие. Мы должны всегда помнить об этом».

Модератором конференции стал Михаил Юрьевич Соломенцев, заместитель Постоянного Представителя Республики Крым при Президенте России.

Мероприятие проходило в ограниченном формате и при соблюдении требований безопасности по недопущению распространения коронавируса, но всё-таки в ней приняли участие и российские ученые-историки, которые занимаются изучением различных аспектов истории Гражданской войны в России в начале XX века, в том числе Наталия Алексеевна Нарочницкая, док.ист.наук Владимир Михайлович Лавров, Михаил Борисович Смолин,

политологи, в том числе Сергей Николаевич Бабурин, Сергей Александрович Пинчук-Галани, общественные деятели, и в том числе Константин Валерьевич Малофеев, председатель историко-просветительского общества «Двуглавый орел», Анна Витальевна Громова, председатель Наблюдательного совета Елизаветинско-Сергиевского благотворительного общества, делегация Российского Дворянского Собрания и др. К сожалению, из-за пандемии коронавируса и закрытых границ на конференции не сумели присутствовать почти никто из представителей Русского зарубежья, и были заслушаны лишь несколько зарубежных приветствий.

Однако в конференции принял участие и выступил с приветственным словом Великий Князь Георгий Михайлович Романов. Нам также удалось пригласить и привести в Крым председателя Русской Общины Сингапура Николая фон Ланге, предки которого во времена Российской Империи строили железную дорогу на Дальнем Востоке, а потом вынуждены были бежать от богоборческого режима.

Очень важным событием конференции стало участие в ней и выступление архиепископа Калмыцкого и Элистинского Юстиниана о судьбе целого полка казаков-калмыков, который был частью Всевеликого Войска Донского и вместе с генералом Врангелем ушёл в Исход.

Среди казаков-калмыков, как подчеркнул докладчик, были православные и буддисты, но они все остались верны Российской Державе, России традиционной, старого порядка, как они её понимали.

Зюнгарский казачий калмыцкий полк был одним из самых боеспособных в армии Врангеля. Он полностью ушёл в Исход. Владыка очень ярко и точно рассказал, как важно ныне крепить общность истории русских и калмыков, при этом ничего не надо придумывать, в реальной жизни есть уникальнейшие примеры.

В свою очередь, один из участников конференции, крымский историк и политолог Сергей Александрович Пинчук-Галани обратил внимание на то, что внутри Белой эмиграции, 100 лет назад покинувшего Крым, были люди самых разных национальностей.

«Сразу после присоединения Крыма к России в 1783 году, Екатерина II подтвердила права крымско-татарских мурз и беев. Они верой и правдой служили русскому государству, и сейчас, обращаясь к прошлому, важно учесть главный урок: нация выживает только тогда, когда остаётся единой и сплочённой» - подчеркнул Сергей Пинчук-Галани.

Участники конференции напомнили о трагических событиях 1918-1920 годов, в результате которых сотни тысяч наших соотечественников были вынуждены покинуть Родину и уйти в эмиграцию, в том числе из Крыма. В отечественную историю это событие вошло как Русский Исход. Доклады и выступления участников отразили современные взгляды на рассматриваемую проблематику, позволили глубже осмыслить события тех лет, полнее оценить значение Февральского и Октябрьского переворотов,

Гражданской войны, её последствий для страны, судьбы Русского Исхода и русской эмиграции.

В конференции также приняли участие представители депутатского корпуса Ялты, в частности заместитель председателя Ялтинского городского совета Денис Давыдов, депутат Лери Сванидзе, а также представители Администрации города.

Как сказала заместитель главы Администрации Ялты Ирина Романец, значение сохранения памяти о событиях 100-летней давности сложно переоценить. Безусловно, Русский Исход очень повлиял не только на нашу, но и на мировую историю». Она также добавила, что в рамках мероприятий, посвящённых 100-летию Русского исхода, 14 ноября в городе откроется уличная выставка, а также будет обновлена экспозиция Ялтинского историко-литературного музея.

Также в рамках мероприятия в Ливадийском дворце была открылась выставка гравюр и литографий, посвящённых истории Императорского Дома Романовых.

- Российское Дворянское Собрание готово активно продолжать сотрудничество с потомками участников Великого Русского Исхода, с представителями русской эмиграции, проживающим за рубежом, с точки зрения их самоидентификации, единения и сохранения исторической памяти.

Назову наиболее очевидные направления, по которым РДС готово постоянно и активно сотрудничать с российскими соотечественниками, в том числе с зарубежными представителями и потомками российских дворян:

- Помощь в нахождении родственников или информации о родственниках с помощью архивной базы Российского Дворянского Собрания и проводимых российским дворянским союзом программ.

Так, РДС открыло и осуществляет программу проведения цикла тематических вечеров «Прощай, Россия, - здравствуй, Россия», посвящённых представителям русской эмиграции, покинувшим Родину и либо возвращающимся в Россию – навсегда, либо обретшими в России своих родственников, нашедших родовые места и приезжающих периодически.

- Помощь в публикации семейно-биографической информации;

- Помощь в узаконивании исторического сословного статуса и генеалогических прав и прерогатив;

- И, наконец, помощь в архивном сохранении и увековечении семейно-генеалогической информации.

Российское Дворянское Собрание заключило договор с Российским государственным архивом и уже начата передача в этот архив копий дворянских дел из архива РДС. Таким образом, представители русской эмиграции, наши зарубежные соотечественники, заинтересованные в передаче истории и семейного архива на вечное хранение могут делать это через РДС.

РУСКИ ЕГЗОДУС – ВЕК СЕЋАЊА

Зборник радова

2021.

Издаје: Национална библиотека „Руска библиотека“,
Димитрија Туцовића 100 Панчево;
За издавача: Лариса Милић, директорка;

Уредници издања: Татијана Лазић; Милован Ћурчић;

Суиздавач: Удружење питомаца руских кадетских корпуса при Руском дому у
Београду
Београд, Краљице Наталије бр. 33;

Превод текстова: Ирина Миљковић; Галина Љубојевић;
Редактори: Лариса Милић; Милован Ћурчић;

Штампа: ИОС. Беоцинска 11. Београд; Тираж: 300 примерака.
Година издања: 2021.

***Зборник је пројектно финансиран средствима Националног савета руске
националне мањине.***

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314.151.3-054.72(=161.1)(497.11)"1920/2020"(082)
94(=161.1)(497.11)"1920/2020"(082)
94(497:497.11)"1920/2020"(082)
316.4(497:497.11)"1920/2020"(082)

РУСКИ егзодус - век сећања : зборник радова / [уредници издања Татијана
Лазић, Милован Ћурчић] ; [превод текстова Ирина Миљковић; Галина Љубојевић].
- Панчево : Национална библиотека "Руска библиотека" ; Београд : Удружење
питомаца руских кадетских корпуса при Руском дому у Београду, 2021 (Белград :
ИОС). - 167, 167 стр. : илустр. ; 24 cm

Насл. приштампаног рус. превода: Русский исход - век памяти. - Зборник је настао
као резултат одржавања (онлајн) Међународне конференције 17. новембра
2020. године: 100 година од одласка руске флоте са Крима са темом: 100 година
од доласка руских избеглица на Балкан - руски егзодус (1920- 2020).--> Прел.
стр. - Тираж 300. - Поздравни говор амбасадора Руске Федерације у Србији
А. А. Боцан-Харченка учесницима Конференције, посвећене стогодишњици
доласка емиграната из Русије на Балкан: стр. 9-10. - Поздравна реч председника
Националног савета руске националне мањине у Србији, Игора Петрова: стр. 11. -
Уводна реч представника Центра за науку и културу "Руски Дом" у Београду, Евгениј
Дјомина: стр. 12. - Библиографија уз већину радова.

ISBN 978-86-903304-1-6 (РБ)

а) Емиграција, руска -- Србија -- 1920-2020 -- Зборници б) Руси -- Србија -- 1920-
2020 -- Зборници в) Русија -- Србија -- 1920-2020 -- Зборници

COBISS.SR-ID 49153033

Зборник је настао као резултат одржавања (онлајн) Међународне конференције 17. новембра 2020. године:

***100 ГОДИНА ОД ОДЛАСКА РУСКЕ ФЛОТЕ СА КРИМА СА ТЕМОМ:
100 ГОДИНА ОД ДОЛАСКА РУСКИХ ИЗБЕГЛИЦА НА БАЛКАН -
РУСКИ ЕГЗОДУС (1920- 2020).***

Организатор и домаћин Конференције:

***УДРУЖЕЊЕ ПИТОМАЦА РУСКИХ КАДЕТСКИХ КОРПУСА ПРИ
РУСКОМ ДОМУ У БЕОГРАДУ; НАЦИОНАЛНИ САВЕТ РУСКЕ
НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ УЗ ПОДРШКУ АМБАСАДЕ РУСКЕ
ФЕДЕРАЦИЈЕ У СРБИЈИ; РУСКОГ ЦЕНТРА ЗА НАУКУ И
КУЛТУРУ - РУСКИ ДОМ У БЕОГРАДУ; СРПСКИМ ОДЕЛЕЊЕМ
МЕЂУНАРОДНОГ ЈАВНОГ ФОНДА ЈЕДИНСТВА ПРАВОСЛАВНИХ
НАРОДА У БЕОГРАДУ; ДРУШТВИМА: СРПСКО – РУСКО ДРУШТВО
„БЕЛА ЦРКВА“ ИЗ БЕЛЕ ЦРКВЕ; УДРУЖЕЊЕ „СОЈУЗ“ ИЗ
БЕОГРАДА; УДРУЖЕЊЕ СУНАРОДНИКА И ПРИЈАТЕЉА РУСИЈЕ
„СВЕСЛАВИЦА“ ИЗ КРУШЕВЦА.***

УЧЕСНИЦИ КОНФЕРЕНЦИЈЕ

-ПОЗДРАВНИ ГОВОР АМБАСАДОРА РУСИЈЕ У СРБИЈИ А. А. БОЦАН-ХАРЧЕНКА УЧЕСНИЦИМА КОНФЕРЕНЦИЈЕ, ПОСВЕЋЕНЕ СТОГОДИШЊИЦИ ДОЛАСКА ЕМИГРАНАТА ИЗ РУСИЈЕ НА БАЛКАН.

-ПОЗДРАВНА РЕЧ ПРЕДСЕДНИКА НАЦИОНАЛНОГ САВЕТА РУСКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У СРБИЈИ, ИГОРА ПЕТРОВА.

-УВОДНА РЕЧ ПРЕДСТАВНИКА ЦЕНТРА ЗА НАУКУ И КУЛТУРУ „РУСКИ ДОМ“ У БЕОГРАДУ, ЕВГЕНИЈ ДЈОМИНА.

1. Валериј Аркадјевич Алексејев, председник Међународног друштвеног фонда јединства православних народа (МДФЛПН), саветник Међупарламентарне скупштине православља (МСП), доктор филозофских наука, професор МДУ М.В. Ломоносова, редовни члан Академије руске филологије.

ЕГЗОДУС БЕЛОГ ПОКРЕТА И ЗАГРАНИЧНИ ПУТЕВИ РУСКОГ ПРАВОСЛАВЉА.

У сусрет 100-годишњици формирања Руске Заграничне Цркве.

2. Александр Александрович Трубецко́й, рођен 14. марта 1947, Париз, Француска) - кнез, унук Е. Н. Трубецког и праунук С. Н. Трубецког.

ПОЛИТИЧКИ РАД ГЕНЕРАЛА П. Н. ВРАНГЕЛА.

3. Тјуркан ОЛДЖАЈ (*Türkan OLCAŸ*)

Доктор филолошких наука (2002), професор (2012) катедре руског језика и књижевности Истамбулског универзитета.

РУСИ НА ТУРСКОЈ ОБАЛИ: БЕЛА ЕМИГРАЦИЈА 1920.-1930-ИХ ГОДИНА.

4. Владимир Николајевич Кастељанов

родио се 10. априла 1938 године у Панчеву. Дипломирао је на Грађевинском факултету универзитета у Београду.

ЕВАКУАЦИЈА ШКОЛСКИХ УСТАНОВА И ЊИХОВИХ ПИТОМАЦА.

5. *Сергеј Александрович Рожков, Председник Руског академског савеза у Бугарској.*

УЛОГА САВРЕМЕНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА РУСКИХ СУНАРОДНИКА У ОЧУВАЊУ ПАМЋЕЊА И НАСЛЕЂА РУСКИХ ЕМИГРАНАТА ПРВОГ ТАЛАСА У БУГАРСКОЈ.

6. *Михаил Горинов, Образовање:*

Московски државни универзитет Ломоносов, историјски факултет.

Област професионалних интересовања: Историја руске емиграције XX в.;

Руска медицина у иностранству; Историја Русије XIX - почетак XX вв.;

Државна и друштвена делатност грофа Н. П. Игнатјева (1879. - 1908 гг.).

РУСКИ МЕДИЦИНСКИ РАДНИЦИ У СРБИЈИ.

7. *Жалнина -Васиљкиоти Ирина Леонидовна,*

Грчка / Атина

Завршила је одељење теорије и историје уметности историјског факултета МДУ Ломоносов. Радила је као виши научни сарадник у Државној Третјаковској галереји. Од 1991. године живи у Грчкој.

УНУТРАШЊА И СПОЉНА ПОЛИТИКА ГРЧКЕ ДРЖАВЕ (1919.-1930. Г.) И ПОЛОЖАЈ БЕЛЕ РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ У ЗЕМЉИ.

8. *Пенка Иванова Пејковска, професор, доктор историјских наука, Институт историјских истраживања Бугарске академије наука.*

ЕКОНОМСКА ИНТЕГРАЦИЈА РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ НА БАЛКАНУ И ЦЕНТРАЛНОЈ ЕВРОПИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 1920-Х ГОДИНА – ПАРАЛЕЛЕ НА ПРИМЕРУ БУГАРСКЕ И МАЂАРСКЕ.

9.Путјатин Владимир Сергејевич, доцент, магистар катедре историје јужних и западних словена на Историјског факултета МДУ М. В. Ломоносова.

Одбранио је дипломски рад на тему “Советско-југословенки односи 1920.-1941. године.”

Научна интересовања: Историја Југославије, Историја Србије, Историја Балкана, Историја руске емиграције.

РУСИ И СРБИ ОЧИМА ЈЕДНИ ДРУГИХ 20. - 30.-Х ГОДИНА XX ВЕКА.

10. Косик Виктор Иванович – Русија, Москва. доктор историјских наука, сарадник Института за Славистику РАН. Креативни истраживач руских емиграната на Балкану (архитектура, балет, драма, сликање, опера, оперета).

ПОЧЕТАК НОВОГ ЖИВОТА: ИЗ ЦРВЕНЕ РУСИЈЕ У БЕЛИ ГРАД.

11. Галина Хачатрјан) Бокич, Робертовна

Место рођења: Јерменија, Јереван

Образовање :

Јеревански Државни Педагошки универзитет Х.Абовјана (1986-1990).

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

12. Инна Ивановна Грубмаир рођена је у регији Ростов. 1969. дипломирала на филолошком факултету Ростовског државног универзитета, смер филолошких наука. Радила је као наставник у Дамаску (Сирија), Ријаду (Саудијска Арабија), Њујорку (САД), Загребу (Хрватска). Тренутно живи у Аустрији и предаје руски језик на Универзитету Ј. Кеплер и у Уједињеним нацијама.

ТАТЈАНА ПУШКАДИЈА-РИБКИНА – ЛЕТОПИСАЦ РУСКОГ ЗАГРЕБА.

13. Вера Гошева је научни саветник / професор Института националне историје у Скопљу и шеф Департмана међуратног периода. Њени истраживачки интереси: миграција, историја економије, македонски револуционарни покрет.

ЖИВОТ РУСКЕ ЕМИГРАНТКИЊЕ: ЗИНАЈИДА БЕНСОН.

14. Марчеља Натаља Владимировна, рођена је 1965. године. Године 1987. завршила је СПбГЕУ у Санкт-Петербургу, магистар економије, Од 1990. године живи у Хрватској.

РУСКА КОЛОНИЈА У ХРВАТСКОМ ПРИМОРЈУ И СУДБИНА РУСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ СВ. НИКОЛАЈА У ЦРКВЕНИЦИ.

15. Елена Александровна Пилићева – Чорко
Елена је рођена у Русији. Члан је Европског координационог савета руских сународника.
Живи и ради у Загребу, Хрватска.

СУДБИНА БОРИСА ПАВЛОВИЧА ЧЕРЊАЈЕВА - СУДБИНА ЧОВЕКА ПОСЛЕ ЕГЗОДУСА.

16. Јелена Константиновна Межинскаја Миловановић
Виши сарадник, заменик управника Галерије Српске Академије Наука и Уметности.

РУСКИ СЛИКАРИ-ЕМИГРАНТИ У СРБИЈИ (1920.–2020.)

сликари и вајари.

17. Др Иван Р. Марковић (1982) дипломирао је 2007. године и докторирао на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду (2019). Посвећен је истраживању историје новије српске и југословенске архитектуре од XIX до XXI века.

ДОПРИНОС РУСКИХ АРХИТЕКАТА У СРБИЈИ.

18. *Светлана Ђ. Илић, рођена у време II-гог светског рата у Београду. Школовање са гимназијом завршила у Београду. Студирала на Филолошким факултетима у Београду и Цириху /Швајцарска).*

“ОРЕЛ”, ПОМОЋНА КРСТАРИЦА.

19. *Александар Јурјевич Корољов-Перелешин*

Први заменик руководиоца сверуске друштвене корпоративне организације «Руска племићка скупштина», очување историјског сећања, координација активности регионалних Племићких Скупштина, члан Савеза новинара Русије.

ОЧУВАЊЕ ИСТОРИЈСКОГ ПАМЋЕЊА О УЧЕСНИЦИМА
ВЕЛИКОГ РУСКОГ ЕГЗОДУСА, ПРЕПОРОЂЕНИМ РУСКИМ
ПЛЕМИЋКИМ САВЕЗОМ.

*На Конференцији су учествовали: Антанасијевић Ирина, Евгенија Бресквар
и Гурјанов Вјачеслав Александрович.
Ови учесници Конференције нису доставили реферате.*

**Поздравни говор
амбасадора Руске
Федерације у
Србији А. А. Боцан-
Харченка учесницима
Конференције, посвећене
стогодишњици доласка
емиграната из Русије на
Балкан.**

Срдачно поздрављам учеснике међународне научне конференције, посвећене стогодишњици Руског егзодуса.

Пре свега хтео бих да изразим захвалност организаторима овог догађаја – Општекадетском друштву руских кадетских корпуса у иностранству, Руском дому у Београду, Дому руског иностранства А. И. Солженицина, Међународном друштвеном фонду Јединства православних народа, Националном савету руске националне мањине у Републици Србији, организацијама сународника и друштвима српско-руског пријатељства. Високо ценим подршку, коју је пружио овој иницијативи Министарство културе и информисања Републике Србије.

Руска револуција и први талас емиграције које је следио иза тога јесте један од најтрагичнијих и најодиознијих догађаја у историји двадесетог века. Вољом судбине пре сто година десетине хиљада Руса нашли су своје уточиште у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, створеној на рушевинама Првог светског рата. Они су много пута истицали посебно гостољубље које им је пружила ова братска словенска земља.

Без обзира на све животне неприлике, наши сународници не само

што су сачували своју културну идентичност и чврсту духовну везу са Домовином – пример таквог несебичног служења Отаџбини дали су, између осталог, руски кадетски корпуси, већ и значајно допринели развоју југословенске науке, културе и уметности.

Многи су посветили свој живот просветитељству. Истакнути руски научници васпитали су многе генерације студената Београдског универзитета, стотине професора предавали су у школама широм Краљевине. Руски стручњаци су ударили темеље Југословенске генетике и агрономије. Донели су иновативност у медицину и у лекарски позив. Инжењери и официри, не само што су преносили богато војно умеће, већ су пружили и непроцењиву помоћ при изградњи путева и привредних објеката.

Пилоти и конструктори су организовали војно и цивилно ваздухопловство у земљи. Уметници различитих праваца су дали важан импулс стварању оригиналног драмског позоришта, опере, балета, филмске уметности Југославије. Коначно, Београд је данас незамислив без стваралаштва истакнутог архитекте Н. П. Краснова и других руских архитеката.

Дубоко смо захвални српским властима на пажљивом односу према наслеђу руске емиграције. Видљива и невидљива сведочанства присуства наших сународника, остају важан симбол духовног јединства братских народа Русије и Србије, њиховог вишевековног пријатељства.

И данас потомци Руса који су се нашли на балканској земљи активно доприносе унапређењу наше билатералне сарадње. Многи од њих, поштујући завете својих предака, вратили су се у Русију, али настављају да чувају благодарно сећање на добар однос Срба према њима.

Уверен сам да ће током рада научне конференције бити презентоване нове чињенице које ће потврдити стваралачку улогу Руса у иностранству у Југославији и Србији. Рачунамо да ће овај догађај допринети продубљивању разумевања међу нашим земљама, а такође ће консолидовати руско друштво у широком смислу, учврстиће његове традиције и вредности. Желим учесницима конференције садржајних дискусија и све најлепше.

Поздравна реч председника Националног савета руске националне мањине у Србији, Игорa Петрова.

Сто година од руске емиграције, довољно је велика историјска дистанца која омогућава да се на објективан начин говори о овим трагичним догађајима за Русију и руски народ.

Колико је важно да говоримо о данима када десетине и десетине хиљада Руса под тешким условима одлази из своје домовине, исто је толико важно да говоримо о њиховим животима у страним државама у којима су добили уточиште.

Са овом намером данас говоримо о руским избеглицама које су нашле уточиште у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, односно у Југославији и у другим балканским државама (Бугарској, Турској).

Потомак сам руског емигранта. Мој предак је дошао на ове просторе у времену великог егзодуса. Тема ми је блиска по осећању и припадности руској националној мањини. Масовније усељење Руса на данашњу територију Србије потиче из најмање три периода. Чињенично је да је усељенички корпус из времена великог руског егзодуса условљен насилним рушењем вековног државног поретка царске Русије и великим грађанским ратом и најобимнији.

Националном савету руске националне мањине ова тема је изузетно важна као и Вама који о њој говорите и пишете и зато смо одлучили да финансијски подржимо издавање и штампу Зборника реферата са ове Конференције. Верујем да је ова тема значајна и за ширу читалачку публику, као и за друге истраживаче и аналитичаре овог историјског друштвеног догађаја.

Уводна реч представника Центра за науку и културу „Руски Дом“ у Београду, Евгениј Дјомина

Поштовани колеге, драги пријатељи, добар дан! Срећан сам што могу да вас поздравим у име Руског центра науке и културе - «Руског Дома» у Београду.

Хтео бих да започнем конференцију Поздравном речју Амбасадора Русије у Србији А. А. Боцан-Харченко учесницима конференције, посвећене стогодишњици доласка емиграната из Русије на Балкан.

Историја стварања Руског Дома је истински посебна и везана је за жељу хиљаде руских избеглица који су изгубили Домовину да сачувају дух свог народа, своју културу и вишевековне традиције. Можемо са сигурношћу рећи да духовним темељем „Руског Дома“ сачувана је искрена љубав према изгубљеној Домовини. И данас „Руски Дом“ је симбол вишевековног руско-српског пријатељства.

Тема «Руског егзодуса» провлачи се као црвена линија у многим активностима Представништва Россотрудничества у Србији. С посебном пажњом смо обележавали 85-годишницу Јубилеја Руског Дома у Београду 2018. године када је у згради најстаријег културног центра у Европи одржана конференција под називом “Мисија у светлу епохе: Руски Дом у Београду”. Учесници конференције били су потомци руске емиграције у КСХС који су тих дана допутовали у Београд из различитих страна света (Француске, САД, Аргентине, Словеније, Аустрије).

„Руски Дом“ у Београду поседује ретке материјале из тематике Руског Егзодуса и ми са своје стране смо спремни да максимално допринесемо да ова важна тема буде достојно осветљена.

Валериј Аркадјевич Алексејев, председник Међународног друштвеног фонда јединства православних народа (МДФЈПН), саветник Међупарламентарне скупштине православља (МСП), доктор филозофских наука, професор МДУ М.В. Ломоносова, редовни члан Академије руске филологије.

Валериј Аркадјевич Алексејев, родио се 23 октобра 1953. г. у Астрахању. након завршетка историјског факултета Саратовског државног универзитета одбранио је магистарску тезу и добио је звање магистра историјских наука.

1976. – 1981. г. обављао је друштвени и политички рад у Саратовској области.

Од 1981. г. радио је у Москви у руководећим омладинским организацијама, у вишим органима политичке власти државе, у централној штампи. Одбранио је докторски рад за звање доктора филозофских наука у МДУ М. В. Ломоносова на тему „Проблеми државно-црквених односа у хх веку“.

1991. – 1993. г. бавио се новинарским и научно-педагошким радом. од 1994. г. предаје у МДУ, и професор је овог универзитета. 1994. – 2003. г. радио је као саветник председника државне Думе федералне скупштине Руске Федерације 1, 2, и 3 заседања, био је председник Парламентарног експертско-консултативног савета за слободу савести; истовремено је био и члан Комисије за питања религијских обједињења при влади Руске Федерације. аутор многобројних научних и публицистичких радова у домаћој и иностраној штампи посвећених проблемима религијско-друштвеног живота, државно-црквених односа, а такође књига: „Илузије и догме“ (1991. г.), „Јуриш на небо се укида?“ (1992. г.), „Постперестројка: неслободна савест?“ (1992. г.), „Агонија зла: крај светског пројекта“ (1995. г.), „Живот човека: од крстионице до гроба“ (1996. г.), „Трновити пут према живом дијалогу“ (1999. г.), „Православно друштво у савременом свету“ (2006.) и др.

Руководи Међународним друштвеним фондом јединства православних народа (МДФЈПН), који је он створио 1995. г. по благослову његове светости патријарха московског и целе Русије Алексеја II.

Награђен је руским државним наградама: Орденом пријатељства

(2009. г.), Медаљом ордена „за заслуге за отаџбину“ II степена (2003.г.), Почасном граматом председника Савета Федерације федералне Скупштине Руске Федерације, почасном граматом Државне Думе РФ, Медаљом „у част 200-годишњице Министарства правде Русије“, Почасним знаком мид Русије “за допринос међународној сарадњи“, за заслуге у области јачања јединства православних народа за 2005. г. награђен је Почасним знаком руског Фонда мира.

ЕГЗОДУС БЕЛОГ ПОКРЕТА И ЗАГРАНИЧНИ ПУТЕВИ РУСКОГ ПРАВОСЛАВЉА.

У сусрет 100-годишњици формирања Руске Заграничне Цркве

У Белогардијском покрету у Русији у годинама Грађанског рата 1918.-1921. године православни фактор са својом јерархијском црквеном структуром заузимао је важно место. Тај фундаментални институционални елемент руског бића и самобитности, целокупне националне самосвести, на специфичан начин формиране у срединама повлашћених делова друштва у условима њеног војног супростављања револуционарним снагама, затим у многоструком је одредио и сав сложен спектар духовно-интелектуалних трагања руске емиграције дуги низ година.

Има основа за тврдњу да се он није смањио ни данас, одређујући и сада не само религијске, већ и политичке приоритете различитих кругова руске дијаспоре, пре свега, европске.

Руски религијски свет био је, као и сав Бели војни покрет у Русији, такође подељен у годинама Грађанског рата у зависности од армијских формација и њихових црквених лидера који су следили своје политичке приоритете и виђења будућности Русије: апсолутистичко-монархијско (били су и такви!), умерено — самодржавно, уставно — монархијско, републиканско са снажном централном влашћу, парламентарно - демократско, федерално уређење и т. д. Сваки антибољшевички политички покрет и одговарајућа војно-армијска формација у Русији у годинама Грађанског рата одредила је своје лидере и ауторитете, односно догодила се политизација свештенства. Мада, мора се признати да политизација сталешког православног свештенства у Русији почела је знатно раније, још почетком XX века, — у тренутку нарастања социјално-политичких тензија у држави у том периоду.

По први пут та разнородност политичких приоритета и интереса православног свештенства постала је видљива у периоду активног рада парламентарних партија и фракција у саставу царских Државних Дума.

Поводом избора за I Државну Думу Министарство унутрашњих

послова Руске Империје поданички верно 1906. године је реферисало «горе» да, на пример, у Смоленској епархији «у антидржавној агитацији веома значајну улогу имају лица из редова свештенства».

Управо у Државним Думама православно свештенство по први пут је направило фракцијске савезе и сталешке групе утицаја са различитим политичким амбицијама. Највише православно свештенство се политизирало у последњем предреволюционом периоду, када се велики његов део нашао под утицајем буржоаско-демократског и либералног расположења, којим је била прожета, уосталом, и цела Русија.

У III и IV сазиву Државних Дума, када је антимонархистичко и револуционарно-демократско расположење било најснажније, до 10 % њених чланова су чинили православни свештеници, због чега те Думе су називане „љубичастим“, према боји црквене одеће свештенства.

У сазиву III Државне Думе било је 48 православних свештеника од 450 чланова руског парламента, а у сазиву IV Државне Думе — 45 православних представника. Свака друга политичка или сталешка структура у овим Думама могла је да се похвали толиким бројем представника. Парламенат је место борбе политичких партија и зато посланици због свог положаја дужни су да учествују у политичким супростављањима. На тај начин, више или мање јасно је да православно свештенство морало је бити политизовано са конкретном оријентацијом на партије. У Русији, Државне Думе, које, као што је познато, одиграле су огромну улогу у заостравању револуционарног расположења у земљи. Митрополит Јевлогије (Георгијевски), који је био лидер «љубичасте фракције» у једној од Дума, касније, налазећи се у емиграцији, признао је да је лично учествовао у процесу политизације православног свештенства, на које су утицала расположења различита по свом радикализму.

Револуционарни антимонархистички захтеви па чак и паролe веома леве садржине у редовима православног свештенства појавиле су се највише баш уочи 1917. године. Због овога и није случајно, рецимо, да тако екстраординарни догађај како отказивање 7. марта 1917. године свеопштег молебена за цара, тако и сама абдикација «помазаника» Николаја II, није изазвала озбиљне потресе ни међу православним клиром, ни међу епископатом. Револуционарно расположење у то време утицало је на велики део православног свештенства у Русији.

Помесни Сабор Руске Православне Цркве, који је почео са радом у августу 1917. године у Москви, само је продубио ове тенденције, јер између чланова Сабора није било усаглашености везане за суштинска питања каснијег политичко-државног уређења Русије, као ни јединственог става везаног за судбински важне проблеме устројства обновљеног црквеног организма. Политика је исцепала «несашивени целовити хитон» руског православља.

На почетку Сабора чак није постојао јединствени став везан за

најважније питање о обнављању власти Патријарха у Руској Православној Цркви, и то у многоме могло да се објасни различитим политичким приоритетима учесника Сабора, чијем отварању су присуствовали на веома симболичан начин главни актери тадашње револуционарне Русије — председник Привремене владе есер А. Ф. Керенски и кадет А. В. Карташов, Министар вера Привремене владе. Тадашњи идол ратујуће државе Врховни командант генерал Л. Г. Корнилов био је нарочито симпатисан делом учесника Сабора — њему је Сабор упутио поздравни телеграм и икону.

На Сабору својом активношћу се истакао Митрополит Антоније (Храповицки)—истакнути црквени великодостојник, одличан богослов, изванредно образован, пореклом из племићке породице, који се прославио својим промонархијским антиреволуционарним радом на Волинској и Харковској црквеним катедрама којима је он руководио. У конзервативно-ултрареакционарним круговима, па чак и либералним, он је био омиљен, али у демократским круговима њега су доживљавали искључиво као «трговца ловином» у мантији са великодржавним амбицијама. На то треба додати карактер јаке воље владике, његово честољубље. Све то је њега чинило веома приметном фигуром, око које се ујединили многи учесници Сабора.

Код других учесника Сабора симпатије су биле на страни «отаца фебруарске револуције» у Русији—великог привредника А. И. Гучкова, Председника Думе М. В. Родзјанка, који су натерали императора Николаја II на абдикацију и који се такође налазили међу учесницима Сабора. Сви они, као што је познато, заузимали су дијаметрално супротне политичке позиције. Свака страна је имала своје присталице.

Ово шаренило политичких ставова епископата и свештенства у пуном обиму се одразило на рад Сабора, а затим и на активности целе Руске Православне Цркве током дугог временског периода, посебно у емиграцији. Митрополит Антоније (Храповицки) био је фаворит на изборима за Патријарха, али без обзира на то, по провиђењу Божијем, није постао Патријарх. У касну јесен 1917. године за Патријарха Московског и Целе Русије био је изабран светитељ Тихон (Белавин), који је припадао групи традиционалиста-конзервативаца. Избором Патријарха, супростављање различитих политичких групација на Сабору није престало. Демократски опредељени чланови Сабора тражили су одговарајуће демократске промене црквеног живота.

У касну јесен 1917. године политички положај у Русији се радикално изменио—на власт у Петрограду, тадашњој престоници Русије, дошла је ултра-револуционарна коалициона влада на челу са лењинско бољшевичком партијом, која је почела да спроводи чврсту антицрквену и секуларну политику, што је изазвало револт од стране Помесног Сабора Руске Православне цркве, који је још увек заседао у Москви. Политизација православног свештенства достигла је степен највеће заоштрености,

већина се изјаснила против бољшевизације Русије.

Убрзо, 1918. године, у земљи је почео грађански рат, који је поделио православно свештенство: један део клира и епископата нашао се под влашћу бољшевика, то јест «црвених», други—под влашћу антибољшевичког војног отпора у лику Беле армије, то јест «белих».

Тако се десило, да већи део епископата и свештенства који је мислио демократски и либерално нашао се у табору «белих», где је било створено неколико ослободилачких Белих армија: под командом бившег царског генерала А. И. Деникина—на Југу Русије; под командом бившег царског генерала-адмирала А. В. Колчака на Истоку и у Сибиру; под командом бившег царског генерала барона П. Н. Врангела — на Југу Русије и на Криму, где су биле створене властите институције црквеног администраирања, такозване „Привремене више црквене управе“ на челу са митрополитима и архијепископима, епископима, који нису имали довољно законских овлашћења од стране Москве са канонске тачке гледишта од легитимног Патријарха Тихона на стварање независних од Патријаршије самоуправних црквених центара.

Без обзира на то, такви центри као „Привремене више црквене Управе“ при Белим армијама на Југу Русије и у Сибиру биле су створене на челу са познатим православним јерарсима—Митрополитом Антонијем (Храповицким), Митрополитом Платоном (Рождественским), Архиепископом Омским Сиљвестером, Архиепископом Димитријем (Абашидзе), Архиепископом Донским и Новочеркасским Митрофаном (Симашкевичем), Епископом Венијамином (Федченковим), Епископом Андрејем (кнезом Ухтомским), епископом Јевлогијем (Георгиевским) и другима, који су скоро сви напустили Русију након пораза у Грађанском рату и нашли се ван граница у емиграцији где су наставили да граде црквени живот дијаспоре, по правилу немајући на то потпуну сагласност са Москвом, са законито изабраним Патријархом Целе Русије Тихоном.

Више од тога, ови православни јерарси у емиграцији под утицајем својих политичких амбиција, ни тамо нису могли да се договоре између себе о начину уређења канонског црквеног живота за руску дијаспору. Неки од њих на чудан начин су покушавали да успоставе неку врсту властитог «аутокефалног» црквеног уређења невезаног за Москву, за Патријарха Целе Русије Тихона. Неко време у таквом искушењу се налазио и Митрополит Антоније (Храповицки), када још 1918. године, налазећи се на челу Кијевске црквене катедре, на неко време је подпао под утицај тадашњег предводника самосталне Украјине гетмана Павла Скоропадског и делегата Општеукрајинског Поместног Црквеног Сабора, који је покушавао да објави «украјинску аутокефалност», мада касније није подлегао таквом искушењу.

Али интриге се наставиле, када је генерал А. И. Деникин као Главнокомандујући «Руских ослободилачких армија на Југу Русије», руководећи се политичким мотивима, позвао митрополита Антонија

(Храповицког) да поново стане на чело црквене катедре у Харкову и да се одвоји од «самостијника» — украјинских националиста, који се налазили у Кијеву. Деникин је хтео да прогласи владика «привременим патријархом Руске Цркве ван граница бољшевистичке окупације» у вези са тобоже неспособношћу Патријарха Тихона који се налазио „у ропству код Совјета“ да управља Црквом из Москве.

То, да су овакви планови сепаратистичког црквеног устројства, били изазвани политичком борбом и нису били мит, види се из писма Патријарха Тихона у Совнарком од 25. априла 1919. године. У писму он моли да се ослободи ухапшеник, члан Помесног сабора А. Д. Самарин и као Првоијерарх Руске цркве директно оптужује митрополита Антонија (Храповицког) за то,

што се тај малодушно колеба у питању о «стварању украјинске аутокефалије», у то време када он први требало би да осуди тај план, без обзира на његов анимозитет према бољшевицима и осећање огорчености које је било присутно код митрополита Антонија веома дуго, како су тада тврдили савременици, а било је везано за неуспех наизборима Патријарха Целе Русије.

Митрополит Антоније (Храповицки), који је ван сваке сумње свето и чврсто служио јачању православне вере у руском народу, при томе је био тврдо убеђен, да Црква треба да учествује (својим методима) у политичкој борби, да би раскринкала зло,

призвала истину, да би помогла скидању са власти бољшевика у Русији. На то је он упорно призивао и друге православне архијереје, који су се нашли заједно са њим у емиграцији. Одмах након доласка у Константинопољ, у Турску, последњим бродовима из Новоросијска и Севастопоља, који су довели тамо остатке белих армија после пораза у Грађанском рату у Русији, православни епископат не челу са митрополитом Антонијем почео је да ради на организацији црквеног живота руске дијаспоре у иностранству. Тај рад се одвијао под утицајем јаких политичких и реваншистичких елемената.

Митрополит Антоније, практично као и сви руски епископи—емигранти, градећи свој религијски живот у иностранству, ипак је маштао да што брже се врате у Русију, у Домовину, ослобођену од власти Совјета. Сав његов рад и рад његове сабраће-архијереја био је посвећен управо томе.

Већ на крају 1920. године у Константинопољу група руских православних архијереја на иницијативу митрополита Антонија (Храповицког) започела је рад на сазивању «Ошптег заграничног Црквеног сабора» у циљу проглашења стварања «Руске Заграничне Цркве». Својом нарочитом активношћу издвојио се бивши руководиоца војног свештенства у војсци генерала барона П. Н. Врангела, млади епископ Севастопољски Венијамин (Федченков), који је требао да окупи на Сабору под окриљем Митрополита Антонија (Храповицког) све руске православне архијереје, који се нашли у емиграцији: на Балканау, у Прибалтику, у Западној и Источној Европи.

Потешкоће са сазивањем Сабора настале су не само из разлога удаљености емиграната један од другог—црквених владика и клирика, који се нашли у различитим земљама, већ и из политичких разлога: несугласице по питањима односа према Советској Русији, према патријарху Тихону и према његовој политици у области нових државно-црквених односа у Москви. На крају, свако од архијереја је имао властити поглед на уређење црквеног живота у емиграцији, који се није увек подударао са позицијом митрополита Антонија (Храповицког) и њему блиских владика.

Сакупити заједно све епископе и клирике, који су се нашли у иностранству у формату канонски беспрекорног Сабора на једино исправној црквено-правној и политичкој основи није било могуће. Тада су иницијатори позвали њих да узму учешће на «Црквеном збору», чији статус није био јасно опредељен. Међутим, организатори су се надали да ће успети да преобликују овај конгрес руског православног свештенства током његовог одржавања на неки начин у црквени Сабор.

Познато је да је Патријарх Тихон био веома забринут политичким усмерењем заграничног Сабора. До њега су допирале гласине о намерама његових организатора да ће учесници Сабора разматрати низ искључиво политичких питања, као на пример:

Питање рестаурације монархије у Русији,

Обраћање Сабора Лиги Народа и председницима свих влада и држава са молбом да се осуди власт болшевика и друго.

У случају изношења и потврђивања ових питања на Сабору учинили би немогућом даљу сарадњу Московског Патријархата са овим заграничним делом његовог епископата, клира и парохијана.

Први човек Руске цркве налазећи се у Москви, престоници Совјетске Русије, није могао да се сагласи са политичком антисовјетском линијом Сабора коју је спроводио митрополит Антоније и његове присталице.

Патријарх Тихон

Патријарх би у противном ставио под удар бољшевичких казних органа не само себе, већ и целокупну Цркву.

При томе Патријарх Тихон је знао и о неким тајним намерама појединих иницијатора заграничног црквеног Сабора. У случају категоричне осуде решења Сабора од стране патријарха Тихона и уопште непризнавања Сабора у целини од стране Патријарха као неовлашћеног и незаконитог збора, иницијатори ових тајних планова спремали су се да поставе пред учесницима Сабора судбинско питање по Московску патријаршију. А то је питање о додељивању заграничном Сабору овлашћења настављача (у посебним условима) рада Опште руског Помесног Црквеног Сабора, чије заседање бољшевици су насилно прекинули 1918. године, а у циљу решавања горућих питања религијског живота руског народа. И даље, да се размотре и питања црквене управе, а такође (у случају неопходности) разрешење од власти Патријарха Тихона, неспособног, тобоже, да врши своју мисију због неслободе, у којој се он налазио у Москви кривицом Совјетске власти.

Такође неке усијане главе гајиле су наду да у случају разрешења Патријарха Тихона пренесу на Сабору патријаршијске обавезе или привремено именовање за «наместника патријарха» Митрополита Антонија. Управо због тих тајних циљева, иницијатори Сабора свим снагама се трудили да окупе што већи број учесника Опште руског Помесног Црквеног Сабора, који је радио у Москви 1917.-1918. године, да би искористили њихове гласове код доношења одлука.

У кулоарима Сабора чак су се чули и предлози о проглашењу «аутокефалности» Руске Православне Цркве у иностранству. Архиепископ Анастасије (Грибановски) пре Сабора је више пута посећивао Константинопољ, а о циљевима његових посета Константинопољском Патријархату кружиле су различите гласине. Као што је познато, митрополит Антоније био је одлучан противник било каквих могућности канонске припадности Константинопољском Патријархату како њега лично, тако и руске заграничне цркве. Због тога су емигранти и тражили отступницу од директне подређености Грцима, а у исто време су желели да избегну непосредно руковођење из Москве.

На срећу, до коначног решења није ни дошло. Победила је позиција здраворазумских снага, питање разрешења Патријарха Тихона није се постављало, као ни питање аутокефалности. Велику позитивну улогу у томе је имао епископ Јевлогије (Георгијевски), који је одмах видео у играма око питања власти патријарха Тихона, огромну опасност за целокупан црквени живот.

Није случајно патријарх Тихон, познајући епископа Јевлогија, непосредно пре тога унапређеног у архиепископа, као уравнотежаног и здравомислећег архијереја, оног који добро разуме важност придржавања црквеним канонима, поставио га као свог представника у иностранству. Ово

постављење за поглавара Западноевропске епархије, у суштини га је учинило егзархом са одговарајућим овлашћењима. Међутим ово решење патријарха Тихона иницијатори заграничног Сабора примили су веома резервисано. Архиепископа Јевлогија они нису изабрали чак ни у Председништво Сабора. Али у Председништву Сабора се нашао архиепископ Анастасије (Грибановски) — познати православни великодостојник, члан Помесног Опште руског Црквеног Сабора, чији су поступци касније знатно отежали положај руске дијаспоре у иностранству.

«Општезагранични Црквени Сабор руске дијаспоре», тако су га називали организатори упркос незадовољству неких учесника, окупио се 21. новембра 1921. у Србији, у градићу Сремски Карловци, где се налазила резиденција патријарха Српске Православне Цркве. Касније, он је добио назив «Карловачки сабор», а црквена организација, која је тада створена, — «Карловачка црква».

У СССР-у ова религијска творевина такође се називала «карловачки раскол», проглашена у Сремским Карловцима црквена структура врло брзо искључиво из политичких разлога изгубила је еухаристички контакт са Московским Патријархатом и скоро током 80 година налазила се отргнутом од канонске Руске Православне Цркве.

Дневни ред црквеног Сабора у Сремским Карловцима је био прожет политичком борбом. У Председништво Сабора нису били изабрани (мада и били предложени) такве личности као М. В. Родзјанко — Председник Државне Думе, један од оних, који је приморао императора Николаја II да се одрекне од престола, и кнез Г. Е. Љвов — први председник Привремене владе, који је такође много учинио за укидање монархије у Русији. Толико је јак промонархијски дух владао на Сабору. Зато није случајно да је Карловачки Сабор већином гласова донео одлуку о рестаурацији монархије у Русији, о Обраћању Лиги Народа због осуде большевистичке власти и т.д.

Трећина учесника овог Сабора (34 његова члана) на челу са архиепископом Јевлогијем (Георгијевским) гласала је против оваквих одлука, изложивши своју позицију у специјалном обраћању, подвукавши да «питање монархије око којег се већина сагласила, при томе спомињући династију, носи политички карактер и не може да буде тема Црквеног заседања. Због тога ми не сматрамо могућим наше учешће у решавању тог питања и гласање о њему». Пре гласања архиепископ Јевлогије у дебатама Сабора обратио се његовим учесницима: «Чувајте Цркву, Патријарха. Обраћање није благовремено. Од прогласа неће бити ништа. А овако ми отежавамо свој положај! Патријарху и тако је већ тешко!».

Међутим гласови опонената, иницијатори и организатори Сабора нису узели у обзир, што је заиста ставило у тежак положај Патријарха Тихона у Москви. Децембра 2. 1921. године Руски Општезагранични црквени Сабор у Сремским Карловцима завршио је свој рад, изабравши великодостојнике Више Црквене управе у иностранству“ митрополита

Антонија (Храповицког). У врху „Више Црквене управе у иностранству“ нашао се и архиепископ Анастасије (Грибановски).

Патријарх Тихон, након добијања из Србије решења Сабора са оштрим антисовјетским политичким позицијама, ипак није одмах изразио свој став према њима. Са једне стране, он није хтео да удаљи од Мајке-Цркве велики број руских људи, епископат и клир, који су се нашли ван граница земље из политичких мотива. Са друге стране, он је требао по налогу совјетске власти да да оцену раду „карловчана“, који су иступили против револуционарне Русије. Након дугих колебања 5. маја 1922. године патријарх Московски и Целе Русије Тихон својим декретом је осудио политичку позицију Карловачког Црквеног сабора и укинуо је „Вишу Црквену управу у иностранству“ (ВЦУЗ) на челу са митрополитом Антонијем. Али «карловчани» на челу са митрополитом Антонијем нису се потчинили вољи Патријарха Тихона и убрзо су створили као замену за ВЦУЗ Архијерејски Синод и Сабор Руске Православне Цркве у иностранству, који се није потчињавао Московском Патријархату. Раскид «карловчана» са Москвом се догодио и трајао је дуги низ година.

У јулу 1922. године Патријарх Тихон пренео је обавезе управе руским православним црквама у иностранству на владика Јевлогија (Георгијевског) и унапредио га у чин митрополита. У одговарајућем Декрету, који митрополиту Јевлогију упутио је патријарх Тихон, писало је: «Ја признајем да Карловачки Сабор заграничног руског свештенства и парохијана нема канонски значај... због тога што се Загранична Руска црквена управа уплела у област политичких иступања... Свети Архијерејски Синод има своје мишљење о црквеној одговорности неких духовних лица у иностранству и за њихово политичко иступање у име Цркве».

Највероватније, постављење владике Јевлогија у том тренутку је било једино исправно решење које је могло да задржи у канонској зависности са Мајком Црквом милионе православних Руса – емиграната. За колико-толико прихватљиве односе емиграната са Москвом, митрополит Јевлогије је био најподеснија фигура. Међутим «карловчани» нису прихватили ово решење Патријарха. Дошло је до црквеног раскола руског заграничног православља. Следбеници митрополита Јевлогија су се одвојили од «карловчана» и почели да се зову «јевлогијанци», а управа овог црквеног правца сместила се у Паризу.

Десило се да 1930. године и Митрополит Јевлогије је подлегао утицају антисовјетских политичких снага, све више се удаљавајући од «карловчана», почео да се удаљава и од Москве. Он са својом руском православном парохијом прешао је «под привремену јурисдикцију Константинопољског Патријарха» и прекинуо је односе са Московском Патријаршијом.

Тако, према неумитној логици раскола, један раскол је произвео други. Неочекивано за многе, присталицом Москве је постао епископ, а затим и

архиепископ Венијамин (Федченков), који је 1930. године изјавио да се потчињава Егзарху Московског Патријаршијског Престола Митрополиту Сергију (Страгородском). Без обзира на све недаће, које су снашле и све оне верне Москви, руски емигранти, владика Венијамин, касније митрополит, је сачувао верност Мајци-Цркви чак у суровом времену фашистичког освајања Европе.

У годинама Другог светског рата митрополит Венијамин (Федченков) заједно са супругом председника САД Елеонором Рузвелт основао је «Комитет помоћи ратујућој Црвеној Армији», преко кога су прикупљани прилози за подршку Советском Савезу а у жестоком рату против црне куге нацизма.

У јануару 1945. године митрополит Венијамин учествовао је у Москви у раду Помесног Сабора Руске Православне Цркве, када за патријарха Московског је био изабран митрополит Лењинградски Алексиј (Симански). После Великог Отаџбинског рата митрополит Венијамин остао је до краја живота да живи и служи у Советском Савезу, наизменично руководећи низом важних црквених катедри Руске Православне Цркве.

Другачију судбину је имао митрополит Јевлогије (Георгијевски). Налазећи се са својим парохијанима у канонској зависности Константинопоља, он је такође издржао мноштво тешкоћа, посебно у периоду фашистичке окупације Француске.

На крају Другог светског рата митрополит Јевлогије почео је да тражи путеве приближавања Московској Патријаршији. У фебруару 1945. године он се обратио пастви апелом: «Мајка света Црква Руска зове нас да се вратимо у окриље своје. Да ли ћемо одбити овај мајчински позив? Довољно је страдала душа наша у прогонству у туђини. Време је да идемо кући». Амбасадор СССР у Француској А. Богомоллов уручио је владици Јевлогију совјетски пасош и дао му совјетско држављанство.

У септембру 1945. године Париз је посетио пуномоћни представник Московског Патријарха митрополит Николај (Јарушевич). Два руска митрополита Јевлогије и Николај одслужили су молебан у Александро-Невској саборној цркви у Паризу на радост руске пастве. Све је указивало на повратак јевлогијанаца у окриље Московске Патријаршије. Али томе се строго противио Константинопољски Патријарх, који се налазио под контролом Американаца и који није хтео да изгуби испод своје јурисдикције руску дијаспору. Умешале су се и емигрантске политичке страсти. Почео је «хладни рат». Убрзо је митрополит Јевлогије умро. Његова паства се ујединила са Московском Патријаршијом тек 2019. године, када је 14. септембра те године Свети Синод Руске Православне Цркве удовољио молби архиепископа Јоана (Ренето), који је руководио Архиепископијом западноевропских парохија руске традиције у јурисдикцији Константинопољске Патријаршије, о враћању архиепископије у окриље Московске Патријаршије.

Непомирљиви са Москвом, Московском Патријаршиом и Совјетском влашћу митрополит Антоније (Храповицки) умро је 1936. године. Сахрањен је у Србији и до краја свог живота био је на челу Руске Православне Цркве у иностранству. Његово место на челу Карловачке Цркве заузео је митрополит Анастасије (Грибановски). Избором првојерарха Руске заграничне Цркве, антисовјетска позиција митрополита Анастасија активирала се још више. Он је на западу постао један од најнепомирљивијих противника совјетске власти. Ова политичка позиција логично је довела до хваљења Хитлера, његову подршку у рату против СССР-а. У ускршњем обраћању пастви 1942. године он је, поздрављајући нацистичку армију на окупираним том армијом областима СССР-а, писао: «Дошао је дан, који је руски народ чекао. Он сада истински васкрсава из мртвих тамо где одважни германски мач успева да расече окове. И древни Кијев, и многострадални Смоленск, и Псков узвишено прослављају своје ослобођење, ослобођење од самог пакла».

После Другог светског рата митрополит Анастасије и Синод Руске заграничне цркве уз помоћ америчких власти преселио се из Европе у САД, где се 1965. године владика упокојио. Његови наследници на месту поглавара РПЦЗ до краја XX века нису успели да превазиђу антимосковска расположења и нису горели жељом да се уједине са Мајком-Црквом. Тек 17. маја 2007. године у Москви у храму Христа Спаса у присуству председника Русије В. В. Путина потписан је докуменат о обнављању канонског односа Московске Патријаршије и Руске православне Заграничне Цркве, који су потписали Првојерарси двеју Цркава — Његова Светост Патријарх Московски и целе Русије Алексије II и Високопреосвећени митрополит Источно-Амерички и Њујоршки Лавр. Руска Православна Црква се ујединила са својим заграничним делом, превазишавши вишегодишњи раскол. Два висока руска црквена јерарха уз саслужење збора епископата и клира, заједно су служили Божанску литургију, захваливши Богу за превазилажење раскола који је током целог XX века био потхрањиван политичким разлозима.

Политика није добар савезник Цркве у њеном богоспасавајућем служењу народу и Отаџбини. Ово је важна лекција из историје постојања руског православља у иностранству, коју треба научити на 100-годишњицу убицеја.

Александр Александрович Трубецки, рођен 14. марта 1947, Париз, Француска) - кнез, унук Е. Н. Трубецког и праунук С. Н. Трубецког.

Бави се бројним комерцијалним пројектима који се односе на Русију и земље ЗНД.

Специјалиста у области руске историје с почетка 19. века. Председавајући Француског Друштва за историју Царске гарде.

Почасни је професор Московског универзитета од 2017. године.

ПОЛИТИЧКИ РАД ГЕНЕРАЛА П. Н. ВРАНГЕЛА

Низ пораза Добровољачке армије почетком 1920. године приморао је Генерала А. И. Деникина да преда врховну команду. Посебно после катастрофално организоване евакуације из Новоросијска, престиж Деникина потпуно је опао.

Оне јединице, које су успеле да стигну до Крима, налазиле се у таквом расулу, да је била изгубљена свака нада у њихову војну вештину. Сем тога морално стање ових јединица утицало је и на остале снаге Добровољачке армије. Односи међу Деникиним и Врангелем у то време се тако искомпликовали и довели до тога, да Врангел напусти армију и нађе се у Константинопољу до тренутка, када неочекивано за њега, Деникин са потписом генерала Драгомирова сазвао је савет поводом постављења свог наследника.

Савет је заказан за 21. март 1920., а Врангел могао је да допутује из Константинопоља 22-ог марта. Начелници, који су присуствовали заседању изабрали су П. Врангела за главнокомандујућег и владара Југа Русије.

Врангел је схватао, да је једна од кобних грешака Деникина била мањкавост реалног политичког рада, нарочито у позадини. Преузевши команду,

Врангел је усредсредио своје активности не само на војна дејства, већ и на стварање реалне државе и реалне управе на југу Русије, као истински препорођене државе Русије.

Неке мере требало је увести посебно хитно, јер се осећао мањак и хране и опреме у војсци Није било довољно муниције, коња за кавалерију, бензина за аутомобиле и угља за возове и бродове.

Истовремено, Врангел је био принуђен да активно ради на спољној дипломатији, посебно након изјаве Британске владе, која је тражила отварање преговора са совјетском владом у циљу помирења и добијања амнестије. Наравно, такав приступ није био прихватљив. Врангел није пристао на преговоре чак ни уз понуђено посредништво Енглеске. Након тога Енглеска је објавила да ће прекинути војну помоћ.

Марта 25-ог. у Севастопољу на дан празника Благовести, Врангел је организовао молитву и параду, након чега је дата објава о његовом постављењу на место Главнокомандујућег и Управитеља на југу Русије.

За време свог говора испред армије и становништва, Врангел је објаснио реалност и обећао је да ће «частно извући армију и морнарицу из тешког положаја». Он је понављао исти говор у многим деловима Крима, обилазећи колима све војне јединице и посебно козаке, који су највише настрадали због тешке евакуације из Новоросијска, и који се често налазили под утицајем активне бољшевичке пропаганде. Познато је, да од самог почетка део козака прешао је на страну црвених, често због погрешног односа Деникина уопште према козацима.

Политички рад у редовима армије почео је да даје своје резултате. Врангел је успео да пробуди нова расположења и подигне морал у војсци. Врангел је започео формирање нове државне управе, поставио је најподобније чиновнике уместо оних из Деникинских времена, који нису могли да одговоре тешким задацима управљања у условима рата.

Он је окупио моћни савет, на чијем темељу била је организована и влада. У његов састав су ушли:

Александр В. Кривошејин, који је постао главним помоћником за грађанска питања.

Генерал Павел Н. Шатилов је постао начелником војног штаба.

Генерал Василиј Е. Вјазмитинов је постао начелник војне управе (администрације).

Адмирал Михаил П. Саблин је постао командант морнарице. За његовог помоћника био је именован Вицеадмирал М. А. Кедров.

У савет су ушли различити начелници грађанске управе, економских, спољних односа, буџета, финансија, трговине, привреде, пољопривреде,

саобраћаја и интендантског значаја, здравља, ветеринарне службе, инжењерско- техничке службе.

Била су створена одељења трговине и привреде, животних намирница, горива, лучке управе, царина. Управа финансија, захваљујући томе, успела је да стабилизује курс рубље. За начелника управе финансија постављен је М. Б. Бернадски. За начелника управе Трговине постављен је В. С. Налбанов. Управом спољних односа руководио је П. Б. Струве и његов помоћник искусни дипломата кнез Григорий Н. Трубецкој (млађи брат мога деде Јевгенија Н.)

У циљу побољшања рада грађанске власти, коју је Врангел сматрао “бирокупатском”, била је створена моћна «Виша комисија владиног надзора» и паралелно са њом «комисија војно-поморског суда». Све ове службе и многи други почели су да се именују органима «Владе Југа Русије», а Добровољачка армија је добила назив «Руска Армија».

Одмах су биле донете следеће одлуке:

- 1) Будућа влада Русије треба да одговара жељама руског народа. Тиме Врангел, мада и сам убеђени монархиста, решавао је унутрашње спорове о будућности, у времену када првим циљем је било стварање услова за јединство народа против бољшевизма .
- 2) Обезбеђење равноправности народа независно од порекла и религије.
- 3) Давање сељацима властништво на земљу под повољним условима.
- 4) Обезбеђење заштите радничке класе и професионалних организација.
- 5) Обједињење свих територија Русије у једну општу Федерацију уз обезбеђење слободних одлука и интереса на основу општих економских потреба земље.
- 6) Демократична народна привреда, на основу давања повластица за личне иницијативе.
- 7) Признавање међународних обавеза, које су прихватиле претходне владе.
- 8) Испуњавање дужничких обавеза Русије.

Врангел је апеловао на јединство независно од личних убеђења. Његова девиза је била «са било ким , али за Русију !» Руски Писац А. Куприн тачно је окарактерисао овакав приступ објашњавајући да је грађански рат: «Е, то је Русија против Интернационале».

Ради постизања овог циља, Врангел је почео да уводи реформе:

Његова војна стратегија се разликовала од Деникинске. Циљ није био заузети Москву разбацујући све своје снаге, већ створити и на најмањим територијама примерне услове живота, што ће подстаћи народ да жели такво устројство које се разликује од оне тешке ситуације коју су стварали црвени на окупираним територијама.

Аграрна Репформа је била најмоћнији аргумент у борби против политике црвених, који су пропагирали да бели хоће да врате велепоседничка правила све до повратка кметства. «Указом о земљи» Врангел је потврдио да земља треба да припада ономе ко њу заиста и обрађује.

Такође, био је уведен посебан начин газдовања шумама. Не обично уништавање шума, већ и обезбеђење потреба становништва и државе. Био је уведен систем сходно којем сељаци су плаћали држави једну петину приноса током 25 година и на тај начин исплаћивали земљу коју су прибавили.

Ова последња реформа, наравно, изазивала је неко неповерење од стране сељака које се налазило под не баш добрим утисцима скорашњих војних неуспеха белог покрета, који су се догодили до постављења Врангела на место главнокомандујућег и управитеља. Први успеси под управом Врангела донели су непосредну корист и поверење према влади почело је да расте.

Врангел је почео да подстиче привреду посебно ону која је могла да донесе приходе на тржишту спољне трговине. (Дуван, кожа, поправка бродова, металне конструкције...). Посебно је тржиште коже доносило приход од турске стране. Почели су да се развијају рибарство, сточарство, млечна индустрија, воћарство и т. д.

Према наредби Врангела, било је изграђено неколико железничких пруга у различитим правцима. Неке су функционисале и у совјетском периоду.

Значајно је истаћи и развој привреде: цементаре, електроенергетска постројења, мале привреде, занатске радионице, шумске привреде, фабрика конзерви. Све то је дозволило влади да озакони поново просперирајућу комерцијалну делатност, посебно трговину са Константинопољем и Бугарском. Један од најважнијих извозних послова била је трговина житарицама. Чак и Француска куповала је Кримске житарице, које су се допремале у Марсеј.

Све то је захтевало знатну финансијску реформу којом се почео бавити Бернацки. Полако «Врангеловска валута» је ојачала у односу на све новчанице царске владе, привремене, совјетске и украјинске, које се неизменично појављивале на тржишту новца.

Ради привлачења радничке класе, просечну плату су подигли и она је била већа од примања официра и већа од просечне плате радника у другим регијама Русије.

Такође Врангел је обраћао посебну пажњу на проналазак савеза са вишенационалним политичким снагама. Фактички он је одбацио паролу Деникина «Једина недељива Русија» у корист федералног приступа народа Русије, Украјине, Кавказа, и такође дао је козацима гаранције независности

(самоуправе). У Криму, украјински језик био је признат државним исто као и руски. За многе народе, који су живели на Криму, била су створена национална културна народна удружења.

Тако је Врангел покушавао федерално да обједини народе различитих националности са једним општим циљем: борити се против једног општег непријатеља, болшевика. Такође су били створени професионални савези, а покушало се да се успоставе добри односи са локалном интелигенцијом. Створене су корпорације банкара, инжењера, новинара, кочијаша и свих трговачких професија.

Посебна пажња се поклањала условима народног и универзитетског просвећења. На пример, студенти медицине добили су посебан статус и њих су ослобађали од војне обавезе, у току учења. Започело се са набавком уџбеника којих није било довољно.

Организоване су књижевне и музичке секције, почели су да раде музеји и позоришта, почела да се издаје “Руска мисао” као и многе друге новине и часописи.

У Криму су активно деловале црквене структуре. Једна од њих је била «Спољна привремена управа цркве на југу Русије», а друга се бавила «управом вероисповести».

Велика пажња је била усмерена на контролу медија. Врангел је позвао све уреднике новина на саветовање и замолио их да они сами уведу личну аутоцензуру, дајући њима до знања коју одговорност носе у условима грађанског рата. Ова мера наишла је на позитиван одзив уредника многих новина.

Врангел је увео и помоћ породицама у случајевима када је хранитељ породице погинуо или се налазио у војци. За такве породице било је одређено државно бесплатно следовање.

Може се рећи да у кратком времену Влада Врангела у потпуности је обновила грађанско друштво. Врангел је убеђивао све сталеже грађанског друштва да у Криму се води ослободилачки рат. «Ово је свети рат за слободу и право», - писао је он. Обновљена је судска власт у складу са предреволюционарним реформама из 1864. године.

Уведен је активан контра обавештајни рад са циљем да се прекину активности болшевичких агената који су стизали у Крим због агитације. Организација полиције била је поверена истакнутим специјалистима таквим као што је генерал Јевгениј Климович и Аркадију Ф. Кошко кога су називали “генијем” руске тајне полиције.

За време Врангела била је организована строга судска служба, грађанска и војна. Против деловања агитатора, Врангел је наредио да се «немилосрдно

стрелају сви комесари и други активни комунисти, који су заробљени у борби». Али је истовремено Врангел «ослобађао од свих казни» офицере и војнике Црвене армије који су се предали и били спремни да пређу на страну белих. Њима се враћала сва права и војна звања која су била добијена до почетка 1917. године. Има много примера када су војници Црвене армије који су прешли на страну белих, показали се на само као поуздани, већ и као одважни војници у борбама против бољшевика. «Желим да верујем - говорио је Врангел, - да међу вама, црвеним официрима, још има часних људи и да љубав према Домовини још се није угасила у вашим срцима».

Врангел је призивао све, између осталог и украјинске атамане, као што је Махно да се «бију за осрамоћену Домовину». Махно лично није одговорио позитивно на тај позив.

Док је трајала борба против црвених, Врангел није допуштао политичку борбу и јавна иступања и спорове, који су могли да доведу само до размирица, онда када је требало ујединити све снаге против једног непријатеља.

Сав тај рад, политички, социјални и војни, наравно, се прекинуо оног тренутка када је почела масовна евакуација, оно што се данас назива егзодусом.

Обезбеђујући успешну организацију евакуације, Врангел је наредио да се припреми максималан број бродова у различитим местима Крима, да се ти бродови снабдеју довољном количинама горива, воде и хране. За сваки брод биле су формиране посаде. То је био завршни посао Врангела, његове владе и његовог војног штаба.

Близу 150 000 избеглица (војних и цивилних) успели су да се спасу захваљујући тако прецизној организацији Врангелове владе. А оне, који нису успели или нису хтели да се евакуишу, верујући лажним обећањима Фрунзеа, чекале су немилосрдне репресије, у организацији црвених, који су створили «казнене експедиције».

Када је Врангел у марту 1920.године преузео врховну команду, он је унапред знао да Русију од бољшевика неће моћи да ослободи. Како је речено на почетку овог излагања, Врангел је само обећао да ће евакуисати руску армију частно, да за историју Русије остави сведочанство о томе да и у најтежим условима, било је могуће створити пристојну руску државу, коју су признале западне земље.

Тешкоће су настале након прекида помоћи од стране Енглеске, због неуспеха на источном фронту армије генерала Колчака, а посебно након тога када се догодило премирје између бољшевика и Пољске. Прекид војних дејстава на пољском фронту дозволио је црвенима да пребаце све своје слободне снаге на југ Русије под паролом «Сви против Врангела!».

Грађански рат се завршио на југу Русије након егзодуса руске армије генерала Врангела. Он је трајао још до 1922.године, посебно на далеком истоку. Русија је променила име у СССР. Али је Русија сачувала себе без обзира на прогоне цркве и репресије против становништва. Русија, такође је сачувала себе у том руском свету, који се појавио у свим деловима земаљске кугле, где је егзодус одвео руски народ, руске патриоте, руске вернике. На крају, бићу храбар и устврдићу да је пораз руске армије генерала Врангела био почетком победе те Русије, која је успела да спаси себе, своју част и своју веру у славну будућност.

Тјуркан ОЛДЖАЈ (Türkan OLCAY)

Доктор филолошких наука (2002), професор (2012) катедре руског језика и књижевности Истамбулског универзитета. Гостујући предавач Анадолијског универзитета (Ескишехир) и ЕНУ Л. Н. Гумиљева (Астана). Читала је лекције у Софијском универзитету Кл. Охридског, Универзитету Масарика (Брно) и Јагелонском универзитету (Краков).

Зав. катедром рус. језика и књижевности Истамбулског универзитета (2012-2015), зав. међукатедралним удружењем слав. језика и књижевности (2012-2015), члан Савета Међународних веза Истамбулског универзитета (2015-2017), члан Експертског савета Научно-истраживачког центра турско-руских истраживања (TURUSIA) при Универзитету 18 Марта Чанакале, Турска (2019-)

Научна интересовања: Руси у емиграцији, културна и књижевно-издавачка делатност белих емиграната у Истамбулу, утицај «беле» руске емиграције на културни живот Истамбула, образовно-васпитне установе за руску децу-емигранте у Истамбулу; турско-руске књижевне везе, историја превода дела руске књижевности у Турској, руска књижевност XIX-ог века.

Укупно је штампано близу 80 радова, од њих по тематици Руског иностранства - 12, в т.ч. монографија - 3, уџбеника- 1. Учесник низа научних конференција и конгреса МАПРАЛ.

Добитник Почасне плакете Генералног конзулата РФ у Истамбулу и Турско-Руског културног фонда «Знак захвалности за допринос у учвршћивању турско-руских културних веза и ширењу руског језика и књижевности у Турској» (28.03.2014).

РУСИ НА ТУРСКОЈ ОБАЛИ: БЕЛА ЕМИГРАЦИЈА 1920.-1930-ИХ ГОДИНА

Две револуције у јеку Првог светског рата, а такође Грађански рат који је следио иза тога изазвале су невиђену хуманитарну катастрофу у Русији.

Стотине хиљада људи нашли су се ван граница своје Домовине: неки се настанили у Европи, други се распршили по целом свету, трећи су остали у Турској. Али све њих је обједињавало једно – првом тачком њиховог принудног путовања био је Истамбул (у то време – Константинопољ).

Одлазак у Истамбул одвијао се у три етапе, које се разликовале једна од друге пре свега социјално-економским статусом избеглица.

Прва етапа емиграције односи се на 1919. годину. Језгром овог таласа били су аристократи, који су покушавали да стигну у западно-европске престонице, пре свега у Париз, где се налазила привремена руска влада. Тако, Истамбул за њих је био само пролазним пунктом.

Знатно бројнији талас емиграната нагрнуо је у Истамбул фебруара 1920. године после заузимања Одесе од стране бољшевика. Масовна евакуација људи спровођена је из Одесе и Новоросијске луке. Са овим таласом емиграната евакуисао се и генерал А. И. Деникин због чега је тај талас и називан “деникински”. Емигранти овог таласа припадали су различитим слојевима друштва, међутим већина њих није имала средстава и оскудевала је за храну и кров над главом.

Након 8 месеци почела је и трећа етапа. Последњи и најбројнији талас избеглица - “врангеловски” потекао је у Истамбул после 16 новембра 1920. године и заузимања Крима од стране Црвене Армије. Главнокомандујући руске армије генерал барон П. Н. Врангел наредио је евакуацију армије и флоте. За војним лицима су кренули и чланови њихових породица, рођаци, а такође и друга грађанска лица, која су успела да се укрцају на бродове. Крајем новембра 1920. године 126 препуних бродова један за другим, бацали су сидра у заливу Златни рог и у Мраморном мору.

Овако описује у новинама «Икдам» у чланку «Рус Хилеси» положај руских емиграната, који су стигли у Истамбул, турски новелиста, новинар, дипломата и сенатор Јакуп Кадри Караосманоглу (1889-1974): «Изглед паробродова, који су последњих дана стигли из Крима са руским емигрантима, – то је једно од најчуднијих, најтрагичнијих, најтужнијих појава. Један мој пријатељ, када је угледао брод који блиско плови по Босфору, прича: “Никада нећу заборавити толику гомилу народа. Не могу чак ни да претпоставим шта се дешавало унутра, али споља, од јарбола до сидра, људи су висили један на другоме као гроздови. На малим чамцима који су висили са обе стране брода, налазило се по мојој скромној процени по 50-60 људи. Неки су напола висили изнад воде, држећи се само једном руком за уже. Све што сам видео потсећало је на гомилу прљавих и изгубљених људских облик створова.” Ови остаци јучерашње величанствене Руске империје, остали су у нашем памћењу у облику безимених, безобличних, душепарајућих и тужних слика. Ето већ четири дана ови људи, прибијени на бродовима, без хлеба и воде чекали су. Али шта су они чекали? Одговор на ово питање они нису знали. Јер ни код једног од њих није остало ни трага неког циља, размишљања, страха и наде.» [Kadri: 1920].

Окупирана армијама држава Антанте 13-г новембра 1918. године престоница Османске империје и сама је преживљавала у то време тежак период. Као последица окупације, у граду је било размештено «10 хиљада британских, 8 хиљада индијских, 8 хиљада француских, 2 хиљаде италијанских војника и нешто мало Јапанаца» [Помаренцев 2001]. На све то био је придодат још један проблем-по први пут од свог стварања она је постала позорницом масовне миграције.

Сматрамо, да најтачнију информацију о количини руских емиграната који су стигли у Истамбул, даје лично генерал Врангел у свом обраћању за време свечаног ручка организованог 4. јануара 1922. године у клубу Истамбулског универзитета, где он говори да у новембру 1920. из Крима у Истамбул је стигло 135 000 емиграната. На крају, збиран број емиграната достигао је 167 000 људи. [General Wrangel 1922: 1-2]. Међутим, због сталног прилива и одлива придошких емиграната, одредити њихов тачан број није било могуће. Осим тога, емигранти који су стигли самостално, налазили се ван статистичке евиденције.

Пре свега постављало се питање хитног распоређивања руских прогнаника. Сви рањени и болесни били су смештени у страним и руским војним болницама у рејону Истамбула и у пливајућим болницама. Инвалиди су смештени у поново отворени санаторијум и у домове за инвалиде. Шездесет девет хиљада официра и подофицира армије било је упућено уз очување војне организације и дела наоружања у посебни војни логор на полуоток Галипоље (тур. Гелиболу), у рејону Чаталца, и на острва Мудрос и Лемнос. Око 32 хиљаде избеглица били су пребачени у друге државе, чије владе су дале пристанак на њихов пријем и обећали су да пруже помоћ: 22 хиљаде у Србију (између осталог и 2 кадетска корпуса), 2 хиљаде у Румунију, 4 хиљаде у Бугарску и до 2 хиљаде у Грчку. Тридесет бродова руске војне флоте, са посадом до 6 хиљаде људи, међу њима и поморски кадетски корпус, према наредби владе Француске, отпловили су у Бизерту [Масар О. , Масар Е. 2010; Вакар 2012]. Белоемигранти, који су остали у Истамбулу, почели су да се размештају у граду и околини. Већи део се нашао у избегличким логорима у европским и азијским деловима, таквим као што су Селимије, Сан-Стефано, Тузла, а такође и на Принчевим острвима. Неки су смештени у пансионима, други у манастирима, трећи у болницама и фабрикама, део је ноћевао у дворишту Руске Амбасаде или у полуразрушеним кућама. Углавном смештали се ко како је могао.

Без обзира на заједничке напоре руске команде, локалних и савезничких администрација, друштава добротинства и лично избеглица^{1, 2}, који су покушавали да олакшају судбину хиљада и хиљада емиграната, већина емиграната налазила се

1 Од 12. јануара 1921. године, према наредби генерала Врангела, почео је да ради Емиграциони савет, чија основна делатност је била усмерена на преселење руских избеглица у друге државе и њихова финансијска подршка. Савет такође организовао је оне који су желели да остану у Истамбулу «по основу рада на земљи, у облику организације земљорадничких колонија» у околини града. Са циљем остварења свих потребних мера био је изабран биро са председником С. Н. Иљиним и члановима: Г. В. Глинком, С. Л. Флоком, Е. В. Рагозиним и кнезом П. Б. Шчербатовим (http://militera.Hb.ru/db/raevsky_na/05.html).

2 Помоћ избеглицама долазила је од националних одељења Међународног друштва Црвеног Крста, Руског Белог Крста, Османског Црвеног Полумесеца, Друштва Помоћи Блиског Истока и др. («The Orient News» од 20. октобра 1921. године; С. Clafin Davis 1995, 181-182). Напорима Међународног друштва Црвеног Крста од 1920. до 1923. године било је отворено пет болница, једанаест пунктова медицинске помоћи, седам стоматолошких клиника, једанаест породилишта, четири апотеке, осам мензи, мноштво пекара и чајјаница (Deleon 2003, 18-19).

у очајном стању.

Многи су давали у залагаонице или су продавали своје скупе ствари. У потрази за средствима за живот почели су да ничу руски бувљаци, где се продавале ствари донешене из Русије. Осим тога, у новинама свакодневно се појављивало мноштво огласа о продаји драгуља, тепиха, икона, монокли. Могли су да се нађу, на пример, такви огласи: Продају се «ускршња јаја. Рад П. Овчиникова³, А. Петрова, Н. Зверева, И. Салтикова, А. Горјанова и Битњева»; «Сребрни есцајзи, производње Габриела Гретхена и М. Семенове», «Породичне сребрне кашике Јаничкиних, Лобавиних, Јегафонових, Мухиних»; «Бронзани и стаклени предмети Грачева, сребрни рамови Зверева, златни бокали и тањира од платине Хлебникова; фигурице, порцелански чајници; самовари Сазикова и Алексејева, кутије за дуван Карпинског».⁴

Већина емиграната, продавши све своје породичне драгуље и потрошивши сав новац принуђена је била да размишља о својој даљој судбини. Међутим, прилике да се нађе пристојан посао у Истамбулу није било.

Без обзира на звања, знања, висок ниво образовања и познавање страних језика, Руси се прихватили било ког посла: постајали су тесари, каменорезци, ковачи, возачи, кувари, конобари, портири, бавили се рибарством, плели рибарске мреже, правили су ужад, абажуре, дечије играчке, женске торбице. Други су налазили посао као вртлари, коњушари, фијакеристи, бравари, поправљали су водоводе, колица, кочије, фијакере, дрвена кола па чак и шиваће машине. Према сведочењу Елен Арел, девојачко Јелена Гордијенко, ћерка једне од емигранткиња: „, свако је знао 15 до 20 заната. Мој очух, руски официр Јаков Гордијенко након Галипоља продавао је поврће на тезги, повремено је одржавао хотел, ресторан, перионицу...” [цит. по Викторенко].

Руси, углавном су се настањивали у европском делу града на западној обали Босфора, «Галата» (данашњи «Каракјој»), а такође рејон «Бејоглу», који се налазио околу улице «Пера», познате као Grand rue de Pera. На последњој се налазило Посланство Руске империје, чије двориште је постало место окупљања емиграната и «подсећало је на пчелињу кошницу. Овде су долазили са свих страна Константинопоља..., да би се сазнале и чуле задње вести. Овде су качили различите наредбе, обавештења, прогласе, спискове и т.д.» [Слободској 1925]. Неколико кућа даље налазио се руски конзулат где се разместила и управа Црвеног Крста, а мало испод био је отсек пропаганде добровољачке армије «Осваг». У уској бочној улици налазила се редакција «Вечерних новина» које је уређивао Б. В. Ратимов.

На Бејоглу такође се налазила управа Сверуског земаљског савеза и савеза градова. Овде је функционисала и прва руска пошта, која је користила избеглицама. «Све те установе су биле централним нервом целокупног живота избеглица у Константинопољу. Ако је неко желео да нешто сазна, пронађе познаника, нађе или

3 Сва руска презимена, која се појављивала у новинама тог времена, дају се у по турској транскрипцији.

4 Гледај бројеве новина «The Orient News» од 15. марта 1921.г., 31. марта 1921.г., 12. маја 1921.г., 1. јуна 1921.г., 7.јуна 1921.г., 16.јуна 1921.г., 25. октобра 1921.г.).

понуди посао – сви су долазили овде из свих крајева града.» [Слободски, 1925].

Према речима очевидца, 1920.-1924. година биле су временом јавне преваге Руса на «Бејоглу». Овде се чешће чуо руски говор од турског. В. В. Шуљгин примећује: «У летопису 1920. година ће бити забележена као година мирног освајања Константинопоља Русима» [Шуљгин, 1922]. Сличну мисао је изрекао и А. Н. Вертински, који је у то време наступао у свом кабареу «Црна ружа»: «Константинопољ почео је веома брзо да се русификује. Само на једној рју-ди-Пера засветлуцали су десетине реклама: ресторана, кабареа (дансин-клубова тада још није било), магазина, уреда, канцеларија, лекара, адвоката, апотека, пекара. Све је то звало, викало, хваљећи своју робу, подсећало је на срећне дане из прошлости: “кавијар”, “филиповски пирошки”, “смирновска вотка”, “украјински боршћ” ...» [Вертински, 1990.].

Тога се сећа и бивши емигрант А. Слободски: «Током кратког времена шеталиште Галате било је пуно различитих трговинских и агенцијско-комисијских уреда. Цела улица “Пера”, од тунела и до трга Таксим, била је заузета трговинским радњама избеглица: месарама, кобасичарницама, књижарама, “коперативним” и безбројним ресторанима. Нешто доле на улици “Тарља-Баши” налазиле се руске привредне радионице: перионице, пекаре и фабрике вотке Кромског, Смирнова са синовима, Романенко. Зубровка, Рјабинова, вотка са паприком и др. ”праве руске вотке“ су попуниле све витрине грчких и руских продавница и ресторана» [Слободски, 1925.].

А то како је изгледала главна улица «Бејоглу» очима Н. Н. Чебишева: «Кривудава коридор, увече хаотично ишаран електричним светилкама, постала је нашом улицом. Руски ресторани су ницали један за другим. Неки су били изванредни, са салама у две боје, прворазредном кухињом, оркестрима којих у Константинопољу нико никада није чуо» [Чебишев, 1933.]. Називи многобројних реклама ресторана, кабареа, посластичарница су: «Ермитаж», «Петроград», «Велики Московски круг», «Аркадија», «Карпич», «Уголок», «Кијевски» и т.д. потсећали су на стари, руски живот. Овде се све радило на руски начин и сагласно руским традицијама. Све је зрачило префињеношћу и господством.

Главном привлачном снагом руских забавних установа били су уметници различитих жанрова који су наступали у њима-од класике до “казачка”. Њихова висока професионалност и таленат очаравали су посетиоце. О томе сведочи и аутор чланка «Beyaz Ruslar» (рус. Бели Руси) у Енциклопедији Стамбола (тур. İstanbul Ansiklopedisi) Решад Екрем Кочу: «Белим Русима припада важно место у културној историји Стамбола. Већина њих су били пореклом из највиших и најобразованијих кругова царске Русије... Прво, шта су они учинили, нашавши се у Истамбулу, створили су забавне салоне којих није било довољно у великом граду. У отвореним ресторанима, ноћним клубовима, кабареима Турци су угледали истинску, прожету благородством уметност» [Коџу 1961: 2625]

Турску публику више је привлачио «лаки» жанр. Имајући то на уму предузимљиви солиста Маријинског позоришта Владимир Петрович Смирнов отворио је кабаре-театар «Паризијана». Тако је Истамбул постао родоначелником

уметности руског емигрантског кабареа. У популарном кабареу «Црна ружа» наступао је Александар Вертинский -звезда естраде. Турци, нису разумели руске речи, али су буквално се топили од његових оригиналних интонација. У истом кабареу наступали су Јуриј Морфеси и Јелена Никитина. У «Пти Шанеу» певале су шансоњерке. У «Стели» код московског црнца-цезисте Фредерика Томаса свирали су руски музичари и играле руске балерине. У једном од кабареа певала је руске и циганске песме А. И. Тараканова, излазила на позорницу у руском кокошњику (народни украс за главу). У другом кабареу циганске романсе је певала Анастасија Пољакова. У сали «Каза д'Италија» са великим успехом су давали концерте трио Виктора Крјукова и његове сестре Ђеме и Надежде, који су свирали, певали и играли. Класичне, народне и модерне игре у њиховом извођењу имале су велики успех. А у парку «Гуљхане» наступао је са својим козачким ансамблом официр Михајил Турпајев (играч Казбек)⁵.

Када је затворио «Паризијану», В. П. Смирнов заједно са супругом, примадоном Маријинског позоришта, лирским сопраном Валентином Пионтковском организовао је музичко позориште «Буф». Овде су под управом режисера А. Ј. Љубина извели оперету Офенбаха «Прекрасна Јелена», уз учешће Јурија Морфесија и оперетног комичара Александра Полонског.

Руси су обогатили Истамбул и својом националном кухињом. Посебно популарна су постала јела као што су боршч, ћуфте на кијевски начин, бефстроганов, солјанка, пирожке са купусом, палачинке и вотка свих врста, између осталог са лимуном и «Смирновска». Припремањем последње почео да се бави већ поменути оперски глумац Владимир Смирнов, унук испоручиоца овог пића на Двор руских императора током скоро 50 година. Познатим су били производи кафе-посластичарнице «Петроград» и јутарњи доручак, који су се састојали од ражаног хлеба, ровитог јајета, путера, швајцарског сира и чаја у танким чашама са држачем. Али не само то, привлачило је своје посетиоце кафе «Петроград». Оно је постало и местом културног одмора не само за руску, већ и за стамболску елиту.

Заједно са рекламама руских лекара, адвоката и мајстора на «Бејоглу» почели су да раде атељеи, обућарске радње и козметичке лабораторије. Из записа у дневнику Елен Арел, ми сазнајемо да је пријатељ њеног оца «официр Николај Пјанковски након затварања галипољског логора организовао козметичку лабораторију, једну од првих у земљи, која је постала необично популарна» (цит. према Викторенко).

Модном новином Истамбула постали су руски салони горње одеће и крзна. Витке, плавооке плавуше руске жене (тада су њих називали «карашо») производиле су запањујући утисак. Њихова модна одећа «представљала је велики контраст са обичном османском и сматрана је као последњи европски тренд у муслиманском Истамбулу» (на истом месту). Русиње «карашо» донеле су у Истамбул стил последње европске моде: непокривена глава, кратка фрузура «звон», танка ешарпа око главе добиле су код Туркиња назив «Rus başı» («руска глава»), скраћене сукње

5 Стекавши популарност као непревазиђени извођач горских игара са ножевима Михајил Турпајев доживео је у Истамбулу до 98 година и умро је 1978. године.

глох, на сукњама кичице од златних нити, појасеви са машнама, које стежу струк, извезене жакете [Deleon 2003: 32]. Све су оне заузеле место у модним часописима тог времена.

О томе, што је талас стила «карашо» дотакао и козметички сектор, сведочи и реклама у новинама, коју је штампао познати козметичар тог времена Екрем Неђип а која је почињала питањем «Зашто је тако лепа руска принцеза?».

Плажа «Флорија», због белих Руса добила је нови изглед – на место одвојених мушких и женских места за купање појавила се заједничка плажа. Уместо шетњи кејом Босфора постало је модерно да се одлази на излет и купање на Принчева острва.

Руси су упознали житеље Истанбула са лото-klubовима. Ето, што пише о томе Чебишев: «Лото је ушло свуда чак и тамо где се чувала турска изворност, чак и у суморни церемонијални Истанбул. Појавило се више од 400 таквих лото-klubова. У просеку дневно је играло до 12 хиљада људи. [Чебишев, 1933.]

Међутим без обзира на мноштво новина које су са собом донели емигранти из Русије, највише су они утицали на градски ликовно-културни живот. [Олджај, 2007, 2019].

Једним од таквих догађаја је била прва изложба руских сликара - емиграната која је отворена 9. октобра 1921. године у Истанбулу. Веома брзо су се сликари ујединили и створили Савез руских сликара, које је окупио приближно шездесетак чланова, међу којима су били: Јевгениј Андрејевич Агафонов, Татјана Александровна Алексинскаја, Георгиј Калистратович Артемов, Константин Николајевич Астори (право име је Астафјев), Николај Николајевич Бекер, Владимир Васиљевич Бобрицки, Николај Иванович Васиљев, Александр Петровић Греков, Алексеј Васиљевич Гришћенко, Михаил Анатољјевич Дубински, Николај Васиљевич Зарецки, Владимир Федоровић Зендер, Александр Иванович Иванов, Василиј Јосифовић Иванов, Владимир Степановић Иванов, Дмитриј Васиљевич Измајловић, Николај Иванович Калмиков (Наджи Калмикогли), Петр Николајевич Карејев, Н. И. Кравченко, Леон Јаковлевич Мурадов, Николај Константинович Перов, Владимир Константинович Петров, Николај Николајевич Сарафанов, Ибрагим Сафи (Рахман Сафијев), Леонид Романовић Сологуб, Николај Григорјевич Узунов, Павел Федоровић Челишћев, Борис (Барух, Бари) Исајевич Егиз и други.

На првом заседању 1. јануара 1922. године за председника био је изабран Василиј Јосифовић Иванов, а организатором изложби – Дмитриј Васиљевич Измајловић. У исто време директор «Мајака» познати колекционар Стенли Херисон био је једногласно изабран за првог почасног члана Савеза.

У галерији «Мајак» («Светионик») познатог колекционара Стенли Херисона, у улици «Бурса» у згради № 40 било је постављено девет експозиција. Њиховим сталним учесницима су били Д. Измајловић, Н. Сарафанов, Н. Перов и Н. Зарецки. Понекад су овде своје радове излагали Алексинска, Астафјев, Бобрицки, Кајсаров, Сабанејев и Федоров.

Неки сликари поред учешћа у заједничким изложбама, излагали су и самостално, имали своје ауторске изложбе. Тако, на пример, изложба Н. Бекера,

која је била отворена у салама отменог хотела «Регаласе» постала је највећим ликовним догађајем 1922. године.

Други сликар, који се прославио својим портретима био је Борис (Барух) Исајевич Егиз. Остављали су утисак на гледаоце такође експресионистички акварели Алексеја Гришћенко са приказом џамија и дервишких обитељи. А Николај Калмиков (Наджи Калмикоглу, 1896.-1969.) стекао је велику популарност не само као пејзажиста и портретиста, већ и као сликар мурала.

Близу 1924. године, након одласка већине сликара, рад Савеза руских сликара је био обустављен. Лишени удружења, сликари који су остали у граду М. С. Безугли, А. П. Греков, В. И. Иванов, Д. В. Измајлович, Н. И. Калмиков, Ф. П. Макурин, Н. К. Перов, В. К. Петров, И. Сафиев, В. П.-Ч., Б. И. Едиз, Н. Н. Јакобсон били су «осуђени на затвореност и рад на случајним, често “пијачним” наруџбинама». После одласка окупационих снага изложби скоро да није ни било, а интересовање друштва и штампе се угасило. До 1927. године одселио се још део њих. У граду за стално су остали Николај Калмиков (1896.-1951.), Ибрагим Сафијев (1898.-1983.), Николај К. Перов (1886.-1963.) и Николај Николајевич Јакобсон (1895.-1964.).

Ликовно-културни живот белих емиграната није се ограничавао само низовима ликовних изложби, на којима се окупљало више стотина посетилаца. Важно место у истамбулском животу емиграната заузимала је и класична музика. Треба нагласити да међу руским емигранатима било је више музичара него представника других грана уметности. Успели смо да пронађемо 198 презимена са пописом професија. Од њих 69 имена су имена композитора, диригената, пијаниста, виолиниста, виолончелиста, флаутиста и оперских певача, дипломаца Московског, Петербуршког, Кијевског и Тифлиског конзерваторијума.

Познато је такође, да је оркестар Бутникова имао 50 чланова, али именовати сваког понаособ нажалост није могуће. Руски музичари, а такође цели оркестри наступали су скоро у свим великим хотелима, ресторанима, кабареима и биоскопима у Истамбулу, међутим и њихова имена су остала непозната.

Без преувеличавања може се рећи да у првој години после евакуације целокупним музичким животом Истамбула руководили су браћа Слатини: Илија Иљич – пијаниста и диригент, Владимир Иљич – виолиниста, Александр Иљич – челиста. Под диригентском палицом И. И. Слатина у Истамбулу одржан је концерт класичне музике где се по први пут чуо «Реквијем» Моцарта [«На растанку», 1923: XLIX].

1 Сетимо се такође имена професора клавира Московског конзерваторијума Сергеја П. Романовског, члана Императорског музичког друштва Русије, професора класичне музике Александра А. Селифанова и професора Петроградског конзерваторијума пијанисте и композитора Владимира Н. Дроздова.

У Истамбулским културним круговима била су добро позната имена талентованих диригената-виолиниста Павла Алексејевича Замуленко, Ивана Ивановича Пољанског и Кристијана Лашенског. Имајући солидну музичку

припрему П. А. Замуленко прославио се у Истамбулу као деригент салонског оркестра у највећем отменом хотелу «Пера Палас». У оркестру су свирали В. И. Поржицки, А. де Матеи, И. Чарковскиј, А. Иванов и В. Бекер. Са истим музичарима Замуленко је створио и познати Џез-бенд који је такође наступао у «Пера Паласу». Маестро И. И. Пољанскиј дириговао је у биоскопу «Сине-Мађик» и руководио је репертоаром у «Сине-Модерни». А концертмајстор Кристијан Лашенскиј током шест година је био на челу оркестра театра «Пти-Шањ», чија позорница је послужила великој већини културних догађаја белих емиграната у Истамбулу.

Салонски оркестар другог по величини отменог хотела «Токатлијан» у граду представљали су веома талентовани музичари, који су прошли завидну оркестарску школу у Русији. Виолиниста оркестра Иван Степанович Ончик био је власник румунског златног крста Првог степена. Челиста оркестра Александр Прокофјевич Сулин такође је био високи професионалац. У Русији је свирао у оркестрима оперета Крилова, Амираго и Потопчине. Имао је оркестар у Јеревану. Ончик, Сулин и пијаниста оркестра Јаков Соломонович Кордун створили су трио, који је имао велики репертоар и био је изузетно популаран и успешан.

Попис руских музичара можемо да наставимо именима пијанисте Павла Лунич, пијанисте и композитора- почетника Константина Николског, пијанисткиње Марије Оболенске, А. М. Висоцке и г-ђе Воскобојникове, диригента Константина Стенгача, теоретичара музике, професора Овтехаренко и Гартмана, виолиниста-маестра И. А. Вольпина, В. И. Поржицког, С. Борицера и Н. Корсака, а такође В. И. Овчаренко, С. В. Петрова, В. А. Подгајецког, Н. Н. Черепнина, Ф. Г. Гилоди, И. Фригмана, В. Заржицког, А. Петровског, г. Углицког г. Сербулова, г. Гердера, породице Блиндер и многих других.

Међу избеглицама се нашли и руски оперски певачи, који су дошли овде највише 1920. године. Одмах по њиховом доласку при Италијанском оперском друштву био је организован оперски ансамбл у чијем саставу су били: г-ђе Васенкова, Силиванова, Табаси, Панкова, Милош, Васиљкова, Кајзер; г-да де Нери (бежао је из Одесе, италијански тенор), Дубинскиј, Кондратјев, Глинојецкиј, Григорович, Лампи, Веков, хор – Савитског, балет – Зимин, главним за декорације је био сликар Московског уметничког театра Узунов, режисер – Дубинскиј, оркестр – М. Скарсели. На репертоару ансамбла су били опере: «Аида», «Фауст», «Кармен», «Пајаци», «Сеоска част», «Батерфлај», «Тоска», «Манон», «Лучија де Ламермур» и друга дела. Први наступ ансамбла догодио се 4. децембра 1920. године.

Међу избеглицама који се тада нашли у Истамбулу било је доста играча руске балетске школе, класичних играча и играчица.

Турска публика, која се упознала са класичним балетом, нашла се под снажним утиском високог мајсторства руских балерина. У вези са тим Жилберто Прими пише, да, «... осећања, која изазивају грациозност и строга лепота руских балерина, не могу речима да се изразе. Доневши на турску земљу поезију игре, оне су отвориле Турцима уметност балета не само класичног, већ и савременог – модерног» [«На растанку», 1923: Фр. XXXIX].

Оснивач класичног хора при Турском националном радију Месут Джемиљ,

у та времена професор средње музичке школе «Даруљјелхан», у сећањима о свом првом сусрету са балетом након четврт века написаће: «... у театру “Ферах”, где сам био са покојним Мусом Сјурејом, први пут у свом животу упознао сам велику уметност људи, који играјући уз музику, претварају тросатно време у слadak и сличан сањарењу тренутак... ..» [Semil 1949: 72].

Првим сусретом турске публике са класичним балетом била је «Шехерезада» – балет у једном чину на музику Н. А. Римског-Корсакова по мотивима бајки «Хиљаду и једна ноћ». Режирао га је Надеждин у сезони 1920.-1921. године у позоришту «Пти-Шањ» уз учешће Јелизавете Глук и Виктора Зимина. Зимин је урадио и кореографију балета. Сценографију је осмислио Николај Иванович Васиљјев (1892-1970), а костимографом је био Павел Федорович Челишћев (1898-1957). У истом саставу «Шахерезада» се успешно играла и у следеће две сезоне.

На позорници театра «Пти-Шањ» следеће три године светска публика гледала је низ балетских представа међу којима су «Лабудово језеро», «Пушачи опијума», «Чаробна фрула», «Дон Жуан», «Плави воз», «Валпургијева ноћ», а такође представе на источне мелодије «Персијски теписи» и «Италијанска рапсодија» на музику Равела.

Већина представа сезоне 1924.-1925. припадали су бившем играчу Дјагелевског балета Василију В. Карнецком, који је наступао у то време у Истанбулу. Наступом у «Персијским теписима» и «Италијанској рапсодији» у театру «Пти-шањ» Карнецкиј је очарао публику «лепотом и снагом својих игара» [Бурнакин, 1928.]. Поред класичне игре он је показао себе и као изузетан уметник – импресиониста. Низ својих поставки, као «Плави воз», «Валпургијева ноћ», «Шехерезада», «Студио» и др. Карнецкиј је урадио у стилу модерне.

Од балетских играча и балерина за све године наступања у Истанбулу истакли се Бијанка Фоска, Борис Књазев, Јелена Дмитријевна Пољакова, Тамара Оболенскаја, г-ђе Стрељскаја, Лантревич, Егрих, Хорват, Герман, Ларионова, Лореп, Траполи и г-да Дакс, Заварихин, Дроздов, Геролович и др.

До краја 1920. године већина играча је отпутовала у Европу и Америку. Међу онима који су остали популарност су стекли Жења Нанасова, Купрејанова и посебно матуранткиња Петербуршке кореографске средње школе Лидија Краса Арзуманова (1897-1988), позната као Лејла Арзуман.

Истанбул је постао и први центар «покуса пера» књижевне беле емиграције. Без обзира на привремени карактер боравка овде и на све моралне и материјалне потешкоће руске избеглице бавили се овде организованим књижевним радом. Управо такав рад је био најделотворнијим средством уједињавања и подршке духу човека у прогонству. Књижевност је постала најважнијим извором очувања националне самосвести и језика као основе руске културе. Овде се појавила прва књижевна удружења емиграната: Цариградски еснаф песника, Савез руских писаца и новинара, Књижевно-уметничко друштво А. П. Чехова.

Цариградски еснаф песника организовао је предавања и вечери на књижевне теме, када су песници читали своје стихове, њима је пружана подршка при штампању својих дела. Прво такво издање била је збирка стихова Андреја

Алина (право презиме је Блум) «Сунчеви збир» обима у 78 страница, која је изашла 1920. године. Првих месеци емиграције увидели су светлост дана «Стихови» Олге Јарославне, збирке стихова «Цар-Сунце» Игора Јастребцова, «Тмурне птице: Стихови 1918.-1920.» Григорија Фина и «Кајгана са луком: Стихови, шаржи, напеви и препеви» Станислава Сарматова (С. Ф. Опењховског). Савез руских писаца и новинара 1921.године штампао је збирку есеја о емиграцији под називом «Лишће». Они су штампали збирку «Туђа далина: Стихови 1907.-1922.» (1922.), сатирични комад у стиховима «Револуционарна вампука или «Пауци и муве» (1923.) Анатолија Бурнакина и «Месечево венчање: Стихови 1908.-1922.» Ивана Корватског (1923) са предговором Бурнакина.

Аркадиј Аверченко био је најактивнији међу писцима који су нашли уточиште у Истанбулу. Сатиричар је допутовао у град 15. новембра 1920. године и живео је овде годину и по дана. Овде 1921. године су штампане његове «Белешке простодушног» и «Нечиста сила: Књига нових прича», а 1922. године «Котао који ври » и збирка прича «Деца» са прилогом «Упутства за рођење деце» (1922.). Аверченко је писао такође фељтоне о текућем животу. За тринаест и по месеци сатиричар је публиковао у «Вечерњој преси» 46 фељтона и 17 коментара под заједничком рубриком «Вучје јагоде».

Веома познатим писцем у Истанбулу био је Борис Лазаревскиј – син познатог украјинског историчара Александра Лазаревског. О његовој успешности можемо да судимо по збирци која је изашла три пута «Моје срце. Душа жене» (1920.).

Други популарни писац био је Иван Корватскиј. Он је аутор две збирке стихова («Месечево венчање» и «Златан рог», 1927.) и збирке прича «Без ветрила». Интересантна је чињеница да Корватскиј није отишао као већина писаца, остао је да живи у Истанбулу.

Сва издања су штампана у руским издавачким кућама «Л. Бабок и синови», «Преса», «Сфинкс», «У иностранству», «Руска мисао» и други. Издавачка кућа «Руска мисао» на тргу Тунелџа у згради број 2 имала је и књижару и библиотеку, које су читаоцима нудили велики избор. Радиле су књижаре «Култура», «Нацево», «Забело», «Маршак» и «Чернов». Све оне осим дела руских аутора, штампаних у иностранству, наручивале су и светску класику у руском преводу. Оне су такође имале и функцију библиотека.

Ближе 1924. године руска емиграција Истанбула, која је доживела кратко доба процвата, почела је постепено да одлази. Године 1923. одлазећа из града група руских књижевника штампала је алманах «За растанак». Алманах се састојао од три дела: на руском, француском и енглеском језику и био је покушај да се «изрази осећање захвалности свима онима који су пружили руку помоћи руским емигрантима, који су се нашли на обалама Босфора». «Мало је рећи да је Турска била гостољубивом. Она је братски огрејала оне који су изгубили домовину. Колико животворних сокова дала је нама Турска, са њеним благим и херојским народом, који су нас први пут назвали браћом. Реч «кардаш» остане у нашем сећању заувек. Прими Турска братско хвала и братско до виђења од нас који смо пронели кроз

усхићење пред твојом светињом - душом народа...!» [«На расанку» ,1923: I].

Након четири године 1928. г. пред свој одлазак, Анатолиј Бурнакин саставиће и штампаће алманах «Руси на Босфору», који је био последњом штампаном руском књигом у Истанбулу.

До 1930. године Руски Истанбул је опустео, јер није постао сталним центром «беле» емиграције. Без обзира на привремени карактер боравка Руса овде, на материјалне и моралне потешкоће, сви су они створили у Истанбулу жариште руске духовне културе присаједињујући њој све нације и све слојеве становништва. Управо уметничко-културни живот остао је најделотворнијим средством обједињавања и подржавања духа Руса у Истанбулу. Руски Истанбул је постао претечом Руског Берлина, Руског Прага, Руског Париза.....

Литература

- Бурнакин А. А. Русские на Босфоре. Стамбул, 1928.
- Вертинский А. Н. Дорога длиною. Москва: Правда. <<https://royallib.com/book/vertinskiyaleksandr/dorogoydlinnoyu.html>> 22.09.2020.
- Викторенко А. Призраки голого поля. <http://turkey-info.ru/history/russia_turkey/emmigration.html>
- На прощание 1920-1923. (А. А. Бурнакин, Д. Валери и др. ред.) Константинополь: Бабок и сыновья, 1923.
- Олджай Т. «Вклад русской диаспоры в культурную жизнь Стамбула» // Инновации исследования русского языка, литературы и культуры, Том I. Пловдив: Университетско издателство «П. Хилендарски», 2007, 453-465.
- Олджай Т. «Штрихи культурной жизни русской эмиграции в Стамбуле (1919–1929)» // Русская «белая эмиграция» в Турции век спустя (1919-2019), [под ред. Олджай Т. (сост. и отв. редактор), Москвин В. Петроченко В. И Сорокина М.], Москва: ДРЗ, 2019, 153-193.
- Помаренцев И. «Правда о турецких банях» // Литературно-художественный журнал «Заповедник» № 25, октябрь, 2001. <<http://zapovednik.litera.ru /N25/ page02.html>> 22.09.2020.
- Пивовар Е. Ю.; Герасимов Н. П. и др., Российская эмиграция в Турции, Юго-Восточной и Центральной Европе 20-х годов (гражданские беженцы, армия и учебные заведения). Учебное пособие для студентов. М.: Историко-архивный институт РГГУ, 1994.
- Слободской А. Среди эмиграции. Мои воспоминания. Киев-Константинополь 1918-1920. Харьков: Пролетарий, 1925. <<https://knigogid.ru/books/1155991-sredi-emigracii>> 02.09.2020.
- Чебышев Н. Н.. Близкая даль. Париж, 1933. <<http://www.dk.1868.ru/history/chebishev.htm>> 02.10.2020
- Bakar B. Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar. – İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012.
- Deleon J. Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar. İst., 2003
- DH.EUM.SSM. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Müdüriyeti Evrakı. – 43/18–3.
- Dumont P. Beyaz Yıllar İstanbul 1914-1923 / Сост. Stefanos Yerasimos. – İstanbul: İletişim, 1997.
- General Wrangel At The University Club // The Orient, № 9/1 (January) 1922, 1–2.

- Kadri Y. «Rus Hilesi» // İkdam. 19 Teşrin-i Sani 1920.
- Koçu, Reşat E. «Beyaz Ruslar». [B:] (R. E. Koçu ред.) İstanbul Ansiklopedisi. T. 5. İstanbul: Koçu Yayınları, 1961, 2523-2526.
- Macar O. D., Macar E. Beyaz Rus Ordusu Türkiye’de. İstanbul: Libra Yayınları, 2010.
- Solano S. «Constantinople Today» // The National Geographic Magazine. XLI/6 (June) 1922, 647-655.

Владимир Николајевич Кастељанов
родио се 10. априла 1938 године у Панчеву. Дипломирао је на Грађевинском факултету универзитета у Београду. Дуго година радио је на месту генералног директора у компанији „Стандард бетон“ у Белој Цркви. Оснивач је Српско-руског удружења у Белој Цркви и заменик председника београдског Удружења Руских кадета. Заједно са супругом Валентином отворио је меморијалну кадетску собу у својој кући.

ЕВАКУАЦИЈА ШКОЛСКИХ УСТАНОВА И ЊИХОВИХ ПИТОМАЦА

Након Октобарске револуције у Русији, милошћу и решењем краља Александра I. Карађорђевића, у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца стигло је неколико десетина хиљада руских избеглица. Држава је дала уточиште свим оним Русима који су напустили «матушку» Русију.

Од 1920. године у Белу Цркву су стигле формације војних школа, предавачи, пратеће особље и друге школске установе. Тако у кратком временском периоду, 1920. до 1924. године, у Белој Цркви су се нашли: Николајевска Кавалеријска средња војна школа из Петербурга. Из Новочеркаска преко Бугарске евакуисан је Девојачки Маријински Донски институт и 160 његових васпитаница. Институт се налазио у Белој Цркви све до Другог светског рата. Године 1941. расформиран је, а за непуне две деценије рада у Белој Цркви, ову интернатско школску установу завршило је 600 девојака.

Из Полтаве и Владикавказа преко Стрњишћа у Словенији евакуисан је Кримски кадетски корпус.

Године 1929. из Сарајева у Белу Цркву пребачен је Први Руски кадетски корпус. Кримски кадетски корпус и Први руски кадетски корпус ујединили су се у Први Руски кадетски корпус Великог кнеза Константина Константиновича. Саставу овог уједињеног корпуса придружио се део кадета Донског кадетског корпуса, који је из Новочеркаска преко Исмајилија у Египту (где се неко време налазио у шаторима) стигао у Горажде, године 1934. расформиран, а кадети пребачени у Белу Цркву.

Сибирски кадетски корпус из Омска није могао преко Европе, евакуисан је у Владивосток. Тамо се ујединио са Хабаровским кадетским корпусом, и потом близу 400 кадета бродом су пребачени у Шангај, у Кину. После две године тешког живота у Шангају, 250 кадета бродом стижу у Сплит. Из Сплита су пребачени у Белу Цркву, а део њих прво у Сарајево, а затим у Белу Цркву.

Кадетско образовање подразумевало је опште образовање и васпитање. Корпуси су припремали младе циљано за наставак војног образовања, али чак ако момци нису ишли у војне школе, имали су одличну базу за упис на универзитете. Кадетско васпитање је естетичко и културно, оно треба да формира хармонично развијену личност, а војна компонента омогућава да се у детету развију лидерска својства.

У Кадетском корпусу су изучавани предмети опште културе, али су имали и хор, дувачки оркестар, жичани оркестар, балалајке. Приређиване су представе, соколска такмичења, концерти за грађанство Беле Цркве.

Заједно са девојкама Маријинског Донског института, приређивани су

балови. Сви су учествовали на градским парадама за време празника. Посебно се обележавали празници кадетских корпуса: 3. јуни - празник Константина и Јелене и 6. децембар – дан Александра Невског. Тих дана се у Белој Цркви окупљали гости-Руси из других градова. У ваздуху се осећала љубав према отаџбини, руској историји и књижевности. Ове школске установе имале су и покретне цркве, у којима свештеници су били истовремено и предавачи закона Божијег. За све друге чланове руске колоније богослужења су обављана у изнајмљеним приватним кућама. Године 1930. захваљујући кнезу Димитрију Шаховском, тада већ јеромонаху Јовану Шаховском, који је организовао прикупљање добровољних прилога, започета је изградња руске цркве у Белој Цркви, посвећене светом Јовану Богослову. Јеромонах Јован је потом постао архиепископ у Сан -Франциску. Градња цркве завршена је 1931. године а њену унутрашност су почели да украшавају руски сликари-ентузијасте. Тако су генерал Ернест Генералов и пуковник Петар Савченко изградили дрвени иконостас, а пуковник Иван Павлович Трофимов - сликар, сликао је иконе на иконостасу и многе друге, као и Јевгенија Лукинскаја – сликарка. После расформирања кадетског корпуса и Маријинског Донског

Црква светог Јована Богослова
у Белој Цркви

института, црквене реликвије и друге светиње из корпуса и института поклоњене су руској цркви. Многи Руси завештали су храму своје иконе, које су они донели из Русије. Октобра 9-тог 1932. године, храм је освештан архијепископом Феофаном Курским и Обојанским у присуству руских и српских свештеника.

Данас Руску цркву светог Јована Богослова у Белој Цркви посећују Руси са свих континената где живе потомци емиграната руса из Беле Цркве, са жељом да се поклоне светињама које се некада налазиле у Кадетском корпусу и Институту.

Године 1944. последњи руски корпус од тридесет кадетских корпуса, који су постојали у царској Русији, 10. септембра отишао је из Беле Цркве и већ 26. септембра је био расформиран и сви млади кадети су се разишли по свету.

У земљама, где су живели кадети, организована су друштва кадета, штампани су билтени, помагали су Русима који су остали у Југославији, васпитачима, предавачима и старима.

Када је политичка ситуација дозволила, они су почели да долазе у Белу Цркву и посећују места своје младости и вољене особе, које су остале у граду. У иностранству је формирано «Опште кадетско уједињено друштво руских кадетских корпуса у иностранству», које сваке 2-3 године организују конгресе у различитим државама света и различитим градовима.

Тако је Кадетски конгрес како су га назвали «завршни» био организован у Белој Цркви у згради бившег кадетског корпуса.

Учесници Конгреса су допутовали из Канаде, САД, Венецуеле, Аргентине, Бразила, Аустралије, Француске, бивше Југославије и наравно из Русије.

Уопште у последње време Белу Цркву често посећују Руси из многих земаља, а посебно из Русије. Многи од њих нису знали за овај део историје, али након екскурзије по граду и по свим важним местима у околини, често изговоре: «Бела Црква то је мали-мали делић историје Русије».

Сергеј Александрович Рожков

Председник Руског академског савеза у Бугарској

Сергеј Александрович Рожков бави се прикупљањем информација о људима, пореклом из Русије, који су се настанили у Бугарској у различитим периодима. Он је аутор идеје и састављач издања „Руси у иностранству“.

Доцент је и доктор на Институту за филозофију и социологију Бугарске Академије наука.

Председник је Руског академског савеза у Бугарској који носи име проф. Александра Федотова

УЛОГА САВРЕМЕНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА РУСКИХ СУНАРОДНИКА У ОЧУВАЊУ ПАМЋЕЊА И НАСЛЕЂА РУСКИХ ЕМИГРАНАТА ПРВОГ ТАЛАСА У БУГАРСКОЈ

Изразито изражени интерес према белој емиграцији, према Руском екзодусу почео да се јавља у Бугарској 90-х година прошлог века. Као и са сваком новом тематиком, тако и са овим правцем се догодило то да се повећао број публикација, посвећен овом проблему. Организују се многобројне конференције, изложбе, отварају се државни и ресорни архиви. До тада питање о белим емигрантима или се не разматра уопште или је изразито политички обојено. Једина структура, која се бавила руском емиграцијом био је Комитет државне безбедности Бугарске, где је имао чак и специјални одсек „Бели емигранти“.

Крај прошлог-почетак овог века карактерише такође пораст друштвених организација руских сународника. Прво је био створен Руски клуб у Софији 1991. године, а након 20 година у 2010. години ових организација је било преко 100 на целој територији Бугарске. Сада се број организација смањивао због неактивности неких од њих.

На жалост, само две организације од савремених ОРС ов се баве

питањем проналаска, очувања и анализе информација и проучавањем наслеђа руских емиграната првог таласа у Бугарској. То је Руски академски савез у Бугарској, који од 2019. године носи име проф. Александра Федотова, и Савез Руских инвалида у Бугарској. Ако би се очувањем сећања на руске емигранте бавиле помало и остале организације, успех би био већи и значајнији.

Али и сада се ради, а тај посао се може подели на неколико праваца, који су наравно, тесно повезани међу собом.

Прво – то су успомене потомака белих емиграната.

На овом питању Руски академски савез у Бугарској. проф. Александра Федотова (даље РАСБ) радио је практично од самог оснивања ове организације. У рубрици „Загранична Русија“ у „Руским новинама“ сваке недеље током три године штампани су чланци. Углавном њих су писали руски и бугарски истраживачи, од којих је имало и потомака белих емиграната у Бугарској.

Такође РАСБ током неколико година је организовао и реализовао у Руском културно – информативном центру у Софији заседања и семинаре на тему „На таласима наших успомена“ на којима су говорили потомци белих емиграната. То су биле приче о породицама основане на документима из породичних архива. Касније су ове успомене штампане у специјалном броју америчког „Новог журнала“ као кратка варијанта, а потпуно су штампане у књизи издавачке куће РАСБ -„Белоемигранти у Бугарској. Успомене“.

Други правац – научна истраживања и рад у архивама

Проф. Платон Чучмаченко је потомак белоемигранта, члан РАСБ 2013. године штампао је књигу у издавачкој кући РАСБ „Бугарски геолози руског порекла“, а 2014. г.- „Геолози руског иностранства: судбине и допринос светској науци.“ Научно-енциклопедијски зборник из историје геологије.

Савез руских инвалида уз помоћ Међународног Московског дома сународника направио је и наставио је да одржава сајт који објављује углавном информације о белим емигрантима и њиховим активностима у Бугарској. Ове информације су веома интересантне и настале су као резултат великог истраживачког рада и рада у архивама о руским школама у Бугарској, руским лекарима и служитељима цркве.

Трећи правац – издаваштво

Овде можемо да поделимо издања новинарска и друга издања.

После 90-х година прошлог века у различита времена и са различитим размаком штампане су новине организација руских сународника као „Племички гласник“, „Бела ружа“, „Руска реч“, „Луч“. Бизнис-структуре руских сународника су штампали „Руске новине“ и „Бизнис-контакти“. У свим наведеним издањима негде више, а негде мање били су чланци о руској емиграцији. Посебно хоћу да истакнем „Руске новине“, где у рубрици „Загранична Русија“ писали су бугарски и руски аутори у главном на тему руске емиграције првог таласа.

У Бугарској је постојало друштво које се звало „Савез белоемиграната и њихових потомака“, и њихово штампано гласило „Бели талас“. Ове новине са различитом периодичношћу су излазиле пуних 15 година. На жалост, у садашњем времену друштво је практично престало са својим активностима, а као последица тога престале су да излазе и новине.

Исту судбину су доживела и друга издања. Једини штампани медиј који још увек излази на руском језику и постоји у Бугарској је специјални додатак „Сународник“ недељних новина на бугарском језику „Русија данас“, где веома ретко, али се ипак појављују материјали о белој емиграцији. Овај додатак излази једном недељно уз финансијску подршку Владе Москве.

Крајем 20. и почетком 21. века издато је неколико књига о белој емиграцији у Бугарској које су штампале или РАСБ, или Савез руских инвалида у Бугарској.

Године 1999. Савез руских инвалида и Фонд милосрђа и културе у Бугарској издаје књигу „Руси у Бугарској“.

Године 2007. РАСБ добија новчану подршку од Владе Москве и књига истакнутог бугарског истраживача руске емиграције – Цветане Кесеве преводи се на руски језик и штампа се у издавачкој кући „Руски пут“ – „Бугарска и руска емиграција 1920.-1950. године“.

Године 2009. РАСБ је на основу пројектног финансирања из фонда „Руски мир“ остварио штампање уникатне књиге-албума „Руско иностранство Русије: историја и савременост“ у издавачкој кући РАСБ. Основа за ову књигу су резултати научних истраживања бугарских и руских научника.

Заједничко деловање РАСБ и Централне библиотеке БАН довело је до штампања информативног алманаха „Руси у Бугарској“.

Четврти правац – организација

РАСБ је организатор више изложби и презентација.

Године 2006. РАСБ је иступио као иницијатор реализације изложбе публикација у Народној библиотеци св. Ћирила и Методија, резултатом чега је било штампање првог библиографског регистра публикација о руској емиграцији у Бугарској – „Руска емиграција у Бугарској 1878.-2006 г.“. Већина публикација је била везана за живот и активности руских

емиграната првог таласа.

Године 2007. РАСБ уз подршку Владе Москве организовао је изложбу у Дому Москве у Софији на тему „Организације руског иностранства у Бугарској“ заједно са Централним државним архивом Бугарске. Сада на прагу 100-годишњице „Руског екзодуса“ РАСБ заједно са Руским културно-информативним центром у Софији спрема презентацију књига руских сународника о руској белој емиграцији. Чудно је, али количина ових књига је прилично велика: близу 20.

Пети правац – некрополистика

Овде хоћу да ставим нагласак на рад Савеза Руских инвалида у Бугарској.

Године 2008. председник Савеза - Владимир Гаристов штампа књигу „Не нама, не нама, а имену твоме“, у којој се говори о раду Савеза Руских инвалида у Бугарској на рестаурацији 91 парцела на Софијском гробљу где су сахрањени белогардејци, – учесници Руско-турског рата.

Године 2010. Савез је издао књигу, која се тако и зове „Руско војно гробље у Софији, 91` парцела.“

Са захвалношћу наводим активности комерцијалне компаније „Жокер Медија“, која је обновила на софијском гробљу руску меморијалну војну парцелу са гробовима белих емиграната – ветерана Руско-турског ослободилачког рата 1877. – 1878.г. Председник ове компаније је председник Форума руских сународника у Бугарској – Ованес Мелик-Пашајев.

Активно ради Савез руских инвалидов у Бугарској на откривању руских гробова у Бугарској. Резултат ових истраживања су две књиге: „Руски некропољ у Софији“, која је изашла 2011. године и „Руски некропољ у Бугарској“ (2019. година издања).

Као што се види из горе наведеног сви набројени правци активности на очувању успомена о руским емигрантима првог таласа се извршавају, у главном снагом ентузијазма друштвених организација и њених чланова, уз помоћ Владе Москве у различитим периодима и „Дома Руског иностранства Александра Солженицина“. Били би захвални да се одређена средства федералног нивоа Русије усмере на на овај рад. Она су планирана за дугорочне програме подршке сународницима, али се не троше наменски. У сваком случају не у Бугарској.

Без обзира на наведено, наше организације планирају и даље раде на проналажењу и чувању информација о руској емиграцији у Бугарској и проучавању њеног наслеђа.

Ове године РАСБ заједно са научним архивом Бугарске академије наука започео је рад на формирању фонда „Руска емиграција у Бугарској“, где се планира да се скупе породичне архиве потомака белоемиграната.

Сакупљаће се оригинална документа, а у случају, ако породице буду заинтересоване да оставе оригинале код себе, у фонду ће се чувати скениране копије ових докумената. О томе постоји договор са директором Архиве.

У јесен ове године РАСБ је поднео иницијативу и обратио се Државном архиву Бугарске, где се чувају хиљаде докумената о животу и раду руске емиграције у Бугарској, са молбом да се размотри могућност стварања специјалног фонда под називом „Руска емиграција у Бугарској“, тако и његовог електронског каталога. У случају стварања таквог фонда и каталога, РАСБ је преузео на себе обавезу да организује превођење овог каталога на руски језик уз могућност наставка превођења за поново приспела документа. Резултат би био стварање јединственог бугарско-руског каталога-фонда који се стално попуњава.

Михаил Михайлович Горинов млађи

Образовање:

Московски државни универзитет Ломоносов, историјски факултет.

Област професионалних интересовања:

Историја руске емиграције XX в.;

Руска медицина у иностранству;

Историја Русије XIX - почетак XX вв.;

Државна и друштвена делатност грофа Н. П. Игнатјева (1879. - 1908 гг.)

Текући истраживачки пројекти:

Историјска етнографија Руса у иностранству;

Руси у иностранству: Имена и судбине. Експозиција / Базе података;

Михаил Михајлович Карпович: научно и епистоларно наслеђе;

Представници медицине у иностранству;

Руска емиграција у Чехословачкој: биографски приручник.

РУСКИ МЕДИЦИНСКИ РАДНИЦИ У СРБИЈИ

После 1917. г. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина СХС, од 1929. г. – Краљевина Југославија) постала је једним од центара руске емиграције. То се није десило случајно. Традиционално добри односи између Јужних словена и Русије стварали су се током векова. Млада држава није имала довољно стручњака са високим образовањем, између осталог

лекара. Знатни губици у прошлим ратовима (два балканска 1912.-1913. г. и Првом светском) утицали су и на стање у медицини, посебно на сеоским подручјима. У то време у Краљевини СХС била је висока смртност беба и мале деце, харала је туберкулоза и друге заразне болести. У таквој ситуацији долазак лекара из Русије је имао велики значај. Већина њих је дошла одмах са бојишта; они су имали завидну богату праксу, коју су стекли радећи у војно-санитарним амбулантама током Првог светског и Грађанских ратова. Њихово искуство било је потребно у КСХС.

Руски лекари су нашли посао у свим деловима земље. Филолог А. Л. Погодин (1872–1947.) у причама «По Србији» испричао је о посети невеликог градића Нови Пазар. Године 1922. чак и у овом маленом градићу (12 хиљада становника) живели су избеглице из Русије: два инжењера, учитељ, два лекара. Један од лекара био је хирург, други је руководио бактериолошком станицом. А. Л. Погодин је писао: «Њих, како су ми говорили Срби, поштују и имају у њих поверење. Веома је пријатно сазнање да Руси носе своју културну мисију, поштујући национално достојанство и заслужујући уважање руског имена»⁶.

Према мишљењу историчара, укупно неколико стотина руских лекара-избеглица је стигло на територију Краљевину СХС⁷. На територију савремене Србије и Црне Горе стигло је близу 440 лекара из Русије. Ускоро 390 од њих су нашли посао у грађанском здравству, остали – у војно-санитарној области. Деведесет и осам медицинара је живело и радило у Београду, 83 – у Вој

водини, 22 – на Косову и Метохији. Бројке говоре да са доласком лекара из Русије број цивилних лекара на Косову и Метохији порастао је три пута, а на територији Србије, јужније од река Саве и Дунава, број лекара се дуплирао.

Радећи са М. Ј. Сорокином на пројекту «Руски лекари у КСХС: Биографски речник и анкете (1918.-1946.)»⁸, заједничким са Архивом Југославије, успели смо да сакупимо податке о 190 лекара-избеглица, анкете које су се нашле у Архиву Југославије. Већина њих (118 људи) су мушкарци, а 72 (38%) су жене. Велики број тих медицинара био је рођен у другој половини 1880-х – првој половини 1890-х година XIX века. Радећи у КСХС у међуратном периоду, они су били у пуној снази и на врхунцу

6 Погодин А.Л. По Србији // Новое время. Белград, 1922. № 414 (13 сентября). С. 2.

7 Василев К.К. Емиграција руских лекара в Королевство сербов, хорватов и словенцев (в Югославию) // Проблемы социальной гигиены и народного здравоохранения. 2006. №1. С. 59; Литвињенко С. Руски лекари у Србији и Црној Гори. Београд, 2007. С. 118-119.

8 Российские Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югослави: Биографический словарь и анкеты (1918–1946) = Руски лекари у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца / Југославији: Биографски речник и анкете (1918–1946) / Дом русског зарубежья имени Александра Солженицына; Архив Југослави; отв. ред. М. Милошевич, В. Москвин; сост. М. Горинов-мл., М. Сорокина, Н. Петрович, М. Медакович, Р. Радженович. – Белград: М.: Дом русског зарубежья имени Александра Солженицына, 2012.

своје каријере⁹. Већина тих лекара је имала високо образовање. Од њих осамдесет и један човек завршио је високу школу у Руској империји. Деведесет и један човек стекао је високо образовање већ у КСХС (на медицинским факултетима Београдског и Загребачког универзитета). Осим високог образовања, руски лекари су имали висок ниво опште културе, знали су по неколико страних језика¹⁰.

Истражујући биографије руских медицинара, ми смо успели да сазнамо да трећина од њих (34 %) служила је медицини још пре емиграције. То су били цивилни и војни лекари, а такође четри доктора медицине (професори А. И. Игнатовски, С. Н. Салтиков, С. К. Софотеров, педијатар А. А. Солонски). Већина медицинара које смо истраживали (66%) почели су своју лекарску каријеру већ у емиграцији. У овој групи издвајају се две основне категорије. Прва су лица, која су рођена у Руској империји и која су завршила руске високе школе до почетка револуционарних догађаја 1917. г. Неки из њих су успели да узму учешће и у белом покрету у годинама Грађанског рата. Њихова лекарска пракса почиње од почетка 1920-х година већ у КСХС. Друга категорија су лица, такође рођена у Руској империји, али су они успели да заврше тамо само средње школе, а своје високо образовање су стекли већ на територији КСХС, на Београдском и Загребачком универзитету.¹¹ Озбиљну професионалну медицинску каријеру у емиграцији имали су А. М. Асејев (1903.–1993.), лекар опште медицине, који је о свом трошку штампао алманах «Окултизам и јога»; В. М. Островидов (1895.-1976.), први лекар-психијатар у Сплиту, један од оснивача хрватске психијатрије, Е. И. Шерстнев (р. 1897.) – војни лекар, који је модернизовао медицинску статистичку службу у Босни и Херцеговини; Т. П. Шкурина (1914.–2008.) – истакнути специјалиста у области оперативне гинекологије, професор Београдског универзитета, аутор више од 130 научних радова, између осталог и уџбеника¹².

Пратећи територијални распоред 190 руских лекара, било је пронађено да само на територији Србије (у савременим границама) радило је 72 човека, у Хрватској – 24, Македонији – 11, Словенији – 5, Црној Гори – 1, Босни – 2. Свега – 115 људи. А 75 људи током свог живота су радили на територији не једне, већ две и више регија. Највише медицинара налазило се на територији Србије и Хрватске. При томе мобилност руских лекара је била доста велика, јер чак и боравећи током тридесет година у једној регији (на пример, у Србији) већина њих је кратко остајала на једном

9 Горинов М.М. Российские врачи-беженцы в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии (1918-1946): микросоциологический анализ. С. 416.

10 Там же. С. 417.

11 Там же. С. 417-418.

12 Российские врачи в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии: Биографический словарь и анкеты (1918–1946). С. 39, 249, 391, 396-397.

радном месту¹³. При томе је било и таквих медицинара који су провели цео свој радни век на једном месту. Тако, А. С. Завалијевскаја (1890.–1969.) тридесет и две године је руководила здравственом задругом у селу Венчане Аранђеловачког среза (1924.–1956. г.). Тамо је она и сахрањена, а за преданост у раду била је награђена орденом Светог Саве¹⁴. Л. К. Ручимски (1882.–1968.) од 1920. године бавио се приватном праксом у г. Суботици, а од 1946. године радио је тамо у дечијем дому¹⁵.

Од 190 руских лекара-избеглица које смо истраживали, највише је било лекара-специјалиста различитих области – 103 (54%). Превладавали су терапеути и стоматолози. Највише лекара-специјалиста је било примљено у грађанске и војне установе великих градова Краљевине СХС: Београда, Загреба, Сарајева, Скопља, Љубљане. Остали специјалисти су радили у амбулантно-поликлиничким, болничким и бањским установама у градовима и местима. Лекари-специјалисти су били потребни у свим регијама Краљевине СХС, али у Србији је било више гинеколога, неуропатолози су радили у главном у Хрватској, а епидемиолози су највише били потребни у Македонији¹⁶.

Скоро половина (46%) медицинара су били лекари опште праксе. Они су својим радом оставили значајан траг у амбулантама, у здравственим станицама и здравственим задругама у селима и малим местима. Појам «здравствена задруга» значи удруживање лица са циљем заједничког пружања медицинске помоћи. Чланови здравствених задруга имали су сасвим обезбеђену здравствену заштиту, која је обично подразумевала лекарске прегледе, јефтине лекове, помоћ породилјама, консултације за будуће мајке и мајке са бебама, покретне зубарске ординације, вакцинацију. Делатност задруга је потпадала под програм санитарног просвећивања, асептичка медицинска култура становништва и побољшања хигијене¹⁷. Руски лекари до 1926. године (када су биле уручене прве дипломе српским лекарима на медицинском факултету у Београду) били су скоро јединствени лекари у тим задругама. Чланови здравствених задруга се лечили у здравственим станицама, који су личиле на здравствене пунктове типа амбуланте, у којима је радило само 1–2 лекара опште праксе. Неки од руских лекара радили су у Домовима здравља, који се налазили само у градовима; осим лекара опште праксе у њима су радили и лекари специјалисти.

13 Горинов М.М. Российские врачи-беженцы в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии (1918-1946): микросоциологический анализ. С. 419.

14 Российские врачи в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии: Биографический словарь и анкеты (1918–1946). С. 117.

15 Там же. С. 308–309.

16 Горинов М.М. Российские врачи-беженцы в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии (1918-1946): микросоциологический анализ. С. 419–420.

17 Литвиненко С.А. Врачи русской диаспоры в Сербии и Черногории // Вестник морского врача. 2008. № 5. С. 120–121.

Познато је да 67 од 118-ст (57%) лекара који су обухваћени истраживањем су били мушкарци на војној служби у КСХС. У главном, то су били они, који су радили као војни лекари по уговору. Они су радили по уговору од три до пет година, а после су прелазили на грађанску службу. Тако, А. О. Мурадјанц (р. 1887. године) четири године је служио по уговору у г. Вршцу (1920.-1924. г.), после чега је прешао да ради у Окружну канцеларију обезбеђења радника у истом граду¹⁸. Међу тим многи лекари су остали у војсци и даље: 10 па и 20 година. Неки од њих су били награђивани. Тако, вишегодишњи руководиоц санитарне управе I Армијске области и начелник војне болнице у г. Петроварадину Г. И. Гладилин (1878.-1957.) добио је «за предану службу» два ордена Св. Саве IV и V степена¹⁹. Велики део руских медицинара био је у војној служби само у периоду Другог светског рата: у саставу Југословенске краљевске војске или Народно-ослободилачке војске Југославије.

Како показују биографски подаци који смо сакупили, већина руских лекара је добила југословенско држављанство и остала је у Југославији и након Другог светског рата. Само мали број њих је отишао у друге земље: четири човека – у САД (М. Т. Архангелски, Е. А. Баранова, И. Ф. Кармански, С. С. Трегубов), три – у Латинску Америку (А. М. Асејев – у Парагвај, Г. В. Бурмицки – у Венецуелу, Г. А. Војцицка – у Аргентину). Два лекара (Е. Б. Веверн и Н. Н. Киселевска) вратили су се у Совјетски Савез²⁰.

Већина руских лекара били су породични људи. 53% мушкараца-емиграната било је ожењено руским женама, а 36% – држављанкама КСХС. Њихове жене углавном су биле учитељице и докторке. За разлику од мушкараца, руске жене-емигранткиње ређе су се удавале за припаднике локалног становништва КСХС. Тако, од 72-е жене-емигранткиње 71 % су биле удате за Русе и само 13 % – за држављани КСХС. Према зајимању њихови мужеви су били углавном лекари и инжењери, а такође чиновници, просветни радници, агрономи²¹. Деца или унуци неких од руских лекара су наследили њихову професију. Тако, старији син војног лекара П. П. Мамонтова (1890.-1952.), који је радио у г. Бихаћу, Николај (1933.-2007.) такође је био лекар и умро је 2007. године у босанском граду Бања Лука. Два сина Николаја – Петар и Александар – такође су медицинари! Раде у Србији. Петар је ортопед у Београду, а Александар је гинеколог у граду

18 Российские врачи в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии: Биографический словарь и анкеты (1918–1946). С. 226.

19 Горинов М.М. Русские врачи в Югославии: новые биографические данные // Столетие двух эмиграций. 1919-2019. Сборник статей. Отв. ред. А.Ю. Тимофеев. М.: Институт славяноведения РАН; Белград: Информатика, 2019. С. 221.

20 Горинов М.М. Российские врачи-беженцы в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии (1918-1946): микросоциологический анализ. С. 422.

21 Там же. С. 422-423.

Прокупљу²². Синови зубног лекара В. И. Фиљанског (р. 1900.) – Марко и Павел – такође су стоматолози. Раде у Скопљу (Македонија)²³.

Међу руским лекарима-избеглицама, који су дошли у Краљевину СХС, било је и професора медицинских факултета из Одесе, Кијева, Саратова, Томска, Варшаве, Москве и Војно-медицинске академије у Петрограду. На жалост, економски разлози и могућности, које су могле да им пруже друге европске државе, утицале су на то, да одређени број изузетних руских специјалиста након неколико година, које су провели у Југославији, отишли су у Париз, Праг, Берлин, Софију. Тако, у Париз су се преселили професори В. Н. Сиротинин (1856.–1934.) и В. И. Теребински (1878.–1950.). Стекавши високо медицинско образовање на Загребачком универзитету, отишао је у Париз и Н. А. Булгаков (1898.–1966.), брат писца Михаила Булгакова²⁴.

Међу универзитетским професорима, који су заувек остали у КСХС, био је терапеут А. И. Игнатовски (1875.–1955.), професор Новоросијског и Варшавског универзитета. Године 1921. он је добио звање ординарног (редовног) професора медицинског факултета Београдског универзитета. Осим тога, он је био оснивачем и руководиоцем прве Клинике унутрашњих болести у Београду. Његово епохално откриће је развој атеросклероза услед прекомерне употребе масне хране донело му је светско признање.²⁵ А. И. Игнатовски је аутор вредних радова «Клиничка семиотика и симптоматичка терапија» (Берлин, 1923.) и «Основе клиничке пропедевтике» (Београд, 1952.)²⁶.

Лекар унутрашњих болести професор Новоросијског универзитета у Одеси, А. И. Шчербаков (1858.–1944.) по доласку у КСХС био је запослен у Министарству здравља као консултант за бањска лечилишта, а 1931. године постао је професор балнеологије на медицинском факултету Београдског универзитета. Он се бавио истраживањем бањских лечилишта и саставио је прву карту бања у КСХС. Његов рад «Терапеутска снага хидроминералних блага Југославије» заузимала је значајно место у историји светске балнеологије²⁷.

С. Н. Салтиков (1874.–1964.), професор Екатеринославског универзитета, постао је родоначелником хрватске патоанатомске школе. 1922.-1952. г. он је руководио катедром патолошке анатомије Загребачког универзитета. Практично су сви патолози-анатоми у Хрватској, са малим

22 Горинов М.М. Русские врачи в Югославии: новые биографические данные. С. 223.

23 Российские врачи в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии: Биографический словарь и анкеты (1918–1946). С. 376.

24 Васильев К.К. Эмиграция российских врачей в Королевство сербов, хорватов и словенцев. С. 59-60.

25 Литвиненко С.А. Врачи русской диаспоры в Сербии и Черногории. С. 122, 124.

26 Российские врачи в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии: Биографический словарь и анкеты (1918–1946). С. 136-137.

27 Литвиненко С.А. Врачи русской диаспоры в Сербии и Черногории. С. 122, 124.

изузетком, били његови ученици. Његова истраживања су посвећена широком кругу проблема патолошке анатомије и патолошке физиологије²⁸.

Неки лекари су постали универзитетски професори у самој Краљевини. Тако је, доктор Д. М. Тихомиров (1887.–1979.), који је дошао у КСХС 1920. г., био у почетку доцент (од 1929.) и тек нешто касније (1940.) је постао професор патолошке анатомије медицинског факултета Београдског универзитета²⁹.

Лекар Н. Д. Черноzubов (1890.–1967.), као млад епидемиолог у Новом Пазару 1920-х гг. постао је познат због тога што је предвидео епидемију шарлаха, у то време веома озбиљне заразне болести, на основу учесталости тонзилофарингита (ангине, болова у грлу) код школске деце³⁰. Он је основао Центар за идентификацију и проучавање салмонеле. Од 1944. г. био је начелник епидемиолошког отсека Врховног штаба Народно-ослободилачке војске, до 1952. г.- главни епидемиолог Југословенске народне армије. Од 1946. до 1962. г. био је професор епидемиологије медицинског факултета у Београду. Написао је уџбеник «Општа епидемиологија» (Загреб, 1941.), који су користили многе генерације студената медицине³¹.

На крају, морамо да кажемо неколико речи о С. К. Рамзину (1892.–1981.). До доласка у КСХС он је био асистентом катедре хигијене Харковског универзитета. 1920.-1944. г. радио је на ликвидацији маларије у Македонији. Лабораторним истраживањем присутности јода у пијаћој води он је установио везу међу гушавости (оболење штитасте жлезде) и дефицитом јода у води. На основу добијених резултата Рамзин је иницирао доношење државне уредбе о обавезном јодирању кухинске соли, што је допринело нестајању гушавости из локалне патологије³². С. К. Рамзин је био директор Института хигијене у г. Шабцу, мајор Југословенске народне армије, затим је постао ординарни професор хигијене на Војно-медицинској академији у Београду. Његов уџбеник «Свакодневна хигијена» (Београд, 1953.) остао је непревазиђеним у овој области³³. Под његовим руководством била је створена општедржавна противоепидемиолошка служба у КСХС. Осим тога, он се сматра оснивачем хигијенских стандарда у области грађевинарства, санитарно-техничких стандарда при изградњи стамбених

28 Васильев К.К. Эмиграция российских врачей в Королевство сербов, хорватов и словенцев. С. 61.

29 Российское научное зарубежье: Материалы для биобиблиографического словаря. Вып. 1: Медицинские науки. Автор-составитель М.Ю. Сорокина. М.: ДРЗ им. А. Солженицына, 2010. С. 211.

30 Литвиненко С.А. Врачи русской диаспоры в Сербии и Черногории. С. 122, 124.

31 Российское научное зарубежье: Материалы для биобиблиографического словаря. Вып. 1: Медицинские науки. С. 228-229.

32 Литвиненко С.А. Врачи русской диаспоры в Сербии и Черногории. С. 122, 124.

33 Российские врачи в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии: Биографический словарь и анкеты (1918–1946). С. 300

зграда.

Руски лекари су активно радили у установама руског друштва црвеног крста, које се бавило у КСХС централизованом организацијом медицинске помоћи Русима. Оно је образовало целу мрежу медицинских организација: војних болница, лечилишта, санаторијума. Најдуже је постојала Руска болница-санаторијум у граду Панчеву и амбуланта Црвеног Крста у Београду.

У пролеће 1920. године Београд је био препун избеглица, и управо за њих у априлу 1920. г. била је отворена бесплатна амбуланта Руског друштва Црвеног Крста (1937. године она је била преименована у Поликлинику Црвеног Крста). Она се налазила у спратној згради у улици Краљице Марије (број 133). Од 1934. године њен директор је био бивши морнар, учесник одбране тврђаве Порт-Артур, матурант петербуршке Војно-медицинске академије педијатар А. А. Солонскиј (1882.-1976.). Прегледали су се терапеутски, кожно-венерични, хирушки, очни и стоматолошки болесници. Рађена су и бактериолошка истраживања, лечење масажом, електротерапија, рендген. При амбуланти постојала је и апотека: лекови, који су постојали у резервама РОЦК, делили су се бесплатно. Лекари су посећивали болеснике кући. Током постојања ове установе у различите периоде времена у њој је радило 57 лекара-специјалиста³⁴.

Једна од бивших пацијенткиња, српска слависткиња Мила Стојнић је писала: «приједи у поликлиници били су пријатни и Поликлиника никад није била препуна, јер прегледи су се заказивали. Поликлиника је имала лекаре свих специјалности, веома оданих својој професији и изузетно хуманих у односу са болесницима»³⁵.

У суседној згради налазила се специјалистичка Дечија амбуланта, која није се бавила само лечењем болесне деце, већ и исхраном здравих. Солонскиј организовао је овде млечну кујну. Давале су се намирнице, одећа за новорођенчад, приређивале се «јелке» са поклонима. При Дечијој амбуланти били су организовани чак и течајеви на којима се учило како треба чувати и васпитавати децу³⁶.

Велика концентрација избеглица у Београду почетком 1920.-х година, како оних, који су решили да остану у њему, тако и оних који су чекали одлазак у друге градове и села, КСХС, условила је брзо тражење одговарајућег објекта за болницу, у коју би се могли сместити рењеници и болесници. Неоштећена зграда била је пронађена у граду Панчево, удаљеном од Београда 20 километара. Овде, у згради бивше аустријске

34 Горинов М.М. Жизнь как служение. Врач А.А. Солонский в России и Югославии // Люди и судьбы Русского Зарубежья / Отв. ред. А.Б. Ефимов, Е.М. Миронова. Вып. 4. М.: ИВИ РАН, 2017. С. 51-52, 59-61.

35 Цит. по: Литвињенко С.А. Руски лекари у Србији и Црној Гори. С. 68-69.

36 Горинов М.М. Жизнь как служение. Врач А.А. Солонский в России и Югославии. С. 60.

болнице (ул. Цара Душана, број 12), 10. марта 1920. године била је отворена Руска војна болница -санаторијум Руског друштва Црвеног Крста. Болница је имала три одељења – хируршко, терапеутско и гинеколошко. Познати српски публициста Миховил Томандл писао је, да 1921. године при операцијама је умрло само 15 пацијената (2,9 %), а 1922. г. – 13 (1,9 %). То је веома низак проценат у поређењу са европским клиникама, где је умирало 4 % пацијената. 1930. г. војна болница је имала 110 кревета, 13 различитих специјалиста, 3 операционе сале, породилиште, лабораторију и физиотерапеутски кабинет³⁷. 1927. г. на чело болнице је дошао истакнути хирург В. А. Левитскиј (1884.-1953.), начелник њеног хирушког одељења. Панчевачка војна болница је била једном од узорних медицинских установа у Југославији, која је била веома популарна због високог квалитета својих услуга. У војну болницу код хирурга В. А. Левицког долазили су болесници из свих крајева Југославије³⁸.

Поликлиника Црвеног Крста у Београду и војна болница у Панчеву пружали су медицинске услуге не само Русима, већ и локалном становништву. У време борби за ослобођење Београда они су примали рањене советске војнике, а 1946. г. били су расформирани³⁹.

На тај начин, у Краљевини СХС, делом које је тада била и Србија, која је широм отворила врата за емигранте из Русије, лекари и научници из области медицине имали су велике могућности да примене своја знања. Руски лекари чинили су све што је могуће за културни раст земље која је њих примила и за њен социјални развој. Својим професионализмом они су много утицали на развој здравства и медицинске науке у Југославији.

Библиографија

Арсенјев А.Б. Живот руских емиграната у Србији // Новый журнал. 2010. № 259. С. 111–164.

Васиљјев К.К. Питомци и предавачи медицинског факултета Московског универзитета у Руском иностранству // Руска интелигенција у домовини и у иностранству. Сб. научних радова. М., 2005. С. 255–265.

Васиљјев К.К. Емиграција руских лекара у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (Југославију) // Проблеми социјалне хигијене и народног здравства. 2006. № 1. С. 59-61.

Горинов-мл. М.М. Руски лекари-избеглице у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца

37 Палибрк-Сукич Несиба. Санаторий Красного Креста Короля-визы Александра I Объединителя в городе Панчево // Вестник морского врача. 2008. № 5. С. 128-130.

38 Васиљев К.К. Питомци и преподаватели медицинског факултета Московског универзитета у Руском зарубежје // Российская интеллигенция на родине и в зарубежје. Сб. научных трудов. М., 2005. С. 263.

39 Литвиненко С.А. Врачи русской диаспоры в Сербии и Черногории. С. 123; Несиба Палибрк-Сукич. Санаторий Красного Креста Короля-визы Александра I Объединителя в городе Панчево. С. 130-131; Горинов М.М. Жизнь как служение. Врач А.А. Солонский в России и Югославии. С. 61-62.

/ Југославији (1918.-1946.): микросоциолошка анализа // Руски лекари у Краљевству серба, хрвата и словенаца / Југославија: Биографички лексикон и анкете (1918–1946). Београд: М.: Дом руског зарубежја имени Александра Солженицына, 2012. С. 416-423.

Горинов-мл. М.М. Руски лекари у Југославији: нови биографички подаци // Столеће два емиграција. 1919-2019. Збирка текстова. Одв. ред. А.Ю. Тимофеев. М.: Институт славјанологије РАН; Београд: Информатика, 2019. С. 219–227.

Горинов-мл. М.М. Живот као служба. Лекар А.А. Солонски у Русији и Југославији // Људи и судбина Руског Заружја / Одв. ред. А.Б. Ефимов, Е.М. Миронова. Вып. 4. М.: ИВИ РАН, 2017. С. 50–65.

Литвиненко С.А. Руски лекари у Србији и Црној Гори. Београд: Српско лекарско друштво, 2007. 199 с.

Литвиненко С.А. Лекари руске дијаспоре у Србији и Црној Гори // Вестник морског лекара. 2008. № 5. С. 118–125.

Палибрк-Сукич Несиба. Санаториј Црвеног Крста Краља-витеза Александра I Објединитеља у граду Панчево // Вестник морског лекара. 2008. № 5. С. 127-134.

Погодин А.Л. По Србији // Нове време. Београд. 1922. № 414 (13 септембра). С. 2.

Руски лекари у Краљевству серба, хрвата и словенаца / Југославија: Биографички лексикон и анкете (1918–1946) = Руски лекари у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца / Југославија: Биографски речник и анкете (1918–1946) / Дом руског зарубежја имени Александра Солженицына; Архив Југославије; одв. ред. М. Милошевић, В. Москвин; саст. М. Горинов-мл., М. Сорокина, Н. Петровић, М. Медаковић, Р. Рађеновић. – Београд: М.: Дом руског зарубежја имени Александра Солженицына, 2012. 456 с.

Руско научно зарубежје: Материјали за библиографички лексикон. Вып. 1: Медицинске науке: XIX – прва половина XX в. Авт.-сост. М.Ю. Сорокина. М.: ДРЗ им. А. Солженицына, 2010. 256 с.

Жалнина -Васиљкиоти Ирина Леонидовна

Грчка / Атина

Завршила је одељење теорије и историје уметности историјског факултета МДУ Ломоносов. Радила је као виши научни сарадник у Државној Третјаковској галереји. Од 1991. године живи у Грчкој. Члан је Центра грчко-руских историјских истраживања, члан Међународне асоцијације историчара уметности. Аутор бројних научних и популарних публикација из историје руске емиграције у Грчкој у XIX–XX веку. Учесник међународних конференција и округлих столова, посвећених теми Руса у иностранству.

Аутор монографија: «Родна земља грудва сува»: руски некропољ у Грчкој» (М.: Книжница; Руски пут, 2012.), [заједно са О. Чистјаковим] «Руски ратници, који су погинули и умрли на Македонском (Солунском) фронту у Првом светском рату. 1916.–1919. Књига успомена» (М.: Стараја Басманаја, 2014.), «Руска емиграција у Грчкој. Судбине. XX век» (М.: Стараја Басманаја, 2015.).

УНУТРАШЊА И СПОЉНА ПОЛИТИКА ГРЧКЕ ДРЖАВЕ (1919.-1930. Г.) И ПОЛОЖАЈ БЕЛЕ РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ У ЗЕМЉИ.

У Грчкој емигранти из Русије појавили се знатно раније, него што је почела кримска евакуација армије генерала Врангела. Овде, после завршетка ратних дејстава на македонском фронту 1918. године, још су остали стотине рањених и болесних војника и официра који се налазили на лечењу у руским, енглеским, грчким и француским војним болницама. Након неуспешне интервенције Француске, Грчке и Румуније на југу Русије априла 1919. Године, овде је приспео први већи долазак рускојезичних избеглица, који су напустили Русију преко Одесе од 3 до 6 априла 1919. г.⁴⁰ Такође у Атину и Солун су редовно долазили

40 Танин С.Ю.Русский Белград.- М.: -Вече, 2009 С..46

бродови са рањеним војницима и официрима Беле армије⁴¹. У вези са насталом потребом организације ових миграната, на иницијативу и под покровитељством супруге последњег руског императорског изасланика Е. П. Демидова С. И. Демидове још у јесен 1918. г. у Атини био је створен «Савез помоћи Русима у Грчкој». На пролеће 1919. године овде је постојао и Савез руских официра⁴². Захваљујући залагањима руководства Руске армије, са грчком владом био је закључен договор о пријему руских официра у службу у грчку војску. Сагласно наредби грчког министра од 22. VII. 1919. године они су почели да добијају плату као и грчки официри⁴³. Заједно са бригом о смештају Савез помоћи није пропустио и тако важан посао, као што је брига о руској деци и њиховом образовању.⁴⁴

Политичка и економска ситуација у самој Грчкој била је ванредно тешка. За период од 1912. до 1922. г. земља је ратовала 4 пута: у Првом и Другом Балканском рату; Од 1917. године учествовала у Првом светском рату; Од 1919. године поново је ратовала са Турском. Резултат ових ратова био је: разорена привреда, незапосленост, десетине хиљада удовица и инвалида. Само у Јужној Македонији било је спаљено 160 села са 16000 домова, 70 хиљада људи остало је без крова. Године 1917. након пожара који се десио у Солуну, изгорело је 9500 домова, и такође преко 70 хиљада становника остало је на улици.⁴⁵ Без обзира на властите тешкоће, крајем 1920. године грчка влада се поново одазвала на молбу генерал-лајтнанта П. Н. Врангела (и на молбу бивше краљице руске велике књегиње Олге Константиновне) и пристала је да прими у земљу још 1742 руских емиграната. Од њих 1000 људи су послали на боравак у Солун у руски логор Харилау, остале, рањене и болесне, који су допутовали бродом-војном болницом «Цесаревич Георгиј»,

41 Нарочито, 6. марта 1920. г. вуПиреј из Новоросијска допловио је прерађени под војну болницу пароброд «Херсон», на ком је било 1042 рањеника и болесника. 17. (30. маја) 1920. године у Солун је допловио транспорт № 6 (пароброд Bruenn), који без расформирања са другим транспортом № 5 заједно са болесницима и руским медицинским персоналом био је примљен у енглеску војну болницу Station Hospitale. У мају 1920. године само у енглеским војним болницама № 43 и № 52 на евиденцији се налазило 299 учесника белог покрета који се лечили у Солуну.

42 Б /а. Помощь русским беженцам. // Русская газета.- Афины, 1919. - 2 июня, № 9. - С. 2.

43 Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ).Ф.7525. Оп.1.Д.6.Л. 20.//Државна архива Руске федерације

44 Об открытии русской гимназии в Афинах. - Афины, Русская газета. 1919. - 26 мая. №7. - С.1. Уже в мае 1919 г. в «Русской газете», издававшейся в Афинах, появилось обращение ко всем лицам, заинтересованным в создании гимназии, придти на совещание организационного комитета по созданию в Греции русской гимназии.//Већ у мају 1919.године у “Руским новинама” који су штампане у Атини, појавило се обраћање лицима заинтересованим за подизање гимназије да дођу на састанак организационог одбора за отварање руске гимназије у Грчкој.

45 *Волинский Л.* Республика генералов (Греция). - М., 1927, С. 7//Волински Л. Република генерала(Грчка)

разместили су у болницама и логорима у Атини. Олга Константиновна, која 1867. године се удала за грчког краља Георга Првог, и добила у мираз милион рубаља, свих 45 година своје владавине активно се бавила добротворним радом. Њеним залагањима била је саграђена највећа болница на Балкану «Јевангелизмос» у Атини, руска војна болница у Пиреју. Руска болница је била и у Солуну. До средине маја 1920. године број руских емиграната је премашао 3500, од њих приближно 2000 у Атини (од њих 1000 војних обавезника) и близу 1500 у Солуну (од њих 944 војника и официра). Дајући ову дозволу, Грчка је обезбедила подршку владе Француске која је обећала да рефундира део трошкова за издржавање војника бивше савезничке армије. Од јуна 1917. године земљом је владао унук краљице Олге, грчки краљ Александар I (након скидања са власти његовог оца краља Константина I од стране савезника). О улози краља Александра I у размештању руских избеглица у својим успоменама је написао последњи руски војни агент у Грчкој В. Н. Пољаков: «Захваљујући краљу Александру, у фебруару и марту 1920. године, појавио се први талас руских избеглица са југа Русије, које је у Солуну дочекала сразмерна помоћ и свакога рода подршка у виду давања смештаја, кревета, медицинске помоћи. За ова два-три месеца преко Солуна у Србију је прошло до 30 000 избеглица и мада Грчка, настављајући рат, и сама је трпела за све, међу тим пружила је и нама помоћ. Лично је краљ Александар излазио у сусрет руским потребама како је могао. У пролеће 1920. године посетио је добротворни концерт, који је приредила супруга посланика С. И. Демидова у згради Мисије у корист руских избеглица, на којем је прикупљено доста средстава.»⁴⁶.

Новембра 17. 1920. године, удова краљица-мајка Олга Константиновна вратила се у Грчку из Русије после седмогодишњег одсуствовања. Након повратка она је постала на један месец после неочекиване трагичне смрти краља Александра, регентом Грчке са титулом «краљица-мајка и правитељица». Децембра 19. 1920. године парламент земље вратио је трон њеном сину краљу Константину I и на власт су дошли традиционалисти који се вратили у земљу из емиграције.

Руска војна лица и чланове њихових породица преместили су у 4-у војну болницу, која је била створена на бази медицинског брода «Цесаревич Георгиј», руској војно-поморској болници у Пиреју, инвалидском логору при цркви Св. Дионисија, војној болници Хаџикиријакион, француској војној болници, болници Јевангелизмос, пирејском хотелу за самце, заводу ђубрива у Пиреју, гаражи Ломагиних и по приватним становима у рејону Фалиро. На почетку болеснике и рањенике издржавала је француска влада, затим, после неколико месеци, неочекивано за Грчку и Русе, она је одрекла да даље сноси трошкове. Све трошкове око руских избеглица, принуђена је била да прихвати на себе Грчка.

Међутим, након пораза грчке армије у ратном сукобу са Турцима и

репресија против мирног становништва из Мале Азије у Грчку кренула је милионска река властитих миграната. У свету ових догађаја од 1. маја 1921. године болесни и рањени руски војници и официри били су скинути са следовања и они су морали да ослободе грчке војне болнице за долазеће из Мале Азије грчке војнике и избеглице. У овом периоду у војној болници № 4, војној болници Хађикиријакион и руској болници у Пиреју налазило се 923 официра и војника руске армије. Њих 500 било је тешко болесно од туберкулозе, било је њих без руку, без ногу, сви инвалиди. Осим тога, 1920-х година из СССР у Грчку репатрирало се близу 100 хиљада руских грка, тако званих понтијаца или «росопонтијев», многи од њих нису говорили грчки и за које, такође као и за њихову децу, руски језик није био матерњи. У сложеној заиста драматичној ситуацији раду «Савеза помоћи Русима у Грчкој» активно се прикључила Руска дипломатска мисија у Атини на челу са последњим руским императорским изаслаником Јелимом Павловичем Демидовим.⁴⁷ По његовој личној иницијативи и на средства којима је он располагао у јануару 1921. године при мисији је био основан Биро радне помоћи Русима. На његовом челу у разним годинама су били Л. А. Сењко-Поповски, В. В. Павлов. Са појавом Сверуског руштва земских и градских посланика (даље – ЗЕМГОР-а) у Грчкој, које се финансирало из Париза, ове две организације у Грчкој су се обједини

л е
Председништво Руског Црвеног Крста, којим је руководила супруга Ј. П. Демидова Софија Иларионовна Демидова, практично је у потпуности остварило пријем и размештај у логорима и војним болницама 1742 врангеловца. У надлежности представништва Руског Црвеног Крста налазили се: 4-а војна болница Руског Друштва Црвеног Крста (РОКК) у Атини; војна болница РОКК у Пиреју (ул. Кецина); војна болница на руском гробљу у Пиреју. За потребе руске емиграције била је уступљена и војно-морска болница у Пиреју, отворена 1902. године из личних средстава краљице грчке Олге и 1912. године поклоњена Руском војно-поморском ресору.⁴⁸ Велику улогу у судбини руске колоније су имали руске црквене парохије, којих је само у Атини и Пиреју било 3: Свето-Тројицка црква при Посланству Русије у Атини у самом центру града; црква св. Олге у Пиреју при руској војно-морској болници, црква при 4-ј војној болници у Атини.⁴⁹ 25. марта 1921. године у Атини је била отворена *руска прогимназија*. Њу су похађали 30 ученика, који су били подељени у 3 групе а постојао је и

47 . Од 1912. до 1917. године мисију Посланика је обављао државни саветник кнез Сан-Донато Јелим Павлович Демидов. 1917 године он се одрекао свог положаја, а 1920. г. поново је био постављен владом генерала Врангела и налазио се на том положају до признавања Грчком Советске Русије 1924. године. - «Чему свидетели мы были». Переписка бывших царских дипломатов 1934–1940.- М., 1998. Кн. 2. С. 373.

48 ГА РФ. Ф. 5781. Оп. 1. Ед. хр. 13. Л. 22 об.

49 Там же. Ф. 5778. Оп. 1. Ед. хр. 1. Л. 140.

дечији вртић.⁵⁰ Школа у Грчкој за руску децу била је основана средствима Руског земаљско-градског комитета у Паризу (ЗЕМГОРА), Бироом радне помоћи Русима при бившој Императорској руској мисији у Атини, а такође из приватних донација појединаца из руске колоније и локалног грчког становништва.⁵¹

Кубански и донски козаци који су од марта 1920. године живели на Лембосу под патронатом бивших савезника, Француза и Енглеза, током јуна - децембра 1921. године били су измештени с острва у Бугарску и Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Од јануара 1922. до марта 1924.

г. на Лемносу остало је само два припадника Донског козачког корпуса. Њихова обавеза се састојала у томе да чувају руска гробља.⁵²

28. септембра 1922. године Грчка за последицу изгубљеног рата је имала војни удар, који су извели пристаљике председника владе Е. Венизелоса. Краљ Константин I, главнокомандујући армије, био је скинут са престола, а скоро сва краљевска породица, између осталог и бивша "правитељица" Олга Константиновна, морала је да емигрира у Италију. Краљем је проглашен наследни принц Георг II. а након годину дана, после наредног преврата 26. септембра 1923. године он се одрекао од престола и напустио Грчку скоро на 12 година.

Перспектива да се нађе посао за Русе постајало је све мање, број емиграната из Русије наставио је да се стално смањује. Године 1923. у складу са извештајем управе «Совнарода», ситуација је била следећа: «Општи број руских избеглица у Грчкој сада је достигао 8-10 хиљада људи, већина од њих је дошла са острва Лемнос после дозволе грчке владе, део њих је дошао из Галипоља и део пристиже из Србије, тајно прелазећи границу Грчке. Плата Руса, који не знају грчки језик је мања од плата радника-грка и других нација, а још и због тога што руске избеглице, немајући средстава за живот, пристају на сваку плату. До доласка избеглица-грка из Мале Азије посао је могао да се нађе, али после, а такође услед посрнулог економског стања земље не само што није било посла, већ и они малобројни који су радили у фабрикама избацивани су напоље и замењивани грчким избеглицама и демобилисанима.»⁵³ Године 1924. у целој Грчкој живело је само 3 хиљаде руских емиграната, 1928. године – 2 хиљаде, а 1935 године – 2200⁵⁴.

Осим проблема запошљавања и смештаја Руса, предруководством емиграције стојао је и задатак очувања руских непокретности: црква, болница у

50 Там же. Л.114.

51 Там же. Ф.5781.Оп.1.Ед.хр.1.Л.18.

52 Йованович М. Русская эмиграция на Балканах 1920-1940. - М., 2005. С. 118; Косик В.И. Что мне до вас, мостовые Белграда? Очерки о русской эмиграции в Белграде 1920—1950-е годы. Часть I. — М., 2007. С. 100.

53 Русская военная эмиграция 20–40-х годов. Документы и материалы. - М., 2001, Т. 2. С. 253.

54 Йованович М. Указ. соч. С. 118, 121-122; Косик В.И. Указ. соч. С. 100.

Атини и Солуну. Узевши у обзир отказивање Атинске Архиепископије за формирање руске парохије при руској посланичкој Свето-Тројицкој цркви посланства у Атини (под изговором, да и сама Еладска Црква нема парохијску организацију)⁵⁵, Ј. П. Демидов (при помоћи митрополита Платона) у јулу 1920. године организовао је «Савез руских православних хришћана у Грчкој», а у фебруару 1923. године предао је на управљање «Савеза руских православних хришћана у Грчкој» Свето-Тројицку цркву. У марту исте године Савет амбасадора је прекинуо да шаље средства за издржавање парохије из Париза.⁵⁶ Недостатак средстава принудио је Савез да се обрати за помоћу влади Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, која је многе године користила руски храм при посланству за црквене потребе српских дипломата, који су живели у Грчкој. Ј. П. Демидов имао је рођачке везе са српском краљевском кућом. Млађи брат краља Србије Петра I Карађорђевића Арсен (1859-1938) био је ожењен полусестром Ј. П. Демидова Аврором Павловном Демидовом (1873-1904), кнегињом Сан-Донато (1934.-1941. године њихов син, принц Павле, који се родио 1893 године, постао је регент Југославије). После одласка Ј. П. Демидова у Београд и преговора о судбини руске парохије, влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од средине 1924. године узела је цркву под своје покровитељство са плаћањем неопходних парохијских трошкова⁵⁷. Дуготрајни рат са Турском довела је до жестоког пораза у августу 1922. године и потписивања 1923 г. Лозанског мировног уговора са губитком свих малоазијских територија, Источне Фракије и неколико острва у Егејском мору. Као резултат жестоких прогона од стране Турака близу 1400 хиљада Грка је бежало из Мале Азије у матицу, становништво које тих година је бројало око 4, 5 милиона људи.⁵⁸

23. марта 1924. године Уставотворна национална скупштина изгласала је Грчку републиком. Нова влада под водством Александроса Папанастасиу донела је низ закона, између осталог и о званичном признању СССР-а. Првог јуна исте године у Атини је била затворена пређашња Руска императорска мисија. После званичног признања Советске Русије у јуну 1924. године, положај Руса у Грчкој поново се погоршао. Колонија је почела да губи једну некретнину за другом, која је некад припадала царској Русији.

Јуна 25. 1925. године генерал Теодорос Пангалос извршио је државни удар, ухапсио је своје противнике, а 30. септембра исте године распустио је грчки парламент и прогласио се диктатором 4. јануара 1926. године. 9 новембра 1925. године Уставотворна скупштина Грчке усвојила је закон о експропријацији целокупне имовине краљевске породице. Зграда болнице

55 Йованович М. Указ. соч. С. 268.

56 ГАРФ. Ф. 6112. Оп. 1. Д. 30. Л. 6.

57 Доклад в общее собрание Союза русских православных христиан ревизионной комиссии // ИАЦЭ. Ф. 3720. Оп. Аа. Л. 6/н.

58 Православная энциклопедия. Греция.- М., 2006. Т. XII. С. 386.

у Пиреју била је конфискована и укњижена на рачун грчке државне благајне. Руски емигранти нису успели да сачувају за себе ни руску болницу у Солуну.

15 новембра 1924. године Советска влада је предала грчким властима на привремено коришћење за потребе грчких избеглица из Мале Азије болницу св. вмч. Димитрија Солунског у Солуну⁵⁹. Без обзира на многобројне болеснике, њу су затворили и пломбирали у присуству доктора Којалиса и главног санитарног инспектора Копалариса⁶⁰. Заједно са руском болницом исте 1924. године 25. октобра у три сата поподне свештеник Илија Голоколосов био је приморан да преда Грцима и цркву⁶¹. 14. маја 1925. године краљица Олга, анђео-чувар руске емиграције, након боравка код рођака у Енглеској и Данској, преселила се у Рим код млађег сина Христофора, где је и умрла у изгнанству 19. јуна 1926. године.

У земљи где ситуација није била повољна, руска емиграција је могла да рачуна само на себе. За решавање проблема медицинског обезбеђења оних који нису били осигурани, 1925. године била је створена руска болничка каса (близу 500 чланова) под руководством С. И. Демидове и са учествовањем руских лекара, а 1927. г. била је створена организација емиграната, Савез руских емиграната у Грчкој, која је преузела на себе координирајућу улогу и одржала се у Грчкој до краја 80-х година, практично до смрти последњих Руса, који су дошли у Грчку «привремено» почетком 20-х година XX века. Статут је био одобрен градским судом г. Пиреја 1927. године⁶².

Под окриљем Савеза руских емиграната у Грчкој били су обједињени: Дамски комитет помоћи руској деци, два гробљанска комитета (један – због регулисања активности руског историјског гробља у Пиреју, други – због истих циљева на руској парцели гробља у Коки њ

е). Савез руских емиграната у Грчкој почео је да се стара и о пароксијама руских цркава у Атини и у Пиреју. Старешине обе цркве Свете-Тројицке у Атини и Свето-Олгинске у Пиреју били су члановима Управе Савеза руских емиграната због положаја који су заузимали. Савез практично је заменио и Комитет заштите права руских избеглица, на чијем је челу се дуго време налазио бивши радник мисије Б. С. Јакушев. Поред црквене земље, на којој су биле саграђене баракe за посебно сиромашне, Савез руских емиграната је поседовао и куће – један у рејону Нова Филадельфија, други- у реону Оморфи Еклисија Нове Ионије.

Савез руских емиграната у Грчкој објединио је своје активности и са

59 Жалнина-Василькиоти И.Л. Русская белая эмиграция в Салониках (1918-1980-е гг.). С. 124-125; ГАРФ, ф. 9141, оп. 1, д. 174, л. 102, ф. 6112, оп. 1, д. 9, л. 2, ф. 7517, оп. 1, д. 21, л. 128.

60 ГА РФ, ф. 7517, оп. 1, д. 21, л. 128.

61 Там же, ф. 6112, оп. 1, д. 9, л. 3.

62 Там же.

црквено-парохијским саветом (даље -ЦПС) Свето-Тројицке цркве. А многи чланови ЦПС били у Грчкој: С. И. Демидова је била председником грчког одељења Руског друштва Црвеног Крста и болничке касе, В. В. Дејтрих - председник Друштва руских војних инвалида у Грчкој, Л. М. Савелов-председник Монархијског друштва Руса у Грчкој, старешина храма, био је директором руске гимназије у Атини и т.д..

Године 1928. из Париза је дошло обавештење да Земски градски комитет у потпуности прекида субвенције гимназије у Грчкој. Сав терет материјалног обезбеђења у потпуности се свалио на плећа руске дијаспоре, која се и сама налазила у веома тешком материјалном положају. Али гимназија је постојала још 7 година до 1935. године, јер цела руска колонија и Грци који се солидарисали са руским емигрантима, схватили су васпитање и образовање руске деце на неки начин чашћу руске колоније.

Године 1931. при Свето-Тројицкој цркви било је створено «Сестринство иконе Казанске Божије Мајке». Осим бриге за храм и његовим сиромашним парохијанима, сестре су посећивале и самце и болеснике кући и у болницама, сахрањивале су сиротињу и самце⁶³. 1935. године у Грчкој је била обновљена монархија на челу са краљем Георгом II, унуком краљице Грчке Олге. Тај догађај је са радошћу дочекала руска емиграција, која није заборавила помоћ коју је пружила руским избеглицама грчка краљевска кућа. Али, испред њих су била нова искушења: окупација Грчке од стране Немачке, Италије и Бугарске и страшна глад, која ће однети животе 10% становништва и од које ће да се прореди и паћеничка руска колонија у Грчкој.

63 Устав сестричества во имя Казанской иконы Божией Матери при русской Свято-Троицкой церкви в Афинах – Исторический архив церкви Эллады (ИАЦЭ), ф. 3718, оп. 17, л. 1.

*Пенка Иванова Пејковска, професор, доктор историјских наука,
Институт историјских истраживања Бугарске академије наука.*

ЕКОНОМСКА ИНТЕГРАЦИЈА РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ НА БАЛКАНУ И ЦЕНТРАЛНОЈ ЕВРОПИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 1920- Х ГОДИНА – ПАРАЛЕЛЕ НА ПРИМЕРУ БУГАРСКЕ И МАЋАРСКЕ.

У истраживању, које се налази испред вас, ми правимо неке паралеле између економске интеграције руске емиграције на Балкану и у Централној Европи у другој половини 1920-х година на примеру Бугарске и Мађарске. У ствари ми желимо да одговоримо на питање о томе коју радну снагу представљали су руски «бели» емигранти за послератну Бугарску и Мађарску и у које гране њихове привреде су они ушли. И одмах се поставља питање: зашто ми упоређујемо интеграциони процес руских емиграната баш у Бугарској и у Мађарској. И то је исправно... Бугарска спада у оне земље које су примиле највећи број руских емиграната и као претпоставка за то наводи се чињеница да се она налази на путу из Русије у Европу и њој се даје предност као словенској држави са православним становништвом због културолошке блискости, у исто време када католичка Мађарска прима мали број руских емиграната. Више од тога, мада историјска судбина две државе на крају и након Првог светског рата има одређене сличности, економска ситуација ипак се веома разликује. Проблем овог упоређивања је настао из постојећих историјских извора који могу да се искористе за такво истраживање. Методолошки слични, слични по коначним резултатима и блиски у тренутку стварања, Бугарска и мађарска статистика рада из пописа становништва у Бугарској 1926. године и у Мађарској 1930. године дају ту ретку могућност.

Извори које ми истражујемо су резултат званичне статистике

тржишта рада. За прецизирање специфичности њихове ретроспективне информације је важно знати, кога и како су они представљали у време обраде статистичких података. У оба случаја статистике рада користе се сличне методе прикупљања и скупљања података, због тога што тада (као и сада) ослањају се на међународно искуство и примењују са неким изменама тако звану «номенклатуру занимања»⁶⁴, коју је предложио Међународни статистички институт, због могућности упоређивања статистике занимања у различитим земљама. На тај начин био је створен богат информациони фонд који може да обезбеди неопходно упоређивање података, што се и сматра претпоставком когнитивне вредности статистичких извора овог типа. Што се тиче Бугарске ми користимо званичне (штампане) резултате пописа⁶⁵, јер изворне таблице нису сачуване. Што се тиче Мађарске, ми се позивамо на оригиналне рукописне таблице⁶⁶, јер баш оне пружају исцрпну информацију о руској емиграцији (у публикованим материјалима пописа из 1930. године Руси нису представљени у свим истраженим подацима и у свим припремним таблицама, зато што су они невелика група).

Какве су карактеристике и посебности база података о Русима који се анализирају и количина информација коју оне садрже? Прво, треба имати на уму, да примењиво на Бугарску, они се тичу само економски активног становништва. У исто време под економски активним становништвом подразумевају се сва лица, која се непосредно баве занимањем које доноси профит или се баве занатом. Обавезе удатих жена у домаћинству су се сматрала непрофитним и, сходно томе, њихов рад у породици се одређивао као неекономски. Осим њих, из активног становништва су се изузимали и други чланови породице, који се бавили домаћим радом, лица која су живела од добитака од покретне и непокретне имовине, а такође лица са непроизводним и неспецифичним радом.⁶⁷ Овде се нису рачунали сезонски радници, незапослени, и то је важно за одређивања економске активности руских емиграната, зато што и незапосленост, и сезонски послови се сматрају њиховом сфером радног ангажовања у иностранству. У исто време у мађарској статистичкој пракси користио се термин «становништво које зарађује (keresők)», што је укључивало и пензионере и све горе наведене категорије лица. Тако да, због упоређивања података последњи су били

64 Њу је разрадио француски статистичар Жак Бertiљон, а Међународни статистички институт је предложио њу на свом заседању у Чикагу 1893. године.

65 Общи резултати от преброяването на населението в Царство България на 31.12.1926 г. Кн. III. Статистика на професиите. София, 1932.

66 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), KSH-XXXII-23-h.

67 Общи резултати от преброяването на населението в Царство България на 21.XII.1920 г. Кн. IV. Активно население. София, 1928. (См. Предговор).

прочитани и даље се користио термин «економски активни». Они су наведени по признању држављанства (у нашем случају руског) у корелацији са полом и са струковним занимањем или са професионалном групом.

Што се тиче варијација према држављанству Руса, наглашено је да овај индекс максимално приближава квантитативне параметре према «белој» емиграцији, њеној реалној бројности, зато што одрицање од руског држављанства и прихватање држављанства друге државе је атипична појава, јер Руси верују да ће се ускоро вратити у домовину,⁶⁸ (узгред такви подаци, као руска национална припадност, место рођења у Русији претпоставка је за укључивљење руских емиграната из прошлих времена.) Овај показатељ предвиђа присуство лица различитих националности: не само Руса, већ и Украјинаца, Татара, Јермена, Јевреја и т. д., и чак сходно томе Бугара или Мађара – као и представника њихових дијаспора у иностранству (на пример, Бугара из Бесарабије, који су ратовали са Белом армијом или само оних који су бежали заједно са њом), тако и локалних становника, нарочито бугарских и мађарских жена, које су се удале за емигранте – грађане Русије, јер сходно тадашњем закону оне су аутоматски добијале руско држављанство мужа.⁶⁹ Количина последњих у некој мери се компензовала количином натурализованих Руса.

Један од фактора, који је утицао на конкретну појаву интеграције Руских емиграната и избеглица на тржиште рада у Бугарској и Мађарској, су демографске особине таласа руских емиграната и избеглица 1920-х година у обе државе.

Странци у Бугарској и Мађарској у то време су чинили веома мали проценат – приближно 1%. Међутим они су важни за тржиште рада, зато што су били у главном радно способног узраста и представљали доток свежих сила у људским ресурсима обе државе, које су имале знатне људске губитке за време Првог светског рата, а Бугарска и пре тога, за време Балканских ратова.

Број руских емиграната у Бугарској 1926. године био је 19 698 људи и 36% странаца и много пута била већа од њиховог броја у Мађарској (4251 човека и 5% странаца 1930. г.). То је повезано тако, што за Бугарску су били карактеристични Руси, међу којима су превладавали «бели», који су се

68 У Бугарској, на пример, од 1921. до 1926. године закључно било је натурализовано само 437 људи. (См. Кјосева, Ц. Бугарија и руската емиграција, 20-те-50-те години на XX в. Софија, 2002, 202).

69 Најпогоднији кандидати за натурализацију су лица, која су заузимала државне функције, а такође они који су ожењени бугарским грађанкама. Знатан број руских емиграната, који су поднели молбу за натурализацију, везивали су свој нови правни статус за бољу могућност започињања бизниса, јер већ у другој половини 1920-х година централне власти и у Бугарској, и у Мађарској проводили су активну политику за заштиту националног тржишта рада.

спашавали од револуције, а затим они који су бежали од комуниста и који су у главном били војници. У Мађарској, њихова генерална расподела је била више избалансирана, него у Бугарској: у варијацији активног становништва на 1000 радно способних мушкараца било је 168,6 и 78,6 радно способних жена.⁷⁰ У Мађарској, са друге стране, поред белих армијских официра и козака (многи су допутовали са својим породицама), превладавали су чланови племићких и буржоаских породица, удовице и сирочићи војника који су погинули у рату.⁷¹ Руси у Бугарској били су претежно православци (97%), док у конфесионалној структури руске емиграције у Мађарској источни православци су чинили 48,6%, а удео католика источног (29%) и западног обреда (11%) био је прилично висок.

Други фактор, који је утицао на економску интеграцију руских емиграната представљала је миграциона ситуација која се створила у Бугарској и Мађарској након потписивања Уговора у Неји и Тријанону, са којима су обе државе изашле из рата.

Године 1920. са падом монархије, територија Мађарске се смањила за трећину, скоро 350 000 људи (претежно Мађара) напустили су територију, били су отсечени од Мађарске и припојени суседним државама или се преместили на територију савремене државе.⁷²

Исти миграциони процес ми смо посматрали и у Бугарској: резултатом несрећних за земљу ратова у другој деценији XX века, настао је губитак територија, политика етничког чишћења која се примењивала на Балкану - у Бугарску стигло је скоро 200 000 избеглица и емиграната, у главном Бугара.⁷³ Тако, у обе државе руски емигранти успели су да добију склониште, посао или земљу, и коначно интегрисали се заједно са бугарским и мађарским (и јерменским избеглицама).

Даље, ми проучавамо и упоређујемо економску интеграцију руске емиграције у Бугарској и Мађарској, анализирамо статистику рада, која је забележена пописом становништва, изводимо којефицијенат економске

70 На целокупно становништво руске дијаспоре по параметру руског држављанства у Мађарској било је 733 жена на 1000 мушкараца, а у Бугарској – 315.

71 Халас, И. Руска бела емиграција и Мађарска почетком 1920-их година. – В: Руска бела миграција у Мађарској (1920.–1940. године). Отв. ред. А. С. Стыкалин, Е. М. Вапра. Москва, 2011, 22; Tarján G. Egy „elfelejtett” politikai menekültcsoport: a magyarországi orosz emigránsok a két világháború között. - A Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, Vol. XVII (2016), 146.

72 Pejkovszka, P., G., Demeter. A bevándorlók és munkaerőpiaci beilleszkedésük a két világháború közötti Magyarországon. – Történelmi Szemle, 2017, N 2, 261–262.

73 Peykovska, P. War and Migration in Bulgaria from 1912 to 1926: The Refugee Inflows in the Light of Census Data. – Bulgarian Historical Review, 2017, N 1–2, 211–213.

активности и количински описујемо гранску и професионалну запосленост и учешће радноспособних (мушкараца и жена) руске емиграције у различитим секторима економије Бугарске и Мађарске у одређеном историјском тренутку – то јест у овом случају ми имамо статистичку слику (а не и динамику).

Економску активност руске емиграције у Бугарској и Мађарској ми меримо коефицијентом, који је уобичајен у демографској пракси и који представља релативни удео активних Руса од укупног становништва Русије у свакој од ове две државе; он се назива општим коефицијентом економске активности. На њега утиче подела становништва по узрасту, породичном

	Бугарска (1926)			Мађарска (1930)	
<i>Држављанство Русије</i>	<i>Мушк.</i>	<i>Жен.</i>	<i>укупно</i>	<i>Мушк.</i>	<i>Жен.</i>
Економски активно становништво	12 752	1003	13 755	1743	287
Целокупно становништво	14 974	4724	19 698	2453	1790
Општи коефицијенат економске активности (%)	85	21	70	71	16

статусу, посебно се то односи на жене. На жалост, ми не располажемо подацима по овим параметрима за руску заједницу, зато и не можемо прецизно окарактерисати њену економску активност.

Таблица 1. Број економски активног становништва у Бугарској (1926) и Мађарској (1930) према руском држављанству и по гендерној припадности, и општи коефицијенат економске активности руске емиграције у свакој од две земље.

Као што се и види из таблице 1 коефицијенти економске активности по припадности за руску емиграцију у Бугарској и Мађарској указују на нормалну тенденцију: мушкарци су били више активни, него жене, као и свуда у Европи, али у међуратном периоду број жена, који зарађују за живот, постепено се повећавао, изузев године Велике депресије. И тако, удео мушког рада међу Русима и у Бугарској, и у Мађарској четири пута је већи, него у жена. Несумњиво да је таква карактеристика радних ресурса проузрокована тадашњом неједнакошћу полова, нижим статусом жена, њиховом кућном зависношћу – како у складу са обичним, тако и са кодифицираним правом. О равноправности полова можемо да говоримо

само у односу на пролетаријат, где се радница налази на истом нивоу са мушкарцем у привредној производњи. У (ситно)буржоаској средини жене су морале да се боре за приступ интелегентским (слободним) професијама у конкуренцији са мушкарцима истог нивоа.

Поједини социјални слојеви и професионални кругови у руској емиграцији прихватили су нову средину различито; на свој начин, мушкарци и жене реаговали су на њене изазове неједнако⁷⁴. Општу оцену о улози и функције полова у условима емиграције на примеру руских емиграната у Бугарској дао је мађарски дипломатски представник у Софији Шандор Киш-Немешкери, који је у својим мемоарима писао: «Руске жене се ... боре више тврдо и циљано, него мушкарци. Оне стреме у нов живот са невероватном енергијом и храброшћу, често жена издржава свог мужа, децу и, могуће, његове старе родитеље, у исто време је њен муж политички или ломи себи главу над проблемом, како је могуће оружаним путем скинути Совјете. Нешто се... у руским мушкарцима поломило од туге за изгубљеном домовином; Њихова урођена прекомерна преосетљивост и боемска лакоћа често се претапале након многобројних удараца судбине у неку незаинтересованост, у традиционално «ништа», која није дозвољавала да на површину изађу скривени у њиховој природи велики и добри квалитети»⁷⁵.

Поштовање коефицијената економске активности посебно за мушкарце и жене у руској «белој» дијаспори у Бугарској и Мађарској, приметно је, да и у Бугарској овај број је већи: тамо удео активних мушкараца – руских био је 85%, у Мађарској њихово учешће у производњи било је 71%; што се тиче броја активних жена – рускиња, у Бугарској овај број чини 21%, а у Мађарској – 16%. Веће бројке економске активности руске емиграције у Бугарској, везане су за то, што са тачке гледишта пружања могућности радног ангажовања за руске емигранте бугарске власти спроводиле су преферентну политику – делимично, због својих обавеза пред Лигом Нација и у циљевима смањења броја оних, о коме су бринули добротворне организације, делимично и због тога што су се надале да на тај начин остваре привилегије и за избеглице из Македоније, Фракије и са западних обода . Попис 1926. године регистровао је статистички подаци у том тренутку када међу руским емигрантима у Бугарској повећала се запосленост, а количина незапослених се знатно смањила иза преферентне у односу на њих политике премјер-министра Андреја Љапчева. То привремено олакшање у

74 Косик В. И. Софије руски кутак. Есеји са стиховима о руским емигрантима, напустивши Русију после октобарске револуције 1917. године и грађанског рата. Москва, 2008.

75 Пейковска П. Спомени на унгарския дипломат Шандор Киш-Немешкери за Бългaрия и бългaрите. – Известия на държавните архиви, 1993, Т. 66, 274.

њиховом професионалном запошљавању било је скоро укинато Уставом о запошљавању страних поданика из 1927.године у складу са којим инострана радна снага се сматра у Бугарској помоћном и може да се користи само ако за одговарајуће место нема кандидата - бугарина. Ове мере се односиле и на руске емигранте и строго се поштовале нарочито за време економске кризе

1929–1933. године, а затим – све до 1944. г.⁷⁶ У исто време светска економска криза која је букнула у јесен 1929. године, стигла је у Мађарску 1930. године, када је рађен попис. Економски раст је заустановљен, производња је опала. Радници и службеници један за другим су губили посао како у производњи, тако и у офисима.

Као што ми и видимо даље **гранско** запошљавање активног руског становништва у Бугарској и Мађарској тесно је везано за економски развој обе државе. Код анализе два пописа становништва основне категорије

<i>Економске гране</i>	Бугарска (1926)		Мађарска (1930)
	<i>Муж.</i>	<i>Жен.</i>	<i>Муж.</i>
Пољопривреда (в т.ч. лов, рибарство)	12,2	17,2	38,1
Привреда (в т.ч. рудници, занат, транспорт)	51,2	32,5	41,9
Трговина	10,5	11,7	7,9
Државне службе и слободна зајимања	13,0	31,3	2,3
Кућне помоћнице	1,2	6,9	2,0
Неодређена зајимања / друго	11,9	0,4	7,8
<i>Укупно у сфери запослености</i>	100,0	100,0	100,0

професија груписане су по областима и основним професијама у корелацији са држављанством Русије у шест одељака: пољопривреда (укључујући лов и риболов), привреда (укључујући руднице, занатство и трговину); државне службе и слободна зајимања (даље «слободне професије»), кућне помоћнице и неодређена зајимања (у мађарском попису «други»).

Таблица 2. Гранска структура економски активног становништва у Бугарској (1926) и Мађарској (1930) у корелацији са руским држављанством, према гендерном принципу, у процентима.

76 Кљосева Ц., цит. соч., 208–212.

Код оба пола у гранској структури емиграната из Русије као у Бугарској, тако и у Мађарској преовлађује удео у привредном сектору. Разлози ове појаве су различити. 1930. године 52% мађарског становништва је преживљавало уз помоћ пољопривреде и 32% помоћу привреде⁷⁷. У најновијој историографији постоји мишљење, да последицом Тријанонског уговора за Мађарску је било то што је она остала са неисбалансираном економском структуром, нарушеним тржиштем, слабом и проблематичном пољопривредом и то због губитка територија и нешто јачом привредом.⁷⁸ У поређењу са Бугарском у Мађарској је привредни сектор био знатно више развијен. Тешка индустрија (посебно железничка машиноградња) имала је важно место за државну економију, 1930. године тамо је био потребан знатно већи број радника – једна трећина активног становништва. У исто време лака индустрија и посебно текстилна грана нису се баш добро развијале, и нису могле да задовоље потребе земље. Након Тријанона, рударство Мађарске изгубило је своју ранију тежину и било је везано за промену граница земље и одвајање планинских регија од њене територије. Што се тиче групе зајимања унутар сектора привреде, у којима су руски мушкарци најчешће зарађивали за живот у Мађарској, то су обућар (14%), тесар, столар, бондар (пинтер) (10%), кројач, ковач и бравар (6%).

У истом периоду Бугарска је била аграрном земљом, земљом малих поседа, где 80% становништва ради у пољопривредном сектору. Развијала се претежно лака индустрија, која је производила робу широке потрошње. На челу бугарске индустрије налазио се текстилни, а такође дувански сектор (прерада сирових листова дувана за извоз) и млинарска грана привреде. Тешка индустрија је заузимала скромно место у тадашњој економској структури Бугарске, али без обзира на то она је прогутала половину руске мушке радне снаге. Она је углавном имала руднике угља и метала, предузећа за ремонт локомотива и вагона, производњу млинарских и других постројења, а такође цементаре. После расформирања врангелове армије (1922–1923 г.) њени делови су преуређени у радничке задруге. Врангеловци су добијали најтеже послове: у рудницама угља у Пернику, у

77 Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerk. Kovacsics J. Budapest, 1963, 320.

78 Mózes M. Trianon gazdasági hatásai. – Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae XXXVI (2009), 177–190; Tomka B. Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. – In: Bódy Zs. (Ed.). Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. Budapest, 2018, 47–79; Vonyó J. Trianon árnyékában. A magyar gazdaság és társadalom strukturális problémái a két világháború között. – In: Magyarország a 20. században. (Eds.) Bánkuti G., Dévényi A., Gözsy Z. Pécs, 2019, 9–29.

каменоломовима... (23% оних ко је радио у привреди), такође су радили у прехранбеној индустрији (14%) (пре свега у млинарској), у грађевинарству (13%) – у главном изградња путева и пруга и прерада метала (8%).⁷⁹

Као што се види из таблице 2 у Бугарској други важан сектор како за руске мушкарце (13%), тако и за жене (31%) биле су државне службе и слободна зањимања. Као резултат успешно радно ангажовани су били најквалификованији представници руске емиграције. Бугарске власти такође су решили питање ангажовања руских стручњака у Бугарској. У складу са бугарским законом странци су могли да раде у државној служби само у случају, ако за тражено зањимање није постојао бугарски стручњак. При постављењу било ког лица одговарајући министар је био дужан да да парламенту предлог, за који су гласали посланици. Предлог је био прихваћен и важио је од тренутка проглашења одговарајућег владарског декрета. Руски свештеници су добили службу у храмовима и као предавачи у богословијама, инжењери добили су посао у рудницима, правници – у судским управама и у банкама, неколико лекара је било уписано у болницама, а неки предавачи су били постављени као професори Софијског универзитета или учитељи у бугарским школама, руски професионални глумци били су примљени у Народно позориште и у приватна позоришта, руски архитекти и инжењери почели су да раде у Министарству друштвених здања, путева и државних радова, руски агрономи, техничари, ветеринари, шумари, инжењери водног газдинства и стручњаци у области рибарства добили су посао у Министарству земљорадње и државне имовине. Што се тиче слободних професија, њихови представници се често користили као конобари, чувари и музичари у хотелима и ресторанима. У структури гранског запошљавања руских емиграната у Мађарској овај сектор је претстављен веома ниским процентима, за мушкарце - 6%, за жене само-2%. Статистика рада приказује, да у структури гранске запослености руских емиграната у Мађарској оба пола после привреде, највише се запошљавали у пољопривреди (друго место) – 38% мушкараца и 12,5% жена, мада после Тријанона пољопривреда је изгубила на важности као грана мађарске економије, јер држава у новим границама је изгубила велики део плодне земље, нека сеоска газдинства трпели су иза недостатка радне снаге због губитака у рату (убијени, инвалиди). 89% руских емиграната – мушкараца

79 Статистика рада у Бугарској по (под) секторима економије и професионалним групама објављивана је само према националној припадности (а не у складу са држављанством). Што значи да наведене делове обрачунавају се баш на основу статистичких података о становништву руске националности, то јест. њима такође припада стара руска дијаспора, која, међутим, била је малобројном (1910. године: близу 2500 људи према националности) и зато нема значајног утицаја.

који су радили у пољопривреди били су радници, али међу њима ми такође налазимо 17 ситних земљопоседника, који су купили мале парцеле и 11 најамника невеликих ораница. Са друге стране, у претежно аграрној Бугарској удео запослених у пољопривреди није велики како код мушкараца, тако и код жена. И зашто се тако десило? Аграрна реформа 1921. године и закон из 1924. године дозволили су добијање земље у власништво, што су искористили људи без иметка и бугарске избеглице из суседних држава, али не и руска емиграција. Обезбеђење земљом, помоћу које руски емигранти су могли да гарантују себи исхрану, испало је као један од најсложенијих проблема, јер држава није имала довољно слободне необрађене државне земље. Осим тога, сагласно Трновском уставу, власт није имала право да дели земљу странцима. Положај руских избеглица олакшавао се тако, што су они добијали посао на приватним газдинствима. Али то није решавало проблем, јер у бугарским домаћинствима земљу су обрађивали њени власници и чланови њихових породица и, на тај начин, удео најамног рада је био тамо веома мали (1,3%)⁸⁰. У појединим случајевима земљу руским избеглицама давало је руководство општина у руралним регијама, али углавном – инвалидима за изградњу малих продавница или малих предузећа.

Економска интеграција руске емиграције у бугарско и мађарско тржиште рада карактеришу структурне разлике, које се одражавају како у њиховој економској активности, тако и у структури њихове економске упослености. Међу руским емигрантима у Бугарској и Мађарској општи коефицијенат економске активности код жена је знатно мањи, него код мушкараца, што се односи на становништво обе државе у целини. То је било због тога, што оне и даље нису имале приступа већини зајимања, мада у другој половини 20-х г. оне су већ оставиле своју традиционалну улогу искључиво жена, мајки и домаћица без права јавног и професионалног самоизражавања и ушле у мушку професионалну сферу. И због тога што за успешну интеграцију миграната је неопходно њихово веће учешће у економском животу нове државе. Можемо да закључимо да руски мушкарци-емигранти и избеглице се знатно боље интегрисали, него жене, на бугарском и мађарском тржишту рада, и посебно на бугарском. Жене су остварале овај процес преко привредног сектора, који је снажно изражен количински у Мађарској, а у Бугарској скоро једнак њему је био сектор «Државна служба и слободне професије». Међу мушкарцима је било исто, само мало обрнуто - привредни сектор веома јасно се издвајао у њиховом гранском запошљавању у Бугарској, а у Мађарској скоро једнак њему је био сектор пољопривреде. Степен економске интеграције руске емиграције

80 Даскалов Р. Българското общество, 1878–1939. Т. 1. Софија, 2005, 282–283.

на Балкану и у Централној Европи, коју ми овде проучавамо на примеру Бугарске и Мађарске, зависи од стања појединих области у обе државе и њихових проблема, недостатка или вишка радне снаге или стручњака у то време и мера, које су спроводиле одговарајуће владе, у циљу превазилажења проблема радне снаге насталих због прилива миграната и избеглица.

*Путјатин Владимир Сергејевич, доцент,
магистар катедре историје јужних и западних словена на Историјског
факултета МДУ М. В. Ломоносова.*

*Одбранио је дипломски рад на тему “Советско-југословенки односи
1920.-1941. године.”*

*Научна интересовања: Историја Југославије, Историја Србије,
Историја Балкана, Историја руске емиграције.*

РУСИ И СРБИ ОЧИМА ЈЕДНИ ДРУГИХ 20. - 30.-Х ГОДИНА XX ВЕКА

Историјске везе Русије и јужнословенских народа имају многовековну традицију, почевши од првих контаката, који су успостављени још у X веку у времену Византије и покрштавања Русије, и све до бурног XX века. Током овог дугог периода, узајамни односи Русије и јужних словена нису били увек глатки и непромењени - стотине година сарадње и узајамног деловања прекидане су периодима заборава и отуђења. То је везано за одређене историјске и политичке прилике у којима се налазила ова два словенска народа.

Узимајући у обзир важну улогу Русије на Балкану, велики интерес представљају она виђења, која се током времена формирала код Срба и Руса један о другоме у непосредним контактима. У такве прилике можемо да сврстамо стварање Нове Србије у Русији у XVIII веку.⁸¹, учешће руских

81 Подробно см.: Лещиловская И. Сербь в России // Славянские народы Юго-Восточной Европы и Россия в XVIIIв. М., 2003. (Лешћиловска И. Срби у Русији//

добровољаца у српско-турском рату 1876.-1877. године.⁸², масовну руску емиграцију у Србију после Првог светског рата, руски покрет добровољаца у време распада Југославије 90-х година. XX века.

Проучавање руске емиграције у Србији заузима у набројаним догађајима посебно место из низа разлога: то је било прво искуство масовног узајамног деловања толиког броја Руса и Срба, за разлику од руских добровољаца XIX и XX века., руски емигранти живели су у мирна времена у мирној земљи. Као што је писао П.Б. Струве: «пређашње идеалне и политичке везе Русије са словенством претвориле су се преко емиграције у везе реалне, културне, свакодневне»⁸³. Представе о «другима» далеко не увек се подударају са реалношћу, више од тога, у главном, етнички стереотипови скоро у свему њој противурече. Међутим они се лако усвајају у свести и потсвести становништва, када постају историјска и културна реалност. Стереотипови се реплицирају, преносе се из генерације у генерацију, добијају више или мање актуелно значење у зависности од идеолошких и политичких потреба текућег времена.

Број руских емиграната, који су дошли у Краљевину СХС, различити извори одређују различито. Доктор А. А. Солонски у «Записима руског научног института у Београду» позива се на податке професора Д. Иванцова – начелника статистичког одељења Државне комисије за смештај руских избеглица. Према овим подацима, у 1921. г. руских емиграната, који су се населили у Краљевини СХС било је 28895, од њих узраста до 15 година – 3267, од 15 до 59 – 24885, од 60 и старије – 742⁸⁴. Према подацима српског историчара М. Јовановића, у 1922. г. у Краљевини СХС налазило се 42500 руских избеглица, што је било максимално у 20-30-и г⁸⁵. Приближно овим бројем емиграната располагала је и југословенска влада⁸⁶.

Треба рећи, да улазак руских емиграната у Краљевину СХС за разлику од представника других земаља, није био ограничен квотама,

Словенски народи Југо-источне Европе и Русија у 18.-ом веку)

82 Подробно о томе гледај на пр.: Кузьмичёва Л.В. Русские добровольцы в сербо-турецкой войне 1876 г. // Россия и Восточный кризис 70-х г. XIX в. М., 1981; Шемякин А.Л. Смерть графа Вронского. К 125-летию Сербо-турецкой войны 1876 г. и участия в ней русских добровольцев. М., 2002.(КУЗМИЧОВА Л.В. Руски добровољци у српско-турском рату 1876.г./Русија и источна криза 70.г. 19 века,М.1981; Шемјакин А.Л. Смрт грофа Вронског. 125 година Српско-турског рата 1876.г. И учешће у њему руских добровољаца.М.2002)

83 Струве П.Б. Дневник политика. М., 2005. С.514.(Струве П.Б. Дневник политичара. М., 2005)

84 Солонский А.А. Демография русской эмиграции в Белграде // Зап. Русского научного института. Белград, 1935. №10. (Солонски А.А. Демографија руске емиграције у Београду//Записи руског научног института, Бгд, 1935. бр 10)

85 Јовановић М. Досељавање руских избеглица у Краљевину. С. 163-186.

86 Стојановић Г. Међународни избеглички проблем // XX век. Београд, 1938. №9. С.578.

визама, пасошима. То такође објашњава релативну бројност Руса и њихов потпуно различити социјални састав у Југославији у 20-30.-е године XX в., за разлику, рецимо, од Чехословачке, где пријемом миграната се бавило Министарство иностраних послова на челу са Е. Бенешом, које је желело да код себе прими само одређене категорије миграната⁸⁷. Више од тога, у Краљевини СХС било је створено неколико емигрантских организација, чији је задатак био да помажу тек пристиглим емигрантима да пронађу кров над главом, обезбеде неопходну исхрану, а такође реше проблем запошљавања. Наравно, емигрантима се бавили и различите државни органи, како на локалном нивоу, тако и централни ресори. Али пре свега овде је реч о Државној комисији.

Руске избеглице из различитих разлога су дошле у Краљевину СХС: многи од њих практично нису имали другог избора, део њих се уздало у словенско јединство и топли дочек, друге је привлачила могућност релативно лаког запошљавања. Међутим већина њих уопште није била упозната са балканском реалношћу. Сви су знали о тој улози, коју је имала Русија у судбини братске православне Србије у Првом светском рату, али нису имали појма о новој словенској држави која је била створена према резултатима тог рата 1. децембра 1918. године. Као што је тачно приметио П.Б. Струве, говорећи о савременом положају у Краљевини СХС «Руси, чак и они, који су до разорне револуције 1917.-е и наредних година и велике миграције националне Русије знали словенство и практично су се сретали са њим, нису могли а да не осете велике промене унутар њега и са њим настале, не могу да не виде, да стара гледишта и стара мерила нису примењива у односу на нови огроман свет, још неуравнотежан и налазећи се у процесу стварања и преобразовања, али испуњен живим снагама, нејасних, али великих могућности и понекад чак дубоких противречности»⁸⁸.

Области које су ушле у састав нове државе, становништво које је имало једни о другима мало сазнања, разликовало се како социјалном структуром, тако и нивоом развоја. Тамо су наставили да постоје шест различитих правних поредака. Економске везе су биле веома слабе, а транспортне инфраструктуре су тежиле старим економским и политичким центрима. Из ових разлога било је веома сложено да се створе услови за стабилан и успешан развој на брзину створене државе⁸⁹.

Унутрашњу политичку нестабилност (у првој деценији постојања Краљевине СХС променило се 24 кабинета министара) допунио је и раст

87 Серапионова Е.П. Т.Г. Масарик и российские эмигранты в ЧСР // Т.Г. Масарик и «Русская акция» Чехословацкого правительства. М., 2005. С.65.(Серапионова Ј.П. Т.Г. Масарик и руски емигранти у ЧСР// Т.Г.Масарик и “Руска акција” чехословацке владе. М. 2005.)

88 Струве П.Б. Указ. соч. С.406. (Струве П.Б. Наведено дело.С.406)

89 Чиркович С. История сербов. М., 2009. С.322.(Чирчиков С. Историја Срба, М,2009)

популарности комунистичке идеологије између локалних радника и омладине. У корист тога говорило је низ демонстрација које су биле организоване против доласка руских избеглица. Понекад се догађале и физичке расправе. Највећи инцидент се десио на територији савремене Хрватске (Краљевина СХС је била унитаристичком државом). У децембру 1920. године у градићу Борово, локални комунисти су сачекали на железничкој станици руске избеглице, којих је Државна комисија упутила због размештаја у граду и околини, разбацили су њихове ствари и претили им смрћу⁹⁰.

Такође, кадети Кримског корпуса који су допутовали у Загреб били су дочекани комунистичким демонстрацијама. М. Д. Каратејев је тај догађај описао овако: «Око десет сати ујутру допутовали смо у хрватску престоницу Загреб. Тамо су гостољубива браћа Хрвати благовремено нам организовали «топли дочек»: станични перон је био густо закрчен олошем свих врста, који, само што се наш воз зауставио, почели су око њега, бесно и дивље да вичу и псујући, од чега смо разумели само да смо проклети белогардејци, који су читав живот пили руску народну крв, а сада смо дошли да пијемо хрватску. У врата наших вагона било је бачено чак неколико каменова, а после, званичници нису дозволили да излазимо из вагона, и уместо предвиђеног ту доручка, ми смо затегли каишеве и наставили даље»⁹¹.

О томе је писао и Г. В. Алексејев у свом извештају С. Н. Палеологу, који је служио у Државној комисији: «Они не знају Русе и у нижим слојевима друштва модерно-комунистичким, не саосећају са нама као странцима, већ нас сматрају за контрареволуционаре»⁹². Све ове чињенице углавном сведоче о револуционарним комунистичким ставовима који су узнемиравали свест југословенског друштва. Они су били изазвани не само унутрашњим приликама, већ и чињеницом да многи Хрвати и Словенци који су ратовали за Аустроугарску, нашли су се у заробљеништву у Русији, где су били изложени комунистичкој пропаганди. Влада Краљевине СХС била је свесна опасности ово појаве и створила је неколико филтрационих логора за повратак ратних заробљеника.⁹³

Карактеристичним догађајем за разумевање расположења која су владала код младе југословенске интелигенцији послужио је инцидент са П.Б. Струвеом, који се догодио 1934. године, када комунистичка партија Југославије која се већ дуже време налазила у илегалу, а њени представници

90 Йованович М. Русская эмиграция на Балканах в 1920-1940. М., 2005. С.77.
(Јовановић М. Руска емиграција на балкану 1920.-1940. М. 2005)

91 Каратеев М. Белогвардейцы на Балканах. Буэнос-Айрес, 1977. // https://www.sociodinamika.com/lib/karat_balk.html обращение от 14.10.2020

92 Квакин А.В. Путевые заметки литератора Глеба Алексева. Октябрь-ноябрь 1920 г.// Исторический архив. 2001. №5. С.23.

93 Подробнее см.: Милорадовић Г. Карантин за идеје. Београд, 2004.

били су прогањани од стране власти: «Пријатељи П. Б. Струве, имајући на уму његову материјалну стешњеност у средствима за опстанак, решили су да му помогну, лобирајући на универзитету његово намештење на катедри «социологије». Почетком априла била је заказана његова свечана уводна лекција. Део руске омладине, која је претрпела пораз на збору у Руском дому 5-г марта, припремила је опструкцију. Овај покрет је био прихваћен од стране српских комуниста, који су имали довољно присталица у локалним студентским круговима, и П. Б. Струве свој уводни говор не само што није могао да прочита, већ није могао ни да почне да говори. Аудиторијум код првих речи професора-Србина, који га је претстављао, почео да виче, звижди, угасили су светло и у мраку су бацали покварена јаја. Чули су се повици «доле ренегата», «напоље», «живела Советска Русија» и т.д. П. Б. Струве је сачувао изузетно спокојство и узалудно сачекавши 10 минута, ипак, заједно са свим другим професорима напустио је салу. Након две недеље било је заказано ново предавање, без свечаности, али опет се сазнало о немирима који се спремају и предавање је било отказано»⁹⁴.

Српска омладина 20-30-х година XX века почела је све више да скреће своје погледе у правцу СССР-а. О тежњама српске омладине према комунистичким идејама сведоче успомене руских емиграната: «Срби су, наравно, били усхићени за време гледања руских спектакла. Треба нагласити и то, што у то време у Београду није постојала зграда театра и «позориште» се градило. Аплаузима није било краја. Али њима се највише свидело «На дну».

Ту се рађа нова, млада интелигенција. Пuteви њеног развоја у многome потсећају на наше. Али ми смо већ старци у односу на Србе. Ко ме је од нас у своје време била потребна филозофија одрпанаца, хероја? Ми сада знамо цену те филозофије, али Срби то још нису искусили. Поред осталог треба нагласити, да из истих разлога (новотарије, радикализам) овде међу омладином има велики успех а већ превазиђено код нас. Наравно, ти, који се заносе руским комунизмом, немају појма шта он чини у Русији. Причама емиграната («контрареволуционара») не верују...»⁹⁵.

Али, ако говоримо о обичном народу и влади Краљевине СХС, први талас руских емиграната у Краљевини СХС дочекан је гостољубиво, како од стране обичног народа, тако и од стране владе Краљевине СХС. За руске емигранте су били створени сви услови за несметани улазак у земљу⁹⁶, они су имали различите предности при запошљавању, а такође њима је била

94 Чему свидетели мы были. Переписка бывших царских дипломатов. 1934–1940. Т.1. М., 1998. С.73-75.

95 Бобровский П.С. Крымская эвакуация // <http://www.dk1868.ru/history/BOBROVSK.htm> обращение от 14.10.2020.

96 Подробнее об этом см.: Бочарова З.С. «...Не принявший иного подданства». Проблемы социально-правовой адаптации российской эмиграции в 1920- 1930-е годы. Спб., 2005.

исплаћена прилично велика новчана помоћ. Влада је санкционисала замену валуте по повољном курсу за руске емигранте.

Али након првог и другог таласа емиграната, положај руских избеглица се знатно погоршао, како у економској, тако и у животној сфери. Како је писао један од емиграната, Н. Зернов, који је заједно са породицом стигао у Краљевину СХС октобра 1921. године, «идила није трајала дуго. Ново пристигли већ нису могли да рачунају на сличну помоћ. На визама, које смо добили, било је наведено, да ми нисмо имали право на државне субвенције»⁹⁷. Разлог за промену положаја руских избеглица лежао је у томе, што је Краљевини СХС било тешко да изађе на крај са толиким дотоком људи, јер њихов број много пута је превазилазио планиране бројке. Економски положај недавно створене Краљевине СХС био је тежак и нестабилан. У широким круговима српског друштва почели су озбиљно да размишљају о судбини руских емиграната: мада су они били гости и браћа, али су сви били неочекивани.

Овде је умесно рећи и то да многи руски емигранти, налазећи се у очајном положају, прелазили су црту. Тако Д. В. Скринченко цитира један чланак из локалне штампе: «...ми смо њих примили, учинили им част, угостили, а они нас...ногом у стомак. Ове њихове афере, фалсификације, крађе, бољшевистичка пропаганда, протеривање руског генерала - шпијуна, крађа аероплана и т.д. и т.д.»⁹⁸.

Опште расположење руских емиграната, који су изгубили апсолутно све – и домовину, и рођаке, и посао, – било је веома потиштено. Сасвим друга расположења су владала у српском друштву тог времена, која су била везана за победу српског оружја у првом светском рату и надом за стварање моћне, нове државе, у којој након неколико векова ратовања биле су уједињене све земље насељене Србима. Појава сиромашних руских избеглица некако одмах је покварила идилу победе. Тако, Н. М. Зернов је наглашавао: «Срби су били опијени својом победом, која је њихову малу краљевину учинила државом коју су респектовале велике државе. Ми смо дошли из другог света, потресеног бољшевизмом, и знали смо за његову опасност за Балкан, који није умео да нађе своје јединство. Ми смо покушавали понекад да поделимо наше искуство са Србима. Они нису веровали нашим причама и гледали су на нас као на злосрећнике који желе да подучавају своје срећне домаћине»⁹⁹.

Економски положај руских емиграната у Краљевини СХС није баш

97 Зернов Н.М. За рубезом: Белград - Париж - Оксфорд: Хроника семьи Зерновых (1921-1972). Париж, 1973. С.14.

98 Скринченко Д.В. Обрывки из моего дневника. М.: Индрик, 2012. С.101.

99 Зернов Н.М. За рубезом: Белград - Париж - Оксфорд: Хроника семьи Зерновых (1921-1972). Париж, 1973. // https://azbyka.ru/otechnik/Nikolaj_Zernov/za-rubezhom-belgrad-parizh-oksford-hronika-semi-zernovyh-1921-1972

био сјајан, но и лошим не можемо да га назовемо. Они, који су завршили југословенске високе или средње техничке школе, добијали су места у својој струци, али углавном у провинцији. Скоро нико од емиграната са високом школом није се бавио физичким радом. Углавном њих су запошљавали у различите државне установе на послове без високе позиције и скоро увек са смањеном у односу на локално становништво, платом. Делимично, то је било повезано са тим што Руси принципијелно нису тежили да добију југословенско држављанство, јер почетком 20-х година међу руским емигрантима још је тињала нада на брзи повратак у домовину. Међутим чак и овако скроман положај који је био карактеристичан за већину емиграната, наилазио је на пригушени ропот у локалној штампи. Тако у новинама «Преглед», које су излазиле у Загребу, 1923. године штампан је протест «против пуштања на југословенску територију елемената, којима ће Врангел покушати да попуни своје белогардејске јединице и који ће осим тога допринети незапослености југословенских радника»¹⁰⁰.

Међутим, 30-х година ситуација је претрпела знатне промене. Када су руски емигранти схватили да немају чему да се надају, они су решили да теже да добију југословенско грађанство, које је њима давала потпуно једнака права и могућности. Онда чиновници су почели да чине свакојаке препреке, које се граничиле са дискриминацијом. Тако, на пример, Д. В. Скринченко написао је у свом дневнику 29. марта 1929. године, да од руских професора у школама и гимназијама, чак од оних који су били држављанима Југославије, тражило се да полажу испит због потврђивања свог статуса.¹⁰¹ Такав начин ограничења појачан је због светске економске кризе, која скоро одмах је одјекнула и у Југославији, што је довело до отежаног запошљавања локалног становништва. Треба рећи, да се смањила плата и помоћ не само за Русе, већ и за локално становништво без обзира на националност. Али на руске емигранте, многе од којих су се држали издвојено, често су гледали као на странце. У локалној штампи често су могли да се нађу различити испади против емиграната. Један од наслова: «Руси уживају – наши гладују»¹⁰², још јаче је утицао на промену односа према руским емигрантима. Посебан догађај на овај однос утицала је погибија краља Александра Карађорђевића од руку члана ВМРО у Марсеју 1934. г. Карактеристично је следеће сведочење, везано за «најупорније» емигранте, које нису примили држављанство 20-х година XX в.: «Министарство унутрашњих послова, са веома ретким изузецима, одбија да прима емигранте у југословенско држављанство, што лишава њих права да траже посао чак у страним фирмама, којима се препоручује да дају строгу предност националним радницима. Већ сада имамо веома тешке случајеве, на пример, одбијање да се приме на рад само

100 Советско-југославские отношения 1917-1941. М., 1992. С.125.

101 Скринченко Д.В. Обрывки из моего дневника. М.: Индрик, 2012. С.180.

102 Југословенска политика. 04.07.1932.

зато што су Руси»¹⁰³.

Све то су биле релативне потешкоће. Много сложеније и теже формирали су се узајамни односи представника два братска народа у непосредним и свакодневним контактима, јер тада се видела разлика у менталитету и културним традицијама. «Вољом зле судбине сусрела се браћа, која са чуђењем почела да посматрају један другог – и ускоро су почели да критикују; затим критика је прешла у узајамно незадовољство», – писао је В. А. Мајевскиј¹⁰⁴.

При томе емиграната је било много и није било познато на колики период времена су они дошли. У суштини – у свакодневном и моралном смислу – између српског друштва и руске емиграције било ја мало заједничког, зато што Срби средње и млађе генерације нису познавали Русе и нису имали интересовања за њих, док Руси нису познавали Србе. Врло често њихова стереотипна представа један о другом није одговарала реалности, што је доводило до најразличитијих последица.

У целини у југословенском друштву су владала сложена осећања, која се састојала од мешавине сажаљевања, зависти па чак и непријатељства према емигрантима. Руски књижевник Г. В. Алексејев поводом последњег је писао следеће: «Објаснити ово непријатељство, наравно, можемо многим разлозима: и политичким (снажна Русија будућности и Југославија?) и економским (размена руског новца ствара монопол) и др. Али би било неправедно да из дугачког низа разлога избацимо још један, у којем, ипак – журим да се оградим: на моји лични поглед, и лежи зец; они, југословени, не могу а да не осећају сву величину и надмоћ руске културе пред оним облицима спољне измишљене културе Запада, коју су овде донели ветрови из Немачке и Мађарске. Због тога многи маштају да отпутују у Русију, а млади људи теже да се приближе и ожене руским «девојкама». Ми чак и овако одрпани, снуждени и изнемогли у неравној политичкој борби са црвеном звери, ми смо духовно ипак јачи од њих?»¹⁰⁵. Овде ће бити уместо да наведемо утисак руског правног стручњака Е. В. Спекторског, који се у Београд вратио из Чехословачке, где је неколико година предавао на Руском правном факултету у Прагу: «За време мог трогодишњег одсуства, Београд се веома изменио. У њему се појавило много тог космополитског «смешаног поједностављења». Појавио се локални снобизам. У једном српском часопису сам прочитао, да Руси, који посећују београдски француски клуб, упоређују његов карактер са провинцијским скупом у некој тамо Тули»¹⁰⁶.

Како је било тачно забележено у једној од публикација у «Новом времену», «доста томе је допринела и сама неспретна руска политика,

103 Чему свидетели мы были. Т.1. С.410.

104 Маевский В.А. Русские в Югославии. 1920-1945. Нью-Йорк, 1966. С.13.

105 Цит. по: Квакин А.В. Указ.соч. С.25.

106 Спекторский Е.В. Воспоминания / Вступ. ст. С.И.Михальченко, Е.В.Ткаченко. Рязань, 2020. С.450.

неуједначена, необавештена, недовољно национална... За ових сто година у српској политици била су различита расположења у односу на Русију. Поједини Руси могу из ових или оних разлога да се осећају отуђено или незадовољно у Србији. Неизбежна су извесна трвења између људи, сударање интереса и самољубља, понекад узајамно неразумевање ; али све то не мења суштину: када се руске избеглице врате кући, за њих име Србије више неће да буде празан звук, као раније за многе руске људе»¹⁰⁷.

Веома су сазвучни са овим речима утисци Н. М. Зернова из његових успомена: «Србија је била прихватљива земља, блиска нама, као млађа сестра. Ми смо били повезани са српским народом, мада у почетку смо мало знали о Србима. Неки од њих заувек су остали у мом сећању»¹⁰⁸.

107 Новое время. Белград, 1921. №13. 10 мая.

108 Зернов Н.М. За рубежом: Белград - Париж - Оксфорд: Хроника семьи Зерновых (1921-1972). Париж, 1973. С.56.

Косик Виктор Иванович – Русија, Москва. доктор историјских наука, сарадник Института за Славистику РАН. Креативни истраживач руских емиграната на Балкану (архитектура, балет, драма, сликање, опера, оперета). Аутор је књиге:

„Шта је са вама МОСТОВИ БЕОГРАДА“, (м., 2007);

„Уметност Руса на Балкану, крај XIX и почетак XX века“ (М., 2010);

„Софија - Руски угао. Цртице у стиховима о Русима који су оставили Русију после Октобарске револуције 1917 године и Грађанског рата“ (М., 2008);

„Руске боје на балканској палети. Уметничко дело Руса на Балкану. Крај XIX и почетак XX века“ (М., 2010).

Виктор Иванович се родио 24. новембра 1944 године у Москви. 1974 године је завршио Историјски факултет МГУ, а затим постдипломске студије - Словенске студије. Од 1977 до 1979 године радио је као лектор у Дому Совјетске културе у Београду. Докторирао је 1983 године. Дисертација: Однос Бугарске кнежевине у Османској Империји према Србији и Румунији 1879 – 1894.

ПОЧЕТАК НОВОГ ЖИВОТА: ИЗ ЦРВЕНЕ РУСИЈЕ У БЕЛИ ГРАД

«Ето ми смо ту» – дели своје утиске један од тадашних Руса. Али какав је то запад, када град се назива Београд – Бели Град, и главна зграда на његовом главном тргу, висока кућа у облику брода са кулама и шиљцима, зове се “Москва”, и краљ – у прошлости руски ђак?... А колико је свуда руског! Узмемо бар те исте рекламе изнад тамних улаза “кафана” ... Ево “Код генерала Скобељева”, ено “Код руског Цара”, тамо “Код веселог руса”, и сам сам видео рекламу у малом градићу “Код Петра Степановича, кијевског велепоседника”.

А после је кренуло. Ешелон за Ешелоном — десет, двадесет, тридесет хиљада Руса, опалених ватром Грађанског рата. И ето већ и своје новине, комитети, канцеларије и, наравно, велика количина “Рјурика”, “Варјага” и “Асторија” са руским балалајкама, са самоваром на шанку, са леним вареницама и сибирским пељмењама. И за папириће, који јуче ништа нису коштали, који су летели на ветру и простирали се по бродској палуби, данас дају праве динаре. И после милиона који смо плаћали за шницлу од кучећег меса коју смо добијали борбом, за ужеглу харингу, кутију шибица, овде су изложи пуну свакојаким давно заборављених ђаконија и миран добри бас : „Извол“ те, за браћу попуст, а, ако немате, може и да се дугује”».

Време емиграције било је за многе време обраћања Богу. Многи су постали парохијанима две руске цркве: Св. Тројице близу саборне цркве Св. Марка и Вазнесења на углу ул. Милоша Великог и ул. Краљице Наталије. Посећивали су богослужења, молили су се, слушали су проповеди. Учили су да буду опуштени. Књиге, беседе, лекције на религиозну тему имале су велики успех, мада, наравно, било је и атеиста и критичара Цркве. Ослонац на руску веру, на традиционално православље био је карактеристичан за многе Русе, који су се нашли у туђини. И, наравно, омладина, која је стасала у православним словенским земљама, у Бугарској, у Србији, имала је много боље услове, него у тамо некој католичкој Француској. Управо у Србији настао је Савез преподобног Сергија Радонешког са геслом из Достојевског «Неправославни престаје да буде Рус». А у осталом, црква за многе руске београђане није била само место за молитве, али и својеврсни центар: после богослужења близу цркве се размењивале вести, дискутовало на политичке теме, разговарали су о роковима повратка у домовину.

Жива музика и певање звучали су не само на концертима, већ и у кућама, становима, собама руских избеглица. У руском кругу за шољом чаја или са флашом вотке певали су најразличитије песме. У продавницама могле су да се купе ноте за певање или клавир за свачији укус. Тамо су били и Виктор Абаза и Александар Вертински, и Јуриј Морфеси, и Иза Кремер.

Али то су биле, тако рећи, карактеристична музика и песма за цело руско „иностранство“.

Исти тај Београд је имао и «своје» љубимце, на пример: у извођењу Љубави Орлове песма советског народа — «Широка земља моја родна» (из филма «Циркус»).

Незапослености, пре свега за младе и снажне у земљи која се гради, није било. Овај град је давао посао свима, тачније, скоро свима; а скривена незапосленост је, наравно, постојала. Због њеног смањивања у престоници Краљевине заправо и постојали су многобројни курсеви за преквалификацију и припрему потребних стручњака, пре свега ниског и средњег техничког усмерења. Али сва та „добра“ могли су да користе, пре свега, они који нису прекорачили узраст од 35 година, након чега обучавање за ново зањимање је било отежано. Године 1927. кроз различите курсеви је

прошло скоро 3000 руских емиграната, који су добили шансу да „изађу у људе“, постану човеком потребним друштву, имају могућност да издржавају своју породицу.

Прилично добро су се сналазили инжењери, чија плата је могла да буде и неколико хиљада динара месечно (просечно 800 – 900 динара). Руски људи који су знали неки од заната, додатно су зарађивали, а понекад су зарађивали за живот изразом играчака, послужавника, везом и другим „ситницама“. У Београду, „Земгор“ у згради универзитета у улици Васиной, стално је приређивао продајну изложбу производа руских избеглица. Али нису се сви осећали подједнако добро: нису сви налазили одговарајући посао или намештење, које је одговарало њиховој пређашњој квалификацији, занимању, способностима. На пример, Бахарева-Пољушкина Натаљја Дмитријевна, унука Лескова, која је радила у «Петербургском Листе», и имала свој филмски студио и фабрику, постала је управитељицом женског хотела за руске студенткиње и интелигентне жене без службе.

И ако лекари, инжењери, професори, који су били тако потребни младој Краљевини СХС, су лако добијали посао у струци, то «пуковници, чиновници, правници и т. д.» често су постајали «обућарима, продавцима новина, ситним трговцима, дућанцијама на пијаци».

И, без обзира на све, Руси нису «пропадали». Трудили се да помогну једни другима, мада „у сваком житу има кукоља“.

Са своје стране додаћу: мени мојем пријатељу Србину била је испричана трагична историја о средовечном руском пуковнику, који није успео да нађе посао, који је продао све што је могао, само да се прехрани, али ипак он је умро од глади, тачније, од безисходности. Постојали су и они који се прехрањивали милостињом.

Одређена неспособност емиграната у новим животним условима могла је да се објасни не само објективним, већ и субјективним разлозима. Пре свега су то вековне „можда“ и „вероватно“ одакле између осталог и произилазило одсуство жеље да се учи језик. За многе своју улогу одиграле су и године, промена животних навика.

Слободно време могло је да се утроши на позориште, на ресторан, на дуго седење у кафани и наравно, на биоскоп, једну од најдоступнијих разонода, које су дозвољавале да се заборави на собичке у којима се живело, на будалу начелника, љуту газдарицу, безнадежно сиромаштво.

Тако, 1. фебруара 1923. г. могла је да се купи карта за салу синема «Париз» на «руску кинофилму» «Умирала је расцветала ружа». А 14. априла у биоскопу «Коларац» отићи на «изванредну руску драму из кавказског живота у 5 чинова “Гост са неба”». Истина је да, после било ког филма из старих времена било је тешко „вратити се“ у дан садашњи.

Узвишено и херојско мешало се у емиграцији са тежњом за комфором, бављењем вољеним послом. Једни су се спремали да спасавају Русију, други су скупљали марке: у Београду је радило друштво филателиста «Росика».

Неко је ишао у позориште, а неко се опијао, онај је нешто учио, а било је и таквих који су се бавили писањем на религијске теме. Осим оних, који су имали занимање-лекар, инжењер, адвокат, предавач, стручњаци високе квалификације, остали су живели на граници беде. Али... су држали свој статус, поштовали своје обичаје: доручковали су касно, ручали су у пет, пили вечерњи чај, затим је следило вечерње читање или окупљање око карташког стола. Обавезно, сви су ти грофови, барони, кнежеви имали свог четвороножног љубимца-пса или мачку, са којима су делили своју скромну трпезу. На Божић су китили јелку на којој је обавезно висио поклон за сваког позваног госта. Овај обичај украшавања јелки Срби су попримили баш од Руса.

Свакодневница је пре свега смештај. Није свако могао да приушти себи посебан стан.

Враћајући се на стамбено питање, рећи ћу, да многи су изнајмљивали тако зване „ћошке“—живели су по неколико људи у четвртини или половини собе. Људи бољег финансијског стања могли су себи да приуште намештене собе. О условима студентског смештаја можемо да стекнемо представу из те чињенице да у студентском дому (Булевар Краља Александра, 15), у којем је становало 90 људи, половина се сместила у четири собе, а друга половина у ходницима.

Сиромашни, старци и старице, бескућници су могли да рачунају само на добротворну помоћ. За њих су скупљали новац на различитим вечерама са лутријом, организовали су збор по секцијама. И овде су традиционално предњачиле жене. Многи су се окретали Маријинском сестринству, чији циљ је био помоћ сиромашнима.

Свакодневница —то је и уобичајна храна. Овде се могло живети скоро исто као у Петербургу или у Москви: ићи код руских трговаца на пијаци, куповати харингу код неког «Петровича», а хељду код «Петра Поликарпича». За руску саламу се могло свратити у кобасичарницу «Валентина», а за париску шунку за Божић, у руску гастрономску радњу «Југославија».

Трговином се бавили многи, сматрајући је «лаким и добитним» послом, који је омогућавао да се изађе из беде: лекар је продавао фирмиране месне полупрерађевине, архитекта је продавао разне техничке направе, универзитетски професор је чувао дугодлаке зечеве. Производња руске вотке, вољеног напитка сународника, који нису навикли на ракију, била је беспромашајном. Године 1923. Друштво за производњу алкохолних пића «Орел» у Београду лансирало је у продају пића: „Црвена главица“, „Папрични травник“ и друго.

У старој Скадарлији орила се руска песма. Боршћ, руске каше, пирошке, јела са печуркама, харинга и друге скоро непознате рибе појавиле се у ресторанима, а затим и на српским домаћим столовима. Чај, који у Краљевини су пили само болесници, постао је равноправан са кафеом, којом почиње дан у Југославији.

У слободно време могла је да се прочита и књига. Некоме је она дозвољавала да урони у свет љубави, некога је подсећала на поносну Русију, неизмерену и неуништу, трећи су имали могућност да злурадо причају на тему криваца пада Руске империје. Свако је имао своју гомилу хероја-класичних и не баш... И читаоц је изабирао своју «гомилу». Један је волео Достојевског, други Пол де Кока, а сасвим «отишавши из времена» – Плутарха. Но, разуме се, првостепени значај је имала рефлектујућа класика заједно са ултрареакционарном литературом. И наравно нису сви имали кући библиотеку.

О таквим «бедницима» старали се и књишки трговци и различите организације. Године 1921. у Београду су биле познате књижаре као «Руска мисао», „Свесловенска књижница“, продавница Руског друштва трговине књигама под називом „Словенска узајамност“.

Постојала је и техничка библиотека у Савезу инжењера у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

Природно је да није за све књига била „местом одмора“. Ако, «стари» после посла су журили својим породицама, седели су у кафанама за чашицом «своје» вотке, која је њих потсећала на домовину, сишли у позоришта и клубове, то омладина је имала своје забаве које нису тражиле много новца: пре свега то су биле игре, биоскоп, учешће у аматерским представама. Лети се појављивале сезонске забаве. Ко није могао да иде у природу, одлазио је јутром на «Руске плаже». Најпознатија су била купалишта на Сави – «Ла Манш», «Дубровник» и чак страшан по свом називу «Сибир». Тамо не само су пржили своја тела под жарким сунцем и пили су помешано са водом вино или пиво, због расхлађивања «органона», али и, радо пратећи западну моду, бирали су «мис» своје плаже. Године 1930. у «Ла Маншу» првакиња је била Олга Иљјашевич, у «Сибиру» – Надежда Бородина, у купалишту «Дубровник» – ученица 8. разреда Наташа Турбина.

За омладину која је опробавала себе и тражила се у књижевности, место сусрета су била својеврсни књижевни сусрети. Овде можемо да споменемо друштво «Нови Арзамас». Једна од његових учесница, Л. Алексејева, сећала се тог чудесног времена: «Заседања наши су пролазила егзотично – на пример, седели смо на поду на јастуцима, јели смо алву, пили смо црвено вино и рецитовали песме, своје и туђе – дајући предност Гумиљову. Понекад смо заседали у парку ван града. Било је увек весело и безбрижно, јер смо сви имали мало мање или мало више од 20 година».

Тада, 1920-х година радио је «Књижевни кружок», који понекад заједно са музичким кружком Римског-Корсакова приређивао је уметничке вечери. Лети 1928. године „Књижевни кружок“ је преименован у кружок поета имена Љермонтова.

Мој добри пријатељ Дмитриј Константинович Воронец, који ми је учинио многа добра, када сам са породицом био у Југославији, сећајући се свог детињства, писао је: «Ми смо се дружили са неколико руских породица

и ја сам имао руске пријатеље. Васпитавање деце у тим породицама било је искључиво руско, у духу патриотизма. Кући су говорили само на руском језику. У породицама су бринули о образовању деце, нарочито познавању руске књижевности, историје... У породици су поштовали руске обичаје и празнике. Моја мајка редовно ишла у цркву, а сусрети са пријатељима су пратиле руске романсе, које се певале уз гитару, рецитоване стихова и читање одломака из познатих књижевних дела. На Божић су китили јелку, даривали поклоне, а Васкрс су славили уз “пасху” и “кулич”».

Атмосферу мирне свакодневнице повремено су «рушиле» информација о откривеним совјетским шпијунима и сличне негативне активности.

Везане информације биле су и у вези узимања југословенског држављанства. У вези са овим, Руси који су узимали југословенско држављанство називани су «Шумадинци».

Причају, да је једном краљ Александар питао свог премијера-министра Николу Пашића, како Руси реагују на примање југословенског држављанства. Пашић је наводно одговорио: «Честити неће да приме, а олоша свог ми и овако довољно имамо!» Овај историјски «виц» (анегдота) доста говоре о ондашњем односу власти и избеглица.

У условима емиграције градећи свој живот у престоници Краљевине СХС, они су често тежили да је устроје према старим обичајима-учинити Београд «Петербургом или Москвом», у крајњој линији неким «Саратовом» или «Самаром», бар на нивоу своје свакодневнице, одмора. У таквој ситуацији како је писао духовити А. Селитреников у «Новом времену», неким дамама је било тешко да држе свој «Петербург» на нивоу: прати подове, брисати зидове, штиркати завесице на прозорима и пећи пирошке за своје посетиоце и ... «примати визитере у слободној пози, у плетеној фотељи поред примуса», постављајући «вечно-светска» питања, као некада у престоници Руске империје: «Идете ли у оперу? Што радите, кнеже? Где мислите да проведете лето?»

Галина Хачатрјан) Бокич, Робертовна

Датум рођења: 12. мај 1969.г.

Место рођења: Јерменија, Јереван

Образовање :

Јеревански Државни Педагошки универзитет Х.Абовјана (1986-1990).

Специјалност: Педагог методичар (руско одељење).

Учешће у научним и правним конференцијама:

Босна и Херцеговина-Република Српска

Русија, Србија, Турска, Бугарска, Македонија, Словенија...РУССКАЯ

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Босна и Херцеговина је држава која се налази на Балканском полуострву. Престоница државе је Сарајево. Граничи се са Хрватском, Србијом и Црном Гором, а такође може да се похвали малим делом јадранске обале. Број становника је више од 4,5 милиона.

Након закључивања Дејтонског споразума крајем 1995. године државна структура Босне и Херцеговине постала је сложена-ентитетски подељена на федерацију Босну и Херцеговину и Републику Српску.

Локално становништво углавном говори на бошњачком, српском и хрватском језику, сви они имају словенске корене, зато Руси не осећају снажну језичку баријеру.

Званичним језицима се сматрају српски, бошњачки, хрватски. Преовлађују следеће вериосповести — православље, ислам, католичанство.

Припадност конфесији данас се одређује националном припадношћу :31 % Срба исповедају православље, 15% Хрвата — католичанство. Они Срби и Хрвати који исповедају ислам сматрају себе Бошњацима или муслиманима (40 %).

Без обзира на то што држава са дуплим именом појавила се на мапи света тек 1992. године, **историја Босне и Херцеговине** броји више векова. Почевши од палеолита и до Римске империје, и затим Средњи век и новија историја...

Руска емиграција у Босни и Херцеговини, испровоцирана је последицама Првог светског и Грађанског рата у Русији од 1919. до 1924. године. Године 1941. Босна и Херцеговина је имала 14 руских заједница, најбројнији од којих су биле у Сарајеву и Бања-Луци.

Најбројнији талас избеглица из Русије на Балкан стигао је након «кримског егзодуса» новембра 1920. године. Разорена Првим светским ратом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца гостољубиво је дочекала руске избеглице, што је одобравао и помагао краљ Александар I Карађорђевић, изражавајући захвалност Русији за подршку Србије у рату. Власти Југославије прихватили су емиграцију из Русије као привремену појаву, Руси такође се надали брзој промени режима и свом брзом повратку.

Већина емиграната су били војници и официри Руске армије Врангела, имали су високо и средње образовање, говорили су стране језике. Међу њима су били и стручњаци: лекари, инжењери и други. Део њих након кратког боравка у Југославији отишао је у друге земље. У унутрашност Босне и Херцеговине Руси су долазили данас непостојећом железничком пругом Габела-Зеленика из лука Которског залива и Дубровника.

Попис у Југославији из 1921. године забележио је у БиХ 2636 емиграната из Русије, 762 од њих су живели у Сарајеву, 590 у Требињу, 485 у Бања-Луци, 190 у Мостару, 162 у Дервенти и т. д.

Руси су се запошљавали на изградњи железница, проналазили су посао у складу са својом струком, између осталог и у органима државне управе, научним и уметничким установама.

У Сарајевском националном позоришту и бањалучком театру радили су руски глумци и режисери. У Сарајеву своје последње дане провео је руски сликар Н. Д. Кузнецов.

(У Сремским Карловцима 2007. године подигнут је споменик генералу Врангелу).

Живот руских колонија у БиХ одвијао се око различитих удружења и група. Велике колоније имале су своје дечије вртиће, библиотеке, мензе. 1920-х година отворена су одељења Руског свевојничког савеза, Друштва руских официра, Корпус императорске армије и морнарице, Савез галипољаца, Друштва руских инвалида, Руског радног хришћанског покрета, Руског војног научног института, Национално-раднички савез нове генерације, «Централног обједињења», «Руског сокола», Националне организације руских извиђача, Националне организације руских скаута-извиђача. Године 1925. у Бања-Луци је било отворено босанско одељење «Матице

руске». Чланови „Матице руске“, сем Руса, били су и представници локалне интелигенције. У Сарајеву до 1929. године Руси су посећивали цркву Светог Александра Невског при Руском кадетском корпусу. 1930-х година био је отворен руски православни храм.

Међу руским песницима Сарајева био је Георгиј Алексејевич Богатирјев, који је издавао своја дела под псеудонимом Машталац.

Сарајлије Р. В. Полчанинов, Б. Б. Martino и А. Суков били су аутори песама, које се и данас певају у Русији и ван њених граница. У Сарајеву од 1929. до 1935. године излазио је часопис «Гласник војног знања».

Марта 1920. године у Сарајеву је отворен Руски кадетски корпус, који је био смештен у згради бивше аустријске касарне. Други корпус је отворен новембра 1921. године у граду Билеће на административној граници Херцеговине и Црне Горе на месту некадашњег логора Аустроугарске.

Године 1939. у Сарајеву је живело 616 Руса, у Бања Луци — 122 и у Мостару — 96. Са почетком Другог светског рата и укључењем Босне и Херцеговине у Независну државу Хрватску, Руске организације су биле забрањене. Нове власти пребројале су становништво.

Према том попису у Босни и Херцеговини 1941. године постојало је 14 руских колонија, у којима је живело 1562 Руса. Они који су добили југословенско држављанство као војници Југословенске војске нашли су се у немачком заробљеништву.

Неки од оних, који су били у државној служби сарађивали су са хрватским властима. У социјалистичкој Југославији, они су били проглашени ратним злочинцима.

После рата Руса у Бања-Луци скоро да није било, они су се населили у друге градове Југославије. Попис становништва из 1948. године показао је, да у Босни и Херцеговини живело је 1316 Руса. Близу половине њих били су принуђени да приме држављанство СССР .

Прекид односа између Југославије и СССР-а 1948. године довео је до тога да су Руси за југословенске власти постали несигурним елементима и били су изложени новим репресијама у затворима и у концентрационом логору «Голи-Оток». Део руског становништва био је принудно протеран из земље. Грбови Руса, укључујући кадете, у Сарајеву су били минирани. Према попису из 1991. године у БиХ је живело 295 Руса.

(Смотра кадета Донског кадетског корпуса. Билећа. 1925.г. Из архива А. Б. Арсењјева)

БИЛЕЋКА ТРИЛОГИЈА:

Он заменио родну кућу и Русију за Босну и Херцеговину

Други Донски корпус» из Крима се евакуисао бродовима “Добича” и “Владимир” у Југославију, где је персонал био размештен у предграђе града Билеће. Од децембра 1920. г. (према другим од фебруара 1921. г.) «Други Донски кадетски корпус» предводио је генерал-мајор Александр Иванович Бабкин, а од 18. маја. 1922. г. - генерал-мајор Јевгениј Васиљевич Перет, за чије време се и завршила историја «Донског кадетског корпуса Императора Александра III .

Овде је корпус постојао до 1926. године, док није пребачен у Горажде, где је и завршио своју мисију у августу 1933. године. Из расформираног Донског корпуса, кадети и персонал делимично су били упућивани у «Први Руски кадетски корпус Великог Кнеза Константина Константиновича», дислоциран у Југославији (Бела Црква). Овај корпус престао је да постоји на крају Другог светског рата.

„Донски кадетски корпус Императора Александра III“ постојао је 50 година (1883. - 1933.) и за то време из њега је изашло 50 генерација. Према подацима дипломца Д. Сарина, последње две генерације Донског кадетског корпуса

у Гораждима чинили су - 8-и разред — 44-и и 7-и разред- 45-а генерација 1932/33. школске године. Након затварања Донског корпуса 1933. године преостале кадете су: 6-и разред - 46-а генерација, 5-и разред - 47-а, 4-и разред - 48-а, 3-и разред - 49-а и 2-и разред - 50-а генерација биле су премештене у 1-и Руски Кадетски Корпус, који је касније добио покровитељство Великог Кнеза Константина Константиновича (у г. Бела Црква). Тако, у Новочеркаск је допутовао кадет 50-е генерације 1939. г. Јермаков.

Након одласка Донског кадетског корпуса, у Билећи је остао један њихов припадник - Никита Медјаник, у народу је познати као Никола Рус.

Ко још памти Николу Руса?

Мало ко. Како је могуће да се памти, када у Билећи нема ништа што би могло да потсећа нас на тог човека, сем успомена неких савременика, гробно место на гробљу у Билећи и пожутеле фотографије из једног породичног албума, који чува успомену на тог изванредног човека који двадесетих година прошлог века као избеглица је стигао из Русије заједно са Донским кадетским корпусом и остао је у Билећи до краја свог живота.

Све је почело на крају грађанског рата у Русији, када велики део императорске армије, или, како су их називали — „белогардејци“, били потиснути од стране Црвене армије, а они су били принуђени да траже склониште у иностранству. Међу њима је био и Донецки кадетски корпус. Обзиром да је Црвена армија напредовала, учитељи су решили да евакуишу кадетски корпус у Владивосток, а затим су пловили на изнајмљеном броду по морима и океанима од Шангаја до Венеције.

Међутим избеглице нико није хтео да прими. Тада су они схватили, да руску емиграцију ће једино примити Краљевина Југославија из разлога што је Србија оснивач нове Краљевине и пријатељ руског народа. Највероватније да су писали Александру Карађорђевићу, и он је примио децу. Скоро триста њих заједно са свим персоналом, учитељима, сарадницима, руководиоцима је стигло у Билеће као и деца Донских козака.

Град Билеће примио их је топло и вратио им је веру и наду у живот.

У Аустроугарском «Логору» Билећа академци се школовали по програму империјске војне академије, а њихови предавачи су били официри — верни заклетви. Они нису хтели да иду у богате европске мегаполисе, као већина емиграната из високих слојева друштва, зато што су били убеђени да ће се победоносно вратити у домовину.

Кадетски корпус је имао своју властиту клинику, а руски лекар је био одговоран за болницу у Билећи. Први лекар у војној болници био је

Митрофан Семенович, а његови помоћници су били Андреј Картинович Белински и Никита Медјаник.

У Босни, у то време они су оставили неизбрисиви траг у њеном културном и друштвеном животу, између осталог, они су основали гимназију, у којој се школовали многи локални становници Билеће, затим су обновили инфраструктуру војног логора, који је био разрушен за време Првог светског рата, отворили су различите занатске радње. Може да се каже да је руска колонија у Билећи била град у граду. Већина избеглица су били представницима руске интелигенције, и њихов петогодишњи боравак у Билећи побољшао је духовни и културни живот овог пријатног града Херцеговине .

Данас мало шта потсећа нас на њихов боравак овде, осим руског гробља, где су сахрањени високи империјски официри. Међутим, породични албум у кући Добриле Гњато рађа успомене о том изузетном човеку, бившем представнику Донског кадетског корпуса. Становници овог краја вољеног Никиту су звали -Никола Рус, који је такође сахрањен на Билећком гробљу.

Руси се нису посебно дружили са грађанима Билећа, јер већина тадашњег становништва овог места били су сељаци, који нису били научени на социјалне и добре манире и нису били склони да комуницирају са туђинцима, али то се није односило на Н. Медјаника. Локалци су га обожавали.

*(Кадетска болница у Билећи –
Никита проводи сате одмора са академцима)*

Никита је био помоћник лекара и радио је у кадетској болници са доктором Мирофоном Сејмоновичем. Повремено је радио и у амбуланти болнице Билећа, где је и упознао лепу девојку Каћу из Жупе коновљанске. Тако захваљујући судбини или младалачком заносу, он је продужио свој живот у Билећи заједно са Каћом.

Пред Николом је био избор: отићи са другим академцима из Билеће или остати. Изabraо је оно друго, јер љубав према младој Коновљанки била је јача. Љубав је била јача од повратка и он без размишљања заменио је родни Дон и Русију за Билеће и Херцеговину.

Прошле су године, и Никита-изузетан човек и хуманиста, постао је народни лекар у запуштеној медицинској установи, где је било потребно заслужити поверење народа. Као просветитељ у области здравства променио је навике становника Билеће и околних села.

Тамо је он живео године до после Другог светског рата, и у том периоду, више од десет година, Никола је био једини квалификовани стручњак за пружање медицинских и других услуга у области здравства у тадашњој маленој Билећи.

У време ратних догађаја тог времена у опкољеној Билећи, Никола Рус је постао једином надом за многе рањене борце, болеснике и немоћно становништво. Борећи се са недостатком лекова, завоја и других предмета медицинске намене, он је успевао да ради чак и мале хируршке интервенције, и пружао лабораторијске и друге медицинске услуге.

После рата Никола Рус и даље је радио у градској клиници. Војислав Гњато се упознао са њим када у сасвим раном узрасту је пао са липе и повредио се. Гњато памти, да на пријему Никола прво је урадио анализе, а после детаљног медицинског прегледа препоручио је одмор од десетак дана. Он је био одличан дијагностичар. Радио је чак и након завршетка радног времена и за викенд, одговарао је на све позиве људи којима је требала медицинска помоћ. Био је одважан и одговоран човек у односу на околину. Увек је тачно дијагностиковао болести које је успешно лечио.

Резолуција Информбироа затекла је Николу Руса мртвим у његовом стану, у мају 1949. године. Није издржао притисак, понижења и сумњичења и извршио самоубиство - попио је отров.

Чак и данас, осврћући се уназад, тешко је измерити велики допринос Николе Руса у сфери здравства у тим временима, јер данас мало ко њега памти. Ми и младе генерације треба да чувамо успомену на Николу Руса, на заштитнике Домовине и Билећу. Постоје догађаји и људи, којима време не може ништа. Пролазе године, чак и векови, али њихова храброст остаје у народном памћењу. Чувати успомене је наша дужност пред потомцима. За билећане тог времена заслуга Николе Руса већа је, него сви добијени «Оскари» Билећа.

У граду Билећи на градском гробљу сахрањено је 17 козака, који су дошли на Балкан у саставу Другог Донског кадетског корпуса у Билеће од 1920. до 1935. године.

Године 2005 урађено је премештање посмртних остатака 6 козака Другог Донског кадетског корпуса, на православно гробље Устипрача, недалеко од Горажда-Босна и Херцеговина. Надгробне плоче и споменици су били разрушени у време грађанског рата 1992.-95. г. на новом месту је постављен руски православни крст.

БИЛЕЋЕ

Миша Залески

Често, често ноћним сњам Сивих планина и магле сусрет Црне Горе дивљу границу; Пошак, Богом заборављен-Билећа. Невесело уселење. Козје у планинама стазе; Воје се у литицама класца Пена хладне Требавке. Зграда пуста гомиле, Прошлости мртве сенке... Баца се ветар змијоуђи У зарђалим шипкама ограда.	А, у даљини, на каменој палини, У сенци минарета, Гомила белог легла Двоју уница стискају се кућице. У њима, освећени векови, Границина сурова стварност... Није случајно да камена ограда Трагове метака чува... Зими – кише и магла. Лети – мучна суша. Ај, кулак погаша, Завишта – забит!
--	---

Литература

Арсењев, А. Б. Русская эмиграция в Боснии и Герцеговине (1919—1990-е гг.). — Ежегодник Дома русского зарубежья имени Александра Солженицына, 2011. — М.: Дом русского зарубежья имени Александра Солженицына, 2011. — С. 140—169.

Полчанинов, Ростислав. Русские в Сараеве.

Војислав Војо Ђато. Билећка трилогија. (писац, журналиста БиХ/Република Српска).

Павел Барковец. Руски кадетски корпуси у Србији. 1920.–1944. <http://magazines.russ.ru/nj/2010/259/ba26.html>

<https://bit.ly/2xqwnyO>

<http://kadet2dkk.ucoz.ru/>

“Српска Православна Црква и руска емиграција (1920. - 1940.)” Радован М. Пилиповић

“Из Домовине у Бања-Луку. Руска емиграција у Бања-Луци” Зоран С. Маркић

Историја логора у Билећи (видео)

<http://slobodnahercegovina.com/istorija-bileckog-logora-video/>

Инна Ивановна Грубмаир рођена је у регији Ростов. 1969. дипломирала на филолошком факултету Ростовског државног универзитета, смер филолошких наука. Радила је као наставник у Дамаску (Сирија), Ријад у (Саудијска Арабија), Њујорку (САД), Загребу (Хрватска). Тренутно живи у Аустрији и предаје руски језик на Универзитету Ј. Кеpler и у Уједињеним нацијама.

Аутор је неколико чланака и видео записа о историји руске емиграције.

Учесник међународних конференција. Коаутор књиге (са Т. В.

Пушкадијом-Рибкином) „Исељеници из Русије у Загребу. Живот и судбина”. Члан је групе за очување историјског наслеђа „Руснаслед“ (Загреб, Хрватска).

ТАТЈАНА ПУШКАДИЈА-РИБКИНА – ЛЕТОПИСАЦ РУСКОГ ЗАГРЕБА

Татјана Витаљјевна Пушкадија-Рибкина је рођена у Загребу у породици руских емиграната. Расла је у кругу руских пријатеља својих родитеља. У детињству је са баком одлазила свештенику оцу Александру Волковском у Блињу, који је код себе примао своје парохијане. У школском узрасту је учествовала у покрету руских сокола. За време студија дружила се са емигрантском омладином. Руски емигрантски свет она је упознала изблиза. Њени деда и баба по мајчиној линији – Александар Јаковљевић и Јелизавета Семеновна Мурза – дошли су у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца 1920. године. Александар Јаковљевић Мурза¹⁰⁹ рођен је 25. августа 1861. године у Кишиневу. Родитељи – Јаков Фомич и Александра Васиљевна. Од 1881.

109 Хвала Михајилу Горинову за додатне податке које ми је пружио. Арх.: ЦГИА СПб. Ф. 14. Оп. 3. Д. 21888; ГАРФ. Ф. 5982. Оп. 1. Д. 9. Л. 2; Д. 64. Л. 29.

године он студира на физико-математичком факултету Санкт Петербуршког универзитета. На жалост, није познато, где је добио медицинско образовање. Радио је на Уралу, у Јекатеринбургу, где је упознао бабицу Јелизавету Семеновну, рођену Медведеву. Јелизавета Семеновна рођена је 1864. годину у Јалуторовски. Александар Јаковљевич и Јелизавета Семеновна добијају четворо деце: Глафира - 26. април 1897. г.; Јекатерина – 12. децембар 1901. г.; Наталија — 1. децембар 1903. г.; Јаков – 23. април 1905. г.

Према успоменама Јекатерине Александровне, у Јекатеринбургу су они «живели у дворишту болнице». Године 1907. породица се преселила у Одесу. «...Ја сам уписала први разред гимназије. Али из тог периода баш и нема много успомена. Често, враћајући се кући, разгледала сам књиге у новинским киосцима и наравно, каснила сам на ручак. Мама се љутила, али не задуго. Памтим, да у Одеси поред улице, у којој смо становали, расло је мноштво акација, које за време цветања су опојно мирисале. Кроз отворен прозор гране су улазиле у собу и пуниле је својом тешком аромом. У Одеси сам први пут видела Црно море. Поразило ме је његово пространство и дубина. Видела сам огромне бродове, који су пристајали уз саму обалу. Људи са бродова су бацали новчиће, а дечаци, као рибице, гњурили су и хватали новац у лету. Ја сам се дивила њиховој храбрости и спретности.»

У Одеси Александар Јаковлевич служио је као градски санитарни доктор. Године 1911. он је учествовао у акцији «борбе са кужном zarazом». За своју активност 23. децембра 1911. г. био је награђен наградном значком «Борба са кужом».

Након кратког боравка у Одеси породица се преселила у Москву, али накратко. Из Успомена Јекатерине Александровне: «У Москви сам учила други разред гимназије. Гимназија је била приватна, близу наше зграде. Али она није била квалитетна. То сам увидела, када смо након 2-3 године се преселили у Кијев, где сам безнадежно пала на пријемном испиту за прелазак у 3-ћи разред. О времену, проведеном у Москви, остало је мало успомена. Велики таман стан. Једино што памтим су посете Третјаковској галерији. Трајно сам запамтила неке слике. Још и сада их памтим и видим.»

Следеће место у премештању породице Мурза био је Кијев. Овде 1919. г. Јекатерина Александровна са сребреном медаљом завршила је женску гимназију А. В. Жекулине. «У Кијеву мој отац није радио као доктор». Према породичној легенди, Александар Јаковлевич у Кијеву је имао свој мали театар.

Фебруара 1920. г. заједно са децом – ћеркама Јекатерином и Наталијом, сином Јаковом – и сестром супруге, Аном Семеновном¹¹⁰, бродом «Хабсбург»

110 «Ана Семеновна Медведева, 25.07.1879. – 17.12.1962., излазила

Александар Јаковлевич евакуисао се из Новоросијска. Претпоставља се да из Константинопоља они су путовали возом преко Солуна за Београд, и уз пут су их истоварили из воза негде око Ниша у Србији. У то време тамо је била изграђена болница за лечење плућних болесника. На њено отварање је долазио краљ Александар. Највероватније, Александру Јаковлевичу Мурзи су понудили намештење у њој. Али тамо се он није задржао дуго. Од 1921. године и скроз до пензионисања он је службовао као лекар у војној болници у Сарајеву.

Деца су наставила своје школовање: Наташа у девојачком институту у Белој Цркви, Јаша у Донском кадетском корпусу у Билећу. Јекатерину је отац одвезао у Љубљану, где је она уписала медицински факултет, и почела је да станује код руске породице. У то време на Љубљанском универзитету постојале су само две прве године, а завршити школовање било је могуће у суседним универзитетима – у Грацу (Аустрија) или у Загребу. Јекатерина је изабрала другу варијанту. У јесен 1923. г. она је стигла у Загреб. На железничкој станици њу је сачекао председник Друштва руских студената Виталиј Рибкин.

Јелизавета Семеновна није могла да путује са мужем и децом. Она је остала у Русији са најстаријом ћерком, која је боловала од епилепсије. Месеца маја 11. 1921. г. Глаша је умрла. У децембру 1922. г., преко Пољске и Чешке, Јелизавета Семеновна је стигла у Сарајево.

Ускоро породицу је сналашла још једна трагедија – 21. априла 1924. г. упуцао се једини син Јаша. Претпоставља се да је то била игра у руском рулету. Јелизавета Семеновна, очигледно, није могла да савлада тугу и преселила се код старије ћерке у Загреб.

Млађа ћерка Наталија, после завршетка девојачког института у то време такође се школовала на Загребачком универзитету на хемијско-технолошком факултету, који је завршила 1929. године. Заједно са њом исти факултет је завршио и њен будући муж – Церковников Јевгениј Тимофејевич¹¹¹. *Након завршетка факултета* обоје су били без посла. Јевгениј Тимофејевич је радио као чувар, надгледајући виле, а Наталија Александровна је ретуширала у фотостудију.

Године 1926. Јекатерина Александровна се удала за Виталија Макаровича Рибкина.

Виталиј Макарович родио се 5. 05. 1897. у Јејску. Родитељи су Макар М. је из земље по документа своје сестре, која је у том тренутку остала у Домовини.

111 26.12.1904, стан. Каменская, Область Войска Донского – 25.07.1985, Риека.

Рибкин и Татјана Ивановна, рођена Морозова. У породици ји било десеторо или једанаесторо деце. Сви, осим Виталија и Николаја¹¹², су остали у Русији. Виталиј Рибкин 1916. г. студирао је на Политехничком институту императора Александра II у Кијеву. Године 1918.–1919. у Алексејевском Донском политехничком институту у граду Новочеркаску. У мају 1919. г. Налазио се у Новоросијску.

Године 1920. допутовао је у КСХС и нашао се у граду Славонски Кобош у Славонији. Тамо су тражили ковача. Виталију Макаровичу понудили су добростојећу девојку, чије се имање налазило поред куће ковача. Дивна прилика да се имања уједине! Али Виталиј Макарович није прихватио понуду и већ прве ноћи побегао је у Загреб. Он, свеједно, желео је да живи у Загребу, да се школује на универзитету.

Године 1926. завршио је одсек машино-бродоградње на Вишој техничкој школи, која је баш те године преименована у технички факултет Загребачког универзитета. Радио је као асистент на пољопривредно-шумарском (шумско газдинство) факултету универзитета. Након две године завршила је универзитет и Јекатерина Александровна. Она је добила место асистента у Централном институту ренгенологије при медицинском факултету.

Године 1929. 23. јануара, у породици Јекатерине Александровне и Виталија Макаровича родила се ћерка Тања. Мала Тања од малих ногу говорила је руски. Читању и писању њу је учио прво деда, а после тата. Тата је свакодневно давао њој задатак да преписује, на пример једну страницу из неке књиге. Гладних ратних година она је преписивала рецепте из књиге Јелене Молоховец.

У Загребу Тања је имала другарицу Хрватицу. Тања је учила њу да пише ћирилицом, а другарица је учила њу латиници. Тако још пре поласка у школу девојчице су знале обе азбуке¹¹³.

112 Николај Макарович Рибкин у мају 1919. г., тадашњи студент или кадет, био је на списку личног састава контратопиљера «Жарки» као бродски кувар. // Сајт «Корт.борда.ру»: Грађански рат. Бела црноморска флота. Стр. 2. У емиграцији нашао се у Тунису. Виталиј и Николај се дописивали. У породичном албуму Рибкиних има фотографија Николаја, коју је он послао Виталију са датумом 1923. г. Виталиј Макарович се дописивао и са својом мајком, која је остала у Русији.

113 Тада у Хрватској у првом разреду су учили латиницу, а тек у другом – ћирилицу. У Босни, где ће се она ускоро школовати, било је обрнуто.

Много времена Тања је проводила са баком, Јелизаветом Семеновном. Оне су заједно ишле у цркву. Девојчица се лепо понашала за време службе и као награду оне су свраћале у кафић, где је Јелизавета Семеновна куповала унуци «кајзерицу»¹¹⁴. Бака је научила Тању да спрема своје познате «пироги» и ускршњи «куличи». И када је Јелизавета Семеновна отишла, за први ускрс без баке “куличи» је месила њена 11-годишња унука. Из успомена Татјане Витаљјевне:

«

Година 1935. донела је нашој породици много значајних промена. Деда, који је радио као лекар у војној болници у Сарајеву, 1934. године био је пензионисан и спремао се да се пресели у Загреб заједно са тетком Аном, бабином сестром, која је живела са њим. Због тога мама и тата су успели да нађу два стана у тек изграђеној згради¹¹⁵. У приземље се уселили деда, тетка Ања, Наташа-мамина сестра са мужем, тетком Жењом, и ћерком Нином која се ускоро родила. А на првом спрату смо живели ми: баба, мама, тата и ја. Међутим идила није дуго трајала. Тата – асистент на шумарском факултету, остао је без посла и сталних примања. Мама је добила као лекар посао у Бања Луци, у болници¹¹⁶. Ја сам пошла у први разред основне школе у Загреб. У децембру 1935. године¹¹⁷ умро је мој деда, а у фебруару 1936. године баба и ја се преселиле код маме у Бања Луку, где је ускоро дошао и мој тата».

Детинство Тање прошло је у Бања Луци. Тамо је она завршила гимназију. Тамо је учествовала у покрету руских сокола¹¹⁸. Њен отац, који је предавао у средњој техничкој школи, активно је учествовао у животу руске колоније и помагао је у организацији и реализацији омладинских кампова. Мама је радила у две болнице, а 1940. године отворила је у Бања Луци свој приватни ренген-кабинет, али 1944. г. ренген-апарат су јој противзаконито одузели усташе.

Децембра 28. 1940. г. умрла је баба Јелизавета Семеновна. Њени посмртни останци, већ после рата превезени су у Загреб и сахрањени су у дедин гроб. Године 1944. дом, где су живели Рибкини, био је срушен за време бомбардовања. Они се пресељавају у другу зграду, мало мању. За време једног од следећих бомбардовања зграда је била знатно оштећена. У њој

114 Сендвич са шунком и листићима салате.

115 У ул. Шкрлчева, 10, в рајону парка Максимир (Прим. авт.)

116 Босна. Јекатерина Александровна је добила тамо место рентгенолога. (Прим. авт.)

117 2.12.1935 (Прим. авт.)

118 За време НДН ова организација је била забрањена и тада рад је био настављен у оквиру покрета руске омладине и ОРЈУР.

су живели Јелизавета Константиновна Вјаткина и њена ћерка Шурођка¹¹⁹, Тањина другарица за цео живот.

С Вјаткинима породица Рибкиних се дружила још из времена предратног Загреба.

Априла 1945. г., након ослобођења Бања Луке, Јекатерина Александровна је била мобилисана у Југословенску народну армију и послата да ради у војној болници. У мају исте 1945. године Виталиј Макарович је био ухапшен због рада у Покрету руске омладине. Њега и Јевгенија Владимировича Антоневића, председника руске колоније, осудили су на две године затвора. То је била велика срећа, јер у Загребу у та времена стрелјали су и за много мање.

У јануару 1947. г. Јекатерину Александровну су преместили у Сарајево, у војну болницу VI армије. Руководио је болницом руски лекар Константин Кочергин.

Тања је остала у Бања Луци сама, јер за неколико месеци је завршавала гимназију. За то време је она живела код супруге ухапшеног Ј. В. Антоневића – Наталије Ивановне.

У Лето, Тања је добила диплому и желела је да постане лекар. Те године је отворен медицински факултет у Сарајеву. Деца, која су завршила школу у Босни и која су желела да уче медицину, могла су да студирају само тамо. Виталиј Макарович након изласка из затвора¹²⁰ у мају 1947. г. није више хтео да остаје у Босни и отишао је у Загреб. Тања се питала: а шта даље? Код мајке у Сарајево или код оца у Загреб? На породичном састанку изабрали су Загреб. Тања је одустала од медицинског факултета. Родитељи су предложили хемијски, јер је у породици већ било два хемичара, Наталија Александровна и њен муж Јевгениј Церковников. Тања се сложила.

У Загребу Виталиј Макарович и Тања су се уселили у стан, који је изнајмљивао син Јевгенија Владимировича Антоневића, Љељ. Он је студирао на униветзитету. Код њега ускоро се доселила и његова мајка, Наталија Ивановна. Собе су расподелили на следећи начин: једну одвојену – Наталији Ивановни, пролазну – Виталију Макаровичу, Тања је живела у соби поред кујне (некада за слуге), а Љељу је остало претсобље. У још

119 Деда Шуре Вјаткине, вицеадмирал Федор Алексеевич Вјаткин, 1864–1944, био је активан члан руске колоније у Загребу и иницијатор изградње руске православне капеле Светог васкресења Христовог на гробљу Мирогој 1928. године.

120 Ускоро је он био рехабилитован, али две године затвора нису ушли њему у радни стаж, што је створило проблеме при одласку у пензију.

једној посебној соби је живео син власника стана. Јевгениј Владимирович Антоневић, инжењер шумарства, у то време је радио у Лици.

Средином 1949. г. Јекатерина Александровна, која је стално писала молбе о премештају из Сарајева у Загреб, на крају је добила дозволу за то. Дошао је у Загреб и Јевгениј Владимирович Антоневић. Станара у стану сад је било много. Јекатерини Александровној није било угодно живети у соби кроз коју сви пролазе. Ускоро, Рибкини се селе спрат ниже, где се налазила соба за издавање а Јекатерина Александровна добила је посебан стан у улици Звонимировој, а потом у улици Варшавској, где породица Пушкадија-Рибкини живе и до дана данашњег. У Загребу Виталиј Макаровић нашао је посао прво у фабрици «Fotokemika», а затим предавао је у средњој техничкој школи. Умро је 26. септембра 1973. године.

Јекатерина Александровна радила је у војној болници. Године 1960. у чину потпуковника медицинске службе ЈНА била је пензионисана. Умрла је 17. децембра 1995. године.

У новембру 1953. године Татјана Рибкина завршила је Загребачки универзитет и добила је звање инжењера-хемичара. У то време било је тешко наћи посао. Њен научни руководилац предложио је Татјани место у лабораторији фабрике «Краш» која се тек градила. Али то је било питање будућности. Међутим, код пријатеља породице Павловича, Татјана је срела Владимира Алексејевича Мошина¹²¹, познатог византолога, који је тада руководио архивом Југословенске академије наука¹²². Он је хтео да организује у Државној архиви Хрватске¹²³ одељење рестаурације докумената и предложио је Татјани да се обрати тамо. Директор Госархиве Јосип Матасовић одобрио је ову идеју, али требало је добити дозволу за отварање радног места. Процедура је трајала око годину дана. У новембру 1954. године Татјана Рибкина почела је да ради у државној архиви.

121 Мошин Владимир Алексејевич, СПб., 26.09.1894 – Скопље, Македонија, 3.02.1987, византолог, слависта, професор универзитета. 1947. године на позив Југословенске академије наука и уметности преселио се у Загреб из Београда и постао је руководиоц архива академије. 1948. године после оснивања у Загребу Института историје Југословенске академије наука био је именован као в. д. директора до одласка у пензију 1959. године. Заслуга проф. Мошина је формирање при институту вредне специјалне историјске библиотеке. Осим тога, он је тесно сарађивао са Институтом старословенског језика у Загребу. 1947. године од младих српских и руских студената Владимир Алексејевич је формирао црквени хор загребачког Преображенског храма. У та времена то је било веома храбро: 1945. године регент овог храма, А. П. Космајенко, био је стрељан.

122 JAZU

123 Касније – Хрватска државна архива, HDA.

Савремене методе конзервације и рестаурације архивске грађе у Хрватској тек су почели да се стварају. У Државној архиви није било ни одговарајућих за лабораторију просторија. И тада, по договору са Историјским институтом JAZU, Татјани Виталевни је било дозвољено да ради у њиховој лабораторији за рестаурацију. Тако је било све до 1964. године, док Државна архива Хрватске није добила властиту лабораторију у ул. Висока, 15.¹²⁴

До 1958. године Татјана Виталевна се бавила рестаурацијом докумената који су долазили у лабораторију Историјског института JAZU из других института. Међу тим документима практично није било докумената из Државне архиве. Разлог томе је одсуство описа оштећених докумената. На иницијативу Татјане Виталевне такав каталог је почео да се ствара.

У Државној архиви Татјана Виталевна је руководила Централном лабораторијом конзервације и рестаурације. Године 1955. на иницијативу JAZU заједно са својим оцем, инжењером В. М. Рибкиним, и његовим пријатељем, руским инжењером Н. Н. Павловичем, она је радила на стварању апарата за ламинирање архивских докумената. Апарат је добио патент под називом «Импрегнатор»¹²⁵.

Цео свој живот Татјана Виталевна је учила и професионално се развијала. Као допуну свом образовању хемичара 1955-1957. године она је похађала курс историје и историје уметности на филозофском факултету Загребачког универзитета, а 1956.-1957. године – палеографски-архивни курс, који је организовао Историјски институт JAZU. Године 1956. после полагања специјалистичког испита, добила је звање конзерватора.

Године 1966. Т. В. Рибкина је добила стипендију за школовање у СССР-у, али није могла да путује, јер није добила дозволу за излазак из Југославије. Уместо тога 1967. г., од јануара до јула, имајући стипендију УНЕСКО-а, она је прошла курс стручног усавршавања у рестаурацијским лабораторијама водећих европских музеја и библиотека: British Museum у Лондону, Bodleia Library у Оксфорду, Archives Nationales и Bibliotheque Nationale у Паризу, Institut di patologia del Libro у Риму, Biblioteca nazionale centrale у Флоренцији, Biblioteca apostolica у Ватикану, Statni ustredni arhiv у Прагу, Archivum Glowny Akt Dawnych у Варшави и др.

124 1975. г. лабораторија архиве НДА поново се преселила, овог пута у ул. Савски пут, 131. Већи простор је дозволио да се колектив рестауратора увећа, а свима њима Т. В. Пушкадија-Рибкина преносила своја знања и искуство.

125 Један од чланака Т. В. Пушкадији-Рибкине на ову тему: *Techniques of Delaminating Polyethylene Laminates*. Dadić, Vera; Ribkin, Tatjana Restaurator - International Journal for the Preservation of Library and Archival Material, Volume 1 (3) – Jan 1, 1970.

Током целог свог радног века у ХДА Татјана Витаљевна много пута је учествовала на научним конференцијама у СФРЈ, а такође је представљала Југославију на међународним професионалним форумима.

Њен рад је излазио из оквира архиве ХДА. Тако, 1973.-1979. г. она је руководила Комисијом за конзервацију и рестаурацију Савеза друштава архивских радника Југославије. Почетком 1970-х година предавала је заштиту архивских материјала на постдипломским студијама Задарског и Загребачког универзитета. Осим тога, била је испитивач за овај предмет у Центру проучавања библиотекарства, документације и информатичких наука Загребачког универзитета. Године 1981. добила је од Архивског савета

Хрватске звање архивског консултанта.

Године 1985. пре рока због породичних проблема, Татјана Витаљевна је отишла у пензију. Она је морала да негује стару мајку (Јекатерина Александровна имала је 84 године) и малу унуку. Али архивски занат није је напуштао. У слободно време она је почела да се бави историјом типографије, историјом књиговезања и књижним трговцима у Загребу XVI– XVIII века.¹²⁶ Укупан списак публикација Т. В. Пушкадије-Рибкине, до њеног одласка у пензију и после пензионисања чине близу 80 радова. «Одједном сам се сетила да сам Русиња. Руса у Загребу и у целој Хрватској својевремено није било мало. И ако већ “копам” по архивским документима зашто не потражим нешто о Русима», - писала је она.

Татјана Витаљевна почела је да скупља материјал о руским загрепчанима и њиховом друштвеном, културном и научном ангажовању. Често је посећивала Хрватску државну архиву, Државну архиву града Загреба, Националну и друге библиотеке. Томе треба придодати скупљање података о руским гробним местима на загребачким гробљима. Након смрти мајке, Татјана Витаљевна редовно је посећивала гробље Мирогој и видела је како један за другим нестају руски гробови. Она се заинтересовала и за ту тему. Сви материјали које је она сакупила узети су за основу књиге «*Emigranti iz Rusije u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba*», која је изашла у свет 2006. године.

126 Неки од радова Т. В. Пушкадије-Рибкине из тог периода: Wolfgang Kessler, *Zur Geschichte des Buchdrucks im Binnenkroatischen Raum bis zum Beginn der „Illyrischen Bewegung“ (1835)* у књизи: Detlef Haberland (Hg.) *Buch- und Wissenstransfer in Ostmittel- und Südosteuropa in der Frühen Neuzeit*, München 2007. S. 215-279; Т. Puškadija-Ribkin, *Vodeni znakovi papirane zagrebačkoga Stolnog kaptola* (Water Marks of the Zagrabian Cathedral Chapter's Paper-Mill), Arh. vjesn., god. 37 (1994) str. 209-220.

Књига је одмах изазвала велико интересовање. То је била у неком смислу енциклопедија, збирка непроцењивих и тада мало коме познатих чињеница. Многе људе који се помињу у књизи, Татјана Витаљевна је познавала лично. Њен отац, Виталиј Макарович занимао се фотографисањем. Зато у породичној архиви Рибкиних су сачувана ретка сведочанства из живота како руске колоније у Загребу, тако и руске колоније у Бања Луци. Неки од тих снимака су ушли у књигу.

Године 2007. на предлог Амбасаде Руске Федерације у Републици Хрватској урађен је превод књиге “Емигранти из Русије у научном и културном животу Загреба” на руски језик. За свој рад Татјана Витаљевна је добила руску награду – почасну значку Росзарубежцентра “За допринос у делу пријатељства”. Књига која је изашла у малом тиражу брзо је распродата и постала је антикварна реткост.

Марта 14. 2007. године презентација књиге је приређена у Хрватском друштву новинара у Загребу, а 27. маја 2008. године књига је претстављена у Москви у Дому руског иностранства А. Солженицина.

Године 2019. књига је поново штампана, али у новом руху и са новим називом – «Емигранти из Русије у Загребу. Животи и судбине». То је било друго рускојезично издање, исправљено и допуњено, над којим неколико година заједно са Татјаном Витаљевном радила је и Ина Грубмајр. А помоћ у публикавању поново је пружила Амбасада РФ и представништво Россотрудничества.

У другом издању било је додато много нових података и нових углавном из приватних архива загрепчана, илустрација које никад раније нису објављиване. Знатно су проширена и дорађена нека поглавља, додати су нови прилози и спискови.

У марту исте године приређена је презентација књиге. Организована је у архиви ХДА, где је толико година радила Татјана Витаљевна. Нажалост, због здравственог стања она лично није присуствовала презентацији. Сав први тираж био је поклоњен потомцима руских емиграната првог таласа, руским друштвима у Хрватској и свима који су помагали у раду на књизи. У октобру 2019. године Ина Грубмајр је презентовала књигу у Дому руског иностранства.

Допринос Татјане Витаљевне има и у радовима других аутора, јер она никада никоме није ускраћивала помоћ.

Иза Татјане Витаљевне је дуг и веома плодан живот. Она је преживела

неколико државних уређења и два рата. Први пут је посетила Русију, тачније СССР 1987.године.

И колико је значајан за Хрватску њен допринос формирању и развоју рестаурацији и конзервацији архивске грађе, колико је важно за нас њено руско наслеђе, које је она брижљиво скупљала као успомену о прошлим генерацијама наших емиграната у овој земљи.

Породица Мурза Рибкиних, 1927 г. Слева надесно: Николај Павлович, Евгениј Церковников, Наталија Мурза, удата Церковникова, Александар Јаковљевић Мурза, Јелисавета Семјоновна Мурза, Јекатерина Мурза, удата Рибкина, Виталиј Рибкин.

Тања Рибкина, Бања Лука, 1936 г.

Руски скаути, Бања Лука.

Слева прва у другом реду Тања Рибкина, десно стоји В.М.Рибкин.

Т.В. Пушкадија - Рибкина на међународном форуму архивиста у Букурешту. 1969 г.

Списак скраћеница:

в. д. – вршилац дужности

КСХС – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца

СПб. – Санкт-Петербург

СпбУ – Санкт-Петербургский универзитет

СФРЈ – Социјалистичка федеративна република Југославија

ЈОНА – Југославска народна армија

ХДА – Хрватски Државни Архив / Хорватский государственный архив

JAZU – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti / Югославянская академия наук и искусств (25 јуна 1991 преименована в HAZU)

NDH – Nezavisna Država Hrvatska / Независимое Государство Хорватия (10 априла 1941– 9 маја 1945).

Вера Гошева је научни саветник / професор Института националне историје у Скопљу и шеф Департмана међуратног периода. Њени истраживачки интереси: миграција, историја економије, македонски револуционарни покрет. Ради и као главни редактор журнала Гласник/Билтен Института националне историје-Скопље (2013.). Члан редакторског колегијума журнала Гласник/Билтен (2011.-2015.), журнала Историја, Асоцијација историчара Републике Македонија (2018.-), журнала Преглед етнологије и културологије Института културног наслеђа Републике Молдавије (2020.-), члан Председничке Асоцијације историчара Републике Македоније (2007.-2011.). Аутор монографије: Организација Илиндена (1921.-1947.) (2004.), Мишо Шкартов (2016.); збирка докумената Турско-југословенског централног бироа опијума (1931.-1941.) (2017.).

ЖИВОТ РУСКЕ ЕМИГРАНТКИЊЕ: ЗИНАЈИДА БЕНСОН

Међу учесницима прве изложбе, коју је организовала Асоцијација ликовних уметника Вардарске Бановине у фебруару 1930. године у Скопљу, налазила се и сликарка Зинајида Бенсон. Од 25 учесника изложбе, 5 су били емигранти из Русије (од њих 4 мушкарца и 1 жена-Зинајида).

Зинајида Бенсон је рођена 4. децембра 1877. године у Уфи. Завршила је Институт благородних девојака у Оренбургу. Удала се за Владимира Антоновича Бенсона, официра Руске Императорске Војске. Дobar материјални положај пуковника Владимира Бенсона може да се види из спољашности куће, у којој он и његова жена су живели од 1911. године, а која се и сада сматра привлачним здањем и налази се у рејону Лукјановка, на северо-западу Кијева.

На почетку Грађанског рата у Русији, породица Бенсон била је приморана да бежи из земље. У априлу 1920. године Зинајида и Владимир Бенсон преко црноморске луке Новоросијск стигли су у Скопље. Годину дана касније, 1921. њима се придружила и Владимирова ћерка из првог брака Вера Бенсон, која је допутовала из Лозане, из Швајцарске.

У новој средини и у изненада промењеним животним околностима муж Зинајиде Бенсон у почетку је радио као „службеник по уговору“, а затим је радио у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, то јест у Краљевини Југославији. Он је службовао у Трећем армијском округу 10 година, до своје смрти 1934. године.

Зинајида је активно попуњавала кућни буџет из потребе што је Вера била слабог здравља. Мада, Зинајида није имала никаквог сликарског образовања, захваљујући свом сликарском таленту, постигла је успех у живопису, а нарочито у народном везу. Почевши од 1923. године, Зинајида Бенсон је почела да слика, плете и везе народним везом. Имајући интересовање за народне мотиве, временом она се потпуно посветила народном везу. На крају постала је поштованим мајстором фолклорних орнамената из Македоније и са Косова, односно постала је “познавалац-стручњак за народне мотиве из Јужне Србије”. Да би везла ове везове, куповала је „мустре“ за народне мотиве у друштву „Кола српских сестара“. Захваљујући контактима, које је имала са члановима Скопског огранка овог женског културно – просветног и српског патриотског друштва, Зинајида је у одређене периоде радила као предавач за предмет “Домаћа радиност” у друштву “Кола српских сестара” и у грађанској школи у Скопљу.

Захваљујући многобројним сликама и народном везу, које је створила, штампала је две збирке мотива, које се користиле као упутство за предмет који је Зинајида предавала. Њена колекција мотива под називом „Албум за слике орнамената Зинајиде Бенсон 1930. година“ садржала је цртеже ручног рада у бојама народних орнамената, израђеног везом Скопске Блатије-Блацке и Косовско-Косовским везом. Имајући у виду да је колекција била израђена веома квалитетно, Краљевска администрација Бановине упутила је компетентним службама препоруку да се у женским занатским школама Вардарске бановине користи та колекција, почевши од 1932. године.

Њена друга збирка „Народни мотиви Југославије - Албуми народних мотива из збирки Бенсон – Скопска Блатија“ 1935. године, била је одобрена за коришћење у трећем и четвртном разреду основних школа, грађанских школа, млађим разредима средњих школа и средњим стручним школама. Дозвола је била издата у складу са решењем министра просвете од 3. јануара 1935. године.

О разноврсном уметничком таленту Зинајиде Бенсон сведочи информација о томе да је она била „једна од руских сликара, декоратера и костимографа, који је радио за потребе позоришта“, али такође и сарадница Етнографског музеја у Скопљу.

Без обзира на њено учешће у изради везова по народним мотивима и слика орнамената, разради наставних процеса, сликању, она није успела да нађе стални посао. Међутим, до смрти мужа, њен живот није се много разликовао од живота већине чланова руске заједнице у Скопљу. Губитком

мужа погоршао се њен материјални и опште животни положај. Недостатком сталних прихода, материјални положај Зинајиде и Вере био је веома тежак. Борба за голи опстанак утицала је на њено психичко здравље. Као резултат тога, дуго времена је показивала знаке дубоке депресије. Отуда је и одлука да изврши самоубиство.

Марта 13. 1936. године она је извршила самоубиство, обесивши се у кући у Скопљу у којој је живела. У опроштајном писму које је оставила, не криви никога за свој поступак, а као разлог наводи недостатак основних средстава за опстанак, као и неспособност да се прилагоди животним условима.

Долазак Зинајиде Бенсон у Скопље, несумњиво је био најтежим периодом њеног живота. Борећи се за опстанак, она је створила радове у неколико области стваралачког самоизражавања, такве као народни вез и сликарство. Дала је свој велики допринос развоју македонске културе.

Марчеля Наталђа Владимировна, 1965. г.р.

Марчелђа Наталђа Владимировна, рођена је 1965. године.

*Године 1987. завршила је СПбГЕУ у Санкт-Петербургу,
магистар економије,*

Од 1990. године живи у Хрватској.

Од 1994. директор је туристичке компаније SOLEN TRAVEL.

*Од 2010. године оснивач је и председник “Руског дома” Друштва руске
националне мањине у ПГО у Хрватској, а*

од 2019. године представник је Руса у ПГО у Хрватској.

*Аутор је књиге “Руска православна црква св. Николаја Чудотворца у
Цриквеници”.*

РУСКА КОЛОНИЈА У ХРВАТСКОМ ПРИМОРЈУ И СУДБИНА РУСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ СВ. НИКОЛАЈА У ЦРКВЕНИЦИ

«Историја се не понавља, људи понављају историју». После стотину година ми не заборављамо на трагедију руског егзодуса, када делу руског народа била је насилно одузета Домовина. Руси су се раселили по целом свету:

„Нисмо Ми судбином сломљени,
Нити смо усудом погнути,
До самог тла савијени,
Јер нас је Домовина прогнала
А за узврат смо Њу по Свету однели“.

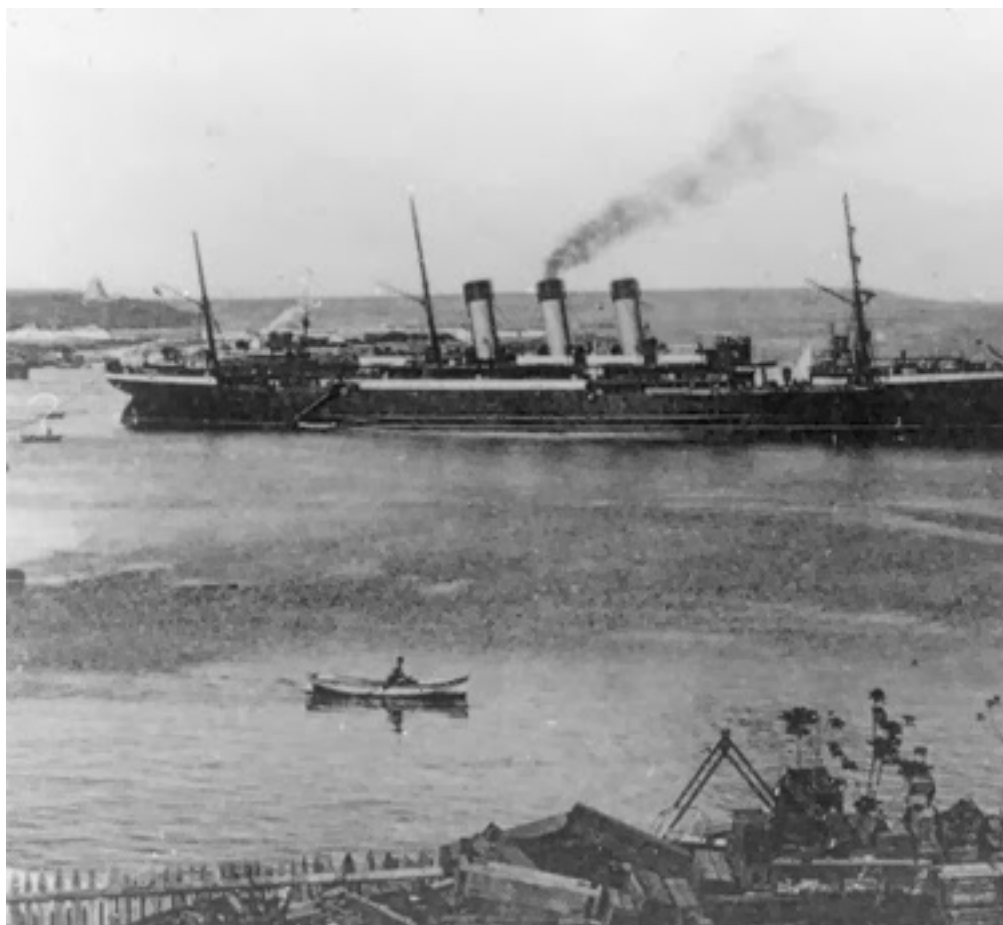
А. Ачаир (А. А. Гризов) 1925. година.

На хрватском:

„Nismo Mi usudom slomljeni,
Niti smo usudom pognuti,
Do samog tla savijeni,
Jer nas Domovina prognala
A za uzvrat smo Nju po Svijetu odnijeli “

Брод “Владимир”

Брод “Херсон”

Лука Бакар

Масовна Кримска евакуација довела је више од 6500 Руса на три брода у хрватску луку Бакар крајем 1920. и почетком 1921. године. На бродовима «Владимир», «Херсон» и «Салона» дошло је 3000 грађанског становништва и близу 3500 војника «Руске армије». Међу грађанским становништвом близу 650 људи су били деца и омладинци (9-16 година) васпитаници Кримског кадетског корпуса, II Донског кадетског корпуса, Феодосијског интерната и неке васпитанице Донског Маријинског института благородних девојака и војне формације, армија под командом генерала П. Н. Врангела.

Зимским прохладним јутром, 8. децембра 1920. године у луку Бакар (Филијал луке Сушак у Барке) ушао је пароброд далеке пловидбе «Владимир» са руском заставом која се виорила. На броду је било 4068 путника и 105 чланова посаде под управом капетана Снежковског.

Неколико дана пароброд је био усидрен због неопходног карантина. Након 6 дана, конкретно, 14. децембра 1920. године из Загреба у Бакар дошао је Петар Бојарски, представник Руског друштва Црвеног Крста (РОКК). После медицинског прегледа и неопходних формалности, Русима је био понуђен удаљени смештај и живљење. Већина је изабрала своје место живљења према материјалним могућностима. На приморју се сматрало да је живот скупљи, због тога су ту остајали они који су имали више финансија, мада су били и они који су се уморили од дугог пута, који су нестрпљиво чекали бар кратак предак, бар кратак стални боравак.

Они, који су желели да остану на хрватском приморју, прешли су на приобални брод «Hrvatska» и након 20 минута, прве руске избеглице сишле су на обалу у Краљевици и Драмли, затим у Црквеници, Селцу, Новом-Винодолском и Сени. Такође недалеко од луке били су смештене руске избеглице на Крки, Сушаку и Кастви.

Остале је чекало копнено путовање, прво из Бакра људи су ишли уз брдо до железничке станице Шкрљево, где су их распоређивали у вагоне и возили у место размештања.

Сва деца (васпитаници кадетских корпуса) били су смештени у Стрниште (недалеко од Птуја - Словенија, где се налазио Кримски кадетски корпус), породице и друга грађанска лица у Нову Градишку, Јастребарско, Бјеловар, Велику Горицу, Осијек, Ђаково, Вараждин, Вараждинске Топлице, Сисак, Карловац, Огулин, Топуско, Сремску Митровицу, Сухопољје, Петрињу и Загреб.

Други пароброд «Херсон» 3. јануара 1920. године упловио је у Бакарски залив. На броду «Херсона» налазило се 2439 путника и 135 чланова посаде под командом капетана Сахмељтса.

После карантина породицама и грађанским лицима било је понуђено да отпутују у већ формиране руске колоније, а војници су остали у «бакарском гарнизону».

Војници «Руске армије», који су допловили паробродовима «Владимир» и «Херсон», били су преобучени у војну униформу Краљевине СХС и размештени у Бакарској тврђави (Бакарски каштел) и у згради старе цементаре. Њихово присуство је било неопходно као војно појачање у решавању сложене ситуације на Сушаку и у Ријечи. Користећи руске избеглице, Краљевина СХС успела је да сачува територијалну целовитост у решавању својих претензија у односу према Краљевини Италији, што је као последицу имало потписивање Римског Споразума.

Руси су желели да живе у колонијама, да би подржали једни друге морално, материјално и духовно. Колоније су звали «колонија руских избеглица». У

Хрватском Приморју била је створена највећа руска колонија у приобаљу, у Цриквеничком административном рејону (Цриквенички Котор) живело је 306 људи.

Сви чланови руске колоније у Хрватско Приморје су допутовали морским путем из Крима преко Константинопоља у Бакарску луку. Међу њима је било неколико свештеника, који су морално и духовно подржавали избеглице за време пута у непознато, а касније су били духовна потпора у створеним руским колонијама у месту њиховог боравка.

На територији Краљевине СХС (од 1929. године Краљевини Југославији) руски емигранти су изградили са својим средствима ТРИ ЦРКВЕ И ДВЕ КАПЕЛЕ, основали су прво 8, а до 1940. године 12 парохија (у Београду, Земуну, Панчеву, Белој Цркви, Великој Кикинди, Новом Бечеју, Великом Бечкереку, Новом Саду, Загребу, Сарајву, Сремским Карловцима, Цриквеници) и неколико десетина општина при кућним храмовима, духовна братства – таква као Серафима Саровског Чудотворца, успомени о. Јована Кронштадтског, Святог Крста, Свете Русије, св. Кн. Владимира и др.

На територији Хрватске биле су саграђене: капела на Загребачком гробљу Мирогој и црква Светог Николе Чудотворца у Цриквеници. Обе су сачуване до данашњег дана.

Након доласка у Цриквеницу и после организације руске колоније, свештеници, за почетак, организовали су кућни храм, за што добили благослов од Архијерејског синода Руске Православне Цркве у иностранству. Из канцеларије Архијерејског синода Руске Православне Цркве у иностранству биле су послане и матичне књиге, које се стално попуњавале почевши од 1922. године.

Кућни храм у Цриквеници био је носиоц Хришћанских вредности, ослоном душевног и духовног мира у та тешка времена. Њега су посећивали Руси који су живели овде и Руси који су долазили на одмор или лечење.

Према историјском документу, који је добијен из Државне историјске архиве у Риједи, Руска православна црква, посвећена Св. Николају Чудотворцу – заштитнику морепловаца, путника, деце и сирочади, била је саграђена у Цриквеници 1924. године, а средства неопходна за куповину земљишта и изградњу цркве дала је удовица руског посланика Николаја Хенриковича Хартвига, који је до почетка Првог светског рата представљао интересе Руске Империје у Београду.

Удовица, Н. Х. Хартвига, Александра Павловна Хартвиг (фон Визин), рођена Карцова (1863, Варшава – 15 децембра 1944., Београд), потицала је из племићке породице, мушкарци из ове породице бирали су углавном војни позив. Отац је био војни генерал, а деда-руски адмирал. Жене из ове породице пратиле су своје херојске мужеве и следиле су породичне традиције. Сестра оца Александре Павловне – позната Е. П. Карцова – једна је од првих руских сестара милосрђа која је помагала легендарном руском

хирургу Н. И. Пирогову, касније је постала старешином општине сестара милосрђа у име светог Ђорђа. Мајка Александре П. Хартвиг цео свој живот је пратила мужа по гарнизонима. Свугде је овај пар остављао отворене добротворне организације, обично свратишта или школе.

А. П. Хартвиг сматрала је својом обавезом давање помоћи сиромашном делу руске емиграције и руским медицинским установама, активно је помагала делатност Руског друштва Црвеног крста (РОКК).

Након Првог светског рата Александра Павловна Хартвиг, често је посећивала Сељце, Цриквенице и Краљевице, где се налазила болница Руског друштва Црвеног крста (РОКК).

Александра Павловна Хартвиг, почевши од 1923. године многим Русима је кумовала на крштењу и сведоком на венчању, преузимајући на себе обавезе пред Богом духовно руководила новоствореним породицама у изгнанству. Имајући сусрете са сународницима и знајући о њиховом незавидном имовинском стању и духовним потребама, госпођа А. П. Хартвиг издвајала је лична средства за куповину земљишта и изградњу цркве у општини Цриквеница.

Пројекат за изградњу цркве урадио је архитекта Степан Ровишњак, саграђена је захваљујући госпођи Хартвиг, руским избеглицама и локалном становништву. Градила је цркву грађевинска радна задруга Станка Цара и браће Манестар из села Св. Јелена.

Фебруара 3. 1924. године, Руска православна црква Св. Николаја Чудотворца била је освештена у присуству великог броја верника и гостију. Касније 1928. године био је изграђен звоник са три звона. Ово је једини Руски Православни Храм на хрватском приморју.

Шта је за избеглице значио Храм, за људе, који су принудно напустили своју домовину и све што им је било свето и драго? Храм је значио делић Отаџбине, утеху од туге, подршку у невољама, духовни и душевни мир.

Налазећи се у непознатом свету у туђини, отргнути из свакодневног живота, избеглице су доживљавале цркву као духовну везу са Отаџбином, као место сусрета, очувања обичаја, традиције и своје посебности.

Црква је била као парче Домовине, породице и пријатеља, као потискивање туге за родним крајем, сан о повратку који су они још увек маштали.

Бригу о духовном животу сународника и богослужења у различитим временима обављала су три свештеника:

Александр Писарчик, протоијереј- свештеник – служио је до 1926. године.

Митрофан Виноградов, свештеник – служио је до 1926. године.

Дмитриј Кутенко, свештеник – служио је до краја свог живота до 1947. године.

Међу њима посебно место заузима отац Дмитриј Кутенко, који је до краја свог живота остао у Цриквеници и који је на особени начин утицао на живот избеглица и локалног становништва. Њега описују као меког, симпатичног и обичног човека, кога су волели не само Руси, већ и домаће становништво. Дружељубив, жељан да помогне свакоме, свакоме да упути добре речи- биле су карактерне црте свештеника Димитрија Кутенка које су описане у успоменама многих људи. Верске свете тајне у цркви вршио је пуних 33 године.

Последња свадба догодила се 4. августа 1957 .године. Венчали се Зденка Цвиткович-Калумица из Цриквенице и Дмитриј Прикер, потомак руских избеглица из Београда. Осим регуларне православне службе у Матичним књигама, које су издате Канцеларији Архијерејског синода Руске Православне Цркве у иностранству руској православној Св. – Николајевској цркви у Цриквеници (Хрватско приморје, Краљевина СХС) наведена су рођења, крштења , венчања и смрти руских избеглица Хрватског Приморја. Спомињу се и имена Руса, који и данас живе у рејону Цриквенице, а такође они, чија имена заувек су остала само записана у неколико редова у документима.

На градском гробљу у Цриквеници сачувана су сведочанства о многобројним руским породицама написана на надгробним споменицима на локалном гробљу на руском: Василий Јемельянов, Усиханов, Иосиф Черкасов, Черноус, Кардаш, Александр Смирнов, Иван Косагов...

Ретко може да се нађе храм са тако богатом историјом, невероватним подударностима и ретким аналогијама. Није случајно што су Руси посветили свој Храм највише поштованом свецу – Светом Николи, народном свецу, који се веровало помаже у сложеним, понекада безизлазним ситуацијама.

Дуго је Храм св. Николаја Чудотворца био у центру догађаја, а у исто време је био и заборављен иако се налазио на главној магистрали града Цриквенице.

У новој историји Храма, 15. новембар 2018. године је посебно важан датум за све Русе које живе у Хрватској. Захваљујући амбасадору Руске Федерације Анвару Сарваровичу Азимову и његовој супрузи Натаљје Ивановне Азимове, у руској цркви први пут након 70 година тишине на дан светог Николаја служена је Божанска литургија на руском језику. Присутствовали су представници амбасаде Руске Федерације у Хрватској, представници града Цриквенице и више од 70 људи из Бакра, Ријеке, Цриквенице, Опатије, Краљевице, Макарске и Загреба. Богослужење је вршио протојереј отац Александр Коробејник – старешина Храма Светог праведног Федора Ушакова (код Речног пристаништа) у Москви.

Николај и Александра Хартвиг

Литургија

Елена Александровна Пилићева – Чорко

Елена је рођена у Русији. Члан је Европског координационог савета руских сународника.

Живи и ради у Загребу, Хрватска.

Руководилац је групе „Руснаслед“ за чување руског историјског наслеђа у Хрватској.

СУДБИНА БОРИСА ПАВЛОВИЧА ЧЕРЊАЈЕВА - СУДБИНА ЧОВЕКА ПОСЛЕ ЕГЗОДУСА

Судбина Черњајева Бориса Павловича личи на многе друге емигрантске судбине људи почетка XX-г века, усмеривши свој пут од обала Крима у непознато децембра 1920. године, када сваки од њих проживео је свој живот - дугачак или кратак, на свој начин. Борис Павлович Черњајев проживео је релативно кратак живот, али херојски. Он заслужује да га памтимо.

Историју свога оца испричао ми је његов син Владимир Борисович, који више није са нама. Он, као да ми је завештао ову причу о њиховој изузетној дружељубивој породици.

Глава породице – Борис Павлович Черњајев, рођен је у Казању (Русија), 22. марта 1895. године «од оца Павла Николајевича Черњајева, професора универзитета, доктора римске књижевности, државног саветника и од мајке Марије Генриховне Креленберг-Черњајеве, руске националности», - тако пише у својим успоменама Владимир Борисович. Деда Павел Николајевич предавао је у почетку на Казанском универзитету, затим на Варшавском, а касније на универзитету у Ростову на Дону.

У породици Павла Николајевича Черњајева било је три сина и једна ћерка. Млађи син био је Борис Павлович. Године 1913. он је успешно завршио Прву Варшавску гимназију и уписао је Поморски корпус у Санкт-Петербургу, који такође успешно је завршио 30. јула 1915. године и био је унапређен у чин морнаричког заставника и упућен у Црноморску флоту у Севастопољ. У Првом светском рату Борис Павлович Черњајев ратовао је против немачких и турских бродова прво на линијском броду «Јевстафиј», после на крстарици «Прут» (бивши турски «Медидије»), а затим је уписао

официрски курс подморничара у Балаклави, који је завршио јануара 1917. године. За време обуке, младог заставника сваког месеца су упућивали на различите подморнице, на бојева дежурства. Након завршетка обуке, поморски заставник Черњајев постављен је на командно место официра за минска дејства на подморници «Тјуљењ», која је запленила два турска трговачка брода «Родосто» и «Козлу». Наредбом Команданта Црноморске флоте, Севастопољски препад, октобра 22-ог 1915. године №1048, за заслуге у дејствима против непријатеља, поморски заставник Борис Черњајев одликован је Орденом Св. Ане са натписом «За храброст», - прича Владимир Борисович.

Октобарска револуција је затекла Бориса Павловича на подморници «Тјуљењ. Отпустили су га из службе, као и многе друге официре.

Рад на подморници је захтеван и тежак а као последица тог рада у Бориса Павловича откривена је упала плућа и појавили се први знаци срчане болести миокарда, због чега је он почетком 1918. године отпутовао на јужну обалу Крима, у приморско месташце Форос, где је провео једанаест и по месеци, поправљајући здравље. Када је наступило побољшање, он је отпутовао у Балаклаву и радио у колективу рибара, а затим до маја 1920. године у кооперативи, после чега опет је отпутовао на лечење у «Санаторијум Морског ресора у Масандру» (Черњајев В.Б.).

У санаторијуму се упознао са Софијом Петровном Прусаковом, својом будућом супругом, која је после завршетка Првог светског рата, радила као медицинска сестра. Она је учествовала у рату као добровољац – медицинска сестра на Западном фронту. Борис Павлович је имао ћеркицу Лидочку из првог брака, којој је Софија постала као права мајка. Маленој девојчици тада је било само 3 године (рођена 10. октобра 1917. године у Севастопољу). «Заволевши Лиду, усвојила ју је», - говорио је о мајци Владимир Борисович. Софија Петровна проживела је са својим мужем у брачној срећи своје најлепше године, без обзира на све тешкоће емигрантског живота.

Августа 1920. г. Черњајев Б. П. је био мобилисан од стране белих, који су још «држали» полуострво Крим. Услед болести он је био постављен «на обалску дужност» у контору јалтинске луке, где је служио до последњих дана новембра, када је добио наредбу да се евакуише. «И Борису Павловичу, и Софији Петровној било је веома тешко и веома болно да напусте своју домовину и све своје рођаке. Они путују са ћерком, Лидом, у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца/касније Југославију/, у веома тешким условима, на броду «Цесаревић Георгиј» до Константинопоља, а затим бродом «Владимир» до хрватског месташца Селце, на северној обали Јадранског Мора» (Успомене В.Б. Черњајева).

У туђој земљи за породицу Черњајев почео је тежак живот и борба за опстанак, без знања језика, без посла. У новој држави економско окружење је било сложено, јер земља тек што је изашла из Првог светског рата. Да

би преживео, Борис Павлович, после многих безуспешних покушаја, нашао је тежак физички посао на имању католичког бискупа у месту Крашич, недалеко од града Загреб. Он обрађује земљу. Софија Петровна са ћерком допутовала је из Селца код супруга на имање.

«У Крашичу у то време имао је своје имање и хрватски племић, друштвени радник, ватрени присталица остварења националних права хрватског народа Кукуљевич-Сакцински». Једном, када је срео Бориса Павловича, он се зачудио видевши интелигентно лице обичног земљорадника. Њега је заинтересовао овај ћутљиви човек. Када је сазнао, више о њему, одмах је понудио помоћ. Захваљујући његовим везама, Борис Павлович добио је посао у Загребу у државној служби као службеник по уговору. Породица се преселила у Загреб, где је на тој служби Борис Павлович радио од јула 1921. године до јула 1927.

Године 1925. дошла је срећа — родио се син Владимир – Вова. Забавна појединост је, што се родио он у породилишту у Петровој улици, 13, а живели су у изнајмљеном стану у поткровљу куће број 9 у истој тој Петровој улици. Дечак је добио име у част брода, којим је породица допутовала у Хрватску. Од 1928. до 1931. године ћерка Лида учи руску средњу школу у месту Храстовец близу града Цеље у Словенији.

У Загребу су Черњајеви живели веома скромно. Борис Павлович је додатно радио у продавници «Кастнер и Елер» да обезбеди породицу, а Софија Петровна бавила се ручним радом («везла је мерешку») и продавала је своје производе. Без обзира не све напоре родитеља, породица је и даље живела скромно, без довољно средстава за живот.

Године 1926. Борис Павлович, његова жена и деца добили су «хрватско-југословенско држављанство» (из Успомена В. Б. Черњајева). И коначно је, 1. јула 1927. године Б. П. Черњајев примљен у југословенску краљевску војну морнарицу као чиновник, а 26 јула 1928. године постао је и поморски официр у чину поручника. Породица се преселила у место Кумбор, које се налази у заливу Бока Которска на југу Јадрана.

Борис Павлович је наставио своје војно образовање и војну карјеру. 1932. године он је завршио официрски курс за минере, и у децембру исте године је добио чин капетана 2 класе, а у децембру 1935. године чин капетана 1. класе. Након три године (1938.), добио је чин мајора.

Скоро све ово време поморски официр Черњајев је служио на обалским дужностима као стручњак за минирање и као оперативац а две године је био и командир минополагача «Мулине» класе «Малинска». «За одличну и марљиву службу у морнарици, награђиван је медаљама», - пише син.

Родитељи су за ћерку успели да «добију место у руском Институту у Белој Цркви (Србија) како би ћерка Лидија добила добро образовање. Ради се о Маријинском донском девојачком институту у граду Бела Црква, који је Лида завршила 1935. године.

Након Кумбора, породица Черњајев неко време је живела у Херцег Новом, који се налази у истом Боко-каторском заливу, где је отац добио следеће намештење, а 1936. године они се селе у Шибеник, град на средњем Јадрану, где је Борис Павлович премештен на ново место. У Шибенику син Вова «учи ниже разреде гимназије, а ћерка Лида ради као чиновница у фабрици «Ла Далматијен».

Чинило се да је коначно породица Черњајев «стала на ноге», али живот је донео ново тешко искушење – почео је Други светски рат. «Нацистичко-фашистичка армада-пише Владимир Борисович./Немачка, Италија, Бугарска и Мађарска нападе су 06. 04. 1941. године и окупирале, након четрнаест дана неравноправне борбе, Краљевину Југославију, спроводећи невиђени терор и геноцид над народом».

Борис Павлович се 1941. године, укључује у Народно-ослободилачку борбу народа Југославије. У јануару 1942. године хапсе га италијански фашисти за илегални рад и интернирају у фашистички логор у Италију. На крају, Борис је прошао логор и у Фјуми (део данашњег града Ријеке у Хрватској - прим. аутора чланка), у Аверсу, Казерти, Парми, Гонарси и Падуји (проживевши све страхоте, изгубио је здравље) све до капитулације фашистичке Италије.

У септембру 1943. године Немци су заузели логор, у којем се у то време налазио Борис Павлович, и свих 3000 затвореника послали су возом у Загреб и предали их Црвеном крсту. Тада, такозвана, «Независна држава Хрватска» била је на страни нацистичке Немачке и имала је своју квислиншку владу и војску, која се борила заједно са Немцима против Народно-ослободилачке армије. После логора, здравље Бориса Павловича било је апсолутно уништено, леčio се у загребачким болницама. Ради преживљавања, нашао је приватну службу у Загребу, радећи до краја рата.

Његова жена Софија и син Владимир још од 1941. године су организовали илегалан рад против италијанских окупатора, због чега у мају 1943. године бивају ухапшени и затворени у Шибенички затвор, где су прошли жестока мучења фашиста све до 9 септембра 1943. године, када је Шибеник био ослобођен од стране партизана. Одмах након изласка из затвора, мајка и син ступили су у «Народно-ослободилачку војску Хрватске и борили се до краја рата, маја 1945. године» (В. Б. Черњајев).

Након завршетка рата, породица Черњајев је по други пут почињала из почетка, од нуле. Окупатори су били опљачкали све из њиховог стана у Шибенику, све до задње ситнице.

Одмах после завршетка рата, 1. јула 1945. године Борис Павлович је ступио у службу у нову југословенску Војну морнарицу, али у јануару 1946. године био је принуђен да се демобилише у чину мајора, због здравствених проблема. У мировини је проживео још четири године живота. Умро је 30. октобра 1950. године. Сахрањен је Борис Павлович Черњајев са свим војним

почастима у г. Загребу на гробљу Мирогој (поље 160, гробно место број 134) са само 54 године старости. Какав је био Борис Павлович Черњајев? Како је он поднео све недаће судбине – руски човек краја XIX – почетка и прве половине XX века?

Одговор на ово питање налазимо у успоменама сина Владимира Борисовича Черњајева:

«Он је био веома образован човек, широких знања, не само војних, већ и општих, посебно из историје и географије, а такође из књижевности. Владао је многим језицима. Био је песник и лингвиста и веома је много писао, оставио је за собом вредне радове. Веома много је читао, волео је уметност, музику, театар, биоскоп. По свом погледу на свет био је прогресиван, објективно реалан човек, хуманиста са развијеним осећањем праведности и бранио је права и слободе човека и народа. Обележје његове личности био је осећај одговорности, тачности и марљивости. Било који посао да је радио, радио је савесно и квалитетно, увек за пример. Увек је био спреман да помогне људима и подржи човека. Људи су га волели и поштовали, уважавали су његове савете и животно искуство. Веома је волео природу и своју љубав према њој изражавао је кроз стихове.

Борис Павлович је веома волео своју породицу, бринуо је о њој, трудио се да правилно васпита своју децу и пренесе им своја знања, животно искуство и своје моралне норме, а они су му остали захвални за све што је за њих у животу учинио и поносили се њиме. Борис Павлович, мада је проживео свој живот тешко али и корисно. Он је био патриота и храбар борац за слободу народа у два рата. Против агресора и окупатора у најтежим тренуцима остајао је увек поносан и достојанствен.

Борис Павлович и његова жена Софија Петровна били су и добри амбасадори руског народа, чувајући у иностранству достојанство, част и славу своје Домовине – Русије и учвршћујући пријатељске односе између народа наших држава, доказујући све то и својим личним примером. Борис Павлович Черњајев, био је достојан син својих предака и своје земље – Русије.

Град Загреб, Хрватска, 1995. године».

Овај одломак из Успомена сина Владимира Борисовича Черњајева (1. 05. 1925–3. 02. 2018, г. Загреб), пуковника авијације Југославенске народне армије у оставци, учесника Другог светског рата, који је, осим Више авијатичарске школе, завршио и Филозофски факултет у Загребу, катедру руског и италијанског језика, оснивача и сталног председника Секције војних пилота у оставци Савеза антифашистичких бораца и антифашиста Републике Хрватске (САБА РХ), објављује се први пут.

«Живот руске породице Черњајев био је сложен, тежак, опасан, али и буран, интересантан, потпун, друштвено користан и захтевао је храброст. Храброст у борби за слободу и победу над силама агресије, терора и мучења од стране окупатора, па чак и уништавања народа током Првог и Другог

светског рата», - говорио је на крају достојни син свог херојског оца. Судбина жене Софије Петровне Прусакове –Черњајеве, ћерке Лидије Борисовне и сина Владимира Борисовича, сваког понаособ, заслужује своју велику причу, а још боље једну добру књигу о необичном животу ове обичне руске емигрантске породице далеко од Домовине.

Јелена Константиновна Межинскаја Миловановић
Виши сарадник, заменик управника Галерије Српске Академије Наука и Уметности.

Потомак руских емиграната 20-х година XX века. Историчар уметности, чувар колекције Српске академије наука и уметности у Београду. Истраживач стваралаштва руских сликара-емиграната у Србији и Југославији између два светска рата.

РУСКИ СЛИКАРИ-ЕМИГРАНТИ У СРБИЈИ (1920.–2020.)

сликари и вајари

Руски уметници – сликари и вајари, избеглице из Совјетског Савеза, који су после Октобарског преврата дошли у Србију, која након Првог светског рата постала је делом новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Југославије. Дошли су у православну, словенску средину, где влада, краљевска династија и становништво, које је било предусретљиво према пострадалим савезницима у тек завршеном светском рату.¹²⁷

Познато је близу три стотине имена сликара и вајара – руских емиграната у југословенској средини, професионалаца, али и аматера. О сликарском образовању многих од њих мало или ништа није познато. Имена неких од

127 Бранко Вујовић, „Улога руских уметника у развоју ликовне културе у Србији“, *Руска емиграција у српској култури XX века*, II, Филолошки факултет у Београду, Катедра за славистику и Центар за научни рад, Београд 1994, 53–62; Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Чигоја штампа, Београд 2006; Тома Миленковић, Момчило Павловић (приређивачи), *Белоемиграција у Југославији 1918–1914*, I и II, Институт за савремену историју, Београд 2006.

њих знамо само из потписа на радовима у малим приватним колекцијама, из чланака у новинама и слично (Борис? Румјанцев, Николај Горбачевскиј, А. Ксендзов и многи други). Њихов рад је чврсто повезан са српском средином у међуратном периоду – 20-х и 30-х година. Многи од њих након доласка комуниста на власт у Југославији после Другог светског рата одлазе на Запад, у Европу и Америку.

Руски емигранти-сликари, који се школовали у Русији, у новој средини су углавном радили у образовању, као учитељи сликарства, цртања, лепог писања, неретко у средњим школама (Михаил Хрисогонов, Степан Колесников, Сергеј Кучинскиј, Митрофан Косенко, Викторија ПузановаКотљаров и многи други

Изложба Степана Колесникова, Трећа мушка гимназија у Београду, аутор са својим радовима.

Руси су излагали самостално, на руским изложбама (Велика изложба руске уметности у Павиљону Цвијете Зузорић у Београду 1930. године, изложба у Руском дому цара Николаја II 1933 године, периодичне изложбе руских сликара у Београду 1937.–1938., 1939. и т. д.), а такође и са својим српским

*Иван Шишкин, На северу
дивљем.. ескиза, 1891*

колегама;¹²⁸ обједињавали се у руски сликарски савез и (група КРУГ / кичица, длето, угаљ, циркле/, Друштво руских сликара)¹²⁹, сликали су и лепили за приватне наручиоце из окружења својих сународника–емиграната, али и за српске и југословенске колекционаре, а такође и за државне установе.

У области вајарства, најистакнутија имена руских емиграната, активних у Србији су Владимир Загородњук (аутор грба Српске православне цркве на згради Патријаршије у Београду – на пример), Роман Верховској (аутор Споменика Николају II и руским војницима, погинулим у рату 1914.–1918.

128 *Велика изложба руске уметности*, Каталог, Београд 1930; Аноним, *Изложба руских сликара и вајара, Време*, Београд 17. јун 1933, 6; Угљеша Рајчевић, „Руски уметници емигранти чланови и излагачи сталешких удружења у Србији између два рата“, *Руска емиграција у српској култури XX века*, I, Филолошки факултет у Београду, Катедра за славистику и Центар за научни рад, Београд 1994, 98–106.

129 Александар Кадиевић, „Изложбе руских архитеката у Београду између два светска рата“, *Руска емиграција у српској култури XX века*, I, Филолошки факултет у Београду, Катедра за славистику, Центар за научни рад, Београд 1994, 293.

гг. на београдском Новом гробљу¹³⁰ и т. д.), Сергеј Алисов (аутор скулптура на фасадама зграда Генералног штаба у Београду и т. д.) и други. У Србији су излагали и по наруџбинама су сликали портрете Филип Маљавин, Николај Богданов-Бељски. У српској средини су се нашли већ формиран и веома познати сликари: вршњак и сарадник Иљји Репина – Николај Кузнецов и ученици Репина – Колесников, Јелена Киселева (Билимович)¹³¹; ученик и унук Ивана Ајвазовског – Алексеј Ганзен, али и мање познати следбеници реализма, стила Света уметности, руског Стила модерна и симболизма (Борис Литвинов Масаский, Анатолиј Бајев, Александр Лажечников и др.), а такође сликари млађе генерације, који ће се школовати у Југословенској средини (многи од њих у Краљевској уметничкој школи у Београду: Иван Лукомскиј, Сергеј Соловјов, Александр Руч, Људмила Ковалевска Рик, Николај Исајев, Николај Пољаков, Матвеј Рејтлингер, Всеволод Судзиловски, Јевгениј Прудков, Николај Тишћенко и многи други, међу њима више од десет су биле девојке.¹³² Више на савремен начин сликали су Ананиј Вербицки, Павел Кравченко, Василиј Резников.¹³³ У српској средини су били активни и сликари који су завршили војне школе у Царској Русији (Литвинов Масалски, Бајев, Александр Редкин, Иван Трофимов, Афанасиј Шелоумов и т. д.).

Многе руске избеглице нису нашли начин да са собом понесу у иностранство породичне иконе, још је мање оних, који су могли да понесу са собом слике и друге уметнине, али у Србији у круговима руске емиграције појавиле се не многобројни радови Ивана Шишкина, Репина, Ајвазовског и других познатих руских аутора, а такође радови сликара-избеглица у Србији – Степана

130 Јелена Межински Миловановић, „Историјско-уметнички значај руског некропоља“ в: *Руски некропољ у Београду, знамење историјског пријатељства*, Фондација за обнављање, подршку и очување комплекса историјско-меморијалних споменика у Републици Србији „Руски некропољ“, Београд и Институт за политички и економски дијалог (ИПЕД), Београд 2014, 186–209.

131 Јелена Межински, „Јелена Андрејевна Кисељов Билимович“, в: *Руси без Русије. Српски Руси*, Дунај, Београд – Ефект, Нови Сад 1994, 141–148.

132 Станислав Живковић, *Уметничка школа у Београду 1919–1939*, Српска академија наука и уметности, Београд 1987.

133 Јелена Межински Миловановић, „Ликовни уметници – руски емигранти у контакту са кругом Земгора у Краљевини СХС/Југославији“, *Часопис Руски архив (1928–1937) и култура руске емиграције у Краљевини СХС/Југославији*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2015, 487–511.

Колесникова, Николаја Кузнецова, Јелене Киселеве, које су аутори сами донели из Русије. У новој средини публика од њих је очекивала „руске теме“, на зидовима српских салона појавили се: пијење чаја из самовара, руске зиме, тројке, куполе руских цркава, бабе у сарафанима (народна хаљина на бретелама) са кокошницима (руски женски украс за главу) и у шареним марамама, јурили су козаци на коњима кроз руску степу.

*Михаил Хрисогонов, «Портрет
Татьяны Ивановны Хлитчевой», 1936
год.*

*Јелена Кисељева Билимович,
Србин дочекује руске избеглице*

Лариса Барановская Шрамченко, «Ольга Константиновская».

Српски, али и руски наручиоци набављали су породичне портрете од Михаила Хрисогонова, Бориса Пастухова, Ларисе Барановске Шрамченко. За потребе Двора, Цркве, државних установа портрете су радили руски сликари из Србије – Всеволод Гулевич, Андреј Бишћенко, али и емигранти, који су долазили из Европе – Маљавин, Богданов-Бељски. После Другог светског рата све до 70-х година портрете су радили Алексеј и Валентина Васиљјеви.

У српској средини налазимо радове и других сликарки: Марије фон Брандт Ненадић, Галине Бојађијеве, Олге Бенсон, Зинајиде Бенсон и т. д.

У београдским салонима излагани су морски пејзажи Ганзена, али и Арсенија Сосновског, Иполита Мајковског, пејзажи нове домовине и њене Јадранске обале.

Неки сликари-емигранти су радили копије познатих руских слика (Василиј Антипов, Пузанова), очигледно да су такве теме биле тражене на тржишту уметнина.

Веома важна област интересовања руских сликара-емиграната је црквено сликарство и сликање икона за Српску православну цркву, Руску заграничну цркву, али и за приватне поруџбине.¹³⁴

134 Момир Лечић, „Изградња и обнова цркава и манастира од 1920. до 1941. године“, *Српска православна црква 1920–1970. Споменица о*

Један од најистакнутијих сликара у овој области и најактивнији и најплодоснији настављач стила и иконографије Виктора Васнецова и његовог окружења био је Андреј Бишћенко, који је заједно са сарадницима

Пимен Софронов, *Свети
Димитрије*,
иконостас цркве Светог
Димитрија, Лазаревац, 1938.

50-годишњици васпостављања Српске Патријаршије, Свети архијерејски синод СПЦ, Београд 1971, 65–125; Душан М. Колунџић „Црквено сликарство од 1920. до 1970. године“, *Српска православна црква 1920–1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске Патријаршије*, Свети архијерејски синод СПЦ, Београд 1971, 369, 370, 386–389, 392; Јелена Межински Миловановић, *Црквено сликарство и вајарство руских емиграната у Краљевини СХС/Југославији, порекло учене мисли – ствараоци – дела*, в: Иван Марковић, Јелена Межински Миловановић, *Српска црква руска рука. Православне цркве и капеле на територији Србије из опуса руских архитеката емиграната (архитектура и живопис 1918–1941)*, Хералдички клуб, Београд 2020, 126–214.

живописао десетине цркава на територији Београда и у Србији.¹³⁵

За потребе краљевског двора радила је група руских сликара (Борис Образков, Иван Дикиј, Николај Мејендорф, Владимир Предојевич, Виктор Шевцов, Матфеј Рејтлингер, Јевгениј Варун-Секрет и т. д.)¹³⁶, која је у организацији инжењера Сергеја Смирнова, Николаја Краснова, Петра Поповича и других, а по наруџбинама краља Александра, током 20-х година обилазила византијске и српске храмове у Србији, Црној Гори, на Косову, у Македонији, на Афону, и на основу скупљених материјала и копија фресака и икона, касније је украшавала маузолеј Карађорђевића на Опленцу¹³⁷ и многе друге цркве у Србији.¹³⁸ *Пимен Софронов, «Святой Димитрий», иконостас цркви Святого Димитрия, Лазаревац, 1938 год.*

135 Јелена Межински Миловановић, *Прилог истраживању руско-српских веза у црквеном и дворском сликарству и грађитељству кроз опусе руских емиграната у Србији између два светска рата: примери преузимања руских модела*, Музикологија, часопис Музиколошког института САНУ, 28 (I/2020), Музиколошки институт САНУ, Београд 2020, 107–109.

136 Бојана Трпковић, „Стари двор на Дедињу“, *Свеске ДИУС* 16, Друштво историчара уметности, Београд 1985, 100, 102; Миодраг Јовановић, „Краљ Александар и руски уметници“, *Руска емиграција у српској култури XX века*, I, Филолошки факултет у Београду, Катедра за славистику и Центар за научни рад, Београд 1994, 93–97; Војана Поповић, *Применјена уметност и Београд 1918–1941*, Музеј применјене уметности, Београд 2011, 79; Група аутора, *Дворски комплекс на Дедињу*, Завод за уџбенике, Београд 2012, 75, 76, 130, 240–260.

137 [Сергеј Смирнов], *Црква Св. Ђорђа на Опленцу. Задужбина и маузолеј Карађорђевића*, Београд 1935; Миодраг Јовановић, *Опленац. Храм светог Ђорђа и маузолеј Карађорђевића*, Задужбина краља Петра I, Топола 1990.

138 Јелена Межински Миловановић, *Црквено сликарство и вајарство руских емиграната у Краљевини СХС/Југославији, порекло учене мисли – ствараоци – дела*, в: Иван Марковић, Јелена Межински Миловановић, *Српска црква руска рука. Православне цркве и капеле на територији Србије из опуса руских архитеката емиграната (архитектура и живопис 1918–1941)*, Хералдички клуб, Београд 2020, 137–154.

Иконописац, староверац Пимен Софронов у периоду 1934.–1937. године у манастиру Раковица код Београда руководио је школом иконописања. Код Софронова су учили и Руси (Владимир Јаков, Максим Сандович, Александр Казанов, А. Крилов, Сергеј Каменев, Борис Шаповалов, Георгиј/Николај Шелехов, Андреј Бартошевич – касније архијепископ Женевски и Западно-Европски Антоније, епископ Печерски Јоан Булин), но и многи српски сликари.

Осим аутора окружења Оплеанац, који су копирали старо религијско сликарство и иконописање, конзервацијом и рестаурацијом религијског сликарства у нашој средини токође се бавили Руси – Јелена Владимировна Чарикова Вандровскаја, Владимир Курочкин, Каменев, Николај Малишкин, и други.

Леонид Браиловски,
Сценографија за трагедију *Наход* Б. Нушића, 1923.

Искуства са руских позорница и „Руских сезона“ у радионици Народног позоришта у Београду примењивали су и даље развијали Леонид и Рима Браиловски, Владимир Загородњук, Владимир Жедринскиј, Ананиј Вербицкиј, Николај Исајев, а у другим позориштима – Кучинскиј, Павел Фроман, Николај Моргуненко и многи други.¹³⁹

139 Olga Milanović, Antun Celio Cega, Frančiška Slivnik, *Vladimir Žedrinski, scenograf i kostimograf*, Muzej pozorišne umetnosti Sr Srbije, Beograd 1987; Олга Милановић, „Руски уметници – емигранти. Допринос професионалном развоју“, в: Рашко Јовановић, Олга Милановић, Зоран Јовановић, *125 година Народног позоришта у Београду*, САНУ, Београд 1994, 297–335; Антонина Шаханова, *Леонид Михайлович Браиловский. Личность*

Искусства са руских позорница и „Руских сезона“ у радионици Народног позоришта у Београду примењивали су и даље развијали Леонид и Рима Браиловски, Владимир Загородњук, Владимир Жедринскиј, Ананиј Вербицкиј, Николај Исајев, а у другим позориштима – Кучинскиј, Павел Фроман, Николај Моргуненко и многи други.¹⁴⁰

Григориј Самојлов, илустрација за дечију књигу, 1929.

Руски сликари у емиграцији у Србији бавили се и карикатуром у руским, али и српским часописима (Тишћенко, Иван Лукомскиј), у српским новинама, на пример, у *Политици* (Жедринскиј).

Њихов допринос у област комикса (стрипова) веома је значајан. У периоду 1934.–1941. године они су се налазили у врху *Београдског друштва стрипова (комикса)*: Сергеј Соловјев, Всеволод Гулевич, Иван Шеншин, Жедринскиј, Јуриј Лобачев, Константин Кузнецов, Алексеј Ранхнер; Николај Навојев).¹⁴¹

художника *Серебряного века*, Лики России, Санкт-Петербург 2018.

140 Olga Milanović, Antun Celio Cega, Frančiška Slivnik, *Vladimir Žedrinski, scenograf i kostimograf*, Музеј позоришне уметности Ср Србије, Београд 1987; Олга Милановић, „Руски уметници – емигранти. Допринос професионалном развоју“, в: Рашко Јовановић, Олга Милановић, Зоран Јовановић, *125 година Народног позоришта у Београду*, САНУ, Београд 1994, 297–335; Антонина Шаханова, *Леонид Михайлович Браиловский. Личность художника Серебряного века*, Лики России, Санкт-Петербург 2018.

141 Жика Богдановић, „Руси су дошли или По ведром дану можете видети вечност“, *Руска емиграција у српској култури XX века*, II, Филолошки факултет у Београду, Катедра

Ана Степанова Делијанич – Мурум/Miryt,
насловна страна журнала *Moda i slici i reči*,
април 1939.

У новој домовини у породицама руских емиграната појавила се и друга генерација сликара: Игор Васиљев, Оља Иванички, Леонид Шејка, Михаил Писањук, Татјана Поздњакова, Георгиј Прудников и т. д, који су унели нову ноту руског наслеђа у српско сликарство.

Чак и најкраћи поглед на рад руских сликара-емиграната у српској средини, већ указује на велики значај њиховог рада за њихову нову домовину.

за славистику и Центар за научни рад, Београд 1994, 70–76; Ирина Антанасиевич,
Русский комикс Королевства Югославия, на: http://www.usus.org.rs/images/irina_knjige/Irina_Antanasievich_Ruskiy_komiks_korolevstva_Yugoslaviya.pdf 25. 7. 2019.

Др Иван Р. Марковић (1982)

дипломирао је 2007. године и докторирао на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду (2019). Посвећен је истраживању историје новије српске и југословенске архитектуре од XIX до XXI века. Објавио је преко стотину научних и стручних радова и приредио више запажених студијских изложби.

Међу њима се издавају монографске студије и каталози о београдским хотелима, чешко-српским архитектонским везама, архитектима Миладину Прљевићу, Милану Томићу, Стевану Мићићу и градитељима породице Татић.

Исцрпне чланке, монографске студије, научне и стручне радове као и критичке осврте објавио је у ЗЛУ Матице српске, часопису Архитектура и урбанизам, Зборнику Музеја примењене уметности, Годишњаку града Београда, Наслеђу, Шумадијским анализима, ДаНС-у, Лесковачком, Новопазарском, Ужичком и Зборнику ЈИМ, затим у часописима Кућа Стил, Кварт, Амбијенти и др.

У коауторству са историчарком уметности Јеленом Межински Миловановић аутор је и запажене научне монографије и истоимене изложбе “Српска црква – Руска рука”.

Активни је сарадник Одељења ликовних уметности Матице српске и Одељења ликовне и музичке уметности САНУ.

ДОПРИНОС РУСКИХ АРХИТЕКАТА У СРБИЈИ

Током периода између два светска рата (1919–1941), као директна последица идеологије предводника Октобарске револуције 1917. године, из Царске Русије је емигрирало приближно 70.000 емиграната, док се укупно 40.000 трајно населило на територију Краљевине СХС/Југославију. Међу емигрантима из руске интелектуалне заједнице, до краја 1923. године у Србију је доспело приближно 1.200 инжењера и око 500 архитеката који су се запослили у општинским или приватним архитектонским бироима у градовима и већим местима у унутрашњости земље.

Масовна емиграција руских инжењера и архитеката у Краљевину СХС се временски поклопила са почетком урбане експанзије затеченог градитељског фонда већих градова и места у Србији као и хитне обнове девастиране престонице. Непосредно након Првог светског рата забележена је велика потражња за квалификованим стручњацима из области архитектуре и грађевинарства због дефицита обучених кадрова који је настао као последица неколико фактора. Наиме, предратна генерација архитеката у Србији је десеткована као последица ратног стања, док је већина преживелих градитеља након 1919. године била у непродуктивној старосној доби. Са друге стране, нова, млада генерација српских архитеката је тек почела студије на београдском универзитету, док је само мали број раније дипломирао у иностранству током рата у Паризу, Ници и Риму. У таквим околностима, доступни стручњаци различитих вокација из Русије били су на располагању државним властима при чему је пронађено обострано позитивно решење. Значајан број квалификованих инжењера чинили су припадници царске руске војске који су до краја живота остали у Београду: Василије (Виљем) фон Баумгартен, Николај Виноградов, Валериј Сташевски и др.

Током међуратне епохе, највећи број руских неимара се ипак определио на запослење у приватним бироима у звању цртача, техничара, надзорних архитеката, статичара и др. или су отварали самосталне архитектонске бирое на широј територији Краљевине СХС/Југославије, а нарочито у Београду.

С друге стране, одређеном броју припадају квалификовани и неквалификовани пројектанти који су радили самостално или преко сарадничких бироа за општинске послове у својству приватних грађевинских предузећа. То се пре свега односило на ангажовање фирми које су се налазиле у власништву грађевинара, инжењера руских емиграната ангажованих у својству подизвођача на израдама нових или разрадама постојећих техничких елабората за инсталације и др.

Нарочитој групи градитеља припадали су Руси запослени у Техничкој дирекцији Општине града Београда који су радили ненаметљиво у тишини на реконструкцијама, адаптацијама, разрадама претходних стања

или изрази нових пројеката. Осим архитектонске струке, нарочито је остала запажена делатност архитекте Георгија (Ђорђа) Ковалевског коме је 1920. године поверен посао израде Генералног урбанистичког плана Београда до 1923. године, као и детаљна разрада парковског уређења Калемегдана.

Коначно, најамбициознији али и најупорнији руски градитељи запослили су се у Београду, културном, административном и финансијском центру, престоници Краљевине Југославије. С друге стране, осим пословног аспекта, значајан број младих руских градитеља је остао у Београду како би завршио студије започете у домовини из које су избегли. Осим дипломирања и оспособљавања рада у струци, насталу празнину професорског кадра на факултетима и другим нависокошколским установама у Београду током периода између два светска рата попунио је један број Руса који је започео просветну каријеру на Архитектонском одељењу Техничког факултета, затим на Грађевинском и Машинском факултету у Београду. Ипак, на друга два факултета руски експерти су до краја међуратне епохе заузимали примат, чинећи чак половину запослених кадрова, у односу на Архитектонско одељење на коме су, осим архитекте Григорија Самојлова, углавном имали функцију сарадника у настави и асистената. То је заправо представљало одраз грађевинске политике државе и потребе за оспособљавањем нових генерација грађевинских инжењера обучаваних у окриљу професора, руских емиграната, који су поседовали изузетно знање и таленат преносећи искуство из матичне земље.

Најелитнији али и најамбициознији су заслужили запослење у Министарству грађевина Краљевине Југославије у Београду. Под надзором академског архитекте Николаја Петровића Краснова, управитеља Архитектонског одсека и архитеката Петра Ј. Поповића, Драгутина Маслаћа и Момира Корунковића, инспектора министарства, нова генерација градитеља белих Руса пројектовала је најважнија државна здања као и различите објекте војне, здравствене, просветне, културне и верске намене. Само у Београду је током међуратне епохе изграђено приближно 5000 стамбених зграда, једнопородичних кућа и вила.

Емиграција архитеката са подручја Царске Русије у Србију значила је истовремено и препород домаћег градитељства имајући у виду паралелни ток квалитета и брзину градње објеката најразличитијих намена. Пре свега, топла добродошлица царском архитекти и академику Николају Петровићу Краснову уприличена је на двору краља Александра Првог Карађорђевића. То је, како се показало, имало снажног одјека у ангажовању аутора царског двора "Ливадија" на пројектовању најважнијих државних здања у Србији, попут: зграда Министарства шума и руда, Министарства пољопривреде и вода, Министарства финансија (данас седишта Владе Републике Србије), Двора краља Петра Првог на Дедињу, Зетског дома у Цетињу, Царинарницу у Смедереву и др.

Осим Краснова, који је био цивилни архитекта целог живота,

најзначајнији број руских градитеља Југословенске престонице током периода измђу два светска рата имао је неки војни чин. Међу њима се према обиму градитељског опуса нарочито истакао архитекта Василиј фон Баумгартен, аутор Генералштаба војске и морнарице Краљевине Југославије (1926) и Руског дома у Београду (1932). Остала је запажена и улога архитекте Николаја Виноградова, аутора официрских станова у централној градској зони и Дома гарде у Топчидеру (1921).

Иако су у питању различите судбине руских градитеља, разноликост у образовању и степену индивидуалног уплива у градитељским остварењима, заједнички именитељ белогардејских архитеката у Београду се одликује завидним степеном фаворизације академистичког приступа разради пројектних задатака. Стил академизма, нарочито током друге деценије XX века представљао је званичну доктрину државних власти у Србији као одраз постојаности и снаге управљачког апарата. Такав приступ самопрезентације манифестован је визуелно моћним репертоаром фасадне пластике, односно репрезентативним ентеријерима који су упућивали на свечани или церемонијални карактер здања.

У том правцу, индикативно је да се већина руских архитеката емиграната у Србији определила за неки облик еклектичког правца у архитектури не отварајући се превише према тада актуелним изазовима у области модерне архитектуре. Стремећи више према провереном традиционализму декоративистичке морфологије фасадног ансамбла, руски градитељи су у пројектима стамбених грађевина неговали особени приступ препознатљивог архитектонског речника комбинујући модернистичку основу са пластично израженом нарацијом која успешно измиче идентификацији. Групи градитеља који су неговали такав приступ нарочито су се истакли архитекти Григорије Самојлов, Валериј Сташевски и Леонид Макшејев.

Осим чињенице да су сва наведена здања до данас адекватно валоризована у новијој српској историографији, осим архитекте Краснова, градитељски опус Баумгартена, Макшејева, Сташевског, Виноградова и других реномираних архитеката са војним чином до данас нису добили заслужене монографије.

Према сачуваној архивској документацији евидентирано је преко 120 руских инжењера, архитеката и техничара запослених на различитим позицијама у овом министарству које је окупљало неколико генерација, од тек свршених студената архитектуре и грађевинства, искусних појединаца који су имали изграђен опус у домовини до искусних градитеља који су у министарству заузимали руководећа места, попут Николаја Краснова и Василија Андросова.

Осим активног учешћа у формирању градитељског фонда Србије и Београда, рафинирани осећај према култури прошлости, руски архитекти емигранти, инжењери и конструктори у значајној мери су показали

изградњом великог броја православних храмова. Само током две деценије (1918–1941) у Србији је изграђено преко 250 цркава, капела, костурница, спомен-обележја и звонара чији су аутори били архитекти Василиј Михаилович Ан드로сов, Виктор Викторович Лукомски, Григорије Иванович Самојлов, Валериј Владимирович Шашевски, Николај Петрович Краснов, Иван Афанасијевич Рик, Михаил Александрович Глушченко и др.

Преузимајући елементе старе српске средњовековне архитектуре Моравског и Рашког градитељства, руски градитељи су креирали аутентичне композиције у духу времена и архитектуре која је у њиховим делима евидентно еволуирала, док је истовремено остајала одана провереној традицији. Тако су настајала дела попут Патријаршијског двора у Београду, црква Светог Александра Невског, Светог Ђорђа на Чукарици, мале цркве Светог Саве на Врачару, храмова у Шилопају, Врдили, Ратарима, Липљану, Вучју, Белој Цркви, Путникову, Доњем Ланишту, Лесковцу и др.

Међу најагилнијим руским градитељима српских православних храмова у Србији током међуратне епохе нарочито се истакао архитекта Василиј Ан드로сов који је током две деценије (1920-1940) као службеник Министарства грађевина пројектовао приближно 220 цркава, капела, спомен-костурница и црквених обележја. Перспективни градитељ Учитељског института „Александар II Романов“ у Санкт Петербургу (1915) и бројних приватних стамбених зграда у истом граду, архитекта Ан드로сов је из Царске Русије под претњом бољшевичких бајонета морао да емигрира у братску Србију и Београд са скоро педесет година живота. То га, ипак није омело у намерама да остане пожртвовани стваралац из области храмовне архитектуре чији ангажман му је омогућио архитекта Петар Ј. Поповић непосредно након свог одласка у пенизију. Ангажујући достојног наследника на месту главног архитекте за изградњу православних цркава на тлу Краљевине Југославије, архитекта Поповић је пажљиво проценио будући учинак свог руског колеге што се напослетку показало свакако оправданим, имајући у виду квантитативни али свакако и уметнички допринос архитекте Андросова развоју српске црквене архитектуре током периода измеђудва светска рата.

Драгоцена дела архитектуре из опуса градитеља емиграната из Русије у Србији данас представљају неке сведоке епохе у којој су настала, непресушне изворе инспирација савремених градитеља али и важан друштвени споменик сећања на један век најприснијих братских односа два народа. У свом искреном настојању да оваплоте призоре славне прошлости и продукове баналну садашњост, надарене руке руских уметника су надахнуто и пажљиво повлачиле праве линије градећи призоре архитектуре сећања, доказујући да старо не мора да застарева.

Светлана Ђ. Илић, рођена у време II-гог светског рата у Београду. Школовање са гимназијом завршила у Београду. Студирала на Филолошким факултетима у Београду и Цириху / Швајцарска).

Радни век провела у туризму и спољној трговини као преводилац за немачки, руски и енглески језик. Тренутно секретар УПРКК ван Русије у Београду при РД и почасни секретар КС у Србији.

“ОРЕЛ”, ПОМОЋНА КРСТАРИЦА

У тишини и миру сваке библиотеке окружен мноштвом књига сваки човек се осећа безбедно, са књигом и сам са собом. У библиотеци нема својих мисли, могу бити сећања, могу бити слике изазване текстом који се чита или обрађује. То је читач, који зна шта тражи, или се ослања на библиотекара и његов савет.

Библиотекар Радничке библиотеке у Београду са позамашним фондом књига, између два велика рата био је један емигрант Ђорђе М. Илић; који је као странац успео добро да научи језик државе у коју је игром судбине стигао и укључио се у свкодневицу Балкана. Запитајмо се: како су стизали, којим путевима, из којих праваца, чиме и колико су трајала та путовања? То могу да нам испричају значајне луке дуж Јадрана: Котор, Груж – Дубровник, Мељине, Бакар. Њихова путовања су почињала негде у Русији, а завршавала су се по целој земљиној кугли. Са њима су стигли и документи и предмети који су им значили у животу. Тако се у архиви мог оца налази фотографија на чијој полеђини пише:

“Мурманск“, у даљини се види „Чесма“, брод на коме су питомци (гардемарини Поморске Академије) имали праксу.

Заједно са том фотографијом се налази и следећи документ:

Уверење издато академцу Руске Морнарице Ђорђу М. Илићу да је у време

од 1. до 29 августа 1918 г., заиста био у служби на оклопњачи “Чесма” и вршио дужност редовног морнара. Главни руски командант пристана Заповедник авизо-брода “Јарославна” Капетан Шевељов с.р.

Паралелно је други брод, Помоћна Крстарица “Орел” у време грађанског рата (1915-1920) био у саставу флоте у којој је пловио под Андрејевском заставом и то је усмерило његову судбину; да буде с пролећа 1915 године такође школском броду питомаца Поморске Академије. Питомци су осим праксе имали и наставу, тако се у документима Ђ. М. Илића налази и сведочанство

добито у септембру и октобру 1915 г. а, пошто је Администрација решила да је за време рата кадетима боље да имају праксу на Далеком Истоку, него на Балтику, питомци су 5-тог јуна 1915 г. стигли у Владивосток.

По доласку је командант Сибирске флоте вице-адмирал М. Ф. Шуљц обавио смотру брода и ово је његов коментар:”Оно што сам видео било је ван мојих очекивања,...На смотри брода, крстарица је била толико чиста...” Овај детаљ можемо описати речима мога оца: “Наша радна обавеза је била одржавање чистоће, и тако смо чистили палубу с краја на крај, па опет из почетка.”

У Владивосток је 21 октобра 1917 г. ради пловидбе на “Орлу” стигла 3-ћа чета (214 питомаца) Поморске Академије, а руководиоца је био Капетан 1-ог ранга М. А. Кितिцин. Из Владивостока је 12. новембра 1917 испловио одред школских бродова у саставу крстарице “Орел” и миноносци “Бојки” и “Грозни”. Напустили су луку Златни рог и отпловили на отворено море. Прошли су поред Цусима и 16-тог новембра упловили у луку Нагасаки. За Хонконг су испловили 7-ог децембра и ту је “Орел” постао школски транспорт. Из тог периода се у архиву Ђ. М. Илића налази документ школе Средњег општег разреда, за прво полугодиште школске 1916-1917 г.

У току 1918-1919 г. крстарица је превозила товар и путнике у водама Индокине и Тихог океана, тј. 1. јуна 1918 г. транспорт се налазио у морској касарни у Сајгону као трговачка флота и пловили су између Јужне Кине и лукама Индокине. У децембру 1919 г. флота се вратила у Владивосток.

У Владивостоку је контра - адмирал М. А. Беренс обавезао начелника Поморског корпуса, капетана 1-ог ранга М. А. Кितिцина да формира одред бродова од посебног значаја у чему је М. А. Кितिцин и успео. Одред је у свом саставу имао крстарицу “Орел”, брод “Јакут” и ледоломац “Бајкал”. У 5 сати ујутро 30 - 31 -ог јануара 1920 је контра - адмирал М. А. Беренс издао наредбу за евакуацију. “Јакут” и “Орел” су кренули у правцу Јапана

и успут стају у месту Цуруги и у луци Модзи. Из Јапана су требали да иду за Севастопол, али бродови иду даље за Хонконг и Сингапур, са посадом од 40 официра и 250 питомаца. Превозили су товар преко Калкуте, Анадамских острва, Адена и стигли су у Порт- Саид. У Порт-Саиду су власници “Орла” тражили да им се брод врати. Китицин је то енергично одбио и бродови су наставили своје тешко и дуго путовање прошавши Босфор, Дарданеле, Кипар, Грчку, Алжир и Египат на путу за Југославију. У луку Груж - Дубровник “Орел” је стигао 12-тог августа 1920 г. и на њему је било 248 питомаца и 20 официра.

На “Јакуту” је било 66 питомаца и 20 официра. У Бакар је стигао брод “Владимир” са 3000 војника, грађана, жена и деце. Брод “Херсон” на коме је такође било 3000 путника стигао је у луку Бакар почетком 1921 г. Капетан М. А. Китицин је предао крстарицу 29 -тог септембра 1920 г. представнику Добровољачке флоте А. С. Леонтовичу. После шест година у којима је Помоћна крстарица “Орел” улазила у састав Војно-Поморске флотиле, крстарица је преведена у Александрију где је продата представницима енглеске компаније и наставила је да плови под енглеском заставом.

У то време је у Дубровнику живот текао врло живахно. Бродови су упловљавали да се укотве после напорног и дугог пута; неки путници су се искрцавали и остајали, неки су остајали на броду и одлазили даље. Они који су остајали у градовима где су се искрцали, или су ту у Југославији почињали нови живот или одлазили у непознато у Европу или Америку код рођака или пријатеља. Питомци који су имали дипломе Поморског Кадетског Корпуса као питомци Васиљев, Илић, Ленголд, Штром... су видели своју могућност укључења у живот нове домовине, остали су у Дубровнику тражећи како да организују свој нови живот. Њихове судбине су и у будућности биле различите. Илић и Ленголд су до краја живота остали у Југославији, док се Васиљев вратио у СССР после 1945, а Штром је отишао у Јужну Америку.

Из тог Дубровачког периода Ђ. М. Илић има сведочанство: Начелник Поморске школе и одреда бродова са посебним значајем 22 септембра 1920 г. №78, Лука Груж “Постојеће сведочанство је издато питомцу 2-ге чете Поморске Школе Ђ. М. Илићу, да је он од 29-тог јануара до 22 септембра 1920 г, пловио на школском транспорту “Орел”.

За време пловидбе је учио АСТРОНОМИЈУ, НАВИГАЦИЈУ, ЛОГИСТИКУ И ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК, у обиму потребном за крманоша Далеке Пловидбе и са успехом положио испите, што потврђује државни печат на Сведочанству, Капетан 1-ог ранга Китицин.

У породичном албуму се налази фотографија мог оца у морнарској униформи са текстом,

Дубровник, 23 април 1921 г. (фото Ђорђе Илић)

Млађи питомци који нису завршили школовање били су распоређени по корпусима у Југославији, које је организовао Генерал Врангел.

Ђорђе Илић са фудбалском екипом

Марија са синовима: Ђорђем и Николом
(слева стоје: Ђорђе, а до њега Никола. Десно њихов друг?)

Другови (Васиљев Лево, до
њего Ђорђе Илић

Марија Илић са синовима: Ђорђем (лево) и Николом

Моја идеја је била да приближим живот из тог бурног и немирног времена како у Русији тако и на путевима емиграције, као и њихове судбине и судбину крстарице “Орел” као што је Н. Н. Крицкиј рекао: “Желим да верујем да ће крстарица “Орел” и њена необична судбина остати у сећању историје флотиле и у сећању потомака.”

*Литература: Совјетска историјска енциклопедија,
Војна енциклопедија
Потпуна збирка законодавства Руске империје
Кадетска прозивка 1978 г. Бр, 20
Кадетски корпуси и руски кадети В.М.Крилов
Николај Николаевич Крицки, кандидат историјских наука*

*Документа и фотографије у приватном власништву Светлане Ђ. Илић
Написано у сарадњи – Светлана Ђ. Илић и Мирослав Жуњић, пуковник.*

Александар Јурјевич Корољов-Перелешин

Први заменик руководиоца сверуске друштвене корпоративне организације «Руска племићка скупштина», очување историјског сећања, координација активности регионалних Племићких Скупштина, члан Савеза новинара Русије.

Родио се 21. августа 1954. године у Москви. 1978. године завршио је Московски институт авијације (МАИ). 1990. године завршио је Високи течај економије при Госплану СССР. Похађао је постдипломске студије у МАИ на смеру «Економија привреде».

ОЧУВАЊЕ ИСТОРИЈСКОГ ПАМЋЕЊА О УЧЕСНИЦИМА ВЕЛИКОГ РУСКОГ ЕГЗОДУСА ПРЕПОРОЂЕНИМ РУСКИМ ПЛЕМИЋКИМ САВЕЗОМ

Руски Племићки Савез (РПС) који ове године бележи 30 година свог постојања, јесте препорођена дубоко патриотска и традиционалистичка организација, чији је најважнији задатак очување историјског памћења и потврђивање значења Русије и њене истинске историје.

Ако и не у свакој породици, но у многим породицама руских племића и њихових потомака чува се успомена на претке, рођаке или представнике и чланове рода, који су игром судбине учествовали у руском егзодусу.

Уз пут речено, у нашој породици услед октобарског преврата, Грађанског рата и каснијих репресија, многи њени чланови такође се нашли растурени прво по целој држави, а потом и по целом свету. Нажалост, ми не знамо о свима, али оне за које знамо ми памтимо, сећамо се и спомињамо их у молитвама нашим, између осталог и у цркви.

Од првих дана препорода РПС у нашем савезу, у многим породицама њихови чланови су из генерацији у генерацију чували успомене о учесницима Великог Руског Егзодуса, чували су са дубоким поштовањем успомене на учеснике Егзодуса пре свега због, што су и они након Егзодуса чували у иностранству најбоље традиције и руске традиционалне вредности па и саму душу историјске Русије.

- Хоћу да кажем о неким акцијама, које организује РПС или активно учествује у њиховој организацији: **Новембра** месеца у вези са 75-ом годишњицом Руског Егзодуса РПС је узео учешће у организацији и реализацији Дана Успомене на Криму. Главни организатор је био Врховни Савет Крима, Кримски центар хуманитарних истраживања (генерални директор - г-н В. П. Казарин) и низ друштвених покрета, између осталог севастопољска правозаштитна Асоцијација “Морнари и бродови” (председник-г-н В. В. Стефановски), непосредно и активно учешће у припреми и реализацији Дана успомена узело је и наше друштво. Делегација РПС на челу са В. О. Лопухиним учествовала је на Данима успомена. Ради учешћа у овим догађајима допутовали су из руског Далеког иностранства, између осталог и потомци ађутанта главнокомандујућег Добровољачке армије на Криму генерала П. Н. Врангела, Николаја Котљаревског, Владимир Николајевич Котљаревски и г-ђа Марија Николајевна Апраксина (рођена. Котљаревска) из Белгије, кнез Георгије Иларионович Васильчиков из Велике Британије и многи други. У оквиру обележавања Дана Успомена у Јалти у позоришту А. П. Чехова и у Ливадијском Дворцу био је организован међународни симпозијум «Судбина Отаџбине у XX веку: потрага за изгубљеним јединством».

Један од централних догађаја било је путовање учесника Дана успомена у Севастопољ и његову околину, тако звану Максимову вилу, 15. новембра где су бољшевици стрелили велику групу белих официра. Учесници акције положили су венце, служен је парастос за пострадале.

Парастос жртвама Грађанског рата и свим заштитницима Севастопоља, свима, који су погинули бранећи нашу Домовину одржан је и у Владимирској саборној цркви- костурници.

Међутим не треба заборављати да је власт на Криму у оно време била украјинска, те када су тих дана севастопољска асоцијација „Морнари и бродови“ и учесници Дана успомена покушали да поставе на Грофовом молу меморијалну таблу са натписом „Сећање на сународнике и бродове Руске Црноморске Флоте, који су били принуђени да напусте Домовину у новембру 1920. године“, градска администрација је натерала да се део табле са речима „и бродови Руске Црноморске Флоте“ брише, те меморијалну таблу смо били принуђени да поставимо са текстом „Сећање на сународнике, који су били принуђени да напусте Домовину у новембру 1920. године“.

- **2005. година**, на 85 годишњицу Руског Егзодуса, РПС заједно са Руским Домом у Београду организовали су и реализовали у Србији велику књижевну изложбу и презентацију серије књига «Русија заборављена и непозната», које су штампали РПС заједно са издавачком кућом Центрополиграф. На изложби и презентацији, била је претстављена, између осталог, велика серија «Бели покрет», која је укључивала и књиге непосредно о Руском Белом егзодусу: «Трагедија руских официра», «Кадети и јункери у Белој борби и у туђини», «Руска Армија у туђини. Галипољска епопеја»,

«Руска Армија у изгнанству», «Одлазак Руске Армије генерала П. Н. Врангела са Крима», «О судбини прогнанника тужној... Харбин, Шангај», «Бела емиграција у Кини и Монголији», «Лабинци, Бег из Црвене Русије», «Руска емиграција у борби са бољшевизмом».

У Србију је стигла репрезентативна делегација РПС на челу са кнезом А. С. Оболенским и ауторима пројекта С. А. Сапожниковим и В. А. Благово и други. Делегација је посетила Београд и низ других градова, непосредно везаних за историју Руског белог егзодуса и руску емиграцију: град Сремски Карловци, где је живео у емиграцији генерал П. Н. Врангел, Белу Цркву и друга места. У акцији и на састанцима узели су учешће многобројни чланови Општекадетских савеза Руских Кадетских корпуса у иностранству – потомци руских кадета и учесника Руског егзодуса, који су били евакуисани у Југославију.

Делегацију РПС је примио и данашњи Председник Краљевске куће Србије и Југославије наследник престола принц Александар II Карађорђевић, којему су представници РПС захвалили за велику помоћ коју је пружио у своје време учесницима Руског Егзодуса, између осталог и руским кадетима Његов предак краљ Александар I Карађорђевић, матурант Пажеског корпуса у Санкт-Петербургу.

- Током низа година од поновног формирања РПС, и ми, руководство РПС, и наш Башкортостански регионални Племићки Савез – Меџлис татарских имама, подржавали су контакте са **Анастасијом Александровном Ширинском**, рођеном Манштејн, која живи у Тунису, у Бизерти и која је дошла у Тунис 8-годишњом девојчицом заједно са шест хиљада руских морнара и члановима њихових породица, који су били принуђени да напусте Домовину. Њен отац стари лајтнант А. С. Манштејн командовао је разарачем «Жарки», који 1920. године заједно са још 33 брода последње ескадре Руске Императорске флоте допловио до обала Северне Африке, у Бизерту, јер нису хтели да предају флоту бољшевицима.

Сав свој живот А. Ширинска је живела у Тунису, чувајући успомену на Русију и њену верност: у души она никада се није одвојила и увек је волела своју земљу. Још као млада девојка заједно са својим руским сународницима учествовала је у стварању православног храма Светог благоверног кнеза Александра Невског у Бизерти.

Она је била позната по томе што је дуго година радила у бизертском лицеју као професор математике. Учила је чак и унук својих ученика, између осталог и многе познате личности не само Туниса, већ и Француске.

Након много година од многобројне руске заједнице у Бизерти практично нико није остао, а 1985. године А. Ширинска је остала као последњи сведок и чувар православног храма и гробова руских морнара и чланова њихових породица на локалном гробљу. Невероватним напором, користећи сав свој утицај и личну пензију, она је успела да сачува документа

која су се налазила код ње на чувању, и реликвије Руске Флоте. Фебруара 1990. године она се писмом обратила Патријарху Московском и целе Русије Пимену, којим је молила за пријем локалне православне заједнице под јурисдикцију Московског Патријархата и 1992. године у Тунису се појавио свештеник Руске Православне Цркве. Своје успомене са свим детаљима Анастасија Ширинска подробно је изложила у књизи «Бизерта. Последње пристаниште», која је постала данком успомена о руским морнарима, сведочанством њихове одважности и постојаности.

Наши представници су ишли у посету Анастасији Александровној уочи њеног 95 рођендана и уручили су јој Императорски орден Свете великомученице Јекатарине, који је њој додељен од стране старешинства Руског Императорског дома 17. маја 2007. године, на дан потписивања Акта о канонском уједињењу оба дела Руске Цркве «за признавање заслуга пред Отаџбином, за пажњу према вишегодишњем раду на очувању храма Светог благоверног кнеза Александра Невског у Бизерти и историјских реликвија руске Императорске војно-морске флоте».

Августа 7. 2007. године у Бизерти, у кући Анастасије Ширинске обављена је церемонија награђивања. На свечаној церемонији присуствовао је и Амбасадор Русије у Тунису А. В. Пољаков, секретар Амбасаде А. В. Андрејев, заменик директора Руског центра науке и културе у Тунису А. В. Бабењук, новинари.

Након разговора са А. Ширинском, чланови делегације РПС посетили су храм Светог Александра Невског у Бизерти и локално гробље, где су положили цвеће на гробове руских сународника, између осталог и на гроб оца А. Ширинске - А. С. Манштејна и последњег команданта руске ескадре контра-адмирала М. А. Беренса.

- Нећу да пишем о годишњим акцијама сећања на учеснике Руског Егзодуса, између осталог о учешћу чланова РПС на годишњим парастосима, које организују Удружење галипољаца у Москви и низ других региона, а такође на међународним конференцијама, посвећеним 100-годишњици Руског Егзодуса.

Споменућу само:

- 18. март 2020. г. РПС и његов Воронежски губернијски Племићки Савез заједно са Воронежским обласним музејем књижевности И. С. Никитина, отворили су у том Музеју поставку под називом «Да се искупи мирно и дубоко...», посвећену 100-годишњици Руског Белог егзодуса - евакуацији из Крима ратника руске армије генерала П. Н. Врангела, чланова њихових породица и грађанских лица

Поставка је својеврстан реквијем за принудне прогнанике и била је посвећена сећању на Домовину коју су они свето поштовали. Биле су изложене оригиналне војне регалије, ознаке чинова војних и грађанских

ресора Руске Империје, књиге које су написане и штампане у емиграцији, фотографије, документа с краја XIX - почетка XX века.

- Коначно је, сасвим недавно Руски Племићки савез заједно са владом Крима, његовим «Пословним и културним центром Републике Крим» и са историјско-образовним друштвом «Двоглави орао» при подршци Владе Републике Крим и Федералне агенције Росотрудничество, организовали су и спровели 30. октобра ове године у Криму, у Ливадијском дворцу Међународну конференцију под назив «Друге земље, осим Крима, ми немамо», посвећену 100-годишници Руског Белог Егзодуса. Као сећање на све жртве Грађанског рата, а такође на оне који су умрли у емиграцији у Храму Воздвижења часног крста, који се налази у Ливадијском дворцу, служен је парастос којем су присуствовали учесници конференције. Поздравне речи организаторима и учесницима конференције упутили су помоћник Председника Русије, председник Руског војно-историјског друштва **Владимир Медински**, Председник Руског историјског друштва **Сергеј Нарискин**, Председник Републике Крим **Сергеј Аксенов**, Председник Државног савета Републике Крим **Владимир Константинов**.

Између осталог, **Владимир Медински** у свом говору нагласио је:

- *«Догађаји који се десили пре 100 година упозоравају нас на страшне грешке из прошлости, последице раскола друштва. Они уче нас да у Грађанском рату нема и не може да има победника – само губитници. Ми смо дужни да увек памтимо то».*

Модератор конференције био је **Михаил Јурјевич Соломенцев**, заменик Сталног Представника Републике Крим при кабинету председника Русије.

Све се одигравало уз поштовање ограничења и захтева безбедности везаних за епидемију корона вируса, али ипак су учешће узели и руски научници-историчари који се баве проучавањем различитих аспеката историје Грађанског рата у Русији почетка XX века, међу њима **Наталија Алексејевна Нарочницкаја**, доктор историјских наука **Владимир Михајлович Лавров**, **Михаил Борисович Смолин**, политиколози **Сергеј Николајевич Бабурин**, **Сергеј Александрович Пинчук-Галани**, друштвени посланици **Константин Валерјевич Малофејев**, председник историско-просветног друштва «Двоглави орао», **Ана Виталјевна Громова**, председник Посматрачког савета Јелизаветинско-Сергијевског добротворног друштва, **делегација Руског Племићког Савеза** и др. Нажалост, условљено пандемијом коронавируса и затворених граница, на конференцији није могао да присуствује скоро нико од представника Руског иностранства, а чуло се само неколико поздравних речи из иностранства.

Међутим на конференцији је учествовао и говорио је **Велики Кнез Георгиј Михајлович Романов**. Такође смо успели да позовемо и да нас почаствује својим доласком на Крим председник Руске Заједнице Сингапура **Николај фон Ланге**, чији преци су градили железницу на Далеком Истоку

за време Руске Империје, а после били принуђени да беже од богоборачког режима.

Веома важан догађај на конференцији је било учешће на њој и говор **архијерејског Калмицког и Елистинског Јустинијана** о судбини целог пука козака-калмика. Пука који је био део Свевелике Војска Дона и заједно са генералом Врангелом доживели егзодус.

Међу козацима-калмика, како је нагласио говорник, били су православци и будисти, али су они сви остали верни Руској Држави, Русији традиционалној, старом уређењу, како су они њу разумели.

Зјунгарски козачки калмички пук био је један од боље војно оспособљених у армији Врангела. Он је у целости отишао у Егзодус. Владика је веома сликовито и тачно испричао колико је важно данас говорити о заједничкој историји Руса и Калмика, при томе ништа не треба измишљати, јер у реалном животу има изузетних примера за то.

Један од учесника конференције, кримски историчар и политиколог Сергеј Александрович Пинчук-Галани обратио је пажњу на то да је унутар Беле емиграције, која је пре 100 година напустила Крим било људи најразличитијих националности. «Одмах након припајања Крима Русији 1783.године Јекатерина II потврдила је права кримско-татарских имама и бегова. Они су вером и правдом служили руској држави, и данас, враћајући се у прошлост, важно је научити главну лекцију: народ може да преживи само тада када остаје јединствен и монолитан» - нагласио је Сергеј Пинчук-Галани.

Учесници конференције су потсетили на трагичне догађаје 1918.-1920-их година, чије последице су биле егзодус стотине хиљада наших сународника који су били принуђени да напусте Домовину, између осталог и са Крима. У руску историју овај догађај је ушао као Руски Егзодус. Реферати и говори учесника одразили су савремени поглед на проблематику којом се бавила конференција, дозволили су да се дубље сагледају догађаји тог периода, бољу процену значаја Фебруарског и Октобарског преврата, Грађанског рата, његових последица за државу, судбину Руског Егзодуса и руске емиграције.

У раду конференције су учествовали представници парламента града Јалте, конкретно заменик председника Јалтинског градског савета **Денис Давидов**, посланик **Лери Сванидзе**, а такође и представници Администрације града.

Како је рекла **заменица председника Администрације Јалте Ирина Романец**, «значај чувања сећања на догађаје старе 100 година тешко је поново проценити. Без поговора, Руски Егзодус веома је утицао на нашу, али и на светску историју».

Она је такође додала, да у оквиру конференције, посвећене 100-годишњици Руског Егзодуса, 14. новембра у граду ће бити отворена улична изложба, а такође обновиће се поставка Јалтинског историјско-књижевног музеја.

Тakoђе у Ливадијском дворцу била је отворена изложба гравира и

литографија, посвећена историји Императорске Куће Романових.

- Руски Племићки Савез је спреман да настави активну сарадњу са потомцима учесника Великог Руског Егзодуса, са представницима руске емиграције, који живе ван Русије, имајући у виду њихову самоидентификацију, јединство и очување историјског сећања.

Ово су најочигледнији правци, по којима је РПС спремна да стално и активно сарађује са руским сународницима, између осталог и са иностраним представницима и потомцима руских племића:

- Помоћ при проналажењу рођака или информација о рођацима уз помоћ архива Руског Племићког Савеза и програма који организује руски племићки савез;

Тако је, РПС започео и остварује програм организације циклуса тематских вечери «Збогом, Русијо, - здраво, Русијо!», посвећене припадницима руске емиграције, који су напустили нову Домовину и вратили се у Русију заувек или пронашли су своје рођаке, своју очевину и долазе у Русију периодично.

- Помоћ у објављивању породично-биографских информација;

- Помоћ у озакоњењу историјског сталешког статуса и родословних права и прерогатива;

- И, на крају, помоћ у архивском очувању породичних родословних информација.

Руски Племићки Савез потписао је уговор са Руским државним архивом и већ је започета примопредаја у овај архив копија племићких докумената из архива РПС. На тај начин, представници руске емиграције, наши инострани сународници, који су заинтересовани за примопредају историје и породичних архива на већито чување, то може да ураде само преко РПС.

Ова Међународна он-лајн конференција, посвећена 100-годишњици Руског Егзодуса, на којој ми са вама учествујемо је важан допринос не само у очување сећања о руским сународницима, који су против своје воље били принуђени да напусте домовину коју су толико волели, али и проналажење путева лечења рана и раскола међу нашим сународницима који су себе ангажовали у решавању задатака да уједине разједињени социјум.